

ШОИСТА СОДИҚОВА

МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

ШОИСТА СОДИҚОВА

МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА (Дарслик)

Тўлдирилган қайта нашр

(5111800 – “Мактабгача таълим” мутахассислиги учун)

ТОШКЕНТ – 2017

Мазкур дарслик “Мактабгача педагогика” ўқув фан дастури асосида ёзилган бўлиб, Мактабгача педагогиканинг умумий асослари, мактабгача таълим ёшидаги болаларни тарбиялаш мазмуни ва методикаси ҳамда мактабгача таълим ёшидаги болаларни ўқитиш мазмуни ва методикасига доир масалаларни ўз ичига қамраб олган. Шунингдек, дарсликда МТМ менежменти ҳам ёритиб берилган.

Дарсликдан педагогика олий таълим муассасаларининг мактабгача таълим ва педагогика-психология бакалаврият таълим йўналишларида асосий ўқув адабиёти сифатида фойдаланиш тавсия этилади.

Масъул муҳаррир:

Педагогика фанлари доктори,
профессор **У.И. Иноятов**

Такризчилар:

Педагогика фанлари доктори
Ш.Мардонов
Педагогика фанлари доктори
Ш.Шодмонова

Ушбу дарслик Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети илмий Кенгашининг 2012 йил 21 июндаги 10-сонли қарори билан нашрга тавсия этилган.

СЎЗБОШИ

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий демократик жамият куриш йўлидан борар экан, ўз фуқароларининг, айниқса, янги жамият барпо этишга бел боғлаган, ўсиб келаётган авлод ва бўлажак мутахассисларнинг баркамол бўлиб вояга етишларига алоҳида эътибор қаратмоқда. Баркамол шахс тарбиясини ташкил этиш барча даврларда ҳам ижтимоий жамиятнинг муҳим талаби ва асосий мақсади бўлиб келган. Табиийки, ҳозирги таълим ислоҳатлари шароитида ҳам баркамол шахс тарбияси муҳим аҳамият касб этмоқда. Юртбошимиз И.А.Каримов ҳам баркамол авлод тарбияси ҳақида гапирар эканлар “Ватанимизнинг келажаги, халқимизнинг эртанги кунни, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамятидаги обрў-эътибори авваламбор фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улғайиб, қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир.”¹ - деб алоҳида таъкидлаган.

Жамият ривожининг ҳозирги босқичида юз бераётган ижтимоий, иқтисодий, маънавий-маърифий ўзгаришлар таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш ҳамда таълим – тарбия жараёнини такомиллаштириш орқали самарадорликни оширишни тақозо этмоқда.

Таълим тизими олдидаги давлат буюртмаси Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг асосий ғояларида ўз аксини ғояларида ўз аксини топган. Мазкур ҳужжатларда узлуксиз таълим болаларни ўқув фанлари бўйича муайян билимларни эгаллашлари баробарида, уларнинг билим олишга бўлган эҳтиёжи, мустақил ва ижодий фикрлаш, ташкилотчилик қobiliятлари, амалий тажриба ва меҳнат кўникмаларини ривожлантириш, миллий ва умуминсоний кадриятларга асосланган маънавий – ахлоқий фазилатларни, атроф-муҳитга онгли муносабатни таркиб топтириши лозимлиги қайд этилган. Шунингдек, болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш ва таълим-тарбия ишларининг самарали шакллари ва усулларини ишлаб чиқиш, уларни амалиётга жорий этиш кўрсатилган. Бу вазифаларни

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008.

амалга ошириш узлуксиз таълим тизимида педагогик фаолият кўрсатадиган тарбиячилар зиммасига юкланади.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” юксак умумий маданиятга ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолиikka, сиёсий ҳамда ижтимоий ҳаётда тўғри йўл топа билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантириш, шунингдек, ҳар томонлама камол топган, жамиятда, давлат ва оила олдига ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутган педагогик гоёни илгари суради.

Ушбу педагогик гоё таълим тизими олдига:

- таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини жамиятда амалга ошириладиган янгиланиш, ривожланган ҳуқуқий-демократик давлат қурилиши жараёнларига мослаш;

- кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти истиқболларидан, жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият, техника ва технологиянинг замонавий ютуқларидан келиб чиққан ҳолда қайта қуриш;

- таълим олувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг самарали шакллари ва услубларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этишни ҳал этиш вазифаларини қўндаланг қилиб қўйди.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг 30-моддаси орқали фарзандлар тарбияси ва таълим олишлари, уларнинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатлари ҳимояси борасида ота-оналарнинг ўрни ва жавобгарлиги оширилди.

“Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълим тўғрисида”ги Низомга мувофиқ бола мактабгача таълимни оилада, мактабгача таълим муассасаларида олади.

МТМда таълим-тарбияни тарбиячи педагоглар амалга оширади. Ҳар бир ота-она ўз фарзандини билимдон, юксак маҳоратли, одобли педагог-тарбиячи қўлида таълим-тарбия олишни ҳоҳлайди.

Жамият талаби даражасидаги тарбиячи-педагогларни етиштириш педагогика олий ўқув юрғларининг мактабгача таълим йўналиши зиммасига тушади. Мутахассислик фани бўлган “Мактабгача педагогика” фанининг назарий асослари, таълим-тарбия беришнинг тартиб қоидалари, Ўрта Осиё ва жаҳон маърифатпарвар, мутафаккир олимларнинг асарларига суянган ҳолда қомил инсонни тарбиялашга асосланади.

“Мактабгача педагогика” фани орқали талабалар илк ёшдан етти ёшгача бўлган болаларни оилада ва МТМда таълим-тарбия ишлари мазмуни, методлари, уни ташкил этиш шакллари ва болаларни мактабга тайёрлашнинг самарали усуллари билиб олади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги ПҚ-1533-сонли ҳамда 2011 йил 4 июлдаги “2011-2012 ўқув йилида Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларига қабул тўғрисида”ги ПҚ-1564-сонли қарорлари асосида янгиланган олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификаторига мувофиқ 2011 йилнинг 16 сентябрида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан модернизациялашган давлат таълим стандартлари ва ўқув режалари тасдиқланди. Янги давлат таълим стандартлари ва ўқув режалари асосида барча ўқув курслари фан дастурлари ҳам қайта такомиллаштирилди. Сўнгги йилларда республикада мактабгача таълим тизимида туб ислохотлар амалга оширилиб, “Мактабгача таълим концепцияси”, “Болажон” таянч дастури каби катор меъёрий-ҳуқуқий асослар яратилдики, буларнинг барчаси “Мактабгача педагогика” фани бўйича яхлит дарслик яратиш эҳтиёжини юзага келтирди. Мазкур эҳтиёж мутахассис педагоглар олдида бу борада аниқ вазифани, яъни, “Мактабгача педагогика” фани бўйича янги авлод ўқув адабиётларини яратиш вазифасини қўяди.

Дарсликнинг таркибий тузилмаси беш бўлиман иборат бўлиб, унда “Мактабгача педагогика” фанининг умумий асослари, мактабгача таълим ёшидаги болаларни тарбиялаш ҳамда ўқитиш мазмуни ва методикаси, МТМ менежменти, МТМ ва оила ҳамкорлигига доир масалалар тизимли, изчил ва кетма-кетликда ёритиб берилган.

I БЎЛИМ. “МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА” ФАНИНИНГ УМУМИЙ АСОСЛАРИ

1-§. Кадрлар тайёрлаш миллий модели. “Мақтабгача педагогика” фанига кириш

Режа:

1. Кадрлар тайёрлаш миллий модели ва унинг мазмун-моҳияти.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисмлари.
3. Мақтабгача таълим – узлуксиз таълимнинг алоҳида тури.
4. “Мақтабгача таълим Концепцияси”.
5. “Болажон” таянч дастури ва унинг моҳияти.
6. МТМ (МТМ) тарбиячисининг асосий вазифалари ва унинг шахсига қўйиладиган талаблар.

Таянч тушунчалар: модел, кадрлар тайёрлаш, кадрлар тайёрлаш миллий модели, таркибий қисм, мақтабгача таълим, “Мақтабгача таълим Концепцияси”, “Болажон” таянч дастури, МТМ.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мақтабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мақтабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мақтабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг Мақтабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

**Кадрлар тайёрлаш миллий
модели ва унинг мазмун-моҳияти**

Ўзбекистон Республикаси сиёсий мустақилликни қўлга киритгач, жамият ҳаётининг барча соҳаларида туб ислохотлар

амалга оширила бошланди. Тоталитар бошқарув усули асосида, иш юритилаётган халқ таълими тизимида ҳам сўнгги ўн йилликлар давомида юзага келган муаммоларни ҳал этиш вазифаси Республика ҳукумати ҳамда мутасадди ташкилотларни таълим тизимида ҳам

жиддий ўзгаришларни амалга оширишга ундади. Бу борадаги саъи-ҳаракатларнинг самараси сифатида 1992 йил июль ойида мустақил Ўзбекистон Республикасининг илк “Таълим тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. Мазкур қонун мазмунида Республика узлуксиз таълим тизими, унинг асосий йўналишлари, мақсад, вазифалари, таълим босқичлари ва уларнинг моҳияти каби масалалар ўз ифодасини топди. Бироқ, 1997 йилга келиб, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ва унинг мазмунида илгари сурилган ғояларнинг амалиётга татбиқи таҳлил этилганда, бу борада муайян камчиликларга йўл қўйилганлиги аниқланди. Ўтказилган таҳлил натижаларига кўра, таълим тизимида олиб борилаётган ислоҳот аксарият ўринларда чуқур илмий асосларга эга бўлмаганлиги маълум бўлди ҳамда кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилиш зарурлиги белгиланди. Шу боис Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилинди.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунда эътироф этилган ғояларга мувофиқ, миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги, жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир¹.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг мақсади – таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қараш ва сарқитлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш Миллий тизимини яратишдан иборатдир².

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да илгари сурилган мақсаднинг тўлақонли рўёбга чиқариш бир қатор вазифаларнинг ижобий ҳал қилинишини назарда тутди. Дастурда бу борадаги вазифаларнинг қуйидагилардан иборатлиги кўрсатилади:

¹ Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. – Т.: «Шарқ», 1997. – Б.20.

² Ўша манба. – Б.25.

- “Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига мувофиқ таълим тизимини ислоҳ қилиш, давлат ва нодавлат таълим муассасалари ҳамда таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасида, рақобат муҳитини шакллантириш негизида таълим тизимини ягона ўқув, илмий-ишлаб чиқариш мажмуи сифатида изчил ривожлантиришни таъминлаш;

- таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини жамиятда амалга ошираётган демократик ҳуқуқий давлат қурилиши жараёнларига мослаштириш;

- кадрлар тайёрлаш тизими муассасаларини юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш, педагогик фаолиятининг нуфузи ва ижтимоий мақомини кўтариш;

- кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти истикболларидан, жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият, техника ва технологиянинг замонавий ютуқларидан келиб чиққан ҳолда қайта қуриш;

- таълим олувчиларни маънавий ахлоқий тарбиялашнинг ва маърифий ишларнинг самарали шакллари ҳамда услубларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- таълим ва кадрлар тайёрлаш, таълим муассасаларини аттестациядан ўтказиш ва аккредитация қилиш сифатига баҳо беришнинг ҳолис тизимини жорий қилиш;

- янги ижтимоий-иқтисодий шароитларда таълимнинг талаб қилинадиган даражаси ва сифатини, кадрлар тайёрлаш тизимининг амалда фаолият кўрсатиши ва барқарор ривожланишининг кафолатларини, устуворлигини таъминловчи меъёртив, моддий-техника ва ахборот базасини яратиш;

- таълим, фан, ишлаб чиқаришнинг самарали интеграциялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг миқдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, шунингдек, нодавлат тузилмалари, корхоналар ва ташкилотларнинг буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқиш;

- узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимига бюджетдан ташқари маблағлар, шу жумладан, чет эл инвестициялари жалб этишнинг реал механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

- кадрлар тайёрлаш соҳасида ўзаро манфаатли халқаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Миллий дастурнинг мақсад ва вазифалари **босқичма-босқич** амалга оширилади. Ҳар бир босқичда муайян вазифаларнинг ҳал этилиши¹ назарда тутилади:

биринчи босқич (1997-2001 йиллар) мавжуд кадрлар тайёрлаш тизимининг ижобий салоҳиятини сақлаб қолиш асосида ушбу тизимни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун ҳуқуқий, кадрлар жиҳатидан, илмий-услубий, молиявий шарт-шароитларни яратиш;

иккинчи босқич (2001-2005 йиллар) – Миллий дастурни тўлиқ рўёбга чиқариш, меҳнат бозорининг ривожланиши ва реал ижтимоий-иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда унга аниқликлар киритиш (бу босқичда, шунингдек, таълим муассасаларини махсус тайёрланган малакали педагог кадрлар билан тўлдириш таъминланади, уларнинг фаолиятида рақобатга асосланган муҳит вужудга келтирилади);

учинчи босқич (2005 ва ундан кейинги йиллар) тўпланган тажрибани таҳлил этиш ва умумлаштириш асосида, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш.

Дастурнинг учинчи босқичида бевосита қуйидаги вазифалар ўз ечимини топиши кераклигига алоҳида эътибор қаратилган:

- таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базаларини янада мустаҳкамлаш;
- ўқув-тарбия жараёни янги ўқув-услубий мажмуалар, илғор педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминланиши;
- миллий (элита) ОТМни қарор топтириш ва ривожлантириш;
- таълим жараёнини ахборотлаштириш, узлуксиз таълим тизими жаҳон ахборот тармоғига уланадиган компьютер ахборот тармоғи билан тўлиқ қамраб олинishiга эришиш каби вазифаларнинг ҳам ижобий ечими таъминланади.

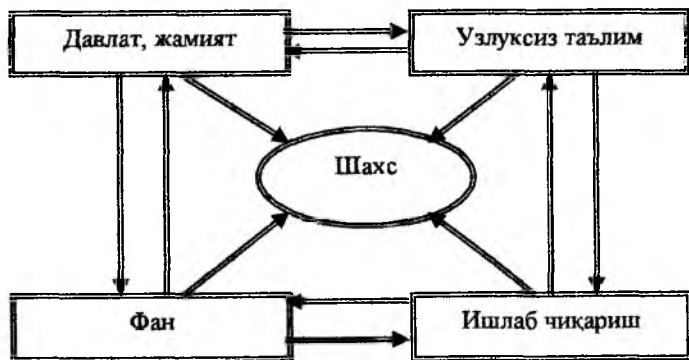
Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисмлари

Кадрлар тайёрлаш миллий модели фақат таълим-тарбия жараёнини қамраб олмай, ишлаб чиқариш ва ижтимоий

муносабатларни ҳам ўз ичига олади.

¹ Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. – Т.: «Шарк». 1997. – Б. 27-29.

Кадрлар тайёрлаш миллий модели шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш каби таркибий қисмларнинг ўзаро ҳамкорлиги, улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик асосида “юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрларни тайёрлаш Миллий тизими” моҳиятини акс эттирувчи андоза, лойиҳа ҳисобланади (1-расм):

1-расм. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисмлари

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари куйидагилардан иборатдир:

1. **Шахс** кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчидир.

2. **Давлат ва жамият** таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи ҳамда кадрларни тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари дидир.

3. **Узлуксиз таълим** малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турлари, ДТСни, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади.

4. **Фан** юқори малакали мутахассисни тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқарувчи бўлиб, кадрлар тайёрлаш миллий тизимида табиат ва жамият тараққиёти қонуниятлари тўғрисидаги янги фундаментал ва амалий

билимлардан фойдаланишни, юқори малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар таркибини шакллантиришни, улардан таълим тизимида унумли фойдаланишни, шунингдек, кадрлар тайёрлаш жараёнининг илмий тадқиқотлар инфраструктурасини яратиш, таълимнинг ахборот тармоқларида фойдаланиш учун билимнинг турли соҳалари бўйича ахборот базасини шакллантиришни ҳамда илмий тадқиқотлар даражасига янгича қарашлар замирида ёш олимлар, илмий-педагогик ходимларнинг ижтимоий мавқеи ва обрўсини оширишни ва шу кабиларни қамраб олади.

5. Ишлаб чиқариш – кадрларга бўлган ижтимоий эҳтиёжни, шунингдек, уларнинг тайёргалик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молиявий ва моддий-техника жиҳатдан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси.

Ўзбекистон шароитида малакали кадрларни тайёрлаш жараёнида асосий таркибий қисмлар сифатида шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг фаол иштирок этиши кутилган натижани кафолатлайди.

**Мактабгача таълим –
узлуксиз таълимнинг
алоҳида тури**

Глобаллашув ва жамиятни ислоҳ этиш шароитида янгича фикрловчи шахсларни тарбиялаш таълим тизимида ҳам жиддий ўзгаришлар киритишни талаб этади. Дунё

давлатлари орасида Ўзбекистон Республикасида биринчилардан бўлиб умумбашарий тавсифга эга мазкур муаммони ҳал этишга доир концептуал-назарий асослар яратилди ва тизимли тарзда амалиётга татбиқ этиб борилмоқда. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов таъбири билан айтганда, “Мамлакатимизнинг истиқлол йўлидаги биринчи қадамлариданок, буюк маънавиятимизни тиклаш ва янада юксалтириш, миллий таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш, унинг миллий заминини мустаҳкамлаш, замон талаблари билан уйғунлаштириш асосида жаҳон андозалари ва қўникмалари даражасига чиқариш мақсадига катта аҳамият бериб келинмоқда”². Мазкур эзгу мақсадни ҳаётда ўз исботини топишида Ўзбекистон

² Баркимол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: «Шарқ», 1997. – Б.14-15.

Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

“Таълим тўғрисида”ги Қонунда белгилаб берилганидек, мактабгача таълим бола шахсини соғлом ва етук мактабда ўқишга тайёргарлик даражасида шакллантириш мақсадида ташкил этилади. Ушбу таълим боланинг олти-етти ёшга тулгунга қадар оилада МТМ (яслилар уч ёшгача бўлган болалар учун; болалар боғчалари 3 ёшдан 6-7 ёшгача бўлган болалар учун) ва мулк шаклидан қатъий назар таълим муассасаларида олиб борилади³.

“Мактабгача таълим концепцияси”да кўрсатиб ўтилганидек, мактабгача таълим – кўп томонламали, мақсадга йўналтирилган, боланинг таълимнинг кейинги босқичи – мактаб таълимига тайёрловчи, жисмоний, рухий, индивидуал ва ёшга доир ривожланишини таъминловчи таълим ва тарбия жараёнидир⁴.

Ўзбекистон Республикасида *мактабгача таълимни ривожлантириш мақсади* қуйидагиларда акс этади: МТМнинг макомини ошириш; оналарнинг талаб ва таклифларини инобатга олган ҳолда, МТМнинг хилма-хил турларини ривожлантириш учун шароит яратиш.

Мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш зарур:

- 1) МТМнинг давлат тизимини сақлаб қолиш;
- 2) мактабгача таълимга қўйиладиган Давлат талабларини аниқлаштириш;
- 3) мактабгача таълимнинг янги мазмун ва технологиясини ишлаб чиқиш;
- 4) вариативлик, очиқлик, оила, мактаб, маҳалла, нодавлат ташкилотлар билан ҳамкорликни ташкил этиш тамойилига мувофиқ МТМнинг ташкилий тузилишига ўзгартиришлар киритиш;
- 5) жамият ривожланиши билан боғлиқликда қўйиладиган талаблар ва шарт-шароитлардан келиб чиқиб мактабгача таълимнинг ўз вақтида ва мувафаккиятли мослашувига эришиш;
- 6) мактабгача таълимдаги ўзгаришларга тезда мослаша оладиган МТМ учун кадрлар тайёрлашнинг тизимини такомиллаштириш.

Мактабгача таълимнинг *вазифаларига* эса қуйидагилар киради:

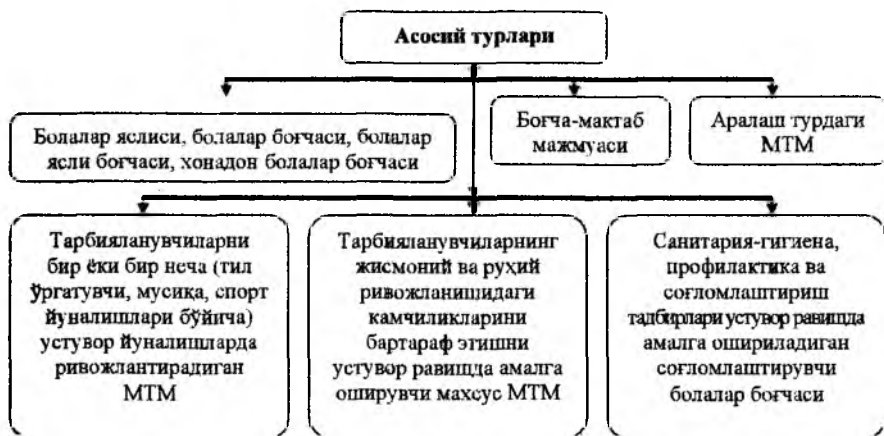
³ Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни // “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида. – Т.: «Шарк», 1997.

⁴ Кадырова Ф.Р., Кадырова Р.М., Вахобова Ф.Н. Концепция дошкольного образования Республики Узбекистан. – Т.: “Fan va texnologiyalar”, 2011. – С.4.

- 1) болаларни халқнинг бой миллий, маданий-тарихий мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида ақлий ва маънавий-ахлокий жиҳатдан тарбиялаш;
- 2) болаларда миллий ғурур, ватанпарварлик ҳисларини шакллантириш;
- 3) мактабгача таълим ёшидаги болаларда билим олиш эҳтиёжини, ўқишга интилиш майлларини шакллантириб, уларни мунтазам равишда таълим жараёнига тайёрлаш;
- 4) болаларнинг тафаккурини ривожлантириш, ўзининг фикрини мустақил ва эркин ифодалаш малакаларини шакллантириш;
- 5) болаларнинг жисмоний ва руҳий саломатлигини таъминлаш

Мактабгача таълим МТМ (МТМ)да олиб борилади. МТМ ҳудудларнинг демографик, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади. МТМни ташкил этиш ва тугатиш Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асосларига мувофиқ тартибга солинади.

Бугунги кунда республикада қуйидаги турдаги МТМ фаолият олиб бормоқда (1-расм):

1-расм. МТМнинг асосий турлари

Мазкур мактабгача таълим турлари ота-оналар томонидан танланади.

“Мақтабгача таълим Концепцияси”

Ўзбекистон Республикаси таълим тизимининг биринчи – мақтабгача таълим ривожининг замонавий босқичи қатор ўзгаришлар билан

тавсифланади: мақтабгача таълим очиқ турдаги таълим муассасаси сифатида шаклланди; МТМнинг энг муҳим функцияси болаларнинг ҳаётий фаолиятини муҳофаза қилиш ва саломатлигини мустаҳкамлаш; тарбияланувчиларни мақтаб таълимига муваффақиятли тайёрлаш ва б. Шунингдек, бугунги кунда Республикамизда хилма-хил (ясли, болалар боғчаси, болалар боғчаси-бошланғич мақтаб, давлатга қарашли ва хусусий) турдаги МТМ ҳам фаолият юритмоқда.

1997 йилда ЮНЕСКО қарорига кўра, мақтабгача таълимнинг назарий асосларини қайта кўриб чиқиш зарурияти билан асосланган “мақтабгача таълим” атамаси қабул қилинди. Ана шундай асосдан келиб чиққан ҳолда 2011 йилда республикада мақтабгача таълим ривожининг асосий йўналишлари, мақсад ва вазифалари, тамойилларини ўз ичига олган “Мақтабгача таълим Концепцияси” ишлаб чиқилди.

“Мақтабгача таълим Концепцияси”га кўра амалий ишлар қуйидаги уч босқичда амалга оширилади:

I босқич. Қонунчилик фаолиятига доир амалий ишлар (2012-2014 йиллар).

II босқич. Ташкилий-амалий ишлар (2015-2017 йиллар).

III босқич. Таҳлилий-амалий ишлар (2018-2020 йиллар).

“Мақтабгача таълим Концепцияси” Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида ишлаб чиқилган бўлиб, унда республикада мақтабгача таълимни ривожлантиришнинг замонавий йўналишлари ўз аксини топган.

Ушбу концепцияда: *кириш (преамбула), асосий қисм (концепциянинг асосий мазмуни), мақтабгача таълим тизимининг тузилиши, МТМнинг дастурий-методик таъминоти, мақтабгача таълимда педагогик технологияларни татбиқ этиш масалаларини ёритувчи бешта бўлим* мавжуд.

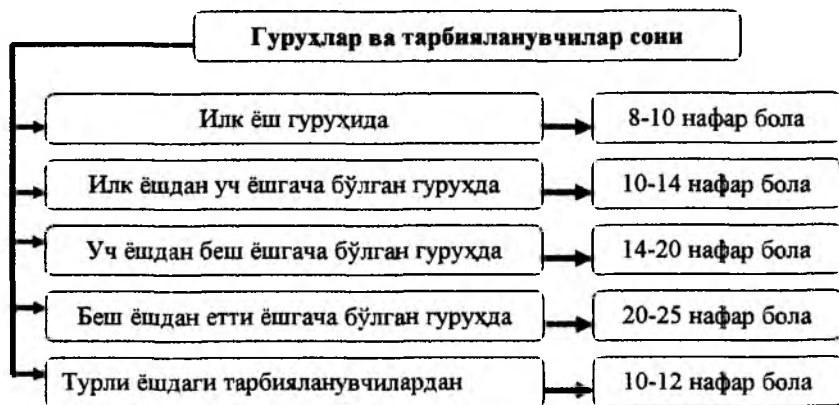
“Мақтабгача таълим Концепцияси”нинг **бош ғояси** шахсга йўналтирилган таълимни амалга оширишдан иборат. Ана шу асосдан келиб чиққан ҳолда мақтабгача таълимда таълим-тарбия ишларини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар сифатида ижтимоий-

педагогик, гносеологик (билишга доир), психологик, акмеологик кабиларга алохида эътибор қаратиш, улардан яхлит тарзда фойдаланиш баён этилган.

Шунингдек, Концепцияда мактабгача таълимнинг асосий иккита – дидактик ва методик моделларининг моҳияти ҳам чуқур ва етарлича ёритиб берилган. Ҳар иккала модел ҳам шахсга йўналтирилган таълим технологиялари нуктаи назаридан асослаб берилган бўлиб, уларнинг асосий тамойиллари, таълим воситалари, босқичлари ҳамда педагог ва болаларнинг ўзаро ҳаракати турлари аниқ кўрсатиб берилган.

Концепциянинг учинчи – *“Мактабгача таълимнинг тузилиши”* бўлимида МТМнинг турлари, табақа-лаштирилган ёндашув асосида МТМда гуруҳларни шакллантириш, уларни зарур жиҳозлар билан таъминлаш, мазкур таълим муассасаларида ижтимоий ва психо-логик хизматни йўлга қўйиш, МТМ учун тарбиячилар тайёрлаш тизими, МТМ ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш масалаларига алохида эътибор қаратилган.

Концепцияда МТМда гуруҳларни ташкил этишга табакалашган ёндашувни қарор топтириш зарурлигига асосий эътибор қаратилган ва бу борада қуйидаги вариант тақдим этилган (2-расм):

2-расм. МТМдаги гуруҳлар ва улардаги тарбияланувчиларнинг сони

Шунингдек, концепцияда таъкидлаб ўтилганидек, МТМни нарсабуюмлар билан жиҳозлашда миллий-этниқ, моддий ва маънавий қадриятлар уйғунлигига эришиш лозим. Чунки айнан мактабгача

таълим ёшидан бошлаб болада маънавий-ахлокий қиёфа шакллана бориб, унинг ҳар томонлама уйғун ривожланишига тамал тоши қўйилади.

МТМда психологик ва ижтимоий хизматнинг бирга олиб борилиши тарбия самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади. Психологик хизмат боланинг ҳар томонлама, психик ва шахсий ривожланишига имкон берса, ижтимоий хизмат эса боланинг социум (таълим муассасаси, оила ва маҳалла)даги тарбияси, ривожланиши ва тўлиқ ижтимоийлашувини таъминлашга доир шарт-шароитлар яратади.

“Мақтабгача таълим Концепцияси”да белгилаб берилган яна бир муҳим вазифа МТМнинг дастурий-методик таъминотини такомиллаштириш саналади. Яратилиши лозим бўлган дастурий-методик мажмуа мактабгача таълимга қўйилаётган талаблар, болалар билан ишлаш, уларни ривожлантиришнинг асосий йўналишларини амалга оширишни таъминлаш зарур. Мазкур мажмуада тарбиячилар ва мактабгача таълим соҳасида фаолият юритувчи бошқа мутахассислар учун янги авлод дарслик ва ўқув қўлланмалари ўрин эгаллаши керак.

2008 йил 28-сентябрда ХТВ ҳайъат йиғилишининг 10/4 қарори билан такомиллаштирилган “Мақтабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари” тасдиқланди. Бу Давлат талабларини амалиётга жорий этиш зарурати “Болажон” таянч дастурини ишлаб чиқишга сабаб бўлди.

“Болажон” таянч дастури ва унинг моҳияти

“Болажон” таянч дастури мактабгача таълим тизимидаги барча муассасалар учун бажарилиши зарур бўлган, мактабгача

таълим ёшидаги болаларни ривожлантиришга қўйиладиган минимал талабларни ўзида ифода этувчи муҳим меъёрий ҳужжатдир.

Таянч дастурнинг мақсади мактабгача ёшдаги болаларни жисмонан соғлом, ақлан ва маънан етук, жамиятнинг турли аъзолари билан фаол мулоқотда бўла олишлари, борлиқни аниқ идрок этиш, ижтимоий мослашувчан, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўзлаштиришларига қўйиладиган давлат талабларининг тўлиқ бажарилишига эришишдир.

Белгиланган мақсадни амалга оширишда муайян вазифалар белгиланади.

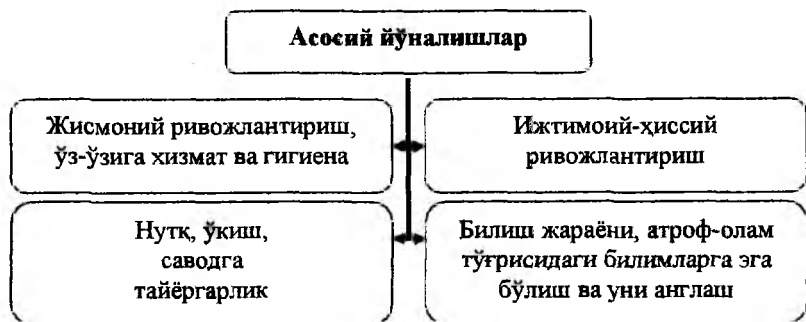
Дастурнинг вазифаси болаларни жисмоний, ақлий ва ижтимоий-ҳиссий жиҳатдан камол топтириш; уларнинг саломатлигини муҳофаза қилиш; болаларнинг эркин фикрлашлари ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш; ахлокий ва маънавий жиҳатдан ҳар томонлама баркамол бўлиб олга етишлари учун шарт-шароит яратишдан иборат.

“Болажон” таянч дастури куйидаги таркибий тузилмага эга:

1. Болаларнинг ривожланиш хусусиятлари.
2. Жисмоний ривожланиш.
3. Машғулотлар жадвали (хафталик, ойлик, 1-ярим, 2-ярим йиллик).
4. Ижтимоий-ҳиссий ривожланиш.
5. Нутқ, ўқиш ва саводга тайёргарлик.
6. Билиш жараёни: атроф олам тўғрисидаги билимга эга бўлиш ва уни англаш.
7. Фойдаланилган адабиётлар.
8. Машғулотлар мавзули-тақвим режаси. Режа куйидаги гуруҳлар учун мўлжалланган:

- илк ёш гуруҳ (2-3 ёш);
- кичик гуруҳ (3-4 ёш);
- ўрта гуруҳ (4-5 ёш);
- катта гуруҳ (5-6 ёш);
- мактабга тайёрлов гуруҳ (6-7 ёш).

“Болажон” таянч дастури мактабгача ёшдаги болаларга тўртта йўналишда таълим-тарбия бериш мақсадини кўзда тутган (3-расм):

3-расм. Мактабгача ёшдаги болаларга таълим-тарбия беришнинг асосий йўналишлари

Йўналишлар ўз навбатида куйидаги бўлимларга ажратилган (4-расм):

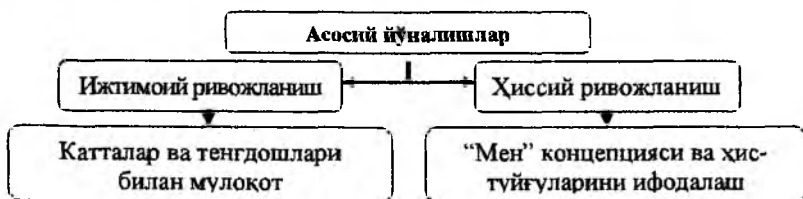
4-расм. Мактабгача ёшдаги болаларга таълим-тарбия беришнинг асосий бўлимлари

Дастурда “Жисмоний ривожлантириш, ўз-ўзига хизмат ва гигиена” йўналиши бўйича асосий ҳаракатлар алоҳида ёритилди ва улар қуйидагича тартибланди:

- асосий ҳаракатларга доир машқлар;
- умумривожлантирувчи машқлар;
- чиниктириш ва соғломлаштириш;
- гигиена ва ўз-ўзига хизмат

Ижтимоий-ҳиссий ривожланиш вазифаси мустақил йўналиш сифатида дастурга киритилди. Унинг мақсади болада миллий ўзликни англаш, ўзи ва ўзгаларни ҳурмат қилиш, хис-туйғуларни ифодалаш, катталар, тенгдошлар билан мулоқотда миллий кадриятларга хос муомала одобига таянишни тарбиялашдир. Бу боланинг ижтимоий ҳаётга мослашувини таъминлаб, баркамол шахс эга бўлиши зарур бўлган фазилатларни тарбиялашда пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Тарбияланувчиларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш қуйидаги йўналишларда амалга оширилади (5-расм):

5-расм. Тарбияланувчиларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

Дастурда “Нутқ, ўқиш ва саводга тайёрлаш” бўйича йўналишлар алоҳида, кенг очиб берилган. Улар қуйидагича тартибланган (6-расм):

6-расм. Тарбияланувчиларни нутқ, ўқиш ва саводга тайёрлашнинг асосий йўналишлари

Бу йўналишга илк бора болани харфлар билан таништириш, бўғинлаб ўқиш ва ўз исмини босма харфларда ёзиш вазифаси киритилган.

Билиш жараёни, атроф-олам тўғрисидаги билимга эга бўлиш ва уни англаш йўналишига қуйидагилар:

- элементар математик тасаввурлар;
- атроф-олам тўғрисидаги билимга эга бўлиш ва уни англаш;
 - тасвирий фаолият;
 - музика;
 - ўйин фаолияти

Дастур мазмун-моҳияти билан болаларнинг психофизиологик камол топиш тамойилидан келиб чиқиб, уларнинг теварак-атрофдаги нарс-буюм ва воқеа-ҳодисаларга муносабати ҳамда турли фаолият соҳалари билан ўзаро биргаликда ҳаракат қилишларини назарда тутди.

Дастурда ўзбек халқ оғзаки ижоди, халқ ўйинлари, музикаси, рақслари, амалий санъат асарлари ва табиатига катта аҳамият берилган. Шунингдек, дастурда бошқа халқларга ҳурмат ҳиссини тарбиялаш, чидамлилик, сабр-тоқатлиликни таркиб топтириш назарда

тутилган ҳамда болаларни меҳр-шафқат, интизомлилик, гўзалликка хайрихоҳликка ўргатишга алоҳида эътибор қаратилган.

**МТМ тарбиячисининг
асосий вазифалари ва унинг
шахсига қўйиладиган
талаблар**

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ҳояларини амалиётга татбиқ этиш Республика таълим тизимида олиб борилаётган ислохотлар муваффақиятини таъминлаш, МТМда фаолият

олиб бораётган тарбиячиларининг маънавий қиёфаси ҳамда касбий маҳоратларига ҳам боғлиқдир.

Ҳозирги кунга қадар МТМ педагогининг касбий фаолияти педагог ва психологларнинг тадқиқот предмети бўлиб қолмоқда. Тадқиқотлар натижалари МТМ тарбиячиси педагогик фаолиятининг ўзига хосликлари яратувчанлик, инсонпарварлик, ижодийлик, жамоада ишлай олиш кабиларда ёрқин намоён бўлишини кўрсатади. Мазкур ўзига хосликлар илк ва мактабгача ёшдаги болаларни тарбияловчи педагог фаолиятида ўз аксини топиши лозим. Гўдаклик чоғидананок ривожланиши учун мақбул шарт-шароит яратиш энг аввало, тарбияланувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олишни талаб этади. Туғилганидан бошлаб то мактаб таълимига тайёрлашга қадар бўлган босқич шахс ривожланишининг бошқа ёш давларидан фарқли равишда кейинчалик бола исталган соҳага доир махсус билим ва кўникмаларни эгаллаши ҳамда фаолиятнинг хилма-хил турларини ўзлаштириши учун асос бўладиган уйғун тарзда амалга оширувнинг таъминлашини талаб этади. Чунки мактабгача ёшда бола жамиятнинг ҳар бир аъзоси учун зарур бўлган жисмоний ва психологик сифатларга эга бўлиб, инсон сифатида шаклланади. Бола ривожланиши учун зарур бўлган жисмоний ва психологик сифатлар эса онгли равишда дунёни англаш, фикр юритиш, бошқа кишилар билан мулоқот қилиш, ўз хатти-ҳаракатларини бошқара олиш орқали қўлга киритилади.

Мактабгача ёшдаги бола шахсининг ривожланишида таянч вазифани тарбиячининг қўйилган талабларга қанчалик мувофиқ эканлиги белгилаб беради. МТМ тарбиячиси, энг аввало, боланинг келажаги, тақдири учун юксак масъулиятни тўла англаб етиши зарур. Факатгина мактабгача ёшдаги бола ривожининг муҳим кадрият эканлигини тушунишгина эмас, балки бола ривожланиши қонуниятларига доир билимларни ҳам эгаллаш жуда муҳимдир. Ана

шундай қонуниятлардан бири боланинг жисмоний ва психик ривожининг уни ўраб турган атроф-муҳит билан боғлиқлигидир. Мазкур қонуният ўз навбатида МТМ тарбиячисининг куйидаги иккита муҳим функциясини белгилаб беради:

1) болаларни мувафакқиятли тарбиялаш учун зарур педагогик шарт-шароитлар яратиш;

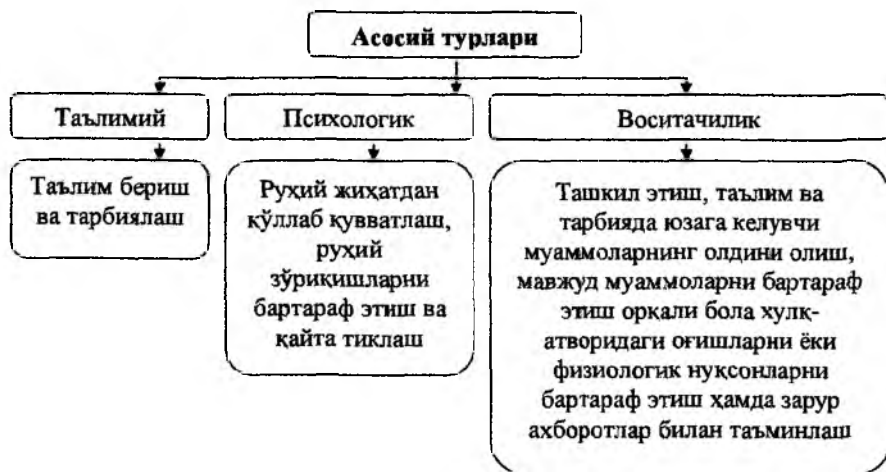
2) уларнинг ҳаётий фаолияти хавфсизлигини таъминлаш ва саломатлигини мустаҳкамлаш.

Тарбиячининг болаларни мувафакқиятли тарбиялаш учун зарур педагогик шарт-шароитлар яратиш функцияси болани фаолликка ундаш, уни ривожлантирувчи тавсифдаги фаолиятга жалб этишни талаб этади. Боланинг жисмоний ва психологик саломатлигини мустаҳкамлаш ҳақида ғамхўрлик қилиш мактабгача ёшдаги тарбияни оқилона ташкил этишнинг гарови бўлиб, чунки мазкур ёш даври ривожини боланинг ижтимоий ҳолати, кайфияти, эмоционал кўринишларга бевосита боғлиқдир. Ана шу сабабли тарбиячи болани ўраб турган атроф-муҳитга эътиборли бўлиши, бола ҳаёти ва саломатлигига хавф солувчи энг оддий ҳолатларнинг ҳам олдини олиши лозим. Яъни, тарбиячи болалар боғчаси майдончаси, ўйинчоқлар, мебел жиҳозларининг бола бўйига мос келиш ҳолатини мунтазам назорат қилиб бориши; ҳаво ва сув температурасини ўлчаш; болаларни тайёрлаш учун машғулотлар вақтини олдиндан аниқлаши лозим. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, тарбиячининг эътиборсизлиги, бефарқлиги унинг касбий лаёқатсизлигининг муҳим белгисидир.

Болалар билан таълим-тарбия ишларини олиб бориш – *МТМ тарбиячисининг асосий функцияси*. У таълим-тарбия ишларини режалаштиришни ахборий-методик хужжатлар билан ишлаш, бевосита тарбиявий ишларни ўтказиш ва унинг натижаларини таҳлил этиш асосида амалга оширади.

Замонавий тарбиячи психологик, педагогик, социологик тадқиқотларга таянган ҳолда бола шахси ривожланиши учун унинг таъсирини ҳеч нарса, ҳатто юқори тоифали таълим муассасаси ҳам боса олмайдиган оила эканлигини англаб етади. Тарбиячи она-оналарнинг педагогик маданиятини мунтазам ошириб бориши, болалар тарбиясида фаол ҳамкорликни йўлга қўйиши, мазкур жараёнда ижтимоий ёрдамга мухтожлик сезувчи оилалар билан алоҳида иш олиб бориши мақсадга мувофиқдир. Тарбиячининг

оилаларга кўрсатадиган ижтимоий-педагогик ёрдами уч турда ташкил этилади (7-расм):

7-расм. Тарбиячи томонидан оилаларга кўрсатиладиган ижтимоий-педагогик ёрдам турлари

Замонавий МТМ тарбиячисининг куйидаги касбий функцияларини ҳам ажратиб кўрсатиш мумкин:

- 1) ота-оналарнинг маърифий билимларини оширишда иштирок этиш;
- 2) оила ва МТМ тарбиявий таъсирини бошқариш ҳамда уйғунлаштириш.

Замонавий демократик жамиятда мактабгача таълим ишига қўйилаётган талаблар тарбиячидан мунтазам равишда ўзининг умуммаданий ва касбий тайёргарлигини бойитиб боришни талаб қилади. Бу эса ўз навбатида МТМ тарбиячиси касбий фаолиятининг яна бир йўналиши – мустақил таълим олишни шарт қилиб қўяди. Мустақил таълимнинг мақсади – босқичма-босқич тарбиячи шахсини ривожлантириш, касбий маҳоратини ошириб боришдир.

Олий таълим муассасаларида бошқа ўқув ва мутахассислик фанларида бўлгани каби “Мактабгача таълим” йўналишида ҳам мустақил таълимнинг турли шаклларда, яъни, касбга доир, бадий адабиётлар билан танишиш; улар асосида муайян мавзуларда конспект тайёрлаш; музейларга ташриф буюриш; конференция,

кўрғазма ва конкурсларга иштирок этиш кабилар асосида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ саналадир.

Педагогик фаолиятнинг ижодий тавсифга эгаллиги тарбия-чидан илғор иш тажрибаларини ўрганиш, инновацияларни ўзлаштириш ва амалиётга татбиқ этишни талаб этади. Инновацияларнинг жадал кириб келиши тарбиячиларни илмий-тадқиқот ишларида иштирок этишга жалб этиш заруриятини юзага келтиради. Тарбиячиларнинг бундай тадқиқот ишларига жалб этилиши кейинчалик эришилган натижалардан ўз фаолиятида муваффақиятли фойдаланишга имкон беради.

Шунингдек, тарбиячи ўз касбининг мохир устаси бўлиши учун махсус тайёргарлик кўриши керак. У қуйидаги шартларга амал қилиши лозим:

1. Тарбиячи ёш авлодни тарбиялаш учун юқори маълумотли, касбий билимларни пухта эгаллаб, зарур методик адабиётларни танлай оладиган, илмий адабиётлар билан ишлай оладиган, илғор тажрибали педагогларнинг тажрибасини ўрганиб, ўз ишига татбиқ эта оладиган шахс бўлиши лозим.

2. Тарбиячи кузатувчанлик қобилиятини яхши эгаллаган, уларнинг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатларини таҳлил этиб, болага ижобий таъсир этувчи воситаларни топа оладиган бўлиши керак.

3. Тарбиячиларнинг билишга қизиқишларини ошириш, уларнинг боғланишли нутқини ривожлантириш учун тарбиячининг нутқи равлон, аниқ, мантикий ихчам ва тушунарли бўлиши керак. Таълим-тарбия беришда замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдалана олиши лозим. Тарбия жараёнида таълимнинг интерфаол ўйин методларидан самарали фойдалана олиши зарур.

4. Тарбиячи болаларнинг ҳар томонлама уйғун ривожланишлари учун уларни фаолиятнинг хилма-хил турларига фаол жалб эта олиши, уларда қизиқувчанлик, изланувчанликни ошириб бориши, болаларнинг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатларини мунтазам ташхис этиб, коррекцион чора-тадбирларни амалга ошириб бориши керак.

5. Ҳар бир машғулот учун зарур материалларни олдиндан тайёрлаб қўйиши, тарбияланувчилар томонидан билим, кўникма ва малакаларни босқичма-босқич ўзлаштириб борилишига эришиши, ўрганилаётган материалларни тарбияланувчиларнинг ёш хусусиятларига мос бўлишини таъминлаши лозим.

6. Кун тартибини тўғри ташкил эта билиши, болалар жамоасига ундаги ҳар бир аъзони эътиборга олган ҳолда раҳбарлик қила

билиши, уларнинг фаолияти (ўқув, ўйин, меҳнат) мазмунли бўлиши учун керакли материаллар билан таъминлаш зарур.

7. Болаларнинг жисмоний ва психологик ҳолатини тўғри баҳолай олиши ва буни болалар билан амалга ошириладиган таълим-тарбия ишларида эътиборга олиши керак.

8. Кун давомида олиб берган таълим-тарбия ишини мунтазам таҳлил қила олиши ва уни янада такомиллаштириш йўлларини излаб топиши зарур.

9. Тарбиячи мунтазам равишда ота-оналар билан индивидуал ва жамоавий суҳбатлар, учрашувлар ўтказиши, уларни болаларни тарбиялашга доир замонавий методикалар билан таништириб бориши, оилаларда қўлланиб келаётган ижобий шакл, метод ва воситалардан ўзининг тарбиявий фаолиятида фойдаланаши лозим.

10. Тарбиячи болаларга хайрихоҳ муносабатда бўлиши, ҳар бир бола учун макбул психологик муҳитни юзага келтириши, боланинг қалби ва юрагига жой топа олиши, кунт ва сабрли бўлиши, бағрикенг ва юксак ишончга эга бўлиши лозим.

Юқорида баён этилган МТМ педагогларининг касбий фаолиятга доир функциялари ва “Мактабгача таълим Концепцияси”га асосланган ҳолда замонавий тарбиячилар касбий компетентлигини белгилловчи тайёргарликнинг уч жиҳатини ажратиб кўрсатиш мумкин (8-расм):

8-расм. Замонавий тарбиячининг касбий компетентлигини белгилловчи жиҳатлар

Шахсий тайёргарлик – тарбиячи шахсида қарор топиши лозим бўлган сифатларни ўзида акс эттириб, уларга ғностик (билишга доир) қобилиятлар (илмий маълумотлар билан ишлай олиш, илмий билимлардан амалиётда оқилона фойдалана олиш, педагогик вазифаларни юксак маҳорат билан ҳал эта олиш); ташкилотчилик қобилиятлари (таълим-тарбия ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш учун қулай шарт-шароит яратиш, машғулот шакл, метод ва воситаларини танлай олиш, вақтни тўғри тақсимлаш, ўқув жараёнини зарурий жиҳозлар билан таъминлаш, оммавий тадбирларни

режалаштириш ва ўткази олиш); коммуникатив қобилиятлар (ахборотни мактабгача ёш давлари билан боғлиқ-ликда тушунарли тақдим эта олиш, вазият билан боғлиқликда ахборотларни ўзатиш метод ва усуллари ўзгартира олиш, касбий фаолият жараёнида мулоқотни оқилона амалга ошира олиш ва бошқалар)ни киритиш мумкин.

Касбий тайёргарлик – Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ – 1875-сон қарори мувофиқ педагоглар чет тилини хусусан инглиз тилини билишлари касбий талаб қилиб белгиланди. Шунингдек, тарбиячининг касбий фаолияти учун муҳим аҳамиятга эга бўлган кўникма ва малакаларни ўз ичига қамраб олади.

Педагогик тақтга доир сифатларга қўйидагиларни киритиш мумкин: таълим-тарбия беришнинг янги, ностандарт шакл, метод ва воситаларини излаш; тарбиявий иш жараёнида юзага келувчи муаммоларни ҳал этишнинг самарали йўллари танлай олиш; ўз фаолияти, ўқув жараёнида болаларнинг индивидуал ривожланиши, инновацион ўқув режа ва дастурларни лойиҳалай олиш ва бошқалар.

Рефлексив тайёргарлик – тарбиявий жараён натижаларига асосланган ҳолда тарбиячининг келгуси фаолиятини режа-лаштириш имкониятини бериб, унинг уч турдаги рефлексив қобилиятини ўз ичига қамраб олади: объектни ҳис қилиш, ўлчовни билиш ва дахлдорлик ҳисси.

Демак, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилинди. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” республикада узлуксиз таълим тизими негизида баркамол авлод ва малакали кадрни тайёрлаш мақсадини кўзлайди. Дастурда бу борадаги вазифалар аниқ, равшан ифода этилган. Кадрлар тайёрлаш миллий модели шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш каби таркибий қисмларни ўз ичига олади. Мактабгача таълим – узлуксиз таълимнинг алоҳида тури саналади. 2011 йилда республикада мактабгача таълим ривожининг асосий йўналишлари, мақсад ва вазифалари, тамойилларини ўз ичига олган “Мактабгача таълим Концепцияси” ишлаб чиқилди.

2008 йил 28-сентябрда ХТВ ҳайъат йиғилишининг 10/4 қарори билан такомиллаштирилган “Мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари” тасдиқланди.

“Болажон” таянч дастури мактабгача таълим тизимидаги барча муассасалар учун бажарилиши зарур бўлган, мактабгача таълим ёшидаги болаларни ривожлантиришга қўйиладиган минимал талабларни ўзида ифода этувчи муҳим меъёрий ҳужжатдир.

Таянч дастурнинг мақсади мактабгача ёшдаги болаларни жисмонан соғлом, ақлан ва маънан етук, жамиятнинг турли аъзолари билан фаол мулоқотда бўла олишлари, борлиқни аниқ идрок этиш, ижтимоий мослашувчан, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўзлаштиришларига қўйиладиган давлат талабларининг тўлиқ бажарилишига эришиш саналади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”нинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

2. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисмларига нималар киради?

3. Узлуксиз таълим тизимида шахс қандай вазифаларни бажаради?

4. Давлат ва жамиятнинг кадрлар тайёрлаш жараёнидаги асосий вазифалари нималардан иборат?

5. Узлуксиз таълимнинг асосий вазифаларини сананг.

6. Фан ва ишлаб чиқаришнинг узлуксиз таълим тизимидаги вазифаларини шарҳланг.

7. ЎзРнинг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида мактабгача таълимга қандай таъриф берилган?

8. Мактабгача таълимнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

9. МТМнинг қандай турлари мавжуд?

10. Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Мактабгача таълим концепцияси қачон қабул қилинган?

11. Мактабгача таълим концепцияси қандай бўлимларни ўз ичига олади?

12. “Болажон” таянч дастурининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

13. “Болажон” таянч дастурининг мазмунини баён этинг.

14. МТМ тарбиячисининг асосий вазифалари нималардан иборат?

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги” Қонуни қачон қабул қилинган?

- a) 1991 йил;
- b) 1999 йил;
- c) 1992 йил;
- d) 1993 йил.

2. Шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш. Улар ... нинг таркибий қисмлари ҳисобланади?

- a) “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”;
- b) “Таълим тўғрисида”ги Қонун;
- c) кадрлар тайёрлаш миллий модели
- d) “Мактабгача таълим тўғрисида”ги Низом.

3. “Мактабгача таълим” атамаси қачон ва қайси ташкилот томонидан қабул қилинган?

- a) 1998 йил, ЎзР Халқ таълими вазирлиги;
- b) 1997 йил, ЮНЕСКО;
- c) 1999 йил, ЮНЕСЕФ;
- d) 1997 йил, Халқ таълими бўлимлари.

4. “Болажон” таянч дастурига кўра МТМда таълим-тарбия ишлари неча йўналишда олиб борилади?

- a) 4 та;
- b) 3 та;
- c) 2 та;
- d) 5 та.

5. МТМ тарбиячиси томонидан оилаларга кўрсатиладиган ижтимоий-педагогик ёрдам қандай турларда амалга оширилади? Ҳусусияти ()га эга бўлади?

- a) таълимий, тарбиявий, воситачилик
- b) таълимий, психологик, воситачилик;
- c) таълимий, психологик, педагогик;
- d) педагогик, психологик, воситачилик.

6. “Мақтабгача таълим Концепцияси”нинг бош ғояси ... дан иборат?

- a) таълимни янги педагогик технологиялар билан бойитиш
- b) таълим самарадорлигини ошириш
- c) шахсга йўналтирилган таълимни амалга ошириш
- d) Шахсни шахсий сифатларини шакллантиришга қўмаклашиш

7. МТМнинг неча тури мавжуд?

- a) 3 та тури;
- b) 5 та тури;
- c) 7 та тури;
- d) 6 та тури.

8. Ўзбекистонда “Мақтабгача таълим Концепцияси” нечачи йил ишлаб чиқилди?

- a) 2001 йил;
- b) 1991 йил;
- c) 2011 йил;
- d) 2014 йил.

9. “Мақтабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари” қачон тасиқланган?

- a) 2008 йил 28-сентябрда;
- b) 2009 йил 18-сентябрда;
- c) 2010 йил 28-апрелда;
- d) 2012 йил 18-майда.

10. Замонавий тарбиячилар қандай касбий тайёргарликка эга бўлишлари лозим?

- a) шахсий, ижтимоий, махсус;
- b) индивидуал, шахсий, умумий;
- c) шахсий, касбий, рефлексив;
- d) махсус, рефлексив, ижтимоий.

2-§. “Мақтабгача педагогика” – ўқув фани сифатида

Режа:

1. Ўзбекистонда мактабгача таълимнинг вужудга келиши ва таракқиёт босқичлари.
2. “Мақтабгача педагогика” фанининг объекти, предмети, мақсад ва вазифалари.
3. “Мақтабгача педагогика” фанининг асосий категориялари.
4. “Мақтабгача педагогика”нинг бошқа фанлар билан алоқаси.
5. “Мақтабгача педагогика”нинг илмий-тадқиқот методлари.

Таянч тушунчалар: мактабгача таълим, мактабгача таълимнинг вужудга келиши, “Мақтабгача педагогика” фани, фанининг объекти, предмети, мақсади, вазифалари, асосий категориялари, бошқа фанлар билан алоқаси ҳамда илмий-тадқиқот методлари.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мақтабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мақтабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мақтабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг Мақтабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

Ўзбекистонда мактабгача таълимнинг вужудга келиши ва таракқиёт босқичлари

XIX асрнинг 80-90 йилларига келиб Марказий Осиёда болалар мактабгача ижтимоий тарбияси ғоялари етилди. Ўша даврда таракқиёпарвар маҳаллий зиёлилар

меҳнаткаш аёлларнинг оғир аҳволини ва болалар назоратсизлигини кўриб, уларнинг қисматини енгилаштиришга интилади. Бу зиёлилар вакиллари 1872 йилда Туркистонда тузилган “Жамияти хайрия” таркибига кирган эди. “Жамияти хайрия” томонидан мискинлар уйлари, тунаш жойлари, туғруқ жойлари билан бир қаторда ота-онаси бўлмаган болалар учун етимхонларни ташкил этди.

Бу етимхоналар оз сонли болаларни бутун Туркистонда тахминан 150-200 кишини ўз ичига олди. Ушбу етимхоналар ясли ёшдаги болалардан тортиб, мактаб ёшидаги болаларни ҳам қамраб олган.

1896 йилда Туркистонда воситалар кенгаши камбағалларнинг болалари учун “ясли”лар деб аталадиган муассасаларни туза бошлади. Яслиларга атак-чечак қила бошлаган болалар қабул қилинган ва мактабга кетгунга қадар тарбияланган болалар кун бўйи болалар яслида бўлишар ва уч марта овқатлантирилар эди. Ясли ишларини назоратчи аёл бошқарган, хизмат қилувчи ходимлар ҳам бўлган. Бу муассасада болаларни дуолар ўқишга (дуоғўйликка), оддий ўқишга, ёзишга, санашга, тўқишга, тўр тақишга, тикишга ва бошқа ҳунарларга ўргатилган. Бутун ўлка бўйлаб шундай яслилардаги болалар сони 50-60 боладан ошмас эди.

Туркистонда камбағалларнинг болалари учун Тошкент, Самарқанд, Сирдарё, Наманган шаҳарларида етимхоналар ташкил этилган.

Имтиёзли синфларнинг болалари учун 1891 йилда “Боғдорчилик” жамияти томонидан Тошкент истироҳат боғида мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар учун “Болалар майдончаси” туридаги биринчи болалар боғчалари очилди. Болалар боғчаси учун истироҳат боғи майдонидан серсоя жой ажратиб берилди. Майдончада арғимчоқ, қайиқлар, катта арғимчоқ (устунга осилган) ўрнатилди ва хилма-хил ўйинчоқлар тайёрланди. Майдончада гулзор катта ўринни эгаллаб, болалар ўзлари ўсимликларни парвариш қилишарди.

1891-1903 йиллар давомида маблағ йўқлиги сабабли боғча бир неча марта ёпилган. Таълим-тарбияга оид илғор ғояларнинг таъсири остида Тошкентда 1903 йил февраль ойида “Оилавий таълим-тарбиявий тўғараги” ташкил қилинди. Тўғарак Ҳарбий министрлик ва Халқ маорифи томонидан тасдиқланган Устав асосида иш бошлади. У ўз олдига қуйидаги вазифаларни:

1. Болаларга таълим-тарбия бериш усулларини ривожлантириш ва такомиллаштиришда ёрдам бериш;

2. Педагоглар билан ота-оналарни ва болалар тарбияси ишини бошқарадиган кишиларни(оила, мактаб ва болалар боғчасининг ягона тарбиявий таъсир этишини белгилаш мақсадида) бир-бирларига яқинлаштиришни қўяди.

Бу тўғарақда мактабгача секцияси ҳам фаолият кўрсатган. Таълим-тарбия тўғараги юзага келгунга қадар болалар боғчасининг тарбиявий ишида муайян педагогик тизим йўқ эди, шу сабабли тўғарак аъзолари болалар тарбияси билан боғлиқ масалаларни муҳокама қилишар эди.

Болалар биринчи марта 4-ёшдан 6-ёшгача ва 6-10 ёшгача бўлган икки хил ёш гуруҳларига бўлинди. Машғулотлар, ўйин ва кўнгил очишлар программаси белгилаб қўйилди. Ҳаракатли ўйинлар, хор бўлиб айтиладиган ашула, ўқиш, расм чизиш, лой ва пластилиндан нарсалар ясаш, гимнастика машқларини регламентга соладиган жадвал тузилди. Ота-оналарнинг талаби билан француз ва немис тиллари ўргатилган, бу ишларни мутахассислар томонидан текин амалга оширилган.

Таълим-тарбия тўғраги болалар боғчасида тарбиявий иш савиясини оширишга ёрдам берди. Тарбиявий иш мазмунига муайян тизи, хилма-хил иш шакллари киритилди. Лекин махсус тайёргарликка эга бўлган тарбиячилар бўлмаганлиги сабабли кўпинча боғча тарбиявий ишининг мазмуни бетартиб амалга оширилар эди. 1903-1914 йиллар даври мактабгача тарбия соҳасидаги таълим-тарбия ғояларининг жадал суратда ўсиши билан характерланади.

Сирдарё, Самарқанд, Тошкент шағрида болалар боғчалари каби айрим боғчалар юзага келди. 1909-1910 йилларда ва кейинчалик хусусий боғчалар пайдо бўлди: бу боғчаларда 6-ёшдан бошлаб болаларни асосан гимназияга ўқишга тайёрланар эди. Бундай болалар боғчалари хусусий уйларда очилар ва тамомила ота-оналар таъминотида бўлган. Маълумотга эга бўлган ва чет тилларини биладиган ўқимишли хонимлар тарбиячи эдилар. Аммо мазкур болалар боғчалари фақат бадавлат ота-оналарнинг эҳтиёжини қондирган эди. Давлат томонидан ижтимоий болалар боғчалари фақат 1917 йилдан кейингина ялпи тарзда ташкил этилди.

1917 йил 20 ноябрда Халқ Комиссарлари томонидан “Мактабгача тарбия юзасидан Декларация” эълон қилиниб, унда: “Болаларни ижтимоий текин тарбиялаш боланинг биринчи туғилган кунидан бошланади” – дейилган эди.

Мактабгача тарбия бутун халқ маорифи тизимининг биринчи бўғини ва таркибий қисми бўлиб қолди. 1919 йилда қабул қилинган Давлат дастурларида халқ маорифи соҳасида ижтимоий тарбияни яхшилаш ва хотин-қизларни озод қилиш мақсадида МТМ тармоқларини вужудга келтириш ҳақида фикр юритилди. Давлатнинг бу умумий сиёсий йўли асосида Туркистон АССР Маорифи Халқ Комиссарлиги олдида давлат МТМ тармоқларини вужудга келтириш, методик кўрсатмалар ишлаб чиқиш, кадрлар тайёрлаш ва б. маъсулиятли вазифалар пайдо бўлди.

Туркистонда дастлабки давлат болалар боғчалари 1918 йилнинг иккинчи ярмида ташкил этила бошланди. 1918 йил 20 октябрда Туркистон Маориф халқ комиссарлиги қошида Республикадаги мактабгача тарбия соҳасида барча тадбирларни амалга ошириш учун маъмурий орган сифатида мактабгача тарбия бўлими ташкил қилинди. Худди шу йилда вилоят халқ маорифи бўлимларининг қошида мактабгача тарбия бўлимлари ташкил қилинган. Бу тадбир Республикада мактабгача тарбиянинг жонлантиришга ёрдам берди. Мактабгача тарбия бўлимларининг фаолияти уч асосий йўналишдан:

1. Болалар боғчаларини очиш, уларни бинолар, мебел ва жиҳозлар билан таъминлаш.

2. Мактабгача тарбия ходимлари, шу жумладан маҳаллий, миллий вакилларида кадрлар тайёрлаш.

3. Ота-оналар ўртасида ташвиқот тушунтириш ишларини олиб боришдан иборат эди.

“Мактабгача тарбия бўлими тўғриси”да Низом қабул қилинди ва унда бўлим 3-ёшдан 8-ёшгача бўлган мактабгача тарбия ёшидаги болалар тарбия муассасаларига бошчилик қилади, мавжуд муассасалар ишининг боришини кузатади, янги болалар боғчалари, яслилар, болалар уйлари, мактабгача ёшдаги болалар учун умумий ётоқхоналар, болалар ёзги колониялари очилди, болалар боғчалари раҳбарлари, энагалар ва кадрлар тайёрлаш мақсадли курслари ташкил қилинди-дейилади.

Ўзбекистоннинг туб жой аҳолиси болаларини мактабгача тарбия муассасаларига жалб этиш учун кураш жуда мураккаб ва қийин шароитда олиб борилди. 1918 йилда Тошкентнинг собиқ эски шаҳар қисмида ўзбек болалари учун 4 та боғча очишга муваффақ бўлинди:

- 1-боғча – Шайхонтохур даҳасида (Ҳасанова (мудира), Маҳсума Қориева, Робия Абдурашидова (тарбиячи)).

- 2-боғча – Хўжа кўчасида (Анвара Яушева (мудира)).

- 3-боғча – Кўкча даҳасидаги Лангар кўчада очилган.

- 4-боғча – Бешёғоч даҳасида (Қодирхонов (мудир)).

1920 йилда Туркистон Республикасида 71 та болалар боғчаси, шу жумладан, маҳаллий аҳоли болалари учун 16 та боғча ва 12 та болалар майдонлари ташкил этилиб, булардан 4 тасида ўзбек ва бошқа маҳаллий миллатларнинг болалари тарбиялана бошланди. Ўша даврда МТМда жами 6394 бола тарбияланар эди. 1921 йилга келиб болалар боғчаларининг сони 105 тага, шу жумладан, маҳаллий миллатларнинг болалари учун боғчалар 32 тага етди. Болалар

боғчаларида тарбияланувчиларнинг сони қарийб 8000 кишига етди, улардан 2000 дан кўпроғи маҳаллий миллатларнинг фарзандлари эди.

Улуғ ватан уруш йилларида Ўзбекистонда болалар боғчалари ва болалар майдончаларининг тармоғи деярли икки баробар кенгайди. 1994 йил 1-январига келиб, МТМда 54 минг бола тарбияланди. Ана шу мақсад учун давлат томонидан 77 миллион сўм ажратилди. Бу йилларда Ўзбекистоннинг болалар боғчаларида кўчириб келтирилган 16.000 дан кўпроқ болаларни тарбияланди. Шунингдек, ота-онасиз қолган қарийб 400 нафар болани васийликка олиш тамойилига мувофиқ боқиб, тарбиялаб катта қилинди.

**“Мактабгача педагогика”
фанининг объекти, предмети,
мақсад ва вазифалари**

мувофиқ мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш ҳамда унга таълим беришнинг моҳияти ва муаммоларини ўрганадиган фан. Мактабгача педагогика ижтимоий фанлар тизимига кирувчи фан саналиб, мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний ва руҳий камолотини тарбиялаш, унга таълим бериш муаммоларини ўрганади.

“Мактабгача педагогика” туғилгандан то етти ёшгача бўлган болаларга ҳар томонлама тарбия бериш қонуниятларини ўрганади ва МТМ шароитида таълим-тарбия ишини ташкил этишнинг мазмуни, шакл, метод ва воситалар ҳамда мактабгача таълим ёшдаги болаларнинг ёш ва ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг ҳар томонлама уйғун ривожланишини таъминлашга қаратилган шарт-шароитларни ишлаб чиқади. У МТМ, оила ва мактаб ишидаги изчилликни таъминлайди ҳамда болаларни мактаб таълимига тайёрлайди⁵.

Мазкур фан “Умумий педагогика”нинг алоҳида соҳаси бўлиб, унинг умумий қонуниятлари, тамойиллари, методологик асоси, ташкилий шакл, метод ва воситаларига таянади. “Мактабгача педагогика” фани назарияси ва амалиёти мактабгача таълим ёшдаги болаларга яхлит тарбия беришан кўзланган мақсадни, боланинг ёш имкониятлари ва уни илк ёшдан бошлаб тарбиялашнинг роли, мактабгача таълимни ҳаёт, амалиёт билан боғлиқликда олиб боришнинг зарурлигини, бола шахсининг шаклланишида муҳитнинг ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигига асослайди.

⁵ Юсупова Ф. Мактабгача тарбия педагогикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1993. – Б.11.

“Мактабгача педагогика” фани бола шахсини ривожлантиришнинг икки муҳим жиҳатини, яъни, шу ёшдаги болаларни ўқитиш ва тарбиялашга асосий эътиборни қаратганлиги боис Дидактика (Таълим назарияси) ва Тарбия назарияси фаннинг муҳим таркибий қисмлари ҳисобланади.

Дидактика (юнон. “didaktikos” – ўргатувчи, didasko – ўрганувчи) таълимнинг назарий жиҳатлари, таълим жараёнининг моҳияти, тамойиллари, қонуниятлари, тарбиячи ва тарбиячи фаолиятлари, таълимнинг мақсади, мазмуни, шакл, метод, воситалари, натижаси, таълим жараёнини такомиллаштириш йўллари каби муаммоларни тадқиқ этади. *Тарбия назарияси* – педагогиканинг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлиб, тарбия жараёни мазмуни, шакл, метод, восита ва усуллари, уни ташкил этиш муаммоларини ўрганади.

“Мактабгача педагогика” фанининг *объекти* – мактабгача педагогик фаолият жараёни саналади.

Мактабгача педагогика фанининг *предмети* – мактабгача таълим-тарбия жараёни, мазмуни, қонуниятлари, шакл, метод ва воситаларидан иборат.

“Мактабгача педагогика” фани бола шахсини шакллантиришдек, ижтимоий буюртмани бажариш асосида жамият тараққиётини таъминлашга алоҳида ҳисса қўшади. Фанининг мақсади ва вазифаларини белгилашда ижтимоий муносабатлар мазмуни, давлат ва жамият қурилиши, унинг ҳаётида етакчи ўрин тутувчи гоялар моҳияти муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасида демократик, инсонпарвар ҳамда ҳуқуқий жамиятни барпо этиш шароитида мазкур фан мактабгача ёшдаги болаларни ҳар томонлама уйғун ривожлантириш, уларни мактаб таълимига тайёрлаш вазифасини муваффақиятли ҳал этади. Бу жараёнда қуйидаги *вазифаларни* бажаришга эътибор қаратилади:

1. Бола шахсини ҳар томонлама уйғун ривожлантиришга йўналтирилган педагогик жараённинг моҳиятини ўрганиш.

2. Болани ҳар томонлама камол топтириш қонуниятларини аниқлаш.

3. Ижтимоий тараққиёт даражасидан келиб чиққан ҳолда, ривожланган хорижий мамлакатлар мактабгача таълим тизими тажрибасини ўрганиш асосида таълим тизимини такомиллаштириш.

4. МТМ, уларда фаолият олиб бораётган тарбиячилар фаолияти мазмунини асослаш.

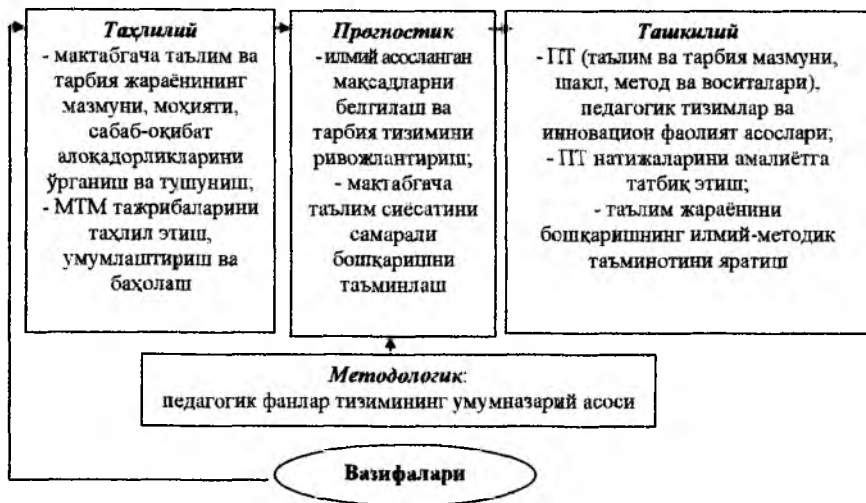
5. Илғор педагогик тажрибаларни умумлаштириш ва амалиётга жорий этиш.

6. Тарбиячиларни мактабгача таълим педагогикасидан оид билимлар ҳамда таълим-тарбия усуллари билан қуроллантириш.

7. Таълим-тарбия бирлиги ҳамда ижтимоий тарбия йўналишлари ўртасидаги ўзаро алоқадорликни таъминлашнинг педагогик шарт-шароитларини ўрганиш.

8. Ўқитиш, тарбиялашнинг самарали технологияларини яратиш.

9. Оила тарбиясини муваффақиятли ташкил этиш юзасидан ота-оналар учун илмий-методик тавсияларни ишлаб чиқиш (9-расм):

9-расм. “Мактабгача педагогика” фанининг асосий вазифалари

“Мактабгача педагогика” фанининг асосий категориялари

Маълумки, ҳар бир фан ўзининг таянч тушунчалари, қонуниятлари, тамойиллари, қоидалари тизимига эга. Айнан мана шу ҳолат унинг фан сифатида эътироф этилишини кафолатлайди. Фаннинг моҳиятини очиб берувчи энг муҳим, асосий тушунча категория деб аталади. Мактабгача педагогика фанининг асосий категориялари МТМ тарбияланувчиси шахси камолотини таъминлаш, таълим ва тарбия самарадорлигига эришишга ҳаратилган жараёнларнинг умумий моҳиятини ёритади. Энг муҳим категориялар сирасига қуйидагилар киради: таълим (ўқитиш, ўқиш), тарбия, маълумот, шаклланиш ва ривожланиш.

Таълим – тарбияланувчиларни назарий билим, амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, уларнинг билиш қобилиятларини

ўстириш ва дунёқарашларини шакллантиришга йўналтирилган жараён. Таълим ўзида уч асосий элементни акс эттиради: билим, кўникма ва малака.

Билим – тарбияланувчининг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Кўникма – шахснинг муайян фаолиятни ташкил эта олиш қobiliяти.

Малака – муайян ҳаракат ёки фаолиятни бажаришнинг автоматлаштирилган шакли.

Таълим икки томонлама тавсифга эга бўлиб, ўқитиш ва ўқишни ўз ичига олади.

Ўқитиш – педагогик фаолият бўлиб, у билим, кўникма, малакаларни болаларга сингдириш, уларнинг билиш ва амалий фаолиятига раҳбарлик қилишдир.

Ўқиш – таълим олувчининг билим, кўникма ва малакаларни егаллашдаги амалий фаолиятидир.

Тарбия – муайян аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни.

“Тарбия” тушунчаси “Мактабгача педагогика”нинг асосий тушунчалардан бири саналади. Жамият ва педагогиканинг тарихий ривожидавомида мазкур категорияни тушунтиришга турлича ёндашувлар юзага келди. Энг аввало, кенг ва тор маънодаги тарбия фарқланади. Кенг маънода тарбия шахсга жамиятнинг таъсир этиши, ижтимоий ҳодиса сифатида қаралади. Мазкур ҳолатда тарбия ижтимоийлаштириш билан уйғунлашади.

Тор маънода тарбия деганда, педагогик жараён шароитида таълим мақсадини амалга ошириш учун педагог ва тарбияланувчиларнинг махсус ташкил этилган фаолияти тушунилади. Ушбу ҳолатда педагогларнинг тарбиявий фаолияти тарбиявий иш деб аталади.

Маълумот – таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма, малакалар ҳамда таркиб топган дунёқараш мажмуи.

Шаклланиш – педагогиканинг асосий категорияларидан бири бўлиб, кўпинча “шахснинг шаклланиши” тарзида ишлатилади. Жумладан, педагог олим Ю.К.Бабанский шахснинг шаклланиши “мухит, ирсият, тарбия таъсирида унинг ривожланиши жараёни ва

натижаси”⁶ эканлигини таъкидлайди. В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шияновларнинг фикрича, шаклланиш – ҳаётий фаолият жараёни ва махсус тарбиявий хатти-ҳаракатлар таъсирида инсон ривожланишининг муҳим шакли. Шахснинг шаклланиши – ижтимоийлашув, тарбия ва ўзини-ўзи ривожлантириш жараёни ва натижаси. Шакллантириш – “аниқ шаклга киритиш, тугалланганлик” маъноларини билдиради⁷.

Бизнингча, шаклланиш педагогик тушунча сифатида замонавий ёндашув асосида И.П.Подласый томонидан тўлиқроқ очиб берилган: “Шаклланиш – ҳеч қандай истисносиз омиллар – экологик, ижтимоий, иқтисодий, педагогик ва б.нинг таъсирида инсоннинг ривожланиш жараёни. Шаклланиш – ундан кенг фойдаланилаётганлигига қарамай, ҳали тўлиқ ўзлаштирилмаган педагогик категория. Шаклланишнинг мазмуни баъзи ҳолатларда жуда қисқариб кетади, баъзан эса, ҳаддан ташқари кенгайтириб юборилади. Аввал нашр этилган педагогик адабиётларда шаклланиш атамаси баъзан бошқарилмайдиган, шахсга таъсир кўрсатувчи тасодифларни аниқлаш учун қўлланилган. М: педагогика қўлланмасининг таникли муаллифи П.Н.Груздев шаклланишни стихияли тарбия – “онгли фаолиятдан мустақил тарзда инсонларга таъсир этувчи турли шарт-шароитлар” деб номлашни тақлиф этган”⁸.

Ривожланиш – шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган микдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён. Бошқача айтганда, ривожланиш деганда тарбияланувчининг психикаси ва жисмоний тараққиётида босқичма-босқич ва қонуний ўзгаришларнинг содир бўлишига айтилади. Ривожланиш – янги сифат ҳолатига ўтиш, ҳаракат ва ўзгаришлар жараёни. Мактабгача педагогикада ривожланиш ҳақида гап кетганда ёшга доир (мактабгача ёш давлари билан боғлиқликда ривожланишнинг ўзига хосликлари ва қонуниятлари), индивидуал (ривожланишнинг индивидуал ўзига хосликлари), шахсий (болада шахсий сифатларнинг юзага келиши ва уларнинг ўзига хосликлари) ривожланишни алоҳида ажратиш кўрсатиш мақсадга мувофиқ.

⁶ Бабанский Ю.К., Сластенин В.А., Сорокин Н.А., Мальковская Т.Н., Белозерцев Е.П., Поляков В.А., Гришин Д.М. Педагогика / Под. ред. Ю.К. Бабанского. – М.: «Просвещение», 1991. – С.10.

⁷ Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Общая педагогика. / Под. ред. В.А. Сластенина: В 2 ч. – М.: «ВЛАДОС», 2003. – Ч.1. – С.91.

⁸ Подласый И.П. Педагогика. – М.: Высшее образование, 2008. – Б.60–61.

“Мактабгача педагогика”нинг бошқа фанлар билан алоқаси

Ижтимоий тарбия моҳиятини илмий жиҳатдан асослаш маълум педагогик ҳодисанинг муайян вазиятларда намоён

бўлиш қонуниятларини билиш-ни тақозо этади. Бизга маълумки, педагогик ҳодиса мураккаб тузилмага эга бўлиб, унинг умумий моҳиятини тўлақонли англаш учун бир қатор фанларнинг имкониятларига таянилади. Ана шу нуқтаи назардан Мактабгача педагогика фани билан қуйидаги фанлар ўртасида яқин алоқадорлик мавжуд:

1. **Фалсафа** – шахс ривожланиши жараёнининг диалектик хусусиятлари, муайян педагогик ғоя, қараш ҳамда таълимотларнинг фалсафий жиҳатлари каби масалаларни таҳлил этишга имкон беради.

2. **Иқтисод** – МТМнинг фаолиятини йўлга қўйиш, ўқув биноларини қуриш, таълим-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва уларнинг моддий-техника ва замонавий технологиялар билан жиҳозлаш каби масалаларнинг иқтисодий жиҳатларини англашга хизмат қилади.

3. **Социология** – ижтимоий муносабатлар мазмуни, уларни ташкил этиш шартлари хусусида маълумотларга эга бўлиш асосида таълим-тарбия жараёни иштирокчиларининг ўзаро муносабатларини самарали ташкил этиш учун имконият яратади.

4. **Этика** – бола шахси маънавиятини шакллантириш, унда энг олий инсоний сифатлар, ахлоқий онг ва маънавий-ахлоқий маданиятни тарбиялашда муҳим ўрин тутувчи назарий ғояларни педагогик жараёнга татбиқ этишда алоҳида ўрин тутади.

5. **Эстетика** – шахс томонидан гўзалликнинг ҳис этилиши, унга интилиши, шунингдек, унда эстетик дидни тарбиялашда муҳим йўналишларни аниқлашга хизмат қилади.

6. **Физиология** – ўқув-тарбия жараёнида болаларнинг физиологик, анатомик хусусиятларини инобатга олиниши учун бошланғич асосларни беради.

7. **Гигиена** – болаларнинг саломатлигини муҳофазалаш, уларнинг жинсий жиҳатдан тўғри шакллантиришда назарий ва амалий ғоялари билан ёрдам беради.

8. **Психология** – шахсда маънавий-ахлоқий, рухий-интеллектуал, ҳиссий-иродавий сифатларни таркиб топтириш учун замин яратади.

9. **Тарих** – мактабгача педагогика фани тараққиёти, таълим-тарбия жараёнларининг динамик, диалектик хусусиятларини инобатга олиш,

шунингдек, халқ Мактабгача педагогика гоёла-рини келгуси авлодга узатиш учун йўналтирилади.

10. *Маданиятшунослик* – болаларда инсоният томонидан яратилган моддий ва маънавий маданият асослари ҳақидаги тасаввурни шакллантириш, уларда маданий хулқ-атвор хислатларини таркиб топтириш учун хизмат қилади.

11. *Тиббий фанлар* – шахснинг физиологик-анатомик жихатдан тўғри ривожланишини таъминлаш, унинг организмида намоён бўлаётган айрим нуқсонларни бартараф этишга амалий ёндашув, шунингдек, нуқсонли болаларни ўқитиш ҳамда тарбиялаш муаммоларини ўрганишда кўмаклашади.

“Мактабгача педагогика”нинг илмий-тадқиқот методлари

“Мактабгача педагогика” фани ривожли муайян педагогик муаммоларни тадқиқ этиш мақсадида олиб борилган тадқиқот ишларининг гоёси, мазмуни ҳамда натижалари ҳисобига таъминланади. Ижтимоий ва ишлаб чиқариш жараёнининг кескин ривожланиши шахсни ҳар томонлама камол топтириш имконини берувчи омил ҳамда педагогик шарт-шароитларни аниқлаш, жамият ва шахс маънавиятига зиён етказувчи ҳолатларни бартараф этишни тақозо қилади. Тарбия жараёнларининг моҳиятини англаш уларни кенг ёки тор доирада ўрганиш, мавжуд кўрсаткичлар воситасида уларнинг содир бўлиш сабабларини ўрганиш, зарур чора-тадбирларни белгилаш илмий изланишларни ташкил этиш заруриятини юзага келтиради. Педагогик изланишларнинг самарали кечиши бир қатор объектив ва субъектив омилларга боғлиқ. Мазкур жараёнда мақсадга мувофиқ келувчи, мақбул. Айни вақтда самарали бўлган методларни танлай олиш ҳам муҳимдир.

Педагогик илмий-тадқиқот методлари шахсни тарбиялаш, унга муайян йўналишларда чуқур, пухта илмий билимларни бериш тамойиллари, объекти ва субъектив омилларини аниқловчи педагогик жараённинг ички моҳияти, алоқа ва қонуниятларини махсус текшириш ва билиш усуллари дидир.

Айни вақтда, Ўзбекистон Республикасида педагогик йўналишда олиб борилаётган илмий изланишлар тизимли-методологик ёндашувга асосланади. Педагогик ҳодиса, воқелик ва уларнинг қонуниятлариларни аниқлашга бундай ёндашув педагогик ҳодиса ва жараёнларнинг умумий алоқаси, уларнинг изчил, узлуксиз

ривожланиши, боланинг физиологик ривож унинг психологик, интеллектуал жихатдан такомиллаштириб боришини таъминлаши, қарама-қаршиликларнинг шахс камолотини таъминлашдаги ўрни ва роли, шунингдек, диалектика категорияларининг аҳамиятини эътироф этади.

Педагогик илмий тадқиқотларни амалга ошириш мураккаб, муайян муддатни тақозо этувчи, изчиллик, узлуксизлик, тизимлилик ҳамда аниқ мақсад каби хусусиятларга эга бўлган жараён бўлиб, унинг самарали бўлиши учун бир қатор шартларга риоя этиш зарур. Улар қуйидагилардир:

- 1) муаммонинг долзарблиги ва мавзунинг аниқ белгиланганлиги;
- 2) илмий фаразларнинг тўғри шакллантирилганлиги;
- 3) вазифаларнинг тадқиқот мақсади асосида тўғри белгиланганлиги;
- 4) тадқиқот методлар тизимига нисбатан объектив ёндашув;
- 5) тажриба-синов ишлари жараёнига жалб этилувчи респондентларнинг ёш, психологик ва шахсий хусусиятлари, шунингдек, шахс ривожланиши қонуниятларининг тўғри ҳисобга олинганлиги;

- 6) тадқиқот натижаларини олдиндан тапхислаш ва унинг натижаларини айтиб ўтиш;

- 7) тадқиқот натижаларининг қафолатланганлиги.

Замонавий шароитда “Мақтабгача педагогика” йўналишида, тадқиқотларни олиб боришда қуйидаги методлар қўлланилади:

1. Педагогик кузатиш методи.
2. Сухбат методи.
3. Анкета методи.
4. Интервью методи.
5. Таълим муассасаси ҳужжатларини таҳлил қилиш методи.
6. Тест методи.
7. Педагогик таҳлил методи.
8. Болалар ижодини ўрганиш методи.
9. Педагогик тажриба методи.
10. Математик-статистик метод.

Педагогик кузатиш методи. Уни қўллаш жараёнида, таълим муассасаларининг ўқув-тарбия ишлари жараёнини ўрганиш асосида тадқиқ этилаётган муаммо ҳолат аниқланади, тажриба аввали ва якунида қўлга киритилган кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ тўғрисидаги маълумотга эга бўлинади. Педагогик кузатиш мураккаб ва ўзига хос хусусиятларга эга. Кузатиш аниқ мақсад асосида, узлуксиз, изчил ва тизимли амалга

оширилса, кутилган натижани қўлга киритиш мумкин. Олиб борилаётган педагогик кузатиш таълим-тарбия сифатини ошириш, бола шахсини шакллантиришга хизмат қилса, мазкур методнинг аҳамияти янада ошади.

Педагогик кузатувни ташкил этишда хатога йўл қўймаслик муҳимдир. Бунинг учун тадқиқотчидан қуйидагилар талаб этилади:

- 1) кузатув жараёнида аниқ мақсадга эгалик;
- 2) кузатишни тизимли равишда йўлга қўйиш;
- 3) кузатишнинг ҳар бир босқичида муайян вазифаларни ҳал этиш;
- 4) ҳар бир ҳолатнинг моҳиятини синчиклаб ўрганиш;
- 5) ҳулоса чиқаришга шўшилмаслик.

Суҳбат методи. Бу метод педагогик кузатиш жараёнида эга бўлган маълумотларни бойитиш, мавжуд ҳолатга тўғри баҳо бериш, муаммонинг ечимини топишга имкон берувчи педагогик шарт-шароитларни яратиш, тажриба-синов ишлари субъектлари имкониятларини муаммо ечимига жалб этишга ёрдам беради. Суҳбат мақсадга мувофиқ ҳолда индивидуал, гуруҳли ҳамда оммавий шаклда ўтказилади. Суҳбат жараёнида респондентларнинг имкониятлари тўла-тўқис намоён билишга эришиш муҳимдир. Унинг самарали бўлиши учун қуйидагиларга амал қилиш мақсадга мувофиқ:

1) мақсаддан келиб чиққан ҳолда суҳбат учун белгиланувчи саволларнинг мазмуни аниқлаш ҳамда саволлар ўртасидаги мантикийлик ва изчилликни таъминлаш;

- 2) суҳбат жойи ва вақтини аниқ белгилаш;
- 3) суҳбат иштирокчиларининг сони ҳусусида маълум тўхтамга келиш;
- 4) суҳбатдош тўғрисида аввалдан муайян маълумотларга эга бўлиш;
- 5) суҳбатдош билан самимий муносабатда бўлиш;
- 6) суҳбатдошнинг ўз фикрларини эркин ва батафсил айта олиши учун шароит яратиш;

7) саволларнинг аниқ, қисқа ва равшан берилишига эришиш;

8) олинган маълумотларни ўз вақтида таҳлил қилиш.

Интервью методи респондент томонидан тадқиқ этилаётган муаммонинг у ёки бу жиҳатини ёритувчи ходисага нисбатан муносабат билдирилишини таъминлайди. Интервью респондент эътиборига туркум саволларни ҳавола этиш асосида ўтказилади. Интервью жараёнида олинган саволларга нисбатан тадқиқотчи томонидан муносабат билдирилиши унинг самарасини оширади.

Таълим муассасаси ҳужжатларни таҳлил қилиш методи. Педагогик ходиса ва далилларни текшириш мақсадида таълим муассасалари фаолияти мазмунини ёритувчи маълумотларни текшириш

мақсадга мувофиқдир. Мазкур метод Ўзбекистон Респуб-ликасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ҳамда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талабларининг таълим муассасалари амалиётидаги бажарилиш ҳолатини ўрганиш, бу борадаги фаоллик даражаси, эришилган ютуқ ҳамда йўл қўйилган камчиликларни аниқлаш, илғор тажрибаларни оммалаштириш ва МТМ педагогик тажрибасини ошириш мақсадида қўлланилади.

Таълим муассасаси фаолияти моҳиятини ёритувчи ҳуж-жатлар қуйидагилардан иборат: ўқув машғулотларининг жадвали, ўқув дастури, гуруҳ журналлари, болаларнинг шахсий варақалари, буйруқлар, Педагогик Кенгаш йиғилиши баённомалари ёзилган дафтар, Педагогик Кенгаш қарорлари, таълим муассасаси сметаси ҳамда паспорти, тарбиявий ишлар режаси, ўқув-тарбия ишларини ташкил этиш борасидаги ҳисоботлар, таълим муассасаси жиҳозлари (ўқув парталари, стол стуллар, юмшоқ мебеллар ва ҳоказолар) қайд этилган дафтар ва ҳоказолар.

Мазкур метод муайян йўналишларда ўқув-тарбия ишлари самарадорлиги даражаси, болаларда ҳосил бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳажми, илғор педагогик тажрибалар мазмунини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

Болалар ижодини ўрганиш методи. Мазкур метод бола-ларнинг муайян йўналишлардаги лаёқати, қobiliяти, шунингдек, маълум фан соҳалари бўйича билим, кўникма ва малакалари даражасини аниқлаш мақсадида қўлланилади. Уни қўллашда болаларнинг ижодий ишлари – расмлар, конструкция ишлари, қўл меҳнати асосида яратилган буюмлар муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Методнинг афзаллиги шундаки, у маълум болага хос бўлган индивидуал имкониятни кўра олиш, баҳолаш ва уни ривожлантириш учун замин яратади.

Педагогик тажриба (эксперимент; лот. “синаб кўриш”, “тажриба қилиб кўриш”) **методидан** муаммо ечимини топиш имкониятларини ўрганиш, мавжуд педагогик шароитларнинг мақсадга эришишнинг кафолатлай олиши, илгари сурилаётган тавсияларнинг амалиётда ўз инъикосига эга бўла олиши ҳамда самарадорлигини аниқлаш мақсадида фойдаланилади. Муайян муаммо ечимини топишга йўналтирилган педагогик тажриба маълум доирада, сони аниқ белгиланган респондентлар иштирокида амалга оширилади. Мазкур методдан фойдаланиш тадқиқотчи томонидан илгари сурилаётган махсус методиканинг самарадорлигини аниқлай ҳамда унга баҳо бера олиши зарур.

Шундай қилиб, XIX асрнинг 80-90 йилларига келиб Марказий Осиёда болалар мактабгача ижтимоий тарбияси ғоялари етилди. Ана шу ғоялар негизида қуйидаги вазфалар аста-секин амалга оширилди: 1872 йилда Туркистонда тузилган “Жамияти хайрия” тузилиб, утомонидан мискинлар уйлари, тунаш жойлари, туғруқ жойлари билан бир қаторда ота-онаси бўлмаган болалар учун етимхонларни ташкил этилди; 1896 йилда Туркистонда камбағалларнинг болалари учун “ясли”лар тузилди; 1891 йилда имтиёзли синфларнинг болалари учун “Боғдорчилик” жамияти томонидан Тошкент истироҳат боғида мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар учун “Болалар майдончаси” туридаги биринчи болалар боғчалари очилди; 1903 йил февраль ойида Тошкентда “Оилавий таълим-тарбиявий тўғараги” ташкил қилинди; 1917 йил 20 ноябрда Халқ Комиссарлари томонидан “Мактабгача тарбия юзасидан Декларация” эълон қилинди; Туркистонда дастлабки давлат болалар боғчалари 1918 йилнинг иккинчи ярмида ташкил этилди; 1918 йил 20 октябрда Туркистон Маориф халқ комиссарлиги қошида мактабгача тарбия бўлими ташкил қилинди; 1918 йилда Тошкентнинг собиқ эски шаҳар қисмида ўзбек болалари учун 4 та боғча очишга муваффақ бўлинган.

“Мактабгача педагогика” фани мактабгача таълим-тарбиянинг умумий асосларини ўрганувчи фан саналади. Фан доирасида мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ривожлантиришнинг икки муҳим жиҳати – таълим ва тарбия жараёнларининг мазмуни ўрганилади. “Умумий педагогика” фанининг таянч тушунчалари “Мактабгача педагогика” фанининг ҳам муҳим категориялари саналади.

Мазкур фан жамият тараққиёти ва шахс камолотини таъминлашга хизмат қилувчи ижтимоий-гуманитар фанлар билан ўзаро алоқадорликда ривожланади. Педагогик илмий-тадқиқот методлари “Мактабгача педагогика” фани ривожини белгиловчи илмий изланишлар учун асос бўлиб хизмат қилади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Ўзбекистонда илк болалар боғчаси қачон ташкил этилган?
2. Тошкентда мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар учун “Болалар майдончаси” туридаги биринчи болалар боғчалари қачон очилган?

3. Тошкентда “Оилавий таълим-тарбиявий тўғараги” қачон ташкил қилинган?

4. “Мақтабгача тарбия юзасидан Декларация” қачон эълон қилинган?

5. “Мақтабгача педагогика” тушунчаси қандай мазмунни англатади?

6. “Мақтабгача педагогика” фани нимани ўрганади?

7. “Мақтабгача педагогика” фанининг объекти ва предмети нимадан иборат?

8. “Мақтабгача педагогика” фани қандай вазифаларни ҳал қилади?

9. “Мақтабгача педагогика”нинг асосий категориялари қайсилар?

10. Қандай методлар педагогик илмий-тадқиқот методлари ҳисобланади?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. Тошкентда мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар учун “Болалар майдончаси” туридаги биринчи болалар боғчалари қачон очилган?

- a) 1891 йилда;
- b) 1901 йилда;
- c) 1911 йилда;
- d) 1921 йилда.

2. Тошкентда “Оилавий таълим-тарбиявий тўғараги” қачон ташкил қилинган?

- a) 1899 йил февралда;
- b) 1901 йил февралда;
- c) 1903 йил февралда;
- d) 1905 йил февралда;

3. “Мақтабгача тарбия юзасидан Декларация” қачон эълон қилинган?

- a) 1905 йил 20 ноябрда;
- b) 1914 йил 20 ноябрда;
- c) 1917 йил 20 ноябрда;
- d) 1924 йил 20 ноябрда;

4. “Мактабгача педагогика” фанининг *объектини нима таъкил этади?*

- a) мактабгача педагогик фаолият жараёни
- b) мактабгача педагогик фаолият мазмуни
- c) мактабгача педагогик фаолият йўналишлари
- d) мактабгача педагогик фаолият боскичлари

5. Мактабгача таълим-тарбия жараёни, мазмуни, қонуниятлари, шакл, метод ва воситалари. Улар “Мактабгача педагогика” фанининг ... саналади.

- a) методи;
- b) объекти;
- c) предмети;
- d) шакли.

6. Таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда таркиб топган дунёқараш мажмуи – бу ...

- a) малака;
- b) кўникма;
- c) билим;
- d) маълумот.

7. Шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён нима еб айтилади?

- a) ўсиш;
- b) ривожланиш;
- c) шаклланиш;
- d) тараккий этиш.

3-§. Мактабгача ёшдаги бола шахсининг шаклланиши ва ривожланиши

Режа:

1. Мактабгача ёшдаги бола шахсининг ривожланиши.
2. Мактабгача ёшдаги бола шахси ривожланишига таъсир этувчи омиллар.
3. Ривожланишнинг ёш ва ўзига хос хусусиятлари.

Таянч тушунчалар: бола, мактабгача ёшдаги бола, ривожланиш, мактабгача ёшдаги боланинг ривожланиши, омиллар, мактабгача ёшдаги боланинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар, ёш, хусусиятлари.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va technologya” нашриёти, 2011.

Мактабгача ёшдаги бола шахсининг ривожланиши

“Шахс” тушунчаси инсонга тааллуқли бўлиб, психологик жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян ҳуқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамиятнинг аъзосини ифодалашга хизмат қилади. Индивид шахс бўлиши учун психик жиҳатдан ривожланиши, ўзини яхлит инсон сифатида ҳис этиши, ўз хусусиятлари ва сифатлари билан бошқалардан фарқ қилмоғи керак.

Кадрлар тайёрлаш миллий моделида шахс кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларининг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи сифатида таърифланади.

Малакали кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати шахсни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, унинг ҳар томонлама ривожланган шахс сифатида намоён бўлишига эришишни назарда тутди. Мазкур ижтимоий талабнинг амалга оширилиши ҳар бир фуқаронинг билим олиш, ижодий қобилиятини намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиши ҳамда муайян касб йўналиши бўйича меҳнат қилиш ҳуқуқини кафолатлайди.

Индивиднинг ижтимоий мавжудот сифатида шахсга айланиши учун ижтимоий муҳит шароитлари ва тарбия керак бўлади. Ана шулар таъсирида индивид инсон сифатида ривожланиб боради ва шахсга айланади.

Ривожланиш шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараёндир. Моҳиятан ривожланиш оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига, эски сифатлардан янги ҳолатларга ўтиш, янгиланиш, янгининг пайдо бўлиши, эскининг йўқолиб бориши, миқдор ўзгаришининг сифат ўзгаришига ўтишини ифодалайди. Ривожланишининг манбаи қарама-қаршиликларни ўртасидаги курашдан иборатдир.

Бола шахснинг ривожланиши инсон ижтимоий мавжудотдир, деган фалсафий таълимотга асосланади. Айни вақтда инсон тирик, биологик мавжудот ҳамдир. Демак, унинг ривожланишида табиат ривожланишининг қонуниятлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, шахс бир бутун мавжудот сифатида баҳоланар экан, унинг ривожланишига биологик ва ижтимоий қонуниятлар биргаликда таъсир этади, уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Чунки шахснинг фаолияти, ҳаёт тарзига ёши, билими, турмуш тажрибаси билан бирга бошқа фожиали ҳолатлар, касалликлар ҳам таъсир этади.

Инсон бутун умри давомида ўзгариб боради. У ҳам ижтимоий, ҳам психик жиҳатдан камолга етади, бунда болага берилаётган тарбия мақсадга мувофиқ бўлса, у жамият аъзоси сифатида камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар тизимида ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Чунки ривожланиш тарбия таъсири остида боради. Шахснинг фазилатларини тўғри кўриш ва беҳато баҳолаш учун уни турли муносабатлар жараёнида кузатиш лозим. Демак, шахсни ривожлантириш вазифасини тўғри ҳал этиш учун унинг хулқига таъсир этувчи омиллар, шахс хусусиятларини яхши билиш зарур.

Тарбия болага самарали таъсир этиши учун ўсиш ва ривожланиш

конуниятларини билиш ҳамда ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ. Шундай қилиб, ривожланиш ва тарбия ўртасида икки томонлама алоқа мавжуд.

**Мактабгача ёшдаги бола
шахси ривожланишига
таъсир этувчи омиллар**

Фанда, индивиднинг шахс сифатида ривожланишига биологик ва ижтимоий омилларнинг таъсири ўртасидаги муносабатни белгилашга оид мунозара кўпдан буён давом этмоқда: инсоннинг шахс сифатида, ривожланишида ижтимоий ҳодисаларнинг таъсири кучли бўладими, ёки табиий омиллар етакчи ўрин тутадими? Балки тарбиянинг таъсири юқоридир? Улар ўртасидаги ўзаро муносабат қандай?

Фанда *биологик йўналиш* деб номланган нуқтаи назар етакчи ўринлардан бирини эгаллаб, унинг вакиллари Аристотель, Платонлар табиий-биологик омилларни юқори қўяди. Улар туғма имкониятлар, тақдир, толе ҳар кимнинг ҳаётдаги ўрнини белгилаб берган, деган ғояни илгари суради.

XVI аср фалсафасида вужудга келган преформизм оқими намоёндалари эса шахс ривожланишидаги наслнинг ролига катта баҳо бериб, ижтимоий муҳит ва тарбиянинг родини инкор этади. Хориж психологиясидаги яна бир оқим – бихевиоризм XX аср бошларида юзага келган бўлиб, унинг намоёндалари, онг ва аклий қобилият наслдан-наслга ўтиб, инсонга у табиятан берилган, дейилади. Мазкур таълимот вакили америкалик олим Э.Торндайкдир. Прагматизм оқими ва унинг вакиллари Д.Дьюи, А.Комбелар ҳам шахс ривожланишини биологик нуқтаи назардан асослайди. Улар ривожланишни факат миқдорий ўзгаришдан иборат, деб қарайди. Наслнинг родини абсолютлаштириб, уни инсон тақдирида ҳал қилувчи аҳамиятга эга деб билади. Демак, бир гуруҳ хорижий олимлар ривожланишни биологик (наслий) омилга боғлайди.

Биологик оқимга қарши фалсафий оқим вакиллари ривожланиши ижтимоий омил билан белгилайди. Бу оқим вакиллари бола шахсининг жисмоний, психик ривожланиши у яшайдиган муҳитга боғлиқ деб кўрсатади. *Муҳит* деганда инсон яшайдиган шароитдаги барча ташқи таъсир тушунилади. Шу нуқтаи назардан тарбия туфайли болани ўзи яшайдиган ижтимоий шароитга мослаштириш мумкин, деган хулоса келиб чиқади. Улар ижтимоий муҳитнинг родини ҳал қилувчи омил деб ҳисоблайди. Демак, одам боласининг

шахс сифатида ривожланиб, тараққий этиб бориши, унинг шахс бўлиб камолга етишида насл (биологик омил), ижтимоий муҳит (бола яшайдиган шароит), шунингдек, мақсадга мувофиқ амалга ошадиган тарбия ҳам бирдек аҳамиятга эга. Бу омилларнинг таъсирини аниқлашда илғор педагогик олимлар, психолог ва файласуфлар таълимотига суянилади.

Фалсафада шахсни жамият билан боғлиқ бўлган ижтимоий ҳаётдаги мураккаб воқелик деб қаралади. Улар индивиднинг маънавий бойлиги унинг муносабатларига боғлиқ, деб ҳисоблайди.

Ҳақиқатдан ҳам, шахс меҳнат фаолияти таъсирида ривожланади, камолга етади. Инсон шароитни, шароит эса одамни яратади. Бу эса ўз навбатида инсон фаоллигини намоён этади. Зеро, шахс маълум ижтимоий ҳаёт махсулидир. Жамият шахс камолотининг муайян имкониятларини рўёбга чиқариши ёки йўқ қилиши мумкин.

Шахснинг шаклланишига *ижтимоий муҳит* ҳам таъсир кўрсатади. Ижтимоий муҳитнинг шахснинг шаклланишига таъсири тарбия асосида кечади. Зеро, биринчидан, тарбия таъсирида муҳит бера олмаган билим, маълумот эгалланади, меҳнат ва техник фаолият тарбия боғлиқ кўникма ва малакалар ҳосил бўлади.

Иккинчидан, тарбия туфайли туғма камчиликлар ҳам бартараф этилиб, шахс камолга етади.

Учинчидан, тарбия ёрдамида муҳитнинг салбий таъсирини ҳам йўқотиш мумкин.

Тўртинчидан, тарбия келажакка қаратилган мақсадни белгилайди.

Демак, тарбия билан ривожланиш бир-бирига таъсир этади, бундай тарбия доимий ва узлуксиздир.

Шундай қилиб, бола шахсининг ривожланишида тарбия ҳам етакчи ўринга эга бўлиб, тарбия туфайли насл-насаби, оила муҳити, ижтимоий муҳит таъсирида ҳар томонлама ривожланишга қодир, деган хулосани чиқариш мумкин.

Замонавий педагогикада шахс шаклланишига доир *тўрт ёндашув* қарор топган:

1. Биологик ёндашув – инсон табиий мавжудот бўлиб, унинг бутун хатти-ҳаракатлари туғма инстинкт ва эҳтиёжлар натижа-сидир. Инсон жамият талабларига бўйсунушга мажбур, шу билан бирга табиий эҳтиёжларини ҳам намоён қилиб боради.

2. Ижтимоий ёндашув – инсон биологик мавжудот сифатида тутилади, фақат ҳаётий фаолияти давомида бошқалар билан доимий

мулоқот ва ижтимоий гуруҳларнинг таъсири остида ижтимоийлашади.

3. *Психологик ёндашув* – инсондаги психик жараёнлар (сезги, идрок, фикрлаш кабилар) табиий тавсифга эга, инсоннинг йўналганлиги – қизиқишлари, қобилиятлари ижтимоий ҳодиса саналади.

4. *Яхлит ёндашув* – шахс яхлит тавсифга эга бўлиб, унинг ривожига нафақат унинг фаолиятидаги ўзига хосликлар, балки турмуш тарзи ҳам таъсир кўрсатади. Шу билан бирга ижтимоий ҳаёт натижалари – мотив, мақсад, қизиқиш кабилар ҳам унинг ривожланишида муҳим роль ўйнайди.

Ривожланишнинг ёш ва ўзига хос хусусиятлари

Муайян бир ёш даврига хос бўлган анатомик, физиологик (жисмоний) ва психологик хусусиятлар ёш хусусиятлари

деб аталади. Ана шу ёш хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда таълим ва тарбия иши ташкил этилади. Шунда бола ривожланишига тарбия таъсири кучли бўлади.

Болаларнинг тарбиясига тўғри ёндашиш, уни муваффақиятли ўқитиш учун бола ривожланишидаги турли ёшдаги даврларига хос хусусиятларни билиш ва уни ҳисобга олиш муҳимдир. Чунки бола организмнинг ўсиши ҳам, ривожланиши ҳам, психик тараққий этиши ҳам турли ёш даврларида хилма-хил бўлади. Абу Али ибн Сино, Ян Амос Коменский, К.Д.Ушинский, Абдулла Авлонийлар ҳам болани тарбиялаш зарурлигини уқтириб ўтган.

Боланинг ўзига хос хусусиятини ҳисобга олиш жуда мураккаб. Чунки бир хил ёшдаги болалар ҳам психик жиҳатдан турлича бўлиши мумкин.

М: кўриш ва эшитиш қобилияти, фаоллиги, тез англаш, суст фикр юритиши, ҳовлиқма ёки вазминлиги, сергап ёки камгаплиги, серғайрат ёки ғайратсизлиги, ялқов ёки тиришқоклиги, пала-партиш ва чала ишлайдиган, йиғинчоклиги ёки ишга тез киришиб кетиши кабилар нерв фаолияти тизимининг таъсири бўлиб, тарбиячи уларни билиши зарур.

Боланинг индивидуал, ўзига хос хусусиятини билиш учун темпераментнинг умумий типлари ва боланинг ўзига хос хусусиятини ўрганиш методикасини билиш муҳим. *Темперамент* (лот. “temperamentum” – қисмларнинг бир-бирига муносабати) шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари мажмуидир.

Мактабгача ёшдаги боланинг жисмоний ва психик камолоти шартли равишда қуйидаги даврларга бўлинади:

- гўдаклик (1 ёшгача);
- болалик ёши (1-2 ёш);
- илк ёш гуруҳи (2-3 ёш);
- кичик ёш (3-4 ёш);
- ўрта ёш (4-5 ёш);
- катта ёш (5-6 ёш);
- мактабга тайёрлов даври (6-7 ёш)⁹.

Гўдаклик даври болаларининг ривожланишидаги ўзига хосликлар. Инсоннинг ривожланиш даври она қорнидан бошланади. Бола она қорнида тўққиз ой мобайнида жуда тез ривожланиш жараёнини ва мураккаб тараққиёт даврини ўтайди. Бу даврда ҳам бола маълум даражада ташқи муҳит таъсирида бўлади. Шунинг учун ҳам бу таъсирнинг ижобий бўлишини таъминлаш лозим.

Гўдакнинг вазни туғилган пайтда 3,5 кг, бўйи 50 см бўлган бўлса, уч ойлик даврида унинг вазни тахминан 5 кг, бўйи 60 см, 6 ойлик бўлганда эса тахминан 7 кг, бўйи 64 см бўлади.

Бир ёшгача бўлган даврда боланинг ривожланиши асосан оила муҳити таъсирида бўлиб, у она сути билан озиқланиши лозим. Бола бу даврда нутққа эга бўлмаса ҳам нутқни тушуниш, англаш, ҳаракатларни идрок этиш, оила аъзоларини таниш қобилиятига эга бўлади. Шунинг учун ҳам гўдаклик давридан бошлаб уч ёшгача бўлган даврда боланинг нутқи ва тафаккури жадал ривожланади. Бола бир ёшгача бўлган даврда дастлабки сўзларни айта бошлайди. Бу даврда катталар, асосан, оила аъзолари гўдакни тўғри парвариш қилишни йўлга қўйишлари лозим. “Бола тушунмас экан” деб, унга бефарқ бўлмасликлари, атроф-муҳитдаги буюмларнинг номини тўғри талаффуз қилиб, уларнинг нутқини тўғри ривожлантириш учун кенг йўл очишлари керак.

Оилада болани тарбиялашда ота-она билан бола ўртасида қалбан яқинликка эришиш лозим. Ота-оналар ҳеч қачон тарбияни ўз ҳолига ташлаб қўймаслиги, яъни боланинг илк ёшлигидан бу жараёнга киришини талаб этилади. Чунки, бола оилада биринчи ҳаётий тажрибани ўрганади, кузатади ва ўзини турли хил вазиятларда қандай тутиш кераклигини ўрганади. Бола нимага ўргатилса, уни аниқ, ҳаётий мисоллар билан мустаҳкамлаш зарур, яъни бола катталар

⁹ Болажон таянч дастури. – Т., 2010. – Б.5.

айтган гапларига амал қилишлари, шахсан тарбиянинг самарадорлигини таъминлайди.

Илк ёш гуруҳ (2-3 ёшли болалар)нинг ривожланиш хусусиятлари. Бу давр ўзига хос хусусиятларга эга. Бир ёшдан икки ёшгача бўлган давр мобайнида боланинг нутки ва ўзгалар томонидан айtilган сўзларни тушуниш қобилиятлари жадал ривожланган бўлса, 2-3 ёшга келиб, ўзгалар нутқига тақлид қилиш жараёни бошланади, бола мусиқа, бадиий сўз таъсирига тез берилади.

Шунинг учун ҳам унга худди шу даврдан бошлаб шеърлар айтиш ҳамда рақсга тушишни ўргатиш лозим. Уларда катталарга жўр бўлиб қўшиқ айтиш, мусиқага мувофиқ ҳаракат қилиш, оҳангни ҳис этиш кўникмаси шаклланади.

Бу ёшдаги болаларни бир жойга жамлаганда улар орасида ўзаро мулоқотга киришиш кўникмалари шакллана бошлайди. Таълим-тарбиявий ишлар болаларда шакллана бошлаган худди ана шу кўникмаларни ривожлантиришга ва уларни малакаларга айлантиришга йўналтирилмоғи лозим.

Кичик гуруҳ (3-4 ёшли болалар)нинг ривожланиш хусусиятлари. Бола 3 ёшга кадам қўйганда жисмоний ўсиши бир қадар секинлашади. Бу даврда унинг оғирлиги 14-15 кг, бўйи 90-95 смга етади. Бола жисмонан анча чиникиб, асаб тизими тараққий этади. Таянч ҳаракат органлари такомиллашиб боради. 3 ёшли болалар қиска муддат давомида ўз ҳатти-ҳаракатларини идора қилиш кўникмасига эга бўладилар. Улардаги мустақиллик ортиб боради, ҳиссиёт ҳамда сенсор идроки ривожланиб боради. Жамоа бўлиб ўйнаш кўникмалари шаклланади. Ўйин асосида амалга ошириладиган меҳнат фаолиятини фарқлаш имконияти кенгайди. Тасвирий фаолият ҳамда қуриш-ясаш фаолиятининг дастлабки кўринишлари намоён бўлади. Уч ёшли болаларнинг диққати қисман марказлашади, хотираси мустаҳкамланиб боради, моддий борлиқни идрок этиш жараёни бошланади, фараз қилиш имкониятлари вужудга келади. Бунда ўйин фаолияти етакчи роль ўйнайди. Мазкур дастур худди мана шу фаолиятни кенгайтиришга ва ривожлантиришга кенг йўл очадиган таълимий машғулотлар тизимини белгилаб беришга йўналтирилган.

Ўрта гуруҳ (4-5 ёш болалар)нинг ривожланиш хусусиятлари. Бола тўрт ёшга етгач, унинг жисмоний ўсиши бир мунча жадаллашади, бу давр мобайнида бўйи 105-108 см гача ўсади, оғирлиги эса 18-19 кг бўлади. Бу даврда боланинг мияси тез

ривожланади. Катта ярим шарлар пўстлогининг фаолияти такомиллашиб боради. Боладаги асосий ҳаракатларнинг ривожланишида жиддий-сифат ўзгаришлар содир бўлади, уларни бажаришда табиийлик ортиб боради, болаларда киёслаш кўникмаси шаклланади. Бу ёшдаги болаларнинг нутки равон, хотираси анча теран, мустақил фикрлаш даражаси бир қадар ривожланган бўлади. Барча ҳаракат ва фаолиятларни ўзи мустақил бажаришга интилади. Бу ёшда бола ниҳоятда серҳаракат, ўйинқарок, ўта қизиқувчан бўлади. У ҳар қандай тadbирга бажонидил қатнашади. Шунинг учун ҳам уларни тўғри овқатлантириш, ўз вақтида ухлатиш, саломатлигини муҳофаза қилиш, руҳий ҳолатини назорат қилиб бориш, қувноқ қайфиятда бўлишини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Улар билан олиб бориладиган машғулотларнинг мазмунини худди мана шунга йўналтириш мақсадга мувофиқдир.

Катта гуруҳ (5-6 ёш болалар)нинг ривожланиш хусусиятлари. Бу даврда боланинг бўйи бу даврда 7-8 см га ўсади. Унинг оёқлари гавдасига нисбатан тезроқ ривожланади, оғирлиги 20-22 кг ни ташкил этади. Болаларнинг умуртқа суяклари қотмаганлиги туфайли тез қийшайиб қолиши мумкин. Шунинг учун ҳам суякларнинг тўғри ўсишини таъминлашга алоҳида эътибор бериш керак. Уларнинг юраги чақалоқ юрагига нисбатан 4-5 баробар катталашган, бироқ мускуллари ҳали етарли даражада мустаҳкамланмаган бўлади. Олти ёшга етганда мия пўстлогининг асаб катакчалари ривожланиб, оғирлиги ва ташқи кўринишидан катталарникига яқинлашади. Шунинг учун ҳам боланинг асабларига жуда эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш талаб этилади. Унинг талаффузи аниқ, нутки равон бўлишини таъминлаш керак. Боланинг бу фаолиятида нуқсон бўлган тақдирда унинг олдини олиш чораларини кўриш лозим. Бу ёшдаги болаларнинг сўз бойлигининг ривожланишига алоҳида эътибор бериш лозим. Уларнинг нуткидаги сўзлар боланинг фикр ифодалаш эҳтиёжларини тўла қондириши керак. Бу даврда болаларнинг математик тафаккури, ҳисоблаш кўникмаларини ривожланиши лозим. Дастлабки иқтисодий тушунчаларга эҳтиёж сезилади. Боланинг фараз қилиш қобилиятини жадал ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Мактабга тайёров гуруҳи (6-7 ёш болалар)нинг ривожланиш хусусиятлари. Бола ҳаётининг еттинчи йилида ундаги ҳаракатлар кўлами кенгаяди ва аниқлашади, унинг жисмида ҳаракатларнинг ўзаро мослашуви бошланади. 6-7 ёшли болалар ўзини идора қилиш ва

Ўз ҳаракатларини назорат қилиш имкониятига эга бўла бошлайди. Бу ёшдаги ўғил болаларда мустақил фаолият кўрсатиш, тапаббускорлик ривожланади ҳамда катталар фикрини тинглаш иштиёқи шаклланади. Бу даврда боланинг бўйи 120 см га етади, оғирлиги 22-24 кг бўлади. Бу ёшда бола чиникади, кизиқувчан бўлади, ўз саломатлигини назорат қила олади. Унинг идрок кучи ва тафаккури жадал ривожланади, моддий борлиқни билишга интила бошлайди. Болаларда гигиеник малакалар шакллана боради.

Болани мактабга тайёрлаш жараёнида уларда фаолиятнинг янги тури бўлган таълим олишга ўқишга иштиёқ уйғотиш лозим. Бу ўринда болаларни руҳан таълим жараёнига киришишга тайёрлаш мақсадида дастлабки ўқув элементларини ўргатиш лозим.

Ҳар қандай олти ёшли бола мактабга қабул қилиниши мумкин. Бунинг учун у жисмонан, руҳан ҳамда ақлий жихатдан таълим олишга тайёр бўлиши керак. Болаларнинг мактабга тайёргарлик даражасини аниқлашда тапхис марказларининг хулосаларига таяниш лозим. Шу билан бир қаторда мактабнинг моддий-техник базаси олти ёшли болаларга таълим бериш имкониятига эга бўлиши шарт. Тарбиячининг педагогик-психологик билим даражаси, ахлоқ-одоби ва шахсий сифатлари олти ёшли болаларга таълим ва тарбия бериш учун лойиқ бўлганда, у олти ёшли болаларни ўқитиш ҳуқуқига эга бўлади. Шунинг учун ҳам 6-7 ёшли болалар, уларни қабул қиладиган мактаблар ҳамда бу болаларни ўқитадиган тарбиячилар педагогик-психологик нуқтаи назардан алоҳида-алоҳида диагностика қилиниши ва шундан кейингина таълим жараёнига киритилиши керак.

Демак, мактабгача ёшдаги бола шахсининг ривожланиши ўзига хос, мураккаб жараён саналади. Мактабгача таълим ёши болаларининг ривожланиши инсон ижтимоий мавжудотдир, деган фалсафий таълимотга асосланади. Бу ёшдаги болаларнинг тўлақонли ривожланишида биологик (ирсият), ижтимоий (ижтимоий муҳит) ва тарбия каби омиллар муҳим аҳамият касб этади. Қолаверса, мактабгача таълим ёшининг ўзи ҳам еттига ўзига хос, алоҳида даврларга ажратилади. Шу сабабли мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ўқитиш ва тарбиялаш ишига масъул бўлган шахслар – тарбиячи ва ота-оналар, васийлар болаларнинг ёш даври хусусиятларидан тўла хабардор бўлишлари зарур.

1. “Индивид”, “шахс”, “индивидуаллик” тушунчаларини шарҳланг.

2. Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, нега қарға ўртача 200-300 йил яшайди. Лекин унинг болалиги узоғи билан беш-олти ой давом этади. Инсон ўртача 60-70 йил умр кўради. Бироқ, у 20-25 ёшларида мустақил ҳаёт бошлайди. Мазкур ҳолатни қандай изоҳлаш мумкин?

3. Қуйида келтирилган жумлаларни ўқинг ва жумлага мос келадиган бир сўз билан ифодаланадиган жавобни топинг.

1) ўзи истамаган ҳолда бировга ёмонлик қилиб қўйса ҳам, мазкур ишидан афсусланади, виждон азобида қийналади – ...

2) индивидлар ичида бир тур – ...

3) жамиятда ўз ўрнига эга, ижтимоий аҳамиятга эга мақсад йўлида бир ёки бир нечта кишини ўз орқасидан эргаштира олади – ...

4. Қуйида келтирилган атамалар иерархиясига эътибор қаратинг ва уларнинг жойлашиш тартибига ўз муносабатингизни билдиринг.

1) шаклланиш;

2) тарбия;

3) ўз-ўзини тарбиялаш;

4) ривожланиш;

5) ўз-ўзини такомиллаштириш.

Ривожланиш ва шахс ривожланишини таърифланг.

5. Қуйидаги фикрларга қўшиласизми?

“Агар болалар мунтазам танқид қилинса, алдашга ўрганади”;

“Агар болалар қандай бўлса, шундайлигича қабул қилинса, дунёни гўзал кўришга ўрганади”;

“Агар болаларга ҳурмат билан муносабатда бўлинса, улар олижаноб ва саҳий бўлишни ўрганишади”.

6. Шахснинг шаклланишига таъсир этувчи омиллар ҳақида нималарни биласиз?

7. Шахс фаолияти ҳақида сўзлаб беринг.

8. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиш хусусиятларини тавсифланг.

9. Шахснинг ижтимоийлашувини қандай тушунасиз?

1. Психологик жихатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-харакатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамиятнинг аъзоси ... деб аталади.

- a) индивид;
- b) одам;
- c) инсон;
- d) шахс.

2. Шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён – бу ...

- a) шаклланиш;
- b) ривожланиш;
- c) ўсиш;
- d) вояга етиш.

3. Қандай йўналиш ёки оқим индивиднинг шахс сифатида ривожланишида биологик омилларнинг устуворлигини эътироф этади?

- a) фалсафий йўналиш;
- b) прагматик оқим;
- c) биологик йўналиш;
- d) преформизм оқими.

4. Инсон яшайдиган шароитдаги барча ташқи таъсир нима деб аталади?

- a) макон;
- b) табиат;
- c) борлик;
- d) муҳит.

5. Шахс шаклланишига нисбатан қанай ёндашувлар мавжуд?

- a) фалсафий, ижтимоий, биологик, ҳуқуқий ёндашув;
- b) тарихий, ижтимоий, биологик, маданий ёндашув;
- c) биологик, ижтимоий, психологик ва яхлит ёндашув;
- d) биологик, педагогик, психологик, тарихий ёндашув.

6. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари мажмуи нима еб аталади?

- a) хусусият;
- b) сифат;
- c) характер;
- d) темперамент.

7. Гўдакнинг вазни туғилган пайтда 3,5 кг, бўйи 50 см бўлган бўлса, уч ойлик даврида унинг вазни тахминан 5 кг, бўйи 60 см, 6 ойлик бўлганда эса тахминан 7 кг, бўйи 64 см бўлади. Ушбу хусусиятлар қайси ёш даврига хос?

- a) кичик ёш даври;
- b) илк ёш даври;
- c) гўдаклик даври;
- d) катта ёш даври.

8. Бу даврда боланинг бўйи бу даврда 7-8 см га ўсади. Унинг оёқлари гавдасига нисбатан тезроқ ривожланади, оғирлиги 20-22 кг ни ташкил этади. Болаларнинг умуртқа суяклари қотмаганлиги туфайли тез кийшайиб қолиши мумкин. Уларнинг юраги чакалок юрагига нисбатан 4-5 баробар катталашган, бироқ мускуллари ҳали етарли даражада мустаҳкамланмаган бўлади.

- a) кичик ёш даври;
- b) илк ёш даври;
- c) гўдаклик даври;
- d) катта ёш даври.

9. Бу даврда унинг оғирлиги 14-15 кг, бўйи 90-95 смга етади. Бола жисмонан анча чиниқиб, асаб тизими тараққий этади. Таянч ҳаракат органлари такомиллашиб боради. Бу ўринда қайси ёш даври хусусида сўз бормоқда?

- a) кичик ёш даври;
- b) илк ёш даври;
- c) гўдаклик даври;
- d) катта ёш даври.

10. Бу давр мобайнида бўйи 105-108 см гача ўсади, оғирлиги эса 18-19 кг бўлади. Бу даврда боланинг мияси тез ривожланади. Катта

ярим шарлар пўстлоғининг фаолияти такомиллашиб боради. Ушбу хусусиятлар қайси ёш даврига хос?

- a) кичик ёш даври;
- b) ўрта ёш даври;
- c) гўдаклик даври;
- d) катта ёш даври.

11. Бу ёшдаги ўғил болаларда мустақил фаолият кўрсатиш, ташаббускорлик ривожланади ҳамда катталар фикрини тинглаш иштиёқи шаклланади. Бу даврда боланинг бўйи 120 см га етади, оғирлиги 22-24 кг бўлади. Бу ёшда бола чиникади, қизиқувчан бўлади, ўз саломатлигини назорат қила олади. Бу ўринда қайси ёш даври хусусида сўз бормокда?

- a) мактабга тайёрлов даври;
- b) ўрта ёш даври;
- c) гўдаклик даври;
- d) катта ёш даври.

12. Болаларнинг мактабга тайёргарлик даражасини аниқлашда нимага таянилади?

- a) ота-онанинг фикрига;
- b) табиий таълумотномага;
- c) ташхис марказининг хулосасига;
- d) боланинг ўқишга бўлган хоҳишига.

II БОБ. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ МАЗМУНИ ВА МЕТОДИКАСИ

4-§. Тарбия жараёни: мазмуни ва моҳияти. Тарбия қонуниятлари ва тамойиллари

Режа:

1. Тарбия жараёнининг мазмун-моҳияти.
2. Тарбия қонуниятлари.
3. Тарбия тамойиллари.
4. Тарбия жараёнини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар.
5. Тарбия турларининг умумий таснифи.

Таянч тушунчалар: тарбия, тарбия жараёни, тарбия қонуниятлари, тарбия тамойиллари, тарбия жараёнини ташкил этишга ёндашув, тарбия турлари.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / ОТМ учун дарслик. М.Х.Тоҳтаходжаева ва б. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2007.
7. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

Тарбия жараёнининг мазмун-моҳияти

“Тарбия” асосий педагогик тушунчалардан бири саналади. Жамият ва педагогиканинг тарихий ривожидан давомиди бу категорияни тушунтиришга турлича ёндашувлар юзага келди. Энг аввало, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, кенг ва тор маънодаги тарбия фаркланади. Кенг маънода тарбия шахсга жамиятнинг таъсир этиши, ижтимоий ҳодиса сифатида қаралади.

Мазкур ҳолатда тарбия ижтимоийлаштириш билан уйғунлашади. Тор маънодаги тарбия деганда, педагогик жараён шароитида таълим мақсадини амалга ошириш учун педагог ва тарбияла-нувчиларнинг махсус ташкил этилган фаолияти тушунилади. Ушбу ҳолатда педагогларнинг тарбиявий фаолияти тарбиявий иш деб аталади.

Тарбия жараёни – тарбиячи томонидан тарбияланувчиларда маънавий-ахлоқий сифатлар, ижтимоий ва табиий борлиққа ижобий муносабатни шакллантириш мақсадда ташкил этилаётган педагогик жараён.

Тарбиянинг мақсади – ҳар томонлама баркамол шахсни шакллантиришдан иборат.

Тарбия мазмуни деганда қўйилган мақсад ва вазифалар билан боғлиқликда тарбияланувчилар томонидан эгалланиши лозим бўлган маънавий-ахлоқий сифат, муайян иш-ҳаракатни ташкил этиш кўникма, малакалари, эътиқод, характер ва ҳулқ-атвор тизими тушунилади.

Тарбиянинг **умумий вазифалари**га қуйидагилар киради:

1. Тарбияланувчиларнинг мақсадга йўналтирилган ривожланиши ҳамда уларнинг қатор эҳтиёжларини қондириш учун шарт-шароит яратиш;
2. Жамият ривожини учун зарур бўлган ижтимоий маданиятга мос етарлича ҳажмдаги “инсон капитали”ни тайёрлаш:
 - маданиятларни узатиб туриш орқали ижтимоий ҳаётнинг барқарорлигини таъминлаш;
 - маълум жинс ёши ва ижтимоий-қасбий гуруҳларнинг қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий муносабатлар доирасида жамият аъзоларининг ҳаракатини тартибга солиш

Тарбия жараёни – тарбиявий ишлар, тадбирларнинг доимий ҳаракатдаги занжиридан иборат.

Тарбиявий тадбирлар – турли хил моддий ва маънавий эҳтиёжларга жавоб берувчи, тарбиявий мақсадларнинг ягона бирлигига бўйсундирилган, бир-бири билан ўзаро боғлиқ тарбиявий таъсир мажмуи.

Таълим жараёни алоҳида машғулотлардан ташкил топгани каби тарбиявий тадбирлардан тарбия жараёни вужудга келади. Тадбирлар, тарбиявий ишлар тарбия жараёнининг бир бўлагидир.

Тарбиявий иш – тарбия жараёнини тизимли, тўлақонли, узвий ва узлуксиз ташкил этилишини таъминлашга йўналтирилган фаолият. Тарбиявий иш тарбияланувчиларнинг муайян фаолиятини ташкил этувчи ва амалга оширувчи шаклдир. Тарбиявий ишнинг асосий хусусияти – зарурийлик, фойдалилик ва татбиқ этиш имкониятидан иборат.

Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари куйидагиларда ёрқин намоён бўлади:

- **мақсадга йўналтирилганлик.** Тарбия жараёни – натижаси жамият учун фойдали шахсни шакллантириш қаратилган махсус ташкил этилувчи, бошқарилувчи ва назорат қилинувчи тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг биргаликдаги фаолияти. Бошқача айтганда, мазкур жараён қўйилган мақсадга эришишга йўналтирилган тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг ўзаро ҳамкорлигидир;

- **қўп қиррали жараён.** Тарбия жараёни кўплаб объектив ва субъектив омилларга боғлиқ. Субъектив омиллар боланинг ички эҳтиёжлари билан боғлиқ бўлса, объектив омиллар тарбиявий вазифаларни муваффақиятли ҳал этишга ёрдам берадиган бола яшайдиган муҳит шароитлари билан тавсифланади;

- **узоқ муддат давом этиши.** Педагогикада таркиб топган қонуниятга кўра тарбия жараёни инсон туғилганидан бошлаб умрининг охиригача давом этади;

- **узлуксизлиги.** Тарбия – тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг изчил, тизимли ўзаро ҳаракати жараёни. Қўйилган мақсадга эришиш учун тарбиявий ишлар тизимли йўлга қўйилиши лозим;

- **яхлитлиги.** Яъни тарбия жараёни мақсад, вазифа, мазмуни, шакл, метод ва воситаларининг бирлиги. Болани тарбиялаш жараёни яхлит тавсифга эга бўлганлиги боис тарбиявий таъсирнинг ҳам тўлақонли бўлишига эришиш лозим;

- **вариативлиги.** Тарбия жараёни хилма-хил кўринишда амалга оширилиб, мазкур ҳолатда тарбияланувчиларнинг индий-видуал ривожланишидаги ўзига хосликлар, тарбиявий жараёнга муносабати, ижтимоий тажрибалари алоҳида аҳамият касб этади;

• **натижаларнинг алдиндан аниқланмаслиги.** Тарбия жараёнининг мураккаблиги шундаки, мазкур жараён ўз маҳсулини йиллар давомида кўрсатади. Кутилган натижага эришиш ҳам тарбиячининг касбий маҳоратига, ҳам тарбияланувчининг шахсий фаоллигига бевосита боғлиқдир;

• **икки томонламаллик.** Тарбия жараёнининг бориши икки йўналишда амалга ошади: тарбиячи – тарбияланувчи (тўғридан-тўғри алоқа) ва тарбияланувчи – тарбиячи (қайта алоқа).

Тарбия қонуниятлари

Тарбия қонуниятлари – бир томондан, ижтимоий ҳодиса сифатида тарбиянинг хусусиятлари,

иккинчи томондан, шахснинг ривожланиши билан боғлиқ бўлган барқарор алоқалар.

Тарбия жараёнининг қуйидаги **умумий қонуниятлари** мавжуд:

1. **Ижтимоий муҳитнинг объектив ва субъектив омилларига боғлиқлиги.** Объектив омиллар тарбияни ташкил этиш шарт-шароитлари (моддий-техник, ижтимоий, маданий, санитар-гигиеник) орқали юзага чиқса, субъектив омилларга тарбиячи ва тарбияланувчилар, уларнинг ўзаро биргаликдаги ҳаракати, мураккаб алоқалар, психологик муҳит ва бошқаларни киритиш мумкин;

2. **Тарбиянинг шахснинг ривожланиши билан бирлиги ва ўзаро боғлиқлиги.** Тарбия жараёни болаларнинг ёш даври ривожланиши хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилиши; қўйилган мақсад вазифалар болаларнинг ёш хусусиятларига тўлиқ мос келиши лозим;

3. **Фаолият ва муносабатни ўтироф этиш шахснинг ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг негизи ва асосий манбаи.** Тарбияланувчиларнинг фаолиятга жалб этиш орқали уларда мавжуд жараёнга нисбатан муносабатни аниқ баҳолай олиш мумкин. Ўз навбатида муносабат билдира олиш тарбияланувчининг фаолиятга тайёرлигини кўрсатади;

4. **Тарбияланувчиларнинг ўзаро тарбиявий таъсири, ўзаро муносабатлари ҳамда фаол фаолияти ўртасидаги**

боғланиш. Тарбияланувчилар бир-бирларига ўзаро таъсир этишлари ва мазкур имкониятдан оқилона фойдалана олиш тарбия жараёнининг таъсирини кучайтиради. Уларнинг ўзаро муносабатларининг барқарорлиги, шунингдек, биргаликдаги фаолияти уларда жамоавийлик, ўзаро ишонч, меҳрибонлик, бир-бирлари учун қайғура олиш, ҳамдардлик, бағрикенглик каби фазилатларнинг қарор топишига кўмаклашади;

5. Тарбия ва ўзини-ўзи тарбиялашнинг интенсивлиги. Ўз-ўзини тарбиялаш – бу шахснинг ўзини, шахсий сифатларини такомиллаштиришидир, замон талабига жавоб берадиган даражада онгли интилишидир. Ўз-ўзини тарбиялаш яхши тарбия натижасида юзага келиб, шахснинг ўз-ўзини камолга етказишига олиб келади. Ўз-ўзини тарбиялаш бевосита тарбияланувчилар ҳаёт мазмуни, уларнинг қизиқишлари, у ёки бу ёш давридаги характерга боғлиқдир. Ўз-ўзини тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, тарбияланувчига ўз имкониятларини тўғри баҳолай олиш, ўзидаги ижобий ва салбий жиҳатларни аниқлай олиш имконини беради;

6. Тарбияланувчининг “ички олами”га таъсир этишининг интенсивлиги (Г.И.Шукина). “Тарбияланувчининг ички олами” деганда мотив, эҳтиёж, эмоция, интеллект кабиларнинг бирлиги тушунилади. Тажриба, боланинг эҳтиёжлари орқали синаладиган ташқи муҳит таъсири унинг ютуғи сифатида юзага келади. Айнан тарбиявий жараёнда ташқи таъсир боланинг ички муваффақиятини кучайтиради;

7. Тарбияланувчиларда вербал ва сенсомотор жараёнларнинг ривожланиш даражаси ва педагогик таъсирни ҳисобга олиш (Г.И.Шукина). Амалиётнинг кўрсатишича, ҳамма вақт ҳам боланинг ақлий ривожланиши унинг вербал нутки ва ҳаракатга доир сенсомотор кўрсаткичларига мос келавермайди. Назарий билим-ларга осон ва эркин таянувчи болалар учун баъзан элементар амалий ҳаракатлар, соҳада меҳнат фаолиятига доир операцияларни, жисмоний машқларни бажариш қийин ва мураккаблик қилади. Шунинг учун тарбияланувчиларда вербал ва сенсомотор жараёнларнинг ривожланиш

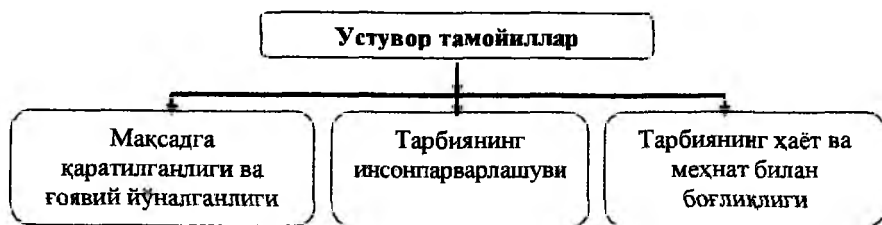
динамикаси билан педагогик таъсирнинг уйғунлигига эришиш лозим.

Тарбия тамойиллари

Ҳар қандай фаолият сингади тарбияни ташкил этишга йўналтирилган фаолият ҳам муайян тамойиллар асосида кечади.

Тарбия тамойиллари – тарбиявий ишнинг йўналиши, мазмуни, методлари, ташкил этилиши, тарбия жараёнининг иштирокчилари орасидаги муносабатларга қўйиладиган асосий талаблар ифодаланадиган дастлабки қоидалардир.

МТМда ташкил этиладиган тарбия жараёни қуйидаги тамойиллар асосида бошқарилади (10-расм):

10-расм. Тарбия тамойиллари

Мақсадга қаратилганлиги ва ғоявий йўналганлиги. Тарбия жараёнида мақсаднинг аниқ белгиланиши кутиладиган натижага эришишни кафолатлайди. Шунингдек, тарбия жараёни жамиятни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари, миллий ғоя ва мафкура асосига қурилиши лозим. Республикамизда тарбия жараёнининг асосий мақсади сифатида юксак маънавиятли шахсни шакллан-тириш белгилаб олинган. Юксак маънавиятли инсон билимли, маълум касб-хунар соҳиби, ўз Ватанининг содиқ фуқаросидир. Ўз давлати қонунларини биладиган ва уларга амал қиладиган, юрти билан ғурурлана оладиган инсон. Ўз Ватани бойликларини сақлайдиган, уни янада бойитадиган, гўзалликларидан баҳраманд бўладиган шахс. У ҳар қандай зарарли иллатларга қарши кураша-диган, миллий ва умуминсоний қадриятларни авайлаб асрайдиган инсондир.

Тарбиянинг инсонпарварлашуви. “Инсонпарварлик” тушун-часи моҳиятини, унинг турлари ва илмий педагогика билан муносабатларини қандай талкин қилиш керак? “Фалсафа қомусий луғат”да инсонпарварлик “Одамларга меҳр-муҳаббат билан қараш,

уларни хурмат қилиш, инсоннинг моддий фаровонлигини юксалтириш ва кишиларда юксак маънавий фазилатларни ривожлантиришга ғамхўрлик қилиш ғоялари билан суғорилган дунёқараш”¹⁰ сифатида қаралади. “Педагогик энциклопедик лугат”да эса, инсонпарварлик шахс сифатида инсон, унинг эркин ривожланиши ва ўз қобилиятларини намоён эта олишини қадрият сифатида қабул қилиш эканлиги уқтирилади¹¹.

Кенг маънода инсонпарварлик – инсонни шахс сифатида қадрият деб белгилайдиган, унинг эркинлик, бахтга бўлган ҳуқуқи, ўзининг қобилиятларини намоён этиши ва ривожлантириши, ижтимоий институтларнинг баҳолаш мезонларида инсон равнақини ҳисобга оладиган қарашларнинг тарихий ўзгарувчан тизими, инсонийлик – одамлар орасида кутиладиган меъёрий муносабат. Инсонпарварлик асосида яна инсоннинг чексиз имкониятлари ва унинг комилликка доир интилишлари, ўз қобилиятлари, қараш-ларини эркин намоён этишга доир шахс ҳуқуқини эътироф этиб турадиган, инсон равнақини ижтимоий муносабатлар даражасини баҳолаш мезони сифатида тасдиқлайдиган дунёқараш тамойили тарзида ҳам қаралади. Ҳозирги вақтда мазкур тамойил педагоги-канинг асосий тамойилларидан бири сифатида шакллантирилди.

Тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш энг умумий маънода, тарбия жараёни иштирокчиларининг муносабатларини авторитар педагогик мулоқот услубидан демократик мулоқот услубига алмаштириш асосига ташкил этилиши билан тавсифланади. Бунда асосийси – тарбияланувчи шахсига хурмат ва таълим мазмунида ижтимоий тажриба тарзида олинган инсоният маданияти билан таништириш йўлида унинг маънавий имкониятини ҳисобга олиш. Тарбия жараёнининг моҳияти ижтимоий тажрибани мақсадга йўналтирилган тарзда шахсий тажрибага алмаштириш ёки шахсий ва ижтимоий тажрибани қўшилишида намоён бўлади. Тарбияни инсонпарварлаштириш унинг етакчи тенденцияси сифатида тарбияни инсонга қаратиш, унинг индивидуаллигини намоён бўлиши ва ривожланиши учун шароит яратишни ифодалайди. У инсонни юқори эҳтиёжлари: ўз-ўзини намоён этиш, ўз-ўзини реализациялаш, маънавий, ижтимоий ва касбий шаклланишида максимал даражада қониқишга йўналтирилган ўз ноёблигини йўқотиш, ҳаёт, табиат

¹⁰ Фалсафа: қомусий лугат (Тутувчи ва масъул муҳаррир К.Назаров). – Т.: «Шарқ», 2004. – Б.166.

¹¹ Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Минск: «Современное слово», 2005. – С.58.

дунёси ва маданиятдан бегоналашиб кетиш хавфидан ҳимояланишга қақиради.

Тарбиянинг ҳаёт ва меҳнат билан боғлиқлиги. МТМ бола учун бошланғич ва асосий тарбия маскани ҳисобланиб, айнан тарбиянинг ҳаёт ва меҳнат билан боғлиқлиги тарбия тизимида катта ўрин тутати. У тарбиячидан иккита асосий йўналишда фаолиятни амалга оширишни талаб этади:

1) тарбияланувчиларни кишиларнинг меҳнат фаолияти билан кенг таништириш;

2) тарбияланувчиларни реал ҳаётини муносабатларга, ижтимоий фойдали фаолиятнинг хилма-хил турларига жалб этиш.

Тарбиянинг меҳнат билан боғлиқлигини оқилона амалга ошириш тарбиячидан тарбияланувчиларнинг куйидаги кўникма, малакаларга эга бўлишларига эришишни талаб этади:

- тарбияланувчиларнинг меҳнатнинг жамият ва унинг ҳар бир аъзоси учун аҳамиятини тушуниб етишлари;

- моддий ва маънавий бойликларни яратувчилар меҳнатини ҳурмат қилиш;

- тарбияланувчиларни ўз устида ишлашлари, мунтазам равишда меҳнат қилишга одатланиш;

- тарбияланувчиларни касб-хунарга оид тушунчаларни ўзлаштириб боришлари ва улар ҳақида маълумотга эга бўлишлари;

- моддий ва маънавий бойликларга масъулиятли муносабатда бўлиш.

Тарбиянинг ҳаёт ва меҳнат билан боғлиқлиги тамойили мазкур тамойилнинг алоҳида томонларини очиб берувчи куйидаги қондалар асосида амалга оширишни талаб этади:

1. Тарбияланувчиларнинг ижтимоий ва меҳнат тарбиясида мавҳумлик ва юзакликдан воз кечиб, уларнинг аниқ ва маҳсулдор фаолиятга жалб этиш. Машғулотлар жараёнида изчиллик ва кетма-кетликка риоя этиш зарур.

2. Тарбиячи оила билан ўз фаолиятини мувофиқлаштирган ҳолда, ҳар бир тарбияланувчига уларнинг жамиятга қўшадиган муносиб ҳиссаси уйда ва МТМда катталарга ёрдам бериш эканлигини тушунтириш.

3. Болалар одатда доимий равишда фаолиятнинг бирор тури билан шуғулланишга интилади, уларнинг табиати учун сустлик, бекор ўтириш қабилар хос эмас. Агар тарбиячи мазкур жиҳатни ҳисобга

олмаса, болаларнинг ижтимоийлашувига ўзининг салбий таъсирини кўрсатади.

4. Мазкур тамойилни амалга ошириш тарбиявий ишлар жараёнида ўлкашунослик материалларидан кенг фойдаланишни талаб этади.

5. Тарбияланувчилар билан биргаликда ҳаётий масалаларни муҳокама қилиш, уларни ўз хулосаларини айтишга ўргатиш уларда инсонпарварлик ва фуқаролик ҳиссини уйғотишга хизмат қилади.

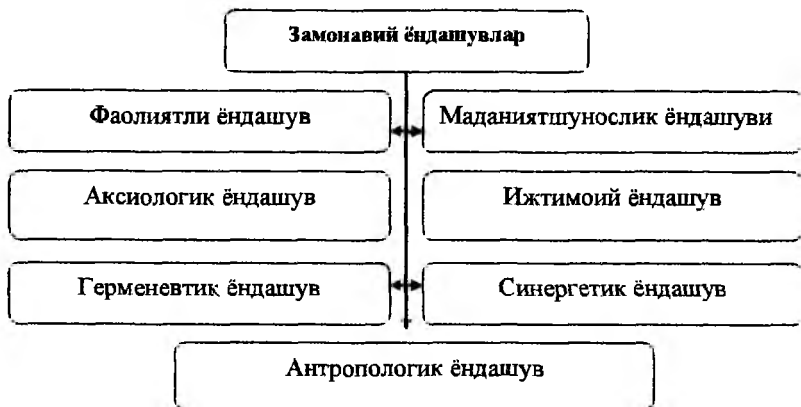
6. Тарбиянинг ҳаёт билан боғлиқлиги тамойилини муваффа-қиятли амалга ошириш учун мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислохотлари билан боғлиқликда тарбия мазмуни ва методикасини қайта кўриб чиқиш ва янгилаб бориш лозим.

7. Тарбиявий жараён шундай ташкил этилиши лозимки, тарбияланувчилар тўла қониқиш ҳосил қилишлари учун уларнинг меҳнати кишилар ва жамиятга зарур эканлигини ҳис эта олишлари зарур.

**Тарбия жараёнини ташкил
этишга замонавий
ёндашувлар**

Бугунги кунда тарбия жараёнига ҳилма-хил ёндашувлар мавжуд бўлиб, тарбиявий ишларни ташкил этишда ушбу ёндашувларни ҳисобга олиш жуда муҳимдир.

Улар қуйидагиларир (11-расм):

**11-расм. Тарбия жараёнини ташкил
этишга замонавий ёндашувлар**

Фаолиятли ёндашув. Ушбу ёндашувнинг моҳияти – бихевиористик йўналганлик, тарбияни шахснинг хулқ-атвориغا таъсир кўрсатадиган ижтимоий педагогик таъсир сифатида қараш; ҳар бир педагогик таъсир тарбияланувчида унинг сўзлари, ҳатти-ҳаракати, амалларида намоён бўладиган маълум жавобни юзага келтиради.

Маданиятшунослик ёндашуви. Махсус ташкил қилинган педагогик жараён сифатида тарбиядан воз кечиш. Маданиятни, дунё манзарасини эгаллаш жараёнида атрофдагиларнинг ҳатти-ҳаракатлари ва хулқига табиий тарзда мослашиш.

Аксиологик ёндашув. Моҳияти – инсоннинг жамиятдаги ҳаётининг ўзини қадрият сифатида қарайдиган асосий фалсафий қадриятлар назарияси; тарбия ҳаётга тайёрлашга, шахсий қадриятли йўналганлик, шахс муносабатларини шакллантиришга қаратилган. Тарбия қадриятларни ўзлаштириш ва интериори-зациялаш жараёни сифатида ташкил этилади.

Ижтимоий ёндашув: тарбияга “ҳаёт мактаби” сифатида қараш; ижтимоий аҳамиятли сифатларни шакллантириш; ҳаётий тажрибани социумда эгаллаш; социумда ижодий ўз-ўзини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш.

Герменевтик ёндашув: инсонпарварликка доир ҳодисаларни тушуниш ва талкин қилишнинг Г-назарияси; субъектнинг психологик тажрибасига, кечинмага мурожаат; тарбиячи ва бола диалоги сифатида ташкил қилинадиган педагогик ўзаро ҳамкорлик вазиятида кечинмаларни юзага келтириш; тарбияланувчи ҳаёт мазмуни ва унинг ҳаёт қадриятларига муносабатини тушуниш.

Синергетик ёндашув: шахсни ўзгартириш йўлларининг вариативлиги; бифуркация (танлов) нуктасидан фойдаланиш; шахснинг ички имкониятлари.

Антропологик ёндашув: инсонпарварлик педагогикаси, рефлексив педагогика; индивидуал қобилиятларни ривожлантириш; ўз-ўзига тарбия эҳтиёжини ривожлантириш; инсон-парвар мақсадларни ахлоқий фазилатлар сифатида

(инсонийлик, ишонч, миннатдорлик, чидамлилик) қўйиш;
ташҳислаш; шахснинг ўз-ўзини белгилашини таъминлаш.

Тарбия турларининг умумий таснифи

Тарбия турлари хилма-хил тасниф этилиш тавсифига эга. Қўпроқ умумлашган тасниф ўзида ақлий, меҳнат, жисмоний тарбияни қамраб олади. Таълим муассасаларидаги тарбиявий ишларнинг турли йўналишлари билан боғлиқликда ақлий, ахлоқий, эстетик, меҳнат, жисмоний, ҳуқуқий, экологик, иқтисодий тарбияга бўлинади. Институционал белгилари бўйича оила, таълим муассасаси, таълим муассасасидан ташқари, диний, болалар, ёшлар ташкилотларидаги тарбия, махсус таълим муассасаларидаги тарбияга бўлинади.

Тарбия ва тарбияланувчилар орасидаги муносабатлар услубига кўра авторитар, демократик, либерал, эркин тарбия; турли фалсафий концепциялар билан боғлиқликда прагматик, аксиологик, жамоавий, индивидуал тарбия фарқланади.

Ақлий тарбия тарбияланувчиларнинг интеллект, билиш имкониятлари, иқтидор, қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик фаолият ва жараён.

Бу йўналишда педагогик фаолиятнинг тўғри, самарали ташкил этилиши натижасида шахсда дунёқараш шаклланади.

Ақлий тарбиянинг *вазифалари* қуйидагилар:

1. таълим олувчиларни фан асослари бўйича билимлар тизими билан қуроллантириш
 - белгиланган ҳажмдаги илмий билимларни эгаллаш;
 - дунёқарашни шакллантириш;
 - ақл кучи, иқтидор ва қобилиятларини ривожлантириш;
 - билишга оид қизиқишларини ривожлантириш;
 - шахс салоҳияти имкониятларини ривожлантириш;
 - билиш фаолиятини шакллантириш;
 - доимий равишда ўз билимларини тўлдириш, умумтаълимий тайёргарлик даражасини ошириш эҳтиёжларини ривожлантириш;
 - шахсни билиш фаолияти методлари билан қуроллантириш;
 - фикрлаш қобилияти, ижодий фаолият тажрибаларини шакллантириш

Жисмоний тарбия деярли барча тарбиявий тизимларнинг ажралмас таркибий қисми. МТМ ташкил этиладиган жисмоний тарбия ҳам муайян мақсадни кўзлайди.

Жисмоний тарбиянинг мақсади – тарбияланувчиларни жисмонан соғлом, рухан бакувват бўлиб ўсишларини таъминловчи педагогик шарт-шароитларни яратишдан иборат. Жисмоний тарбиянинг **вазифалари**:

- саломатликни, тўғри жисмоний ривожланишни мустаҳкамлаш;
- ақлий ва жисмоний ишчанлик қобилиятини ошириш;
- табиий ҳаракатлангирувчи сифатларни ривожлантириш ва такомиллаштириш;
- янги ҳаракат турларини ўргатиш;
- гигиеник малакаларни ривожлантириш;
- ахлоқий сифатларни тарбиялаш;
- доимий ва тизимли тарзда жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиш эҳтиёжларини шакллантириш;
- соғлом, тетик бўлишга, ўзига ва атрофдагиларга қувонч улашишга иштиёкни ривожлантириш

Меҳнат ҳар томонлама баркамол шахсни шакллантиришининг муҳим тамойили. Шу сабабли ҳар турли ёшдаги болаларда ахлоқий сифатларни шакллантиришда меҳнат тарбияси алоҳида ўрин тутати.

Меҳнат тарбияси – тарбияланувчиларда дастлабки меҳнат кўникма, малакаларини, меҳнатга ижобий муносабатни шакллантириб, уларни ўзгалар меҳнати ва меҳнат маҳсуллари (натижалари)ни қадрлашга ўргатади.

Меҳнат тарбия жараёнида шахс ривожининг бош омили, дунёни ижодий ўзлаштириш, турли соҳалардаги меҳнат тажрибаларини эгаллаш усули, умумий таълимнинг ажралмас қисми сифатида юзага чиқади.

Меҳнат тарбияси қуйидаги **вазифаларни** ҳал қилади:

- болаларни меҳнат жараёнлари, воситалари, предметлари ҳақидаги билимлар, ишлаб чиқариш меҳнатини амалга ошириш учун зарур бўлган умуммеҳнат ва махсус кўникма ва малакалар билан қуроллантириш;
- меҳнатга ижобий муносабатни шакллантириш;
- меҳнатга қизиқишни, чин дилдан бажарилган вазифадан завқланиш ҳиссини тарбиялаш;
- меҳнатга оид билимларни амалиётда қўллаш;
- меҳнатдаги интизомлиликни тарбиялаш

Ахлоқий тарбия ҳам шахсни ҳар томонлама ривожлантиришга қаратилган ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисмларидан биридир. Мазкур йўналишда тарбияни ташкил этиш ҳам муайян мақсад ва вазифаларга асосланади.

Ахлоқий тарбия - тарбияланувчиларда ахлоқий сифатлар – борлиққа ва атрофга ижобий муносабат, одоблиқ, меҳнатсеварлик, камтарлик, дўстлик, интизомлиқ ва б.ни шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият ва жараён.

Ахлоқий тарбиянинг *вазифалари* жамиятнинг шахсга ахлоқий талабларида акс этади. Бу вазифалар ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади:

- ахлоқий онг, мустаҳкам ахлоқий эътиқодни шакллантириш;
- ахлоқий ҳис-туйғуларни ривожлантириш;
- ахлоқий ҳуқ-атвор малакалари ва ижобий одаглари ҳосил қилиш;
- ахлоқий сифатларни тарбиялаш

Эстетик тарбия тарбияланувчиларда эстетик идеаллар, эҳтиёж ва қизиқишни ривожлантирувчи тарбия занжири ва тарбиявий тизимларнинг таянч таркибий қисмларидан бири саналади.

Эстетик тарбия – тарбияланувчиларда эстетик онгини, борлиққа, табиатга нисбатан эстетик муносабатини шакллантириш, эстетик дидни қарор топтириш, гўзалликни севиш ва қадрлашга ўргатишга йўналтирилган педагогик фаолият ва жараён.

МТМда эстетик тарбияни ташкил этишда муайян вазифалар ҳал қилинади:

- эстетик билимларни шакллантириш;
- борлиққа эстетик муносабатни шакллантириш;
- эстетик ҳис-туйғуни ривожлантириш;
- тарбияланувчиларни ҳаётда, табиатда, меҳнатда гўзалликларни яратишга тайёрлаш;
- ҳаётини гўзаллик қонуниятлари асосига қуришга бўлган эҳтиёжни ривожлантириш;
- ҳамма нарсада: фикрда, ишда, ташқи кўринишда гўзал бўлишга ўргатиш;
- эстетик маданиятни шакллантириш

МТМда ижтимоий тарбияни ташкил этишда иқтисодий тарбия ҳам муҳим ўрин тутати.

Иқтисодий тарбиянинг асосий мақсади – шахсда бозор иқтисодиёти шароитлари ва мақсадга мувофиқ иқтисодий фаолиятни амалга ошира олиш қobiliятини шакллантириш.

Бу мақсад яхлит *вазифалар*ни ҳал қилиш йўллариини излаб топишга имкон беради:

2. тарбияланувчиларни дастлабки иқтисодий билимлар билан таништириш;
3. уларда иқтисодий онгни шакллантириш;
4. тарбияланувчиларни моддий ашёларни тежашга ўргатиш;
5. уларни иш ва ўқув қуролларидан фойдаланишда эҳтиёткор бўлишга ўргатиш;
6. тарбияланувчиларни уй ва МТМ жиҳозларидан фойдаланишда масъулиятсиз, эътиборсиз

Экологик тарбия таълим олувчиларнинг табиат ва инсоннинг ўзаро ҳаракатининг илмий асосларини эгаллаганликлари билан боғлиқ.

Экологик тарбиянинг *мақсади* – атроф-муҳит ҳолати учун шахснинг ахлоқий масъулиятини тарбиялаш, барча фаолият турларида улар ҳақида домий ғамхўрлик заруриятини англашга йўналтирилган илмий билим, қараш ва эътиқодлар тизимини шакллантиришдан иборат.

Экологик тарбиянинг *вазифалари* қуйидагиларда акс этади:

тарбияланувчиларнинг онгига табиат, атроф-муҳит ҳақидаги дастлабки билимларни сингдириш;
уларга табиатнинг мавжудлиги ва атроф-муҳитнинг ифлосланмаслиги инсон саломатлиги учун зарур эканлигини тушунтириш;
тарбияланувчиларни табиатни муҳофаза қилиш ва атроф-муҳитни ифлослантirmасликка ўргатиш;
уларда табиатни муҳофаза қилиш ва атроф-муҳитни ифлослантirmасликка ўз ҳиссаларини қўйишишга одатлантириш

МТМда ташкил этиладиган ижтимоий тарбия негизда ҳуқуқий тарбия ҳам муҳим ўрин тутати.

Ҳуқуқий тарбиянинг мақсади – тарбияланувчиларни энг оддий ахлоқий ва ҳуқуқий билимлар, ахлоқий ва ҳуқуқий қоида, талаблар билан таништириш, уларда ижтимоий ва ахлоқий меъёрлар, қоидаларга ҳурмат билан муносабатда бўлишга ўргатиш.

МТМда ташкил этиладиган ҳуқуқий тарбия жараёнида муайян вазибалар ҳам этилади. Улар:

тарбияланувчиларни энг оддий ахлоқий ва ҳуқуқий билимлар, ахлоқий ва ҳуқуқий қоида, талаблар билан таништириш;
уларда оила аъзолари, тенгдошлар ва тарбиячиларни ҳурмат қилишга ўргатиш;
уларни ўзгаларнинг буюмлари, ўйинчоқларига уларнинг рухсатларисиз қўл теккизмасликка одатлантириш;
тарбияланувчиларни жамоа жойларида белгиланган тартиб-қоидаларга қатъий риоя этишга одатлантириб бориш;
уларда ижтимоий ва ахлоқий меъёрлар, қоидаларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш қўникмаларини шакллантириш

Шундай қилиб, “тарбия” тушунчаси асосий педагогик категориялардан бири бўлиб, унинг талқини ва тарбия жараёнини ташкил этишга жамият ва педагогиканинг тарихий ривожидан давомидан турлича ёндашилган. Тушунча негизидан, аввалдан, шахсдан муайян ахлоқий сифатларни шакллантириш, унда дунёқарашни ҳосил қилиш ҳамда уни баркамол этиб тарбиялаш ҳолати ётади. Бу жараён муайян қонуният, тамойил ва ёндашувлардан мувофиқ ташкил этилади. Шунингдек, мактабдан таълим ёшидаги болаларни баркамол шахс сифатида камолотга етказишдан ижтимоий тарбия турлари ва уларни МТМдан мақсаддан мувофиқ ташкил этиш ҳам муҳим аҳамият касб ётади. Шу сабабли бўлажак педагоглар сифатида талабалар тарбия жараёнининг самарали ташкил этилишини таъминловчи ушбу қонуният, тамойил ва ёндашувлар ҳамдан ижтимоий тарбия турларидан хабардор бўлишлари, келгусидан педагогик фаолиятни улардан мувофиқ ташкил ёта олишлари талаб этилади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Тарбия жараёни деганда нима тушунилади?
2. Тарбия мазмунини тушунчасини изоҳланг.

3. Тарбиянинг умумий вазифаларига нималар киради?
4. Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
5. Тарбия қонуниятлари деганда нима тушунилади?
6. Тарбия қонуниятларини сананг ва уларга изоҳ беринг.
7. Тарбия тамойиллари деганда нимани тушунчасиз?
8. Тарбия тамойилларини сананг ва уларга изоҳ беринг.
9. Тарбияга доир замонавий ёндашувларга нималар киради?
10. Тарбия турларининг умумий таснифини баён этинг.

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлари:

1. Тарбиячи томонидан тарбияланувчиларда маънавий-ахлоқий сифатлар, ижтимоий ва табиий борлиққа ижобий муносабатни шакллантириш мақсадда ташкил этилаётган педагогик жараён нима деб аталади?

- a) фаолият жараёни;
- b) таълим жараёни;
- c) тарбия жараёни;
- d) ҳамкорлик жараёни.

2. Қўйилган мақсад ва вазифалар билан боғлиқликда тарбияланувчилар томонидан эгалланиши лозим бўлган маънавий-ахлоқий сифат, муайян иш-ҳаракатни ташкил этиш икўникма, малакалари, эътиқод, характер ва ҳулқ-атвор тизими нимани ифодалайди?

- a) тарбия мақсадини;
- b) тарбия вазифасини;
- c) тарбия мазмунини;
- d) тарбия натижасини.

3. Турли хил моддий ва маънавий эҳтиёжларга жавоб берувчи, тарбиявий мақсадларнинг ягона бирлигига бўйсундирилган, бир-бири билан ўзаро боғлиқ тарбиявий таъсир мажмуи – бу ...

- a) тарбиявий фаолият;
- b) тарбиявий чоралар;
- c) тарбиявий мақсадлар;
- d) тарбиявий тадбирлар.

4. Бир томондан, ижтимоий ҳодиса сифатида тарбиянинг хусусиятлари, иккинчи томондан, шахснинг ривожланиши билан боғлиқ бўлган барқарор алоқалар нимани ифодалайди?

- a) тарбия шартларини;
- b) тарбия натижаларини;
- c) тарбия мақсадларини;
- d) тарбия қонуниятларини.

5. Тарбиявий ишнинг йўналиши, мазмуни, методлари, ташкил этилиши, тарбия жараёнининг иштирокчилари орасидаги муносабатларга қўйиладиган асосий талаблар ифодаланадиган дастлабки қоидалар нима деб номланади?

- a) тарбия қонуниятлари;
- b) тарбия тамойиллари;
- c) тарбия ғоялари;
- d) тарбия мақсадлари.

6. Мақсадга қаратилганлиги ва ғоявий йўналганлиги, тарбиянинг инсонларварлашуви, тарбиянинг ҳаёт ва меҳнат билан боғлиқлиги. Улар нимани ифодалайди?

- a) тарбия қонуниятларини;
- b) тарбия тамойилларини;
- c) тарбия ғояларини;
- d) тарбия мақсадларини.

7. Тарбия жараёнини ташкил этишга замонавий ёндашувларнинг неча тури мавжуд?

- a) 2 тури;
- b) 4 тури;
- c) 6 тури;
- d) 7 тури.

8. Ақлий, ахлоқий, эстетик, меҳнат, жисмоний, ҳуқуқий, экологик ва иқтисодий тарбия. Улар нимани ифодалайди?

- a) МТМда ташкил этиладиган ижтимоий тарбия турларини;
- b) МТМда ташкил этиладиган ижтимоий тарбия мазмунини;
- c) МТМда ташкил этиладиган ижтимоий тарбия вазифаларини;
- d) МТМда ташкил этиладиган ижтимоий тарбия натижасини.

9. Тарбияланувчиларнинг интеллекти, билиш имкониятлари, иқтидор қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик фаолият ва жараён нима деб аталади?

- a) экологик тарбия;
- b) эстетик тарбия;
- c) ахлоқий тарбия;
- d) ақлий тарбия.

10. Тарбияланувчиларда дастлабки меҳнат кўникма, малакаларини, меҳнатга ижобий муносабатни шакллантириб, уларни ўзгалар меҳнати ва меҳнат маҳсуллари (натижалари)ни қадрлашга ўргатадиган тарбия тури қанай номланади?

- a) экологик тарбия;
- b) меҳнат тарбияси;
- c) ахлоқий тарбия;
- d) ақлий тарбия.

5-§. Жисмоний тарбия

Режа:

1. Жисмоний тарбиянинг моҳияти ва функциялари.
2. Жисмоний тарбиянинг муҳим омиллари.
3. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни жисмоний ривожлантиришнинг ўзига хосликлари.
4. Ёш гуруҳларида шахсий гигиена ва ўз-ўзига хизмат малакаларини шакллантириш.

Таянч тушунчалар: жисмоний тарбия, жисмоний машқ, гимнастика, восита, жисмоний тарбия воситалари, жисмоний ривожланиш, гигиена, шахсий гигиена, ўз-ўзига хизмат.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФИТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФИТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

Жисмоний тарбиянинг моҳияти ва функциялари

Жисмоний тарбия деганда организмнинг морфологик ва функционал ривожланишини жамият талаблари даражасида амалга ошириш, жисмоний сифатларни, қобилиятларни ривожлантириш, жисмоний маданият ва спорт соҳасига тааллуқли махсус билимларни ўзлаштириб олиш тушунилади.

Жисмоний тарбия – тарбияланувчиларнинг жисмоний ва спортга оид фаолиятларини мақсадга йўналтирилган, аниқ ташкил этиладиган ва режали тарзда амалга ошириш тизими.

Мактабгача таълим даврида болаларни жисмоний томондан тарбиялашнинг асосий мақсади болалардаги турли кўникма ва малакаларни шакллантириш, улардаги кучлилик, тетиклик,

чаққонликни амалга ошириш, зийраклик каби жисмоний сифатларни ривожлантиришдан иборатдир. Мунтазам равишда ўтказиладиган жисмоний машғулотлар болаларнинг ўсиш ва ривожланиш жараёнига ижобий таъсир қилиб, ижодий имкониятларини оширади.

Болаларнинг жисмоний маданиятини шакллантириш кўпгина вазифаларни муваффақиятли ҳал этишни талаб этади. Жисмоний тарбиянинг вазифалари хилма-хил бўлиб, педагогикада қатор таснифлар яратилган. Жумладан, В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов¹²лар жисмоний тарбиянинг қуйидаги вазифаларини ажратиб кўрсатишади:

1) болаларнинг жисмоний тўғри ривожланишига ёрдам бериш – организмнинг морфологик ва функционал ривожланишини таъминловчи ишчанлик қобилиятини ошириш, унинг ташқи муҳитнинг ноқулай вазиятларига барқарор қарши тура олишини мустаҳкамлаш;

2) асосий ҳаракатлантирувчи сифатларни ривожлантириш – боланинг хилма-хил ҳаракатга доир фаолиятга қобилиятлилиги унинг барча жисмоний сифатлари – кучлилиқ, чидамлилиқ, чаққонлик ва эгчилликни юксак уйғунликда ривожланишини таъминлайди;

3) ҳаётий муҳим ҳаракатга оид кўникма ва малакаларни шакллантириш – болада махсус ҳаракатга доир билим, кўникма ва малакаларни таркиб топтириш. Ҳаракатга доир тасаввурларга таянган ҳолда бола турли шароитларда ўз хатти-ҳаракатларини бошқара олиш имкониятига эга бўлади;

4) жисмоний маданиятнинг тизимли машғулотларига барқарор қизиқиш ва эҳтиёжларни тарбиялаш. Соғлом турмуш тарзи асосида боланинг доимий равишда ўз-ўзини жисмонан ривожлантиришга ички тайёргилиги ётади. У мунтазам жисмоний машқлар билан шуғулланиш ва болаларнинг жисмоний машғулотларга фаол муносабати натижасида юзага келади;

5) жисмоний маданият ва спорт, тиббий ва гигиена соҳаларига оид минимум назарий билимларни эгаллаш зарурлиги. Болалар кун тартиби ва шахсий гигиена ҳақида, жисмоний маданият, спортнинг саноатликни мустаҳкамлашдаги аҳамияти аниқ тасаввурларга эга бўлиши зарур.

¹² Общая педагогика. // Под. ред. В.А.Сластенина. – М.: «ВЛАДОС», 2003. – С.70-71.

Б.Т.Лихачев¹³ жисмоний тарбиянинг қуйидаги хусусиятларини ажратиб кўрсатади:

- 1) ривожлантирувчи – болаларнинг жисмоний кучини ва асаб тизимини такомиллаштириш, ўзгарувчан вазиятларга мослашувини таъминлаш;
- 2) тарбиявий – болаларда маънавий-ахлоқий сифатларнинг таркибий топишига эришиш;
- 3) таълимий – болаларни жисмоний маданиятнинг назарий асослари билан таништириш, унинг инсон ҳаётидаги аҳамиятини тушуниб етиш;
- 4) соғломлаштирувчи – болаларда ҳаракатга доир сифатларни таркиб топтириш, уларнинг бақувват ва тетиклашувига кўмаклашиш;
- 5) умуммаданий – бўш вақтни мазмунли ва фойдали ўтказиш

И.П.Подласый томонидан тақлиф этилган жисмоний тарбиянинг вазифалари В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шияновлар таснифига мос келиб, шу билан бирга жисмоний тарбиянинг яна иккита функцияси алоҳида ажратиб кўрсатилган:

- 1) тарбияланувчиларда эстетик сифатларни тарбиялаш;
- 2) тарбияланувчиларда ахлоқий сифатларни тарбиялаш.

Педагог олим П.Юсупованинг фикрича, мактабгача таълим ёшидаги болалар организмнинг ўзига хос томони шундаки, у жуда тез ўсади ва ривожланади. Шу билан бирга организм функциялари ва системаларининг шаклланиши ҳали тугалланмаган бўлади, шунга кўра у тез жароҳатланади. Шунинг учун болаларни жисмоний тарбиялашда қуйидагилар биринчи даражали вазифалар ҳисобланади:

1. Соғломлаштирувчи вазифалар. Болалар соғлигини мустаҳкамлаш, организмнинг шакл ва функцияларини уйғун ривожлантириш, иш қобилиятини ошириш, ҳар хил ташқи таъсирларга чидамликни кучайтириш, узоқ умр кўришини таъминлаш.

2. Таълимий вазифалар. Мактабгача таълим ёшидаги болаларга хос бўлган ўта қабул қилувчанликни, шароитнинг ўзгаришига енгил мослашиш қобилияти бир қатор таълимий вазифаларни ҳам амалга ошириш имкониятини яратади: зарур кўникма, малакаларни шакллантириш, жисмоний сифатлар (чаққонлик, кучлилик, чидамлик, тезкорлик, эгилувчанлик, сувозанат, кўз билан чамалаш)ни ўстириш, қадди-қомат, гигиена кўникмаларини тарбиялаш, жисмоний тарбия ҳақидаги билимларни ўзлаштириш.

¹³ Лихачев Б.Т. Педагогика. – М.: «ЮРАЙТ», 2003. – С.408-409.

Боладаги ҳаракат кўникмалари (эмаклаш, юриш, югуриш, велосипедда учиш ва б.) нисбатан енгил шаклланади, улар боланинг муҳит билан алоқасини осонлаштиради. Бола чанада учаётиб қор ва шамолнинг, сувда сузаётиб сувнинг хоссалари билан танишади. Шу асосда жисмоний машқлар, гигиена малакаларни эгаллаш билан боғлиқ бўлган дастлабки билимлар таркиб топади.

Болалар гавда қисмларининг номини, ҳаракат йўналиши (юкорига, пастга, олдинга, орқага, ўнгга, чапга), тўла айланиш, жисмоний тарбия асбобларининг номи ва қай мақсадда ишлатилиши, уларни асраш ва тутиш, кийим-кечак ва пойабзалга қараш қондасини билашлари керак.

3. Тарбиявий вазифалар. Болаларда спорт машғулотларига муҳаббатни, уларнинг натижалари, спортчиларнинг ютуқларига қизиқишни тарбиялаш лозим.

Жисмоний машқларни бажаришда характернинг ижобий хусусиятлари (уюшқоқлик, интизомлилик, камтарлик, кўнгилчанлик, ва ҳ.к.) ва ахлоқий фазилатлар (ҳалоллик, ҳаққонийлик, ўртоқлик хисси, ўзаро ёрдам), жамоада шуғулланиш малакаси, жисмоний тарбия асбобларини эҳтиёт қилиш, топшириқни масъулият билан бажаришларини тарбиялаш, шунингдек, иродавий фазилатлар (ботирлик, қатъийлик, ўз кучига ишонч, қийинчиликларни енгитишда саботлилик, чидамлилик ва б.)ни намоён қилиш учун қулай шароит яратилади¹⁴.

“Болажон” таянч дастури¹⁵да мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний тарбиялаш *вазифалари* сифатида қуйидагилар белгилаб берилган:

- болалар саломатлигини мустаҳкамлаш ва уларни чиниқтириш;
- уларни жисмоний жиҳатдан бакувват қилиш;
- болаларда ахлоқий сифатларини тарбиялаш;
- уларда мақсадга тўғри йўналтирилган ҳаракатларни фаоллаштириш учун шароит яратиш;
- жисмоний ҳаракатларнинг муҳим сифатлари: юриш, югуриш, сакраш, эмаклаш, ўрмалаш, отиш, илиб олиш, сузиш, велосипедда учиш, оёқ, кўл, тана, бош ҳаракатларини ривожлантириш, сафланиш ва қайта сафланиш кабиларни шакллантириш;
- ўйин ҳаракатларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, жисмоний сифатларни ривожлантириш: чаққонлик, эгчиллик,

¹⁴ Юсунова П. Мактабгача тарбия педагогикаси. – Т.: «Ўқитувчи», 1993. – Б.40-41.

¹⁵ “Болажон” таянч дастури. – Т.: «Sano-Standard», 2010. – Б.11-12.

зийраклик, иродашилик, сабр-қаноат, кучлилик ва бошқаларга тенглашиб тик тутиш малакасини ошириш;

- бола қоматини тўғри шакллантиришга таъсир кўрсатиш ва ясси оёқлилиكنинг олдини олишга ёрдам бериш;

- жисмоний машқ ва ўйинларнинг фойдаси, асосий гигиеник талаблар ва қоидалар ҳақида етарли даражада тасаввур ва билимлар бериш;

- болаларда фаол ҳаракатга кизиқишни тарбиялаш.

Жисмоний тарбиянинг муҳим омиллари

Жисмоний тарбияни амалга ошириш воситалари хилма-хил бўлиб, уларни умумлашган тарзда уч гуруҳга ажратиш мумкин (12-расм):

12-расм. Жисмоний тарбиянинг муҳим омиллари

Табиий омиллар табиат инъомлари (сув, ҳаво, қуёш)нинг соғлиқни мустаҳкамлаш, боланинг морфологик ва жисмоний тўғри ривожланишига кўмаклашиш имкониятларини ўзида акс эттиради. Илмий адабиётларда мазкур ҳолат “бола организмни чиниқтириш” атамаси билан тавсифланади.

Бола организмни чиниқтириш – организмни мустаҳкамлаш, чидамлилиқ, зарарли таъсирларга қаршилиқ кўрсатиш, ҳаётий шароитларнинг ўзгаришига тез мослашиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган тадбирлар тизими.

Ҳаво орқали чиниқтиришда совуқ ҳаво билан жисмоний машқлар ўзаро бирлиқда таъсир эттирилади. Ҳаво ваннасида уйку вақтида ёки ҳаво булут бўлган вақтларда фойдаланилади. Уйку вақтида болалар салқин ерга қўйилган қаравотга ётқизилади. Ҳаво ваннасида фойдаланишда қуруқ, шамолдан ҳоли текис майдон танланади. Тарбиячи бу майдончада енгил кийинган болалар билан 10-15 дақиқа енгил ҳаракатли ўйинлар ёки машқлар бажаради. Ҳаво ваннаси аста-секин 10-15 дақиқадан 25 дақиқага олиб борилади.

Сув билан чиниктириш барча ёш гуруҳларида йилининг ҳамма фаслларида ўтказилиши мумкин. Сув билан чиниктиришда болаларнинг тиббий-физиологик ўзига хосликлари ҳисобга олиниши лозим. Сув, ҳаво температурасининг ўзгариб бориши бола организмнинг терморегуляцион аппаратини машқ қилдиради, ташқи шароитга, об-ҳавонинг ўзгаришига одатланиш реакциясини шакллантиради. Бола организмнинг чиникиши билан бир қаторда, унинг иродаси ҳам чиникиб боради.

Куёш нурида чиниктириш орқали организмда “Д” витамини пайдо бўлишига ёрдам беради. Аммо ундан ортикча фойдаланиш болада бош оғриғи, уйқусизлик, иштаҳа бўғилиши, камқонлик, ланжлик бўлишига олиб келади. Сил, безгак касаллиги билан оғриган болаларга куёш ваннаси мутлако маън этилади.

Куёш ваннаси дастлаб тўрт дақиқадан қабул қилинади, тананинг ҳар бир томони бир дақиқадан тобланади. Куёш ваннаси қабул қиладиган майдонча курук, текис, ҳаво яхши айланадиган, кучли шамоллардан пана бўлиши лозим. Яқинроқда душ, болалар кийинадиган, ечинадиган жой бўлиши керак.

Ўзбекистон шароитида куёш ваннасини эрталаб соат тўққиз-ўн бир оралигида олган маъқул. Болалар фанердан ёки тахталардан ясалган сўриларга оёқларини куёш томонга, бошларини эса соя томонга қараб ётқизилади. Куёш ваннаси қабул қилингандан сўнг уларнинг устидан сув қўйиш ёки чўмилтириш лозим. Бунда боланинг руҳи енгиллашади, терлари ювилади, қизиган тана ва совук ўртасидаги фарқ организмни чиниктиради.

Бола организмни чиниктиришда ҳам мактабгача ёш даврларининг ўзига хосликларини ҳисобга олган ҳолда табақалаштирилган ёндашувни татбиқ этиш лозим. Жумладан:

Илк ёш гуруҳида:

- ҳар куни эрталаб бадантарбия қилиш, ҳаракатларни намунага мувофиқ бажариш;
- бадантарбияни очик ҳавода, енгил кийимда бажариш;
- эрталабки бадантарбия машқларини сув муолажалари билан тугаллаш (катталар кўмагида);
- ёзда очик ҳавода иложи борича кўпроқ бўлиш;
- катталар назорати остида кичик очик сув ҳавзасида (бассейнда) чўмилиш (гигиена талабларига амал қилган ҳолда).

Кичик гуруҳида:

- ҳар куни эрталаб бадантарбия қилиш;

- ҳаракатларни намунага мувофиқ бажариш;
- бадантарбияни очик ҳавода, енгил кийимда бажариш;
- эрталабки бадантарбия машқларини сув муолажалари билан тугаллаш (катталар кўмагида);
- эрталабки бадантарбия машқларини аниқ ва изчил бажариш;
- болаларни юз қўлларини мустақил ювишга одатлантириш, сувни сачратмаслик, совундан тўғри фойдаланиш, баданини ҳўл сочиқда артиш, ёз ойларида очик ҳавода иложи борида кўпроқ бўлиш, чўмилишга, душдан фойдаланиш;
- очик сув ҳавзаси (бассейн)да чўмилиш.

Ўрта гуруҳда:

- ҳар куни катталар назоратида бадантарбия машқларини хонада, дарчаларни очиб қўйган ҳолда бажариш; очик ҳавода эса спорт кийимида бажариш;
- қўл, оёқ, гавда учун машқларни аниқ ва изчиллик билан бажариш, қоматни тўғри тутиш;
- ҳар куни эрталаб бадантарбия машқларини бажариш, ҳар қандай об-ҳавода ҳам ҳаракатли ўйинлар ўйнаш;
- ҳар куни оёқларни ювиш, секин-аста сув ҳароратини пасайтириб бориш;
- хона ҳароратидаги сувда ҳўлланган гўбка ёки пахмоқ қўлқоп билан дастлаб қўлларни, кейин оёқларни, кўкракни, қорин ва орқани тескари йўналишда тери кизаргунча артиш.

Катта гуруҳда:

- ҳар куни катталар назоратида эрталабки бадантарбия машқларини бажариш;
- бадантарбия машқларини очик ҳавода гиламча устида, енгил кийимда предметлар билан ва уларсиз бажариш, машқларни сув муолажалари билан тугаллаш;
- муайян изчилликда, аниқ, шиддат билан мускулларни таранг ҳолга келтириш, машқларни, қоматни тўғри тутган ҳолда бажариш;
- юз, бўйин, қўлни тирсаккача совуқ сув билан ювиш;
- бадантарбиядан сўнг дарҳол гўбка ёки уй ҳароратдаги сувда ҳўлланган кичикроқ пахмоқ сочиқ билан тана аъзоларини артиш: аввал қўлларни, кейин баданни қуруқ сочиқ билан тана кизаргунча, тезда қуруқ қилиб артиш;
- фақат катталарнинг рухсати билан чўмилиш, катталарнинг назорати остида чўмилишнинг асосий қоидаларига риоя қилиш;
- оёқни шикастлантириш ҳавфи йўқ жойларда ялангоёқ юриш;

- чиниктириш қоидаларини онгли равишда бажариш.

Тайёрлов гуруҳида:

- ҳар куни эрталабки бадантарбия машқларини бажариш;

- бадантарбия машқларини очиқ ҳавода гиламча устида, енгил кийимда буюмлар билан ва уларсиз бажариш, машқларни сув муолажалари билан тугаллаш;

- муайян изчилликда, аниқ, шиддат билан мускулларни таранг ҳолга келтириш, машқларни қоматни тўғри тутган ҳолда бажариш;

- хонада енгил кийимда бўлиш, дераза дарчасини очиб қўйиш;

- эрталабки бадантарбия машқларини ҳар куни, ҳар қандай ҳавода бажариш;

- юз, бўйин, қўлни тирсаккача совуқ сув билан ювиш;

- бадантарбиядан сўнг дарҳол губка ёки уй ҳароратидаги сувда ҳўлланган кичикроқ пахмоқ сочиқ билан тана аъзоларини артиш, аввал қўлларни, кейин баданни қуруқ сочиқ билан тана қизаргунча, тезда қуруқ қилиб артиш;

- фақат катталарнинг рухсати билан чўмилиш, катталарнинг назорати остида чўмилишнинг асосий қоидаларига риоя қилиш;

- шикастлантириш ҳавфи йўқ жойларда ялангоёқ юриш.

Гигиеник шарт-шароитлар

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг жисмоний тўғри ривожланиши учун гигиеник шарт-шароитлар – уйқу, овқатланиш ва кийиниш, кун тартиби кабиларни ҳисобга олиш зарур.

Болаларнинг жисмоний жихатдан тарбиялашдаги муҳим вазифа асаб тизими гигиенасидир. Бу вазифани ҳал этишда уйқу катта аҳамиятга эга.

Уйқу – одам ва ҳайвонларда даврий юз берадиган ҳолат. Уйқу асаб тизими, асосан, бош мия пўстлогининг фаоллиги пасаяди, онг, мускул тонуси ва сезувчанлик сусаяди¹⁶.

Одатда уйқу мия ярим шарларининг метёрл ишлаши учун зарур бўлган куч-қувватни тиклайди. Чуқур ва яхши, узоқ давом этадиган уйқу нерв тизимининг, организм чарчашининг олдини олувчи асосий воситадир. Агар бола ёмон ухласа, уйқуга тўймаса нерв тизимининг бузилганидан далолат беради. Нерв тизими кўзгалувчан болалар аксарият ёмон ухлашади. Бундай болаларнинг уйқу тормозланиши

¹⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тартиб – Шукур / 5-жилдли. Тўғригачи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир ҳайъати: Э. Бегматов ва б. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. – 273-бет.

чуқур меъёрл уйқуни таъминлай олмайди. Бундай болалар арзимаган шарпадан ҳам уйғониб кетаверади. Бола қанчалик ёмон ухласа, унинг ахлоқ меъёри, ўзаро муносабати, муомаласи шунча ёмонлашади, бундай ҳолни биз инжиқлик деб тушунамиз. Яхши уйқу боланинг соғломлигидан дарак беради.

Бола яхши ухлашининг асосий шарти унинг ёшига мос бўлган суткалик режими ҳаётининг биринчи кунидан бошлаб тўғри ташкил этишидир. Бола тез ва яхши ухлаши учун керакли шарт-шароит яратиш, уйғоқлик вақтида фаоллаштирувчи ҳар хил ҳаракатларни ташкил этиш керак. Болалар яхши ухлашлари учун уларни кучли кўзгатадиган ақлий ва жисмоний иш қилдирмаслик керак. Болаларда уйқудан олдин салбий ҳисларни уйғотмаслик керак, бундай муомала натижасида боланинг мия яримшарларида юқори кўзғолиш учоғи ҳосил бўлади. Уйқудан олдин катталарнинг бола билан муомаласи ниҳоятда тинч, самимий, болаларни уйқуга тайёрловчи бўлиши лозим. Болаларни уйқуга тайёрлаш уларда мустақилликни тарбиялаш билан боғлиқ ҳолда олиб борилади. Бир ёшнинг охирига келиб, болалар ўз оёқ кийимини, пайпоғини мустақил ечишга ўргатилиши мумкин. Уч ёшга келиб мустақил ечинишга, кийимни чиройли тахлаб қўйишга, ўз қаравоти олдида бориб, унга чиқиб олишга ўргатилади. Аввалига буй уйқуга тайёргарлик бўлган бўлса, кейинчалик бориб бу ҳамма нарса болаларда уйқуни келтирувчи восита бўлиб хизмат қилади. Ушбу жараёнлар бўлмаса боланинг ухлаши қийин кечади.

Агар бола яхши ухласа тетик, қувноқ бўлиб уйғонади ва ҳафсала билан кийина бошлайди. Болани бевақт уйғотиш унинг нерв тизими ва ҳулқига салбий таъсир кўрсатади. Болаларни бирданига уйғотиш жуда зарарли, чунки қўпчилик болалар уйқуга тўймайди. Боларни ҳар доим бир вақтда уйғотилса, уларнинг миёсида қўникиш пайдо бўлади. Бунинг натижасида секин “туринглар” деган товушдан ҳатто энг каттиқ ухлаб ётган болалар ҳам уйғониб кетишади. Уйғотилмаса, уйғонган болалар кийингунча 30-45 дақиқа ичида ҳамма болалар уйқуси пишиб ўзлари секин-аста уйғонишади.

Кийиниш ҳам гигиеник омил сифатида боланинг жисмоний ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Кийим-бош ҳар доим болани ўраб турган ҳаво температурасига мос келиши керак. У енгил материалдан тайёрланиб, ҳавони, иссиқликни яхши ўтказадиган бўлиши, осон ювиладиган, яхши ҳўлланадиган, намни шимадиган, эластик ва баданни бевзовта қилмайдиган бўлиши лозим.

Ёзги кийим ранги очик, асосан, оқ газламадан, кишки кийим тўқ рангли материалдан тиқилиши лозим. Болаларнинг кийими уларнинг ёшига яраша, енгил, қулай, қисмайдиган, эстетик дидига жавоб берадиган арзон материалдан тиқилиши керак. Болаларнинг оёқ кийими ҳам қулай, пошнаси 1-1,5 см бўлиши керак. Вақти-вақти билан болаларга кишда бинонинг ичида, ёзда майдончада яланг оёқ юришга рухсат бериш керак. Нотекис жойда яланг оёқ юриш ошон яссилигини йўқотади, бола организмни чиниқтиради.

Болаларнинг овқатланиши (нонушта, тушки овқат, кеч тушки овқат ва кечки овқат) осойишта вазиятда ўтиши керак. Бола стол атрофига яхши иштаҳа билан ўтирса, унинг организмда овқатнинг яхши ҳазм бўлишига ёрдам берувчи шарт-шароит ҳосил қилади. Яхши иштаҳа болаларда мустақилликни, маданий-гигиеник малакаларни, стол атрофида ўзини тўғри тутиб ўтириш малакаларини тарбиялашга ёрдам беради. Энг муҳими – болаларнинг ёшлигидан бошлаб уларда яхши иштаҳа бўлишини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

Болаларни илк ёшдан бошлаб овқатни мустақил ейишга ўргатиш уларда овқатни иштаҳа билан ейишга, овқатга ижобий муносабатни уйғотишга ёрдам беради. Иккинчи ёшнинг бошидан қопчиққа ўргатиш, тўртинчи ёшдан санчқидан, бешинчи ёшда пичокдан фойдаланиш малакаларини тарбиялаб бориш зарур. Бундан ташқари болаларда овқат ейишдан олдин қўлини ювиш, тартибли еб-ичиш, чапиллатмай, товушсиз чайнаш ва ичиш, салфеткадан фойдаланиш, тўғри ўтириш, овқат учун ташаккур билдириш, овқатдан кейин оғизни чайқаш каби маиший-гигиеник малакалар ҳам тарбиялаб борилади. Мазкур жараёнда катталарнинг намунаси, тушунтириш, ўргатиш, назорат каби тарбия методларининг аҳамияти катта.

Жисмоний тарбиянинг муҳим шarti кун тартиби саналади. *Кун тартиби* турли фаолият ҳамда дам олишнинг вақт жиҳатдан мақсадга мувофиқ тақсимланиши, ҳаёт тартибидир.

Кун тартибини ташкил этувчи барча қисмлар (овқатланиш, уйқу, ўйин, сайр, машғулотлар)ни бир меъёрга такрорлаш натижасида болаларда фаолиятнинг бир туридан иккинчи турига ўтишни енгиллаштирувчи мустаҳкам кўникма ҳосил бўлади. Айнан кун тартибига риоя этиш боланинг асаб фаолияти тизими ва барча физиологик жараёнларнинг кечишига самарали таъсир кўрсатади.

Кун тартибига қўйиладиган асосий талаб болаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олишдир. Кичик гуруҳларда уйқу, овқатланиш, ечиниш, ювиниш ва б.ға кўп вақт ажратилади. Катта

бўлган сари болаларнинг мустақиллиги ортиб, ўйин ва фаолиятнинг бошқа турларига кўпроқ эътибор берилади. Кун тартиби, ҳам гигиеник, ҳам тарбиявий функцияни бажаради.

Кун тартибини тузиш ва уни ташкил этишда қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш зарур:

- кун тартибини тузишда йил фасллари (ёзда болаларнинг кўпроқ очик ҳавода бўлиши, эрталаб эртaroқ уйғотилиб, кечкурун ухлашга кечроқ ётқизирилиши ва б.)ни эътиборга олиниши;
- кун тартибини бажаришда болаларнинг саломатлиги, уларнинг руҳий ривожланиш даражаси (заиф, касал болаларнинг ухлаш, очик ҳавода бўлиш, вақтининг кўпайтирилиши, таълим-тарбия мазмунига ўзгартириш киритилиши)ни ҳисобга олиниши;
- кун тартибининг ўзгармаслиги (болалар вақтида овқатланишлари, шугулланишлари, ўйнашлари, ухлашлари)га алоҳида эътибор қаратиш (бу болаларни тартиблилик, интизомлиликка ўргатади);
- кун тартибини тузишда ота-оналарнинг иш вақтининг бошланиши ва тугаши ҳам ҳисобга олиниши (айрим ота-оналар иш вақтининг бир оз кеч тугашини ҳисобга олган ҳолда, индивидуаллаштирилган ва табақалаштирилган кун тартиблари ишлаб чиқилади).

1-жадвал. Тайёрлов гуруҳи тарбияланувчилари учун намунавий кун тартиби

7.00 – 7.30	Ўриндан туриш, эрталабки ювиниш – тараниш (уйда)
7.30 – 8.30	Қабул, соғлигини текшириш, ўйинлар, эрталабки бадантарбия
8.30 – 8.55	Нонуштага тайёргарлик, нонушта
8.55 – 9.10	Ўйинлар, машғулотларга тайёргарлик
9.10 – 11.00	Машғулотлар
11.00 – 11.15	Сайрга тайёргарлик
11.15 – 13.00	Сайр (ўйинлар, меҳнат, кузатиш, ҳаракатли ўйинлар – 10 дақиқа, жисмоний машқлар 20–30 дақиқа)
13.00 – 13.15	Сайрдан қайтиш
13.15 – 13.35	Тушлик
13.35 – 15.25	Уйқу
15.25 – 15.50	Уйқудан туриш, ювиниш
15.50 – 16.05	Енгил 2-тушлик
16.05 – 18.15	Ўйинлар, мустақил фаолият, сайр
18.15 – 18.40	Кечки овқат
18.40 – 19.30	Ўйинлар, болаларни уйга кетиши
19.30 – 20.10	Сайр (уйда)
20.10 – 20.40	Тинч ўйинлар, гигиеник муолажалар (уйда)
20.40 – 6. (7)30	Тунги уйқуга тайёрланиш, тунги уйқу (уйда)

Жисмоний машқлар – жисмоний тарбия қонуниятлари, вазибалари билан боғлиқликда махсус ташкил этилувчи ҳамда онгли равишда бажаришга қаратилган ҳаракатлар йиғиндиси. Жисмоний машқларга тасниф этишга доир хилма-хил ёндашувлар мавжуд бўлиб, кўпроқ умумлашган тасниф ўзида гимнастика, ўйин, сайр кабиларни камраб олади.

Педагогик нуқтаи назардан *гимнастика* соғлиқни мустаҳкамлашга ёрдам берадиган жисмоний машқлар мажмуидир. Гимнастиканинг *асосий, гигиеник, спортга оид, бадиий, ишлаб чиқаришга доир, тиббий турлари* мавжуд. МТМ ўқув дастурлари билан боғлиқликда тарбияланувчилар асосий гимнастика (наrsa буюмлар ва наrsa буюмларсиз бажариладиган умумий ривожланишга доир машқлар, сараш, югуриш, элементар акробатик машқлар) билан шуғулланишлари лозим.

Ўйин – тарбияланувчиларни тарбиялаш мақсадида ташкил этиладиган эркин ҳаракат ёки машғулот. Ўз моҳиятига кўра ўйин боланинг жисмоний кучини, қўлларининг қаттиқлигини, қадди-қоматининг тиклигини, ишончли кўзларни ривожлантиришга хизмат қилиб, унда ўткир сезиш, тоққирлик, ташаббускорлик каби сифатларни тарбиялайди. Ўйиннинг тарбиявий аҳамияти катта бўлиб, болаларда ғамхўрлик, ўз жамоаси учун қайғуриш, биргаликдаги ҳаракатланишдан қувониш, дўстлик ва ўртоқлик ҳиссини кучайтиради. Мактабгача таълим ёшидаги болаларда асосан очик ҳавода ташкил этилувчи ҳаракатлантирувчи ўйинлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Мактабгача таълим ёшида кенг қўллашни талаб этадиган жисмоний машқлардан яна бири сайрдир.

Сайр – осуда ерларда, оромгоҳ, сайргоҳлара айланиб юриш, томоша қилиш, ором олиш саналади.

Одатда сайр пиеда, қайикда, чанада ва велосипедда ўтказилиши мумкин. Сайр болаларнинг узок вақт очик ҳавода бўлиб, уларнинг соғлиғи ва жисмоний тараққиётига ҳар томонлама ижобий таъсир кўрсатади. Боланинг сайр вақтида очик ҳавода бўлиши натижасида қон қислородга тўяди, температуранинг ўзгариб туриши, ҳавонинг намлиғи, шамол таъсири терморегуляцион аппаратни машқ қилдиради, организмни чиниктиради. Боланинг фаоллиғи ошади, ҳаракатлари, жисмоний сифатлари такомиллашади.

Сайрни ташкил этиш ва ўтказишда қуйидаги педагогик талабларга риоя этиш мақсадга мувофиқ:

- сайрга йигилиш кўп вақтни олмаслиги, болаларни бир тартибда кийиниш ва ечинишга ўргатиш керак;

- сайр шунчаки ташкил этилмай, унинг режасига атроф-муҳитни кузатиш, спорт машғулоти, меҳнат ва ўйин фаолияти қамраб олиниши лозим;

- сайрни ташкил этиш учун зарур жиҳозлар аввалдан тайёрлаб қўйилиб, белгиланган талабларга жавоб бериши керак;

- сайрнинг давомийлиги уч-тўрт соатдан ошмасдан, ҳаво ҳарорати ҳисобга олиниши зарур;

- сайрнинг давомийлигигагина эмас, унинг мазмунли ташкил этилиши, болага ҳиссий, жисмоний мадад бери олишига эътибор қаратиш лозим.

**Мактабгача таълим
ёшидаги болалар жисмоний
ривожланишининг ўзига
хосликлари**

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг жисмоний ривожланишини таъминлаш мазкур жараёнга табақалаштирилган ёндашувни татбиқ этишни тақозо этади. Ана шу сабабли тарбиячи мактабгача

ёш давлари билан боғлиқликда жисмоний ривожланишдаги ўзига хосликларни тўлиқ ўзлаштириб олиши лозим.

Илк ёш тарбияланувчилари (1-2 ёшли бола) жисмоний тарбиясининг асосий мақсади боланинг соғлигини мустаҳкамлаш, уларнинг тана аъзоларини чиниқтириш, уларда асосий ҳаракат турларини ривожлантириш, болаларни тетик тутувчи, толиқишларининг олдини олувчи ҳаракатларини ривожлантириш учун шарт-шароит яратиш ҳамда бармоқларининг майда мускулларини, юриш ва ҳаракат қилишнинг айрим кўникмаларини ривожлан-тиришдан иборат.

Илк ёшли болаларнинг жисмоний ривожланишида куйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш зарур:

1) керакли масофага, ўриндик ва халқанинг тагига эмаклаш, бир метр узунликдаги зинага катталарнинг ёрдамида чиқиш ва ундан тушиш;

2) таянчсиз тўғри йўналишда ерда ётган тахтача устидан, йўлкачадан, қия (ўн-ўн беш см юқорига кўтарилган) тахтачадан юриш, ўн см баландликдаги сатҳ устига чиқиш ва ундан тушиш; пол, ердаги ёки беш-ўн см баландликда жойлашган арқон, хода ёки тахтача устидан ўта олиш;

3) тўғри йўналишда югуриш;

4) унча катта бўлмаган тепаликдан коптокни думалатиш, уни олдинга, юқорига иргитиш. Қаламни ёки мўй қаламни ушлаб туриш, улар билан (ажи-бужи) чизиклар чизиш.

5) уч ва ундан ортиқ қисмлардан иборат миноралар қуриш, қопча ва қутичага майда предмет ва ўйинчоқларни солиш ва уларнинг ичидан олиш.

6) ўз-ўзига хизмат қилиш, қўлларини ювиш, чўмилишга ижобий муносабатда бўлиш, пиёладан чой ичиш, мустақил юз-қўлларини ювиш ва артиш.

Илк ёш гуруҳ (2-3 ёшли болалар) тарбияланувчилари билан жисмоний тарбия бўйича бажариладиган ишни тўғри режалаштириш ва ўтказиш уни самарали ҳал этишда ниҳоятда муҳимдир. Кун давомида турли хилдаги машғулотларни жисмоний машқ ва ҳаракатли ўйинлар билан қўшиб олиб борилиши, боланинг тўғри ҳаракатини таъминлашга ёрдам беради. Машғулотлар тўғри ташкил этилса, кизиқарли, ибратли жиҳатлари оширилса, болалар ўз вақтида дам олишларига эътибор берилсагина жисмоний машқларнинг самарадорлиги ортади. Машғулотда энг муҳими машқ ва ўйинларнинг тўғри тақсимланишидир. Бунда машғулотнинг асосий вазифасини ажрата олиш лозим, унинг мазмуни кўзда тутган мақсадни ҳисобга олиб, бола танасининг маълум қисмларига ҳар томонлама таъсир ўтказиш зарур. Шу жумладан, машғулотлар унумдорлигини ошириш мақсадида турли машқларни бир-бири билан боғлаш ҳам муҳимдир.

Машғулотни режалаштиришда ҳаракат тартибини ва такрорийлигини, вазифани тўғри тақсимлаш ва болаларни уюшти-ришнинг энг аниқ ва оқилона усуллари кўзда тутилади. Бунга, аввало, етарли ҳаракат фаоллиги ва машғулотларнинг зичлигини таъминлаш орқали эришиш керак. Машғулотларни режалаштиришда гуруҳнинг шароити, машғулотлар учун зарур бўлган жиҳозларнинг мавжудлиги ҳисобга олинади. Очiq ҳаводаги машғулотлар мазмуни йил фаслларига, об-ҳавога мувофиқ равишда танланади. Машғулотни режалаштириш ва ўтказиш усуллари турлича бўлиб, улар асосий ҳаракат ва ўйин машқлари, бир қилишдаги машғулотлардан тортиб турли хилдаги, яъни ҳаракатли ўйинлар, халқ ўйинлари, эстафеталар, очiq ҳавода ўтказиладиган машғулотларни ўз ичига олади.

Эрталабки бадантарбия, сайрдаги жисмоний машқ ва ўйинларни машғулотларнинг ўқув материалига мувофиқлаштириш муҳим.

Куннинг турли пайтида болаларнинг ҳаракат фаоллигини ҳисобга олиш, шунга кўра, ҳаракат кўникма ва малакаларини такомиллаштириш учун ҳаракат сифатларини ўстирадиган машқларнинг турли усуллари тавсия этилади. Болаларнинг мустақил фаолияти тарбиячининг бевосита раҳбарлигида ўтади. У ҳар бир боланинг ўйин ва машқларни эркин танлашига ҳаракат қилади.

Кичик гуруҳ (3-4 ёшли) тарбияланувчиларни жисмоний ривожлантиришда куйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

- бола ҳаракатларининг шаклланишига ёрдам бериш, гавдасини тик тутишга ўргатиш;

- болаларни мустақил ўйнаётган пайтларидаги ҳаракатлари фаоллигининг барқарорлашувиغا ёрдам бериш;

- тарбиячи томонидан кўрсатилаётган турли ҳаракатларга боланинг тушуниб боришига ва биргаликда ҳаракат қилишга ундаш;

- болаларни турган жойда сакрашга икки оёқни жуфтлаб сакрашга ва енгил тушишга, эмаклашга, тирмашиб чиқишга тўп билан ҳаракат қилишга, думалатиш, улоктиришга ўргатиш;

- болаларда эрталабки бадантарбияга нисбатан кизиқиш, ижобий муносабатларни уйғотиш ўйинларда иштирок этишга ўргатиш.

Кичик ёш гуруҳи тарбияланувчиларини асосий ҳаракатларга тизимли одатлантириб бориш лозим. Жумладан:

- тўп-тўп бўлиб юриш, йўналишни ўзгартириб юриш, доира бўйлаб жуфт-жуфт бўлиб қўл ушлашиб юриш, юришдан югуришга ўтишга, ён томонга юриш, кетма-кет юришга ўргатиш;

- тарбиячининг орқасидан югуриш, думалатиб юборилган буюмни қувиб етиш, икки чизиқ орасидан чиқмай югуриш, 20-40 метр масофага ўртача тезликда, 70-80 метрга аста секин югуришга ўргатиш;

- икки оёқни жуфтлаб турган жойда сакраш, баландликка сакраш ҳамда 20-30 см масофага ҳатлашга, 10-15 см баландликдаги предметдан сакрашга ўргатиш;

- тўпни бир-бирига қаратиб думалатиш, тўпни икки қўллаб олдинга пастдан, кўкрак олдидан, бошидан ошириб отиш, 50-100 см ораликдаги тўпни илиб олишга ҳаракат қилиш, шунингдек, тўп ёки кум халтачасини 1 м масофага бир қўллаб ўнг ёки чап қўл билан иргитиш;

- 3-4 м масофага эмаклаш 30-40 см тўсиқ тагидан ўтиш, арқонли нарвонча, тик деворчадан бела учун қулай бўлган усулда юқорига тирмашиб чиқишга ўргатиш;

- тўғри йўлак бўйлаб юриш, эни 20 см, узунлиги 2-3 м, илон изи йўлакчадан, доира бўйлаб ташлаб қўйилган арқончадан қия тахтачадан юриш ёки эмаклаш, халқадан – халқага, доирадан-доирага ўтишга, шунингдек, 10-15 см баландликдаги тўсиқлардан ҳатлаб ўтишга, баландликда қўлларни ёнга қилиб туришга, айланишга, оёқ учида кўтарилишга ўргатиш.

Ўрта гуруҳ (4-5 ёш) болаларнинг жисмоний ривожланишини таъминлашда болаларни жисмоний ҳаракат турлари билан таништириш, уларни фаол бўлишга ундаш ҳамда турли ўйин ва машқларга қизиқиш уйғотиш назарда тутилади.

Мазкур мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш зарур:

- машғулот вақтида болаларни қўл ва оёқ ҳаракатларини машққа мувофиқ равишда оёқни судрамай, бошни эгмай енгил юришга одатлантириш;

- нарвонга тирмашиб чиқиш, тўпни панжалар ёрдамида ушлаб олиш шунингдек, турли усуллар ёрдамида тўп улоқтиришда бошланғич ҳолатни тўғри эгаллаш, велосипед учиш малакасини таркиб топтириш:

- турли тартибда сафланиб юра олиш, фазода чамалашни ўргатиш ҳамда мувозанат сақлашга ўргатиб бориш.

Жисмоний тарбияга доир вазифаларни ҳал этиш орқали тарбияланувчиларда қуйидаги малака ва одатлар таркиб топтиради:

- бадантарбия вақтида юриш, югуриш, сакраш қўл-оёқ машқларини фаол эгаллашга, гавда ҳолатини тикка тутишга эришиш;

- жисмоний сифатларни ривожлантириш;

- ўйинларни болаларнинг ўзлари мустақил равишда ташкил этишларига имконият яратиш;

- болаларда велосипед, чанада учиш, тўп, халқа ва бошқа нарсалар ёрдамида бажариладиган ҳаракат малакаларини такомил-лаштириш;

- жисмоний тарбия машғулотларида биргаликда дам олиш дақиқаларидаги ўйинларга эркин қўшилишларига одатлантириш.

- оёқ учида тиззаларни баланд кўтариб юриш, товонда, оёқ қафтларининг ён томони билан юриш, турли буюмлар оралаб ён томонга юриш; ҳаракат тезлиги ва йўналишларини ўзгартириб сафда юриш;

- оёқ учида, тиззаларини баланд кўтариб катта қадамлар билан югуриш, сафда жуфт бўлиб турли йўналишда доира бўлиб, қўлини ушлаб, илон изи бўлиб, югуриш ҳамда югуришни юриш билан алмаштириш, тўхтовсиз 1,5 дақиқагача югуришга, 30 метрга тез, 40-60 метргача ўртача тезликда югуришга, 200-240 метр масофага секин тезликда югуришга ўргатиш;

- турган жойида икки оёқлаб айланиб сакраш, қўлларни юқорига кўтариб сакраш, олдинга қараб юриш вақтида сакраш, бир оёқлаб турган жойида ва юрган ҳолда сакраш; тўсиқлардан сакраб ўтиш, 70 см узунликка 20-30 см баландликдан сакраб ўтиш, аркон билан сакрашга уриниш, думалатиш, улоқтириш, илиб олиш; айлана орасидан тўпни думалатиш, коптокни юқорига отиб ва ерга уриб илиб олиш;

- камида 10 м масофани эмаклаб ўтиш, турли баландликдаги буюмлар остидан эмаклаб ўтиш; гимнастика курсисида қўлларга таянган ҳолда, қорин билан судралиш; тўрт оёқлаб юриш, гимнастика деворига ўнгдан чапга ўтиб тирмашиб чиқиш; 20-30 см баландликда тортилган аркон тагидан, халқа орасидан эмаклаб ўтиш;

- тўпни бир-бирига иргитиб, деворга ерга уриб илиб олишга, навбатма-навбат ўнг ва чап қўл билан тўпни уришга, оғирлиги 0,5 кг бўлган оддий ва хаво тўпларини ерда думалатиб, улоқтиришга ўргатиш;

- уч гилдиракли велосипедда ўнгга ва чапга бурилиб, доира бўйлаб, ерга қўйилган буюмларни четлаб ўтиб ҳайдаш ва буйруқ бўйича тўхташга ўргатиш;

- чизик бўйлаб мувозанат сақлаб юриш, бирор нарсани кафтга, бош устида қўйган ҳолда юриш, гимнастика ўриндикида бир-бири билан алмашиб ўтиш, тахта устида оёқ учида юриш, югуриб келгандан сўнг ўриндикида мувозанат сақлаб туриш, бир оёқни букиб, иккинчисида туриш ҳамда иккала томонга айланиш, қўллар белда, ён томонларда кўзни юмиб юриш ва бошқалар.

Катта гуруҳ (5-6 ёш) тарбияланувчилари билан тарбиячи жисмоний тарбия фаолиятига оид турли усулларни болалар билан биргаликда уларнинг ҳоҳишларини ҳисобга олган ҳолда танлаши мақсадга мувофиқдир. Уларни жисмоний тарбия бўйича машқларни онгли равишда тушуниб, аниқ ва тўғри бажаришга, ҳаракатли ўйинларнинг қоидаларига риоя этишга, енгил юриш ва югуриш, юриш вақтида таянчга кучлироқ таяниб итарилиб чопиш, оёқни баландрок кўтариш, кадам оралиғини ошириш учун секин, ўртача

тезликда, тез югуришга, югуриш вақтида турли тўсиқлардан сакраб ўтишга ўргатиб борилади

Мазкур ёш гуруҳи тарбияланувчиларида қуйидаги жисмоний кўникма ва малакалар таркиб топтирилиши лозим:

1) югуриб келиб баландлик ва узунликка сакраш, сакрашнинг турта қараб ерга тушиш, тушаётган вақтда ўзини йиғиштириб олиш кўникмаларини шакллантириш, бир қўл билан коптокни отиш ва илиб олишга, бирор буюмни қулочкашлаб отишни, ирғитиб ташлаш билан бирга қўшиб олиб боришга, тирмашиб чиқиш ва тушишнинг турли хил усулларини ўргатиш, болани ўз ҳаракатини бажаришга, таҳлил қилишга, ўзга болалар хатти-ҳаракати билан қиёслашга, қоматни тўғри тутишга, мускулларни мустаҳкамлашга ёрдам берувчи машқларни бажара олиш;

2) велосипедда учиш, сузишга оид турли усуллар, ҳар хил спорт ўйинларининг қонун-қоидалари, кураш тушишнинг айрим усуллари, қоидаларини ўрганиш;

3) жисмоний сифатларни ўстириш, мувозанат сақлаш, ҳаракатни бошқариш ҳамда фазода мўлжалга ола билиш;

4) турли усулларда ярим ўтирган ҳолда товоңда бармоқ учлари билан қадам ташлаб турли томонга оёқни ёнлама қилиб, қарсақ чалиб юриш, оёқ учида, қўлларни бош орқасига қўйиб юриш; кўзни юмган ҳолда 3-4 метр масофани ўтиш, оёқларни чалиштириб юриш; ҳаракатларни бажариб юриш;

5) оёқ учида кичик ва катта қадам ташлаб тўсиқларни ошиб ёки айланиб ўтиш, югуриш вақтида турли буюмлар орасида илон изи бўлиб югуриш (югуриш 1,5-2 дақиқа давом этади) ҳамда 60-100 метрга ўрта тезликда югуриш;

6) турган жойда оёқни жуфтлаб сакраш, оёқни чалиштириб тўғирлаб, галма-галдан ўнг ёки чап оёқдан сакраш, оёқни жуфтлаб ёнламасига пастроқ тўсиқ устидан сакраб ўтиш: гоҳ ўнг оёқда, гоҳ чап оёқда сакраш, 80 см узунликка сакраш югуриб келиб баландликка узунликка сакраш, қимирлаб турган ва қимирламай турган аргимчок устидан сакраш.

Тайёрлов гуруҳи (6-7 ёш) тарбияланувчиларини жисмоний ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- жисмоний машқлар ва ўйинлар йўли билан ҳаракатларни такомиллаштириш жараёнида жисмоний сифатларни ўстириш ҳамда қундалик ҳаракат фаоллигига бўлган эҳтиёжини шакллантириш;

- югуришнинг мустақил машқ қилиш, унчалик мураккаб бўлмаган ўйин ва мусобақалар уюштириш;

- машқлар ва ўйинларни танлашда машғулотлар учун жойларни тайёрлашда ва жиҳозларни сақлашни таъминлашда ташаббус кўрсатиш;

- машғулотлар вақтида барча ҳаракатлантирувчи машқ-ларнинг табиий ҳолда, енгиллик билан ва тўғри бажарилишига эришиш ҳамда юришнинг ҳар хил турларидан шароитга қараб фойдаланишга ўргатиш;

- болаларга предметларни узоққа ва нишонга иргитишда бармоқларни охириги марта кучли ҳаракатлантириб отишга ўргатиш ҳамда турли усуллар билан гимнастика нарвончасига, арқонли нарвончага тирмашиб чиқишни машқ қилдириш;

- жисмоний сифатлар – тезкорлик, чакқонликни ўстириш;

- машқларни бажариш пайтида чидамлилиқ ва куч кўрсатишга имкон бериш;

- мувозанат сақлашни ҳис этишни, ҳаракатларни бошқариш ва бўшлиқда чамалашни такомиллаштириш;

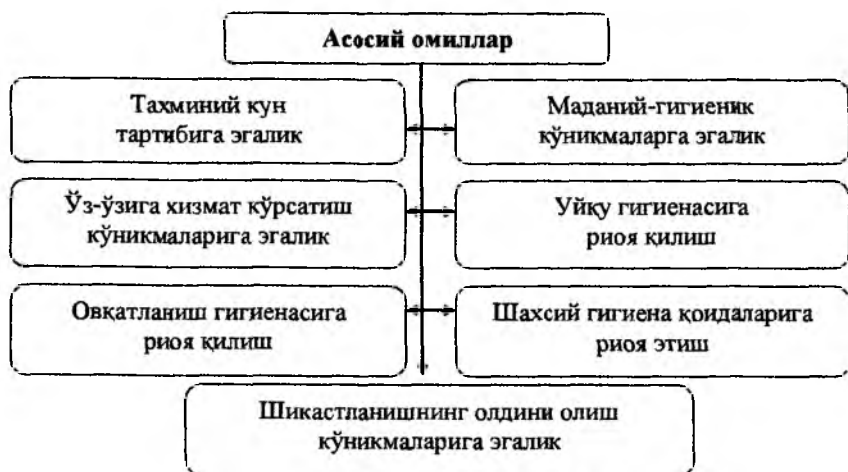
- эрталабки бадантарбия машқини мунтазам равишда бажариш иштиёқини шакллантириш, уни ўтказаётганда уюшқоқликка, машқлар комплексини мустақил бажариш кўникмасига эришиш;

- кучли ақлий фаолият билан боғлиқ бўлган машғулотларда чарчашнинг олдини олиш ва ишлаш қобилиятини сақлаш мақсадида болаларни енгил жисмоний машқларни бажаришга одатлантириш;

- мустақил фаолият жараёнида ҳаракатларнинг турли хилларини мунтазам машқ қилиш одатини шакллантириш. Турли хил жисмоний машқларни ва спорт ўйинлари элементларини мустақил бажараётган пайтда ёки очик ҳаводаги ўйинлари элементларини мустақил бажараётган пайтда ўйин эстафеталарида ва енгил мусобақаларида борган сари юқорироқ натижаларга эришишга интилишларини рағбатлантириш.

**Ёш гуруҳларида
гигиена ва ўз-ўзига
хизмат малакаларини
шакллантириш**

“Болажон” дастурига мувофиқ мактабгача ёшдаги болаларда гигиена ва ўз-ўзига хизмат малакаларини шакллантириш лозим. Тарбияланувчиларда улар томонидан эгаллаши керак бўлган гигиена ва ўз-ўзига хизмат малакалари қуйидагилар негизида шаклланади (13-расм):

53-расм. Тарбияланувчиларда гигиена ва ўз-ўзига хизмат малакаларининг шаклланишига таъсир этувчи омиллар

Мактабгача ёшдаги болаларга таълим – тарбияни болаларни ёш гуруҳларига ажратган ҳолда олиб бориш самарали натижа берар экан, болаларда гигиена ва ўз –ўзига хизмат малакаларини ҳам боланинг ёш хусусиятидан келиб чиқиб ташкил этилади.

Илк ёш гуруҳ: катталар кўмагида сувни сачратмасдан ювинишга одатлантириб бориш, оғзини чайкашга ўргатиш, шахсий даструъмолчани ўз вақтида қўлашга ўргатилади. Болаларда овқатни тартибли ейиш малакаларини(нонни увқ қилмаслик, овқатни тўкмаслик, оғизни юмиб чайнаш, қошиқни ўнг қўлда ушлаб фойдаланишликни) тарбиялаш. Кийимларни мустақил равишда ечиниш, кийиниш малакаларини тарбиялаш. Катталар кўмагида кийимларни ўз жавонларига тартибли жойлаштиришга ўргатиш. Хонада тартиблилик ва озодалиқни сақлашга одатлантириш.

Кичик гуруҳ: тунги ва кундузги уйқудан сўнг, сувни сачратмасдан ювиниш, совундан тўғри фойдаланиш малака ва кўникмаларини ҳосил қилиш. Шахсий даструъмолчани ўз ўрнида қўлашга ўргатиш. Овқатланиш жараёнида қошиқни ўнг қўлда ушлаб, тўкмасдан, шошмасдан, оғзини юмиб чайнашга ўргатиб бориш, шунингдек, кийимларни мустақил равишда кийиниш, ечиниш малака ва кўникмаларини ривожлантириш.

Ўрта гуруҳ: уйқудан сўнг ва зарур бўлган ҳолларда сувни сачратмасдан, исроф қилмасдан, совундан тўғри фойдаланиб, тоза ювинишга ўргатиб бориш. Сочик билан куруқ артинишга одатлантириш. Оёқ ва қўл учун қўлланиладиган сочикларни фарқлай билиш. Катталарга ювинмасдан салом бериш ҳурматсизлик эканлигини сингдириш. Кийимларни тез ва тўғри кийиниб, ечиниш малакаларини ривожлантириш. Уларни махсус ажратилган жойга тартиб билан жойлаштиришга ўргатиш. Кийим-бошларидаги камчиликларни сезишга ҳамда тартибга келтиришга одатлантириш. Ўртоқлардаги камчиликни сезган ҳолда, секин - аста огоҳлантириш малакаларини ривожлантириш. Зарур ҳолда сочни тўғри турмаклаб олишга одатлантириш.

Катта гуруҳ: тез ва тоза ювиниш, тишни ўз вақтида кунда икки маротаба эрталаб уйқудан сўнг ва тунда уйқудан олдин шахсий тиш тозалагичлар ёрдамида ювиш, зарур ҳолларда оғизни чайқашга ўргатиш. Ҳожатдан сўнг қўлни ювишга одатлантириш. Совун, сувни исроф қилмасдан тежаб фойдаланишга ўргатиш.

Катталарга ювуқсиз салом бериш уларга нисбатан одобсизлик эканлигини англатиш, “саовб”, “гуноҳ”ни фарқлай билишга ўргатиш.

Овқатланиш жараёнида “Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим” деб, қошиқни ўнг қўлда ушлаб, тартибли овқатланишга ўргатиш, нонни увол қилмасликка одатлантириб бориш. Овқатлангандан сўнг миннатдорчилик билдириб, бўш идишларни ювишга олиб бориб қўйишга одатлантириш.

Тайёрлов гуруҳ: ювиниш, овқатланиш, кийиниш каби қўникма ва малакаларни ривожлантира бориб, одатга айлантириш. Эрталаб ота — она, катталар ва тенгқурлар билан ювиниб бўлгач саломлашиш кераклигини онгли равишда идрок этишга ўргатиш. Кундалик зарурий ҳолатларда (ҳожат, ювиниш, кийиниб-ечиниш) ўтил ва киз болаларга алоҳида ёндашиш. Болаларда “уят”, “ибо” каби хислатларни тарбиялаб бориш. Сочга оройиш бериш, тирноқларни кўздан кечиришга ўргатиш. Кийимларни ўз ўрнида кийишга, асрашга одатлантириш. Кийимлардан фойдаланиш тартибларига қараб ўз ўрнида қўллашга ўргатиб бориш (МТМда, меҳмонда, кундалик фаолиятларда), сабаб — оқибат боғланишларни мустақил сеза олишга ва уни олдини олишга тарбиялаш. Оиланинг умумий иқтисодий тақсимотидан келиб чиқиб, ўзига боғлиқ нарсаларни тежаб фойдаланишга ўргатиш. Сабр-қаноат қилишнинг оддий кўринишларини сингдириб бориш.

Ювиниш жараёнида бир-бирига (сув куйганда ўнг қўлида обдаста, елкасида сочиқ кабилар) нисбатан мулозамат элементларини тарбиялаш.

Шундай қилиб, жисмоний тарбия – тарбияланувчиларнинг жисмоний ва спортга оид фаолиятларини мақсадга йўналтирилган, аниқ ташкил этиладиган ва режали тарзда амалга ошириш тизими бўлиб, МТМда ушбу тизим доирасида туркум тадбирларнинг амалга оширилиши болаларнинг жисмонан ва руҳан бакувват бўлиб ўсишларига ёрам беради. Мактабгача таълим даврида болаларни жисмоний томондан тарбиялашнинг асосий мақсади болалардаги турли кўникма ва малакаларни шакллантириш, улардаги кучлилиқ, тетиклик, чакқонликни амалга ошириш, зийраклик каби жисмоний сифатларни ривожлантиришдан иборатдир. Мунтазам равишда ўтказиладиган жисмоний машғулотлар болаларнинг ўсиш ва ривожланиш жараёнига ижобий таъсир қилиб, ижодий имкониятларини оширади. МТМда тарбияланувчиларни жисмоний тарбиялашда соғломлаштирувчи, тарбиявий ва таълимий каби биринчи даражали вазифалар ижобий ҳал этилади. Талабалар МТМда жисмоний тарбияни самарали ташкил этиш йўллари, шакллари, методлари, воситалари, омиллари ҳамда гигиени талабларидан етарли хабардор бўлишлари зарур.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Жисмоний тарбия деганда нима тушунилади?
2. МТМда ташкил этиладиган жисмоний тарбиянинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
3. “Болажон” таянч дастурида мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний тарбиялашда нималарга асосий эътибор қаратилган?
4. Жисмоний тарбиянинг воситаларига нималар киради?
5. Жисмоний тарбияни самарали ташкил этишга таъсир этувчи табиий омиллар нима?
6. Бола организмни чиниқтиришда мактабгача таълим ёш гуруҳи билан боғлиқликда қандай ўзига хосликларни ҳисобга олиш лозим?
7. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг жисмоний тўғри ривожланиши учун қандай гигиеник шарт-шароитларни ҳисобга олиш лозим?

8. Мактабгача таълим ёшида кун тартибини тузишда қандай талабларга риоя қилиш лозим?

9. Жисмоний машқларга нималар киради?

10. Мактабгача таълим ёшидаги болалар учун жисмоний ҳаракатларни таъминловчи қандай ўйинлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ?

11. МТМда сайрни ташкил этиш ва ўтказишда қандай талабларга риоя этиш зарур?

12. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ривожлантиришнинг ўзига хосликлари нималардан иборат?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлари:

1. Тарбияланувчиларнинг жисмоний ва спортга оид фаолиятларини мақсадга йўналтирилган, аниқ ташкил этиладиган ва режали тарзда амалга ошириш тизими қандай номланади?

- а) жисмоний чиниқиш;
- б) жисмоний машқлар;
- с) жисмоний маданият;
- д) жисмоний тарбия.

2. Б.Т.Лихачев жисмоний тарбиянинг қандай хусусиятларини ажратиб кўрсатади?

- а) тарбиявий, таълимий, соғломлаширувчи, умуммаданий, индивидуал;
- б) ривожлантирувчи, тарбиявий, таълимий, соғломлаширувчи, умуммаданий;
- с) ривожлантирувчи, тарбиявий, соғломлаширувчи, чиниктирувчи, умуммаданий;
- д) ривожлантирувчи, таълимий, соғломлаширувчи, умуммаданий, индивидуал.

3. Табиий омиллар, гигиеник шарт-шароитлар, жисмоний машқлар. Улар нималар саналади?

- а) жисмоний тарбиянинг муҳим омиллари;
- б) жисмоний тарбиянинг муҳим элементлари;
- с) жисмоний тарбиянинг асосий воситалари;
- д) жисмоний тарбиянинг асосий шартлари.

4. Одам ва ҳайвонларда даврий юз берадиган ҳолат – бу ...

- a) ҳаракат;
- b) туш;
- c) уйку;
- d) ўсиш.

5. Болалар пойафзалининг пошнаси неча см бўлиши керак?

- a) 0,5-1 см;
- b) 1-1, 10 см;
- c) 1-1,5 см;
- d) 1,5-2 см.

6. Турли фаолият ҳамда дам олишнинг вақт жиҳатдан мақсадга мувофиқ тақсимланиши, ҳаёт тартиби ... деб аталади?

- a) кун тартиби;
- b) фаолият тартиби;
- c) муносабат тартиби;
- d) ўйин тартиби.

7. ... жисмоний тарбия қонуниятлари, вазифалари билан боғлиқликда махсус ташкил этилувчи ҳамда онгли равишда бажаришга қаратилган ҳаракатлар йиғиндиси.

- a) жисмоний чиниқиш;
- b) жисмоний машқлар;
- c) жисмоний маданият;
- d) жисмоний тарбия.

8. Асосий, гигиеник, спортга оид, бадий, ишлаб чиқаришга доир ва тиббий каби турларга бўладиган жисмоний машқлар мажмуи нима деб аталади?

- a) атлетика;
- b) фаолият;
- c) кийим-бош;
- d) гимнастика.

9. Тарбияланувчиларни тарбиялаш мақсадида ташкил этиладиган эркин ҳаракат ёки машғулот – бу ...

- a) мусобақа;

- b) ўйин;
- c) топширик;
- d) меҳнат.

10. Сайр нималарда ўтказилиши мумкин?

- a) троллейбусда, автобусда, чанада, велосипедда;
- b) кемада, автомобилда, автобусда, трамвайда;
- c) сайр пиёда, қайиқда, чанада ва велосипедда;
- d) пиёда, мотоциклда, пиёда, чанада.

6-§. Ақлий тарбия

Режа:

1. “Ақлий ривожланиш” ва “ақлий тарбия” тушунчаларининг моҳияти.
2. Ақлий тарбиянинг вазифалари.
3. Ақлий тарбия воситалари.

Таянч тушунчалар: ақл, фикр, хаёл, хотира, ривожланиш, тарбия, ақлий ривожланиш, ақлий тарбия, ақлий тарбия вазифалари, ақлий тарбия воситалари.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

**“Ақлий ривожланиш”
ва “ақлий тарбия”
тушунчаларининг моҳияти**

Ақлий ривожланиш хаётий таъсир этиш ва оқибатларнинг барча микдорий имкониятлари натижасида келиб чиқадиган ақл кучи ҳамда фикрлашнинг

ривожланиш жараёни демакдир. Ақлий ривожланиш атамаси билан бир қаторда “ақлий камолот” атамаси ҳам қўлланилади. Ақлий камолот – ёшнинг ўсиб, тажрибанинг бойиб бориши муносабати билан боланинг ақлий фаолиятида рўй берадиган микдор ва сифат ўзгаришларининг мажмуасидир.

Мактабгача таълим ёшида билимлар тез суръатлар билан бойиб боради, нутқ шаклланади, билиш жараёнлари такомиллашади, бола энг оддий ақлий фаолият усуллари эгаллаб олади. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ақлий ривожланишини таъминлаш уларнинг келажақдаги бутун фаолиятлари учун катта аҳамиятга эга

бўлади. Бола ижтимоий муҳит таъсирида ақлий томондан ривожланиб боради. Теварак-атрофдаги кишилар билан муомала қилиш жараёнида у тилни ва у билан бирга таркиб топган тушунчалар тизимини ўзлаштиради. Натижада мактабгача таълим ёшидаёқ бола тилни шунчалик эгаллаб оладики, ундан муомала воситаси сифатида эркин фойдалана оладиган бўлиб қолади.

XX асрнинг сўнги чорагида психологик ва педагогик адабиётларда таълим жараёнининг самарадорлигига таъсир кўрсатувчи педагогик ёндашув ва тамойилларни асосланганлигини кўриш мумкин. Жумладан, “ақлий ривожланиш” тушунчаси кенг қўлланилса-да, бироқ, айнан қандай белгиларига кўра инсон ақли, унинг ақлий ривожланиш даражаси ҳақида фикр юритиш мумкин деган саволга тўлақонли жавоб қайтарилмаган. Барча психологлар ақлий ривожланишда таълим асосий, ҳал қилувчи ролни ўйнашини эътироф этади. Бу инсоннинг ижтимоий табиатидан келиб чиқади. Маълумки, инсоннинг психик ривожланиши у яшаётган ижтимоий-тарихий шарт-шароитларда аниқланади. Ўз ҳаётининг биринчи куниданок бола катталар таъсири остида ижтимоий тажрибани ўзлаштира бошлайди. Бу тажрибаларни ўзлаштириш жараёнида боланинг ақлий ривожланиши, унинг инсоний қобилиятларининг шаклланиши содир бўлади.

Олимлар орасидаги баъзи хилма-хиллик ақлий ривожланишда билимларнинг роли қандайлиги ҳақидаги масалани келтириб чиқаради. М: А.Н.Леонтьев билимлар билан ақлий ривожланиш, худди шундай ривожланиш ўртасида аниқ тенг ишорасини кўяди. Унинг фикрича, инсоният тажрибасини “ўзлаштириш” бутунлай бола яшаётган ва ривожланаётган ижтимоий шароитларда қўлга киритилганлиги билан ҳарактерланади. Бошқа олимлар (Е.Н.Кабанов-Меллер, В.А.Крутецкий) билимларни аҳамиятини пасайтирмайди, бироқ, уни мутлақлаштирмайди ҳам. Улар билим ақлий ривожланиш шарти сифатида акс этади, лекин унинг тузилишига кирмайди, деб ҳисоблашади. Мазкур муаллифларнинг фикрича, ақлий ривожланиш фақатгина билимни ўзинигина эмас, инсоннинг мазкур билимни янги шароитларда ўзлаштириш, қўллай олиш, узатиш имкониятидан келиб чиқади.

З.И.Калмыков эса куйидаги таърифни таклиф этади: *ақлий ривожланиш* – инсон психикасининг индивидуал ўзига хосликлари, у яшаётган ижтимоий-тарихий шароитлар билан боғлиқликда ҳаётий тажрибаларни ошиб бориши ва унинг ёши билан алоқадорликдаги

интеллектуал фаолиятдан келиб чиқадиган миқдорий ва сифат ўзгаришларининг мураккаб динамик тизими. Инсоният тажрибасини қанчалик ўзлаштирганлик ақлий ривожланишда ҳал қилувчи омил сифатида акс этади. Амалий билимлар захираси ақлий ривожланишнинг тузилишига кирувчи таркибий қисмлардан бири сифатида қаралиши керак. Амалий билимлар захираси билан бир қаторда ақлий ривожланишнинг тузилишида таълим олганлик ўз аксини топади. Таълим олганлик – ақл сифатини шакллантирувчи шахс интеллектуал хусусиятларининг тизими.

Ақлий ривожланиш қуйидаги тушунчалар тизимини ўз ичига камраб олади:

1) *ақлнинг теранлиги* бола янги материални эгаллашда мавҳумлаштира олиши мумкин бўлган белгиларнинг муҳимлиги уни ўзлаштириш босқичи ва уларнинг умумлашганлик даражасида намоён бўлади;

2) *ақлнинг сустиги* қарама-қаршиликда: бир қолипликка, фикрлашдаги одатийликка мойилликда, бир ҳаракатдар тизимидан бошқасига ўтишдаги қийинчиликда намоён бўлади;

3) *фикрнинг мослашувчанлиги* мақсадга мувофиқ ўзгарувчанликни талаб этади;

4) *ақлнинг барқарорлиги* болага вазифаларни фикрий ҳал этиш, уларнинг бутун белгиларини хотирада эслаб қолишга имкон беради; ушбу сифат таснифлашга оид бирор вазифани ҳал этишда аниқ кўринади;

5) *фикрий фаолиятнинг анланганлиги* – унинг маҳсули сифатида сўз орқали ифода этиш имкониятида акс этадиган ақлнинг сифати;

6) *ақлнинг мустақиллиги* – янги билимларни, вазифаларни ҳал этишнинг янги йўллари фаол излашда намоён бўлади;

7) *фикрнинг тежамкорлиги* – кам вақт сарфлаб етарлича билимларни эгаллай олишда акс этади.

Ақлий тарбия таълим олувчининг интеллекти, билиш имкониятлари, иқтидор ва қобилиятларини ривожлантириш тизими тушунилади. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ақлий тарбиялаш болаларнинг фаол фикрлаш фаолиятини ривожлантиришга катталарнинг маълум мақсад билан таъсир этишидир. У болаларга теварак-атрофдаги олам ҳақида билимлар

беришни, уларни тизимлаштириш, болаларда билишга қизиқиш уйғотиш, ақлий кўникма ва малакаларни таркиб топтириш, билиш қобилият-ларини ривожлантиришни ўз ичига олади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга ақлий тарбия беришни туғри ташкил этиш учун уларнинг ақлий ривожланиш қонуниятлари ва имкониятларини билиш керак. Мактабгача таълим ёшида бошқа ёш даврларига қараганда ақлий ривожланишнинг юқори суръатда таракқий этиши кузатилади. Айниқса, илк ёш гуруҳи болаларининг ақлий ривожланишига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Замонавий тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатадики, икки ёшгача болаларда жуда катта ҳажмдаги билиш фаоллиги кузатилади. Боланинг онги тез ривожланиб, у уч ёшга келганда катта кишиларнинг ақл кучининг саксон фоизига тенглашади. Мазкур ҳолат мактабгача ёшдаги бола онгининг ортиқча зўриқишлардан асрашни талаб этади.

Мактабгача ёшдаги болаларни ақлий ривожланишида йўл қўйилган камчиликларни кейинчалик бартараф этиш қийин кечади. Таълим-тарбия жараёнида йўл қўйилган камчиликлар келажақда боланинг ҳар томонлама ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. М: оилада, МТМда боланинг қурилиш материаллари, конструкторлар билан ўйнашига эътибор қаратмаслик оқибатида мактабда геометрия, чизмачилик каби фанларни ўзлаштиришда қийинчилик туғдирувчи фазовий идрок этишнинг ривожланмаслигига олиб келади.

Мактабгача ёшдаги боланинг ақлий ривожланишидаги асосий ўзига хослик – образли билиш шакллари (идрок этиш, образли фикрлаш, тасаввур) эгаллашда ёрқин намоён бўлади. Болада ривожланадиган билиш жараёнлари хилма-хил фаолият турларида акс этади. Болада тасаввурнинг ривожланиши орқали у фаолиятнинг манзарасини кўз олдига акс эттира олади, амалга ошириши лозим бўлган ишни режалаштиради, ундан нима талаб қилинаётганлигини аниқлай олади. Бола ўзлаштираётган билимлар фақатгина унинг фикрлаш доирасини ўстирибгина қолмай, балки кишиларга, уларнинг ҳатти-ҳаракатларига, табиат, санъат каби-ларга муносабатни қарор топтиради.

Ақлий тарбиянинг вазифалари

Ижтимоий тарбиянинг бошқа турлари каби ақлий тарбияни ташкил этишда ҳам муайян вазифалар ҳал қилинади. Ақлий тарбиянинг умумий вазифаларига қуйидагилар киради:

- белгиланган ҳажмдаги илмий билимларни эгаллаш;
- дунёқарашни шакллантириш;
- ақлий қобилият, иқтидор ва салоҳиятни ривожлантириш;
- билишга оид қизиқишларини ошириш;
- шахс салоҳияти имкониятларини ривожлантириш;
- билиш фаолиятини шакллантириш;
- доимий равишда ўз билимларини тўлдириш, умумтаълимий тайёргарлик даражасини ошириш эҳтиёжларини ривожлантириш;
- таълим олувчиларни билиш фаолияти методлари билан қуроллантириш;
- фикрлаш қобилияти, ижодий фаолият тажрибаларини шакллантириш

Мазкур вазифаларни мактабгача таълим билан боғлиқлиги қуйида кўриб чиқилан. Илк ёшдан бошлаб болани ақлий тарбиялашнинг асосий вазифаси уларнинг *билиш фаоллигини ошириш*дир. Билиш фаоллигини ошириш орқали бола уни ўраб турган теварак-атрофни ўрганади. Бола атроф-муҳитни ўйин, меҳнат, сайр, машғулотлар, катталар ва тенгдошлар билан мулоқот қилиш жараёнида англаб боради.

Билиш фаолияти идрок этиш ва фикрлаш тарзида амалга ошади. *Идрок этиш* орқали бола нарса-буюмларнинг ташқи хусусиятлари (ранг, шакл, ўлчам ва б.)ни англайди. Мазкур хусусиятларини акс этиши орқали онгда нарса-буюмнинг тимсоли яратилади. Боланинг *фикрлаши*да нарса-буюмларнинг ички, яширин хусусиятлари, нарса-ходисалар орасидаги сабаб-алоқадорлик акс этади. Фикрлашнинг натижаси сўзлар ёрдамида ифода этилади. Болаларнинг фикрлашлари натижаси фикр ёки савол кўринишида намоён бўлади. Стол атрофида ўтирган 5 ёшли Алишернинг ойисига берган саволи: “Кўзни нима ҳаракатга келтиради?”

Идрок этиш ва фикрлаш орасида чамбарчас алоқадорлик мавжуд. Идрок этиш бола ҳаётининг илк ойларидан шаклланади, фикрлашнинг ривожланиши эса қарийб икки ёшдан бошланади. Фикрлашнинг асосида ҳиссий (сенсор) тажрибани чуқурроқ билиб олиш учун қўлланиладиган идрок этиш ётади. Мактабгача таълим ёшида идрок этиш таҳлил этиш, таққослаш, умумлаштириш, хулосалар чиқариш учун фикрлашга ёрдам беради. Фикрлаш эса ўз навбатида идрок этишнинг такомиллашуви ва ривожланишига, унинг мақсадга йўналтирилганлиги, самарадорлигига ижобий таъсир

кўрсатади.

Бола ҳаётининг илк кунлариданоқ унинг тўлиқ ақлий камолоти учун идрок этиш жараёнини ривожлантириш ҳақида қайғуриш лозим. МТМда ақлий тарбиясини ташкил этишда қуйидаги йўналишларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Сенсор тарбия. Теварак атрофдаги борлиқни билиш сезги ва идрокка асосланади. Тасаввурнинг асосини бевосита сезиш орқали идрок этиш ташкил этади. Бундай тасаввурларнинг аниқлиги, тўлалиги сенсор жараёнларнинг ривожланиш даражаси билан белгиланади. Сенсор тарбия сезги ва идрокни бирор мақсадга қаратилган ҳолда ривожлантиришдир. “Сенсор” тушунчаси латинчадан “sensus” – “туйғу”, “сезги”, “идрок”, “сезиш қобилияти” маъноларини англатади.

Сенсор тарбиянинг мақсади мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг сенсор қобилиятларини ўстиришдан иборат. Сенсор тарбия қобилиятларни ривожлантириш учун болалар буюмнинг фақат нимага ишлатилишини, номинигина билиши етарли бўлиб қолмай, балки улар буюмларни чуқурроқ идрок этиши, уларни ушлаш, улар билан муомалада бўлганда хилма-хил сезгилар иштирок этиши ҳам жуда муҳим деб билади. Тарбиячи сенсор тарбиянинг ана шу томонларига алоҳида эътибор бериши, болаларга тегишли топшириқлар бериши: буюмларни бир жойдан иккинчи жойга олиб қўйишда уларнинг оғирлигини ҳис этиш, буюмни қўлга олиб унинг сиртини сезиш ва сифатини – силлиқ ёки ғадир-будирлигини, иссиқ ёки совуқлигини ва шунга ўхшашларни аниқлаш керак.

Сенсор тарбия ўз навбатида қуйидаги вазифаларни муваффақиятли ҳал этишни талаб этади:

- 1) болаларда перцептив ҳаракатларни шакллантириш;
- 2) буюмларнинг хусусияти, сифати, муносабати тўғрисидаги умумлашган тасаввурлар, сенсор эталонлар тизимини шакллантириш.

Сенсор эталонлар ижтимоий-тарихий тажриба жараёнида ҳосил қилинган намуналардир. Асосий ранглар, геометрик шакллар, ноталарда ифодаланган мусикали товушларнинг турли баландлиги ана шундай эталонлар жумласига киради. Агар бола эталонлар ва уларнинг оғзаки ифодаланиши билан таниш бўлса, унинг теварак-атрофни билиши осон бўлади, у ўзи учратган буюмларни маълум бир эталон билан таққослайди ҳамда буюмнинг ранги, шакли, катта-кичиклиги, деталларининг фазовий жойлашишини айтиб беради.

Сенсор эталонларни ўзлаштириш узок давом этадиган ва мураккаб

жараён. Ана шу сабабли мезон, эталонларни танлай олишни мактабгача таълим ёшидан бошлаш керак. Аниқ мезонларни ўзлаштириш орқали болалар мазкур ўлчовлар орқали исталган нарсасодисаларни тасаввур қила оладилар ҳамда уларга таъриф бера олишади. Ана шу “ўлчов бирликлари” болага аниқ нарсабуюмларнинг фарқли жиҳатларини чуқур ва тўлиқ билиш имконини беради.

Гўдаклик давридаёқ болаларда сенсор эталонларга лаёқатлилик шаклланади. Бир ёшнинг иккинчи ярмидан бошлаб то уч ёшнинг бошларигача сенсомоторли илк эталонлар шаклланади. Мазкур ёш даврида бола ўзининг ҳаракатланиши учун аҳамиятли бўлган нарсабуюмларнинг алоҳида хусусиятларини (шакли, катталиги, масофаси) идрок эта олади.

Мактабгача ёшда бола предметли эталонлардан фойдаланади: нарса-буюмларнинг образини аниқ предметлар билан тенглаштиради (сарик рангни сабзига, квадратни дастрўмолга ўхшатишади). Тадқиқотларнинг кўрсатишича, катта мактабгача ёш гуруҳи болалари нарса-буюмларнинг хусусиятларига умумтомонидан қабул қилинган эталонлар (қуёш – шар, лимон ва бодринг – ясси шакл) билан боғлиқликда муносабат билдирадилар.

3) перцептив ҳаракатлардан, эталонлар тизимидан амалий фаолиятда ва билиш жараёнида мустақил фойдаланиш малакасини шакллантириш.

2. *Фикрлаш фаолиятни ривожлантириш.* Ақлий тарбиянинг мазкур вазифаси ўзида болада фикрлашга доир ҳаракатлар, билиш жараёнлари ва қобилиятларни ривожлантиришни акс эттиради.

Амалий тажрибада “фикр” сўзи кўп қўлланилади. Оддий қилиб айтганда, объектив оламдаги воқеа-ҳодисаларни онгимизга таъсир этиши натижасида ҳосил бўлган туйғу *фикр* деб аталади. Унинг туб моҳияти шунда-ки, фикримиз орқали биз кўзимиз бевосита илғамаётган, кўз ўнгимизда бўлмаган, бўлган тақдирда ҳам ўша нарсанинг ички хусусиятига алоқадор бўлган “сирли” жиҳатларини кўриш имконига эга бўламиз¹⁷.

Фикрлаш билиш фаолияти жараёни бўлиб, воқеликни бевосита ва умумлашган ҳолда акс эттириш билан характерланади. Фикрлаш ўзида фанлараро тадқиқотлар ва комплекс фанларни акс эттиради. *Фалсафа* материя билан боғлиқликда фикрлаш ёрдамида дунёни билишнинг йўллари ва имкониятларини ўрганади. *Формал логика*

¹⁷ Каримова В.М., Сунъатова Р.И. Мустақил фикрлаш. Ўқув қўлланмаси бўйича машғулотларни ташкил этиш услубиёти – Т.: «Шарқ», 2000. – Б.6.

фикрлашнинг асосий шакллари (тушунча, ҳукм, хулоса)га эътибор қаратади. Фикрлашга оид тадқиқотларнинг *социологик* жиҳати турли жамиятларнинг ижтимоий тузилиши билан боғлиқликда фикрлашнинг тарихий ривожланиш жараёнини таҳлил қилиш билан тавсифланади. *Физиология* фикрлаш ҳодисасини аниқлаштирувчи ақлий механизмларни ўрганади. *Кибернетика* эса, инсоннинг фикрлашига фаолиятда муҳрланадиган ахборот жараёни сифатида қарайди. *Психология* фикрлашни билиш фаолияти сифатида ўрганади ҳамда фойдаланилаётган воситаларнинг характери ва умумлашган даражасига, субъект учун янгилиги билан боғлиқликда фикрлашнинг турларини дифференциялайди. *Педагогика* фикрлашни фалсафий, физиологик, психологик жараён эканлигини эътироф этган ҳолда, уни шакллантиришнинг шакл, метод ва воситаларини ўрганади ва амалиётга татбиқ этади¹⁸.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг фикрлашини шакллантиришда нарс-буюмлар билан таништиришга доир ҳаракатлар жуда муҳим. Амалий ҳаракатлар асосида бола объектларни қиёслаш, таҳлил этиш, таққослаш, гуруҳлашга ўрганади. Ана шу тарзда болада фикрлашнинг илк – *қўрғазмали-амалий* шакли таркиб топади. Аста-секин болада нафақат бевосита нарс-буюмларни идрок этиш орқали, балки тимсоллар асосида фикрлаш қобилияти ривожланади. Яъни *қўрғазмали-образли* фикрлаш шаклланади. Мактабгача ёш даврининг иккинчи ярмида *манتيқий-нутқий* фикрлаш ривожлана бошлайди. Фикрлашнинг мазкур шакли нарс-ходисалар ўртасидаги мавжуд алоқаларни йўлга қўйишда намоён бўлади.

Фикрлашнинг барча шаклларида асосий фикрлаш жараёнларини ривожлантириш амалга ошади. Болаларни фикрлашга ўргатиш катталар томонидан ҳал этилиши лозим бўлган вазифадир. Ҳатто ёш болаларга билимларни асосий юк хотирага тушадиган “тайёр ҳолда” бериш ҳам мақсадга номувофиқдир. Аксинча, болаларни таҳлил этиш, таққослаш, қиёслаш, умумлаштиришга ўргатиш ҳамда ўзининг шахсий фикрини билдиришга ундаш лозим. Болаларнинг олдига уларнинг билиш фаоллигини рағбатлан-тирувчи, тафаккур юритиш, таққослашни талаб этувчи вазифаларни қўйиш зарур.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг ақлий ривожланишида билиш жараёнлари – *хотира* ва *хаёл* катта аҳамиятга эга. *Хотира* инсон ҳаётида муҳим роль ўйнайди. Бола туғилганида ҳеч нарсани

¹⁸ Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларида мустақил фикрлашни шакллантиришнинг дидактик асослари: Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2009. – Б.19.

билмайди ва ҳеч нарсa қила олмайди. У ривожланишнинг бирмунча юқорироқ даражасига кўтарилиб, бирон бир фойдали иш қилиш учун кўпгина билим ва малакаларни эслаб қолиши ҳамда хотирасида сақлаши лозим.

Хотиранинг ривожланиши боланинг ҳаёт шароитларига, унинг таълим ва тарбиясига боғлиқ. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг хотираси кўпинча беихтиёр тарзда бўлади, бунда бола буюмларни амалий машғулотлар ёки ўйин ўйнаш жараёнида ўз-ўзидан эсда сақлаб қолади. Мактабгача таълим ёшида беихтиёр эсда сақлаб қолиш билан бирга ихтиёрий эслаб қолиш куртаклари ҳам пайдо бўла бошлайди. Бу ўзгаришлар, болалар фаолиятининг мураккаблашуви катталар талабининг ортиши натижасида рўй беради. М: катталар болада бирор топшириқни ҳозир эмас, балки бир қанча вақтдан кейин бажаришни талаб қиладилар (бунинг учун топшириқни ихтиёрий равишда эслаб қолиш керак) ёки бир неча кун олдин (М: сайр вақтида, дам олиш куни уйда) нима бўлганлигини айтиб беришни таклиф қиладилар, бунинг учун эса ўша нарсаларни ёдга тушириш лозим.

Рухий фаолиятнинг махсус шакли – *хаёл* мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ақлий ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Хаёл ижодий фаолият учун зарурдир, шунинг учун уни мактабгача таълим ёшидан бошлаб ривожлантириб бориш катта аҳамиятга эга. Хаёл боланинг ҳаёти жараёнида, унинг фаолиятида, таълим ва тарбия таъсирида таркиб топади.

Боланинг хаёли у сюжетли ўйинлар ўйнай бошлаганида, уларга катталар қизиқарли эртаклар айтиб берганида, ўша эртакларга қизиқиш орқали хаёлнинг дастлабки аломатлари кўринади. Аммо боладаги хаёллар кўпроқ аниқ вазиятга боғлиқ бўлади (м: кўғирчоқ кўриниб қолса, унги ухлатади, машина бўлса, бирор нарсани ташийди, копток турган бўлса, уни улоқтириб ўйнайди ва б.).

Мактабгача таълим ёшининг дастлабки босқичларида болаларда тасаввур хаёли бўлади, ҳаётий тажрибанинг ортиб бориши ва тафаккурнинг ривожланиши билан ижодий хаёл таркиб топади. Кичик мактабгача таълим ёшидаги бола учун кўرғазмали-ҳаракатли, кўрғазмали образли тафаккур хосдир. Бунинг асосида сўз, мантикий тафаккур, тушунчали тафаккур ривожлантирилади. Тарбиячи болаларда аналитик-синтетик тафаккур фаолиятини таркиб топтиради, бу эса ходисаларни, воқеаларни чуқур англаб олиш, улардаги муҳим ва муҳим бўлмаган томонларни ажратишга ўргатади.

Катта мактабгача таълим ёшига келганда боланинг тажрибаси ортиб, фаолияти мураккаблашади ва бунинг натижасида бола ҳаёлида сезиларли ўзгариш юз бераётганини кузатиш мумкин. Бола кўрганлари, эшитганлари, ишлаган расмлари, буюмлари тўғрисида марок билан анчагина яхши ҳикоя қилиб бериши мумкин. Болаларнинг бундай ҳикоялари фақат реал борлиқни акс эттириб қолмай, балки энди уларни ижодий бойитиб, ҳатто ўзгартириб ҳам ҳикоя қилиб беришлари мумкин.

3. Нутқни ўстириш. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг нутқини ривожлантириш алоҳида роль ўйнайди. Инсон ўз фикрларини ифодалаш ва бошқаларнинг фикрларини тушуниш учун она тилидан фойдаланади. Нутқни эгаллаш болага бевосита ва билвосита (ҳикоя, бадий асар, тарбиячининг тушунтириш ва бошқалар) йўл билан борлиқ ҳақида билимлар ҳосил қилишга имкон беради. МТМда лугат бойлигини ошириш, сўзнинг грамматик тузилишини шакллантириш, боғланишли нутқни ривожлантириш вазифалари ҳал этилади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларда нутқ маданиятини ривожлантиришга доир қуйидаги вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш лозим:

- товушларни тўғри талаффуз қилишни шакллантириш (болада аввало, нутқни эшитиш шаклланади, кейинроқ талаффузни эгаллайди);

- аниқ талаффузни ҳосил қилиш (сўз ва сўз бирикмаларини донда донда ва аниқ талаффуз қилиш);

- сўзни талаффуз қилганда урғуни тўғри қўйиш устида ишлаш;
- нутқни орпозфик жиҳатдан тўғрилиги устида ишлаш;
- нутқ суръатини ривожлантириш;
- нутқнинг ифодалилигини шакллантириш;
- нутқий алоқа кўникмаларини шакллантириш;
- нутқий эшитиш кўникмаларини шакллантириш;
- нутқий нафас олишни шакллантириш;
- ўз фикрини эркин ва изчил баён этиш кўникмасини шакллантириш.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг нутқини ривожлантириш хилма-хил фаолият турларида амалга ошади:

- табиат объектлари билан таништириш машғулотларида;
- бадий асарлар билан таништириш машғулотларида;
- саводга ўргатишда;

- ўйин фаолиятида;

- ижтимоий-фойдали меҳнат жараёнида турли ишларни бажариш асосида.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг нутқини ривожлантириш қуйидаги қонуниятларни ҳисобга олишни талаб этади:

- она тилида нутқни идрок этиш қобилияти бола нутқ органларининг машқига боғлиқ;

- нутқ маъносини тушуниш бола томонидан умумлаштиришнинг турли даражасининг лексик ва грамматик тил белгилари ўзлаштирилишига боғлиқ;

- нутқ меъёрини ўзлаштириш болада тилни ҳис этишнинг ривожланганлигига боғлиқ.

Шунингдек, мактабгача таълим ёшидаги болалар нутқини ривожлантиришда товуш маданияти алоҳида ўрин тутади. Нутқнинг товуш маданияти ўз моҳиятига кўра нутқ маданиятининг таркибий қисмидир.

Мактабгача ёшдаги болаларда нутқнинг товуш маданиятини шакллантириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш лозим:

- болаларнинг фонематик эшитиши, мазкур суръат ва оҳангни идрок эта олиш қобилиятини аста-секин ривожлантириб бориш;

- артикуляцион аппаратни ривожлантириш;

- иборалар воситасида эркин гапира олиш қобилиятини шакллантириш;

- муомала шароитига боғлиқ равишда овоз баландлиги ёки пастлигини бошқара олишни тарбиялаш;

- она тилидаги барча товушларни тўғри талаффуз қилишга ўргатиш;

- ҳар бир товуш, шунингдек, сўз ва ибораларни аниқ ва равиш талаффуз қилиш;

- сўзларни адабий тил орфоэпияси қоидаларига мувофиқ талаффуз қилишга ўргатиб бориш;

- нутқнинг маромли суръатини шакллантириш;

- нутқнинг оҳангдор ва ифодали бўлишига эришиш¹⁹.

4. Қизиқувчанлик ва билишга қизиқишни тарбиялаш.

Мактабгача таълим ёшида ақлий тарбия билишга доир мотивларни шакллантиришга йўналтирилган бўлиб, унинг яна бир муҳим вазифаси болаларда қизиқувчанликни, билишга қизиқишни

¹⁹ Бобоева Д.Р. Теварак-атрофи ўрганишда мактабгача катта ёшдаги болаларнинг боғланган нутқини ривожлантириш: Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2001. – Б 25.

тарбиялашдир. Атроф-мухитни билишга интилиш бола табиатига хос хусусиятдир. Болалар томонидан энг кўп бериладиган савол ҳам – “бу нима?” Мазкур рефлекс асосида бола нарса-буюм-ларнинг хусусиятлари билан танишиб боради, ўзи учун улар орасидаги янги алоқадорликларни ҳосил қилади. Болалар нутқни эгаллаганларидан сўнг уларнинг билиш фаолияти янги сифат босқичига кўтарилади. Нутқ ёрдамида болаларнинг билимлари умумлашади, нарса-буюмларни нафакат бевосита идрок этиш асосида, балки тасаввурлар негизида уларда аналитик-синтетик фаолиятга қобилятлилик шаклланади.

Қизиқувчанлик ва билишга қизиқиш атроф-мухитни билишга доир муносабатнинг хилма-хил шакллари *ўзида акс эттиради. Қизиқувчанлик* билиш фаоллигининг муҳим шакли сифатида боланинг теварак-атрофдаги нарса-ҳодисаларни билишга дифференциаллашмаган (аҳамиятли ёки аҳамиятсиз эканлиги муҳим эмас – таъкид бизники) йўналганлигидир. Қизиқувчан бола билишни хоҳлайди, унинг қанчалик зарурлиги аҳамиятли эмас.

Билишга қизиқиш боланинг янгини билиш, нарса-буюм-ларнинг, борлиқ ҳодисаларининг сифат ва хусусиятларини аниқлаш, улар орасидаги мавжуд алоқадорлик ва муносабатларни излаб топишга интилишида намоён бўлади. Ана шу тарика билишга қизиқиш қизиқувчанликдан объектларнинг кенг қамраб олинганлиги, билишнинг чуқурлиги ва тўлиқлиги, изланувчанлик билан фарқланади. Билишга қизиқишнинг асоси – фаол фикрий фаолият. Боланинг билишга қизиқиши таъсирида унда диққатни давомий ва барқарор ушлаб туриш қобилятлилик шаклланади, интеллектуал ва амалий вазифаларни ҳал этишда мустақиллик намоён бўлади.

Боланинг билишга қизиқиши унинг ўйинлари, расмлари, хикоялари ва бошқа ижодий фаолиятида акс этади. Ана шу сабабли катталар боланинг ижодий фаолияти учун зарур шарт-шароитларни таъминлашлари лозим. М: бола транспорт воситаларига қизикади. Унинг ана шундай қизиқишига мос ўйинчоқларни олиб бериш, у билан биргаликда бирор моделларни ясаш, ўйинчоқни бўлақларга тақсимлаш ва йиғишда ёрдам бериш керак. Қизиқишни ошириш учун боланинг транспорт воситалари ҳақидаги хикояларини эшитиш, уни расм чизишга жалб этиш талаб этилади. Боланинг мувафакқияти гарови сифатида *билишга қизиқишни рағбатлаш* туради.

Шунингдек, болаларнинг билишга қизиқишларини оширишда *билиш мотивлари* ҳам алоҳида ўрин тутади. Мактабгача ёшдаги

болаларнинг билиш мотивлари саволлар кўринишида намоён бўлади. Болаларнинг саволларини шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин: *билишга доир* ва *коммуникатив*. Коммуникатив саволлар бола томонидан ўзининг хайратига катталарни жалб этиш, улар билан алоқа ўрнатish мақсадида берилади. М: тўрт ёшли Алишер дадасидан сўрайди: “Сиз кичкина бўлганингизда қоронғу хонага бир ўзингиз киришга кўрканмисиз?”. Болалар томонидан берилган бу каби саволларга тушунарли тарзда жавоб берилиши улардаги кўрқув, хайратланиш хиссини бартараф этиб, ўзини босик ва дадил тутишига ёрдам беради.

Вакт ўтиб бориши билан болаларнинг билиш мотивлари билан боғлиқ саволлари ҳам ўзгариб боради. Икки-уч ёшли болаларни кўпроқ нарс-буюмларнинг номланиши, уларнинг хусусиятлари кизиқтиради. Уларнинг саволлари кўпинча нима? ким? қандай? қерда? сўроғлари тарзида берилади. М: уч ёшли Элёр сўрайди: “Бу нима? Бу дурбинми? Бу кимга, менгами?”

Катта мактабгача ёш (4-4,5 ёш)даги болалар учун теваарак-атрофдан олган таассуротларини фаол фикрий қайта ишлаш хос. Уларнинг саволлари нарс-ҳодисалар орасидаги алоқа ва муносабатларни билиш, тасаввурларини тизимлаштириш, улардаги ўхшашлик, умумийлик ва фаркларни топишга йўналтирилган бўлади. Бериладиган саволлар ҳам мураккаблашиб боради ва “нега?”, “нима учун?” тарзида ифода этилади. Шундай тарзда тўрт ярим яшар бола сўрайди: “Нимага куёш киздиради-ю, ой эса иситмайди? Нима учун одамлар уйда яшайди, хайвонлар кўчада ҳам юраверади-ку?” Беш-олти ёшли болалар учун бирон нарс-ҳодиса хақидаги занжирсимон саволлар хос: “Булутлар нимадан ҳосил бўлади? Нега улар осмонда сузиб юради? Булутлар қанақа қилиб ёмғир бўлиб ерга ёғади? Нима учун булутлар оқ, қора рангларда бўлади? Сиз булутни ушлаб кўрганмисиз? Булутни идишга солиб қўйса бўладими?”

Бола томонидан бериладиган саволларнинг катта ҳажми тўрт-беш ёшга тўғри келади. Катта мактабгача ёшда боланинг саволлари нисбатан камайиб боради. Бунинг сабаби боланинг саволларга ўз кучи билан жавоб топишга интилиши билан бирга, аксарият ҳолларда ота-оналарнинг бола берган саволларга жавоб бермасдан, унинг саволларидан норози бўлишидир. Натижада болада савол берсам, дакки эшитаман деган тасаввур ҳосил бўлади. Бу эса, боланинг кизиқувчанлигини, билишга қизиқишининг пасайишига олиб келади. Болаларнинг саволларига жавоб беришда қуйидаги жиҳатларга

алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

1. Ёдда тутиш лозимки, бола саволни ўзи ишонган кишига беради. Бундай ҳулосага у катталарнинг ўзи томонидан берилган саволларга муносабатлари асосида келади. Шунинг учун бола саволларини ким диққат билан тинглаб, жиддий ва қизиқарли жавоб берса, ўша кишига беради. Ана шу сабабли бола томонидан берилган саволларга ҳурмат билан, эҳтиёткорона муносабатда бўлиб жавоб бериш керак.

2. Бола томонидан берилган саволнинг нима мақсадда берилаётгани, болани нима ажаблантираётганлигига эътибор бериш зарур. Кўпинча бола томонидан берилаётган билишга оид саволлар ҳам катталар билан мулоқотга киришиш, ўзининг эмоционал ҳолатига жалб этиш учун хизмат қилади.

3. Бола томонидан бериладиган саволларга қисқа ва аниқ жавоб бериш лозим. Мазкур жараёнда боланинг аклий ривожланиш даражасини ҳисобга олиш, унинг ҳаётий тажрибасига эътибор қаратиш талаб этилади.

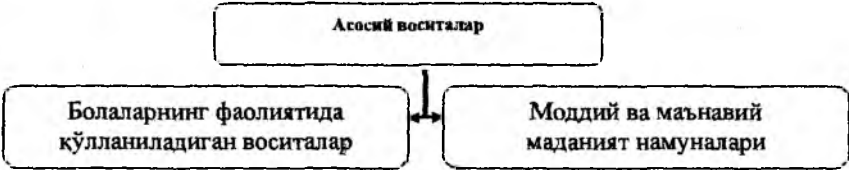
4. Боланинг саволига охиригача тўлиқ жавоб беришга шўшилмаслик керак. Аксинча, бу болада янги саволларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

5. Болаларнинг саволларига жавоб беришда унинг ўзини муносабатини ҳам билиш мақсадга мувофиқ. Шу мақсадда “Сен ўзинг нима деб ўйлайсан? Сенинг фикрингча, қандай бўлиши мумкин?” каби саволлардан фойдаланиш зарур. Болани биргаликда ўйлашга ундаш, уни суҳбатга жалб этиш фойдали.

6. Боланинг саволларига жавоб беришда болалар учун яратилаётган адабиётлардан фойдаланиш самарали. Бу орқали болани олам манзараси ҳақида билимлар берадиган манбалар билан танишиш, ўқишга жалб этилади.

Аклий тарбия воситалари

Шартли равишда аклий тарбия воситалари икки гуруҳга бўлинади (14-расм):

14-расм. Аклий тарбия воситалари

Бола ривожининг илк босқичида шахсий тажриба теварак-атрофни билишнинг муҳим йўлидир. Бироқ бунинг ўзи боланинг ақлий камолоти учун етарли эмас. Бу эса ўз навбатида уни фаолиятнинг хилма-хил турларига жалб этишни талаб этади.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг фаолияти ўзининг тури, мазмуни, шунингдек, ақлий ривожланишга таъсир кўрсатиш имкониятига кўра ҳам фарк қилади. Шубҳасиз, боланинг кўз ўнгидagi хилма-хил фаолият турлари турли билишга доир вазифаларни, у ёки бу фаолият орқали ҳал этиладиган ечимларни пайдо қилади.

Мактабгача ёш даврида ташкил этилувчи муҳим фаолият турларидан бири – кун тартибига амал қилиш билан боғлиқ кундалик-маиший фаолият. Мазкур фаолият мазмуни айнан сенсор ривожланишга самарали таъсир кўрсатиши билан алоҳида аҳамиятга эга. Ювиниш жараёнида болалар иссиқ ва совуқ сувни фарқлашга ўрганишади, сувнинг бошқа хусусиятларини билиб олишади, совуннинг хидини, сочикнинг қуруқ ва намлигини ҳис этадилар. Эрталабки нонушта, тушлик ва кечки овқатланиш вақтида болалар таом, махсулотларнинг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг таъми, хиди, ранги кабилар билан танишишади. Кун тартибини бажариш жараёнида болалар фазовий ҳаракатлар (ўнг, чап қўл, оёқ, ён томон, орқа томон)ни бажаришади. Болаларнинг кун тартиби вақтининг белгиланганлиги уларга сутка қисмлари (кун, тун), ҳафта кунлари, бугун, эртага, ҳозир, кейин каби тушунчаларни ўзлаштиришга ёрдам беради. Болалар вақтни қадрлаш, кечикмаслик, куттириб қўймаслик кераклигини ўрганишади.

Болалар идиш, мебел, кийимларнинг номларини билиб оладилар, улар тайёрланадиган материаллар билан танишадилар, улардан фойдаланиш қоидаларини ўзлаштирадилар. Малакали тарбиячилар турмушга оид нарсалар билан таништириш жараёнида киёслаш, гуруҳлаш машқлари ёрдамида болаларда аналитик-синтетик фаолиятни ривожлантиришга ҳаракат қилади.

Ювиниш, кийиниш, ечиниш, овқатланиш, столни тузатиш учун зарур кетма-кет ҳаракатларни ўзлаштириш ва амалга ошира олиш диққат, хотира, фикрлаш, ҳуқ-атвориш бошқара олишга эътибор қаратишни талаб этади. Тарбиячи болаларнинг диққатини тартиблилик, теварак-атрофдаги кишилар фаолиятига жалб этади. Буларнинг ҳаммаси боланинг фикрлаш доирасини кенгайтиради ва

ақлий ривожланиш учун имконият яратади.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг ақлий тарбияси *ўйин* фаолияти орқали амалга ошади. Катталар томонидан ташкил этилган махсус *ўйинлар* (ҳаракатли, дидактик) болалар ўзлаштириши лозим бўлган турфа хил билим, фикрлаш жараёнлари, ақлий ҳаракатлар билан ажунланади.

Ижодий ўйинлар ўз табиатига кўра тасвирий (гавдалантира олиш) тавсифга эга бўлиб, унда болалар ўзининг теварак-атроф ҳақидаги тасаввурлари, аввал эгаллаган билимлар акс этади. *Ўйинлар* жараёнида мавжуд билимлар янги босқичга кўтарилади: нутқ орқали ифодаланади, шунингдек, умумлашади, қайта ўзлаштирилади, такомиллашади. *Ўйин* жараёнида мулоқот қилиш орқали болаларнинг билимлари ошади, ўзаро бир-бирлари билан фикр алмашишади, катталарнинг маслаҳатларига, қўшимча маълумотлар олиш учун бошқа манбаларга эътибор қаратишади.

Болаларнинг ақлий ривожланишида шунингдек, *компьютер ўйинлари, мультимедиа* дастурлар ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Бугунги кунда ахборот технологиялари таълим соҳасида ота-оналар, педагоглар ва бошқа мутахассисларнинг имкониятларини, хусусан мактабгача таълим ёшдаги болаларга таълим бериш йўллари сизиларли даражада кенгайтирмоқда. Замонавий компьютерлардан унумли ва самарали фойдаланиш ёш болаларнинг иқтидорларини тўла очилишига ва қобилиятларини такомиллаштиришга ёрдам бериши, шубҳасиздир. Ривожланган давлатларда болаларга мўлжалланган компьютер дастурларининг кўплаб турлари ишлаб чиқилган. Ўзбекистонда 2008 йилдан бошлаб “Билимдон” туркумидаги компьютер машғулоти-ўйинлари ишлаб чиқила бошланди. Ана шу туркум доирасида ишлаб чиқилган “Ранг ва шаклларни ўрганамиз” дастури 3-5 ёшли болаларнинг ақлий ривожланиши учун катта имкониятларга эга.

Дастурдан фойдаланишда болалар қуйидаги билимларга эга бўлади:

- олти асосий рангларни (кизил, сарик, яшил, кўк, оқ, жигарранг) осонлик билан ўрганиб олади;

- рангларни предметлар билан боғлиқликда “қўриш” ҳиссини ривожлантиради;

- ҳар бир ранг ҳақида кизиқарли шеърларни билиб олади;

- тўртта асосий шаклни (доира, учбурчак, тўртбурчак, тенг томонли тўртбурчак) бир-биридан ажрата олади;

- турли предметларда шаклларни белгилай олиш қобилиятини

ривожлантиради;

- предметларни турли хусусиятлари орқали гуруҳлай олади;
- берилган предметлар ичидан мантикий ортиқчасини аниқлай олади;
- дастур орқали болаларнинг флора (ўсимлик) ва фауна (хайвонот)

дунёси билан яқиндан танишишлари таъминланади;

- майда бўлақлардаги ўзаро узвий боғлиқликларни аниқлаш малакаси ривожланади²⁰.

Дастурнинг ранг ва шакллари ўргатувчи саҳифаларида болаларнинг ўрганишлари осон бўлиши учун аввал иккита ранг (ёки шакл) бирма-бир кўрсатилиб номи айтилади ва жойи ўзгартирилиб, улар бирин-кетин сўралади. Сўралган ранг (шакл) бола тарафидан тўғри кўрсатилса, у олқишланади ва кейинги ранг сўралади. Услубий жиҳатдан болаларнинг тўғри жавобларини олқишланиши уларда ўрганишга рағбатни оширади. Борди-ю, бола сўралган рангни нотўғри белгиласа, хатога йўл қўйгани билдирилади ва қайта ҳаракат қилиб кўриши сўралади.

Дастурда болалар билимининг ички – дастурий назорати программалаштирилган. Дастурдан фойдаланаётган боланинг йўл қўяётган хатолари таҳлил қилиб борилади ва бола адашаётган йўналишда хатолар сони кўпайиши билан унинг билимини мустаҳкамлайдиган ўйин бошланади.

Дастурда бир қатор расмларни кичик бўлақлардан тўплаб, яхлит ҳолга келтириш ўйини ҳам ўрин олган. Бола вазифани тўғри бажарса расм сюжетига мос овоз эшиттирилади. Жами йигирмата расмни кичик парчалардан тўплаш шарт қилиб берилади. Расмларнинг аввалгилари фақат тўрт бўлақка бўлинган бўлса, кейинроқ олти бўлақка бўлинган расмларни яхлит ҳолга келтириш сўралади. Дастур илк ўрнатилганда олти расм бу ўйин учун фаол туради. Болар ранглар ва шаклларни ўрганиш бўйича қолган машқларни бажариш асносида қолган расмлар ҳам фаоллашиб боради.

Фаолиятнинг самарали турлари (меҳнат, конструктив, тасвирий) фикрлашни ривожлантиришнинг кейинги режалаштирилган вазифаларини амалга ошириш учун ўзига хос имкониятларни яратди. Бола ўзининг амалга оширган ҳаракатлари натижаларини кўра олади, бажарилаётган ишнинг босқичлари, уни амалга ошириш усуллари аниқлайди.

Меҳнат фаолиятига асосланган ақлий тарбия болаларнинг сенсор

²⁰ Ранг ва шаклларни ўрганамиз. Мактабгача ёшдаги болалар учун мультимедиа дастури. – Т.: "O'zbekim dasturlari", 2008. – Б.3.

тажрибаларини бойитишга йўналтирилган: материаллар, уларнинг белгилари, хусусиятлари, амалга оширилган фаолият натижасида юзага келадиган ўзгаришлар (қум сув сепилгач нам; чопилган ер юмшоқ бўлиб қолади, совун сувда кўпиради) билан танишади. Болаларда материаллар, меҳнат куроллари ва воситалари, меҳнатга доир ҳаракатларни бажариш ҳақидаги билимлар тизими шаклланади.

Айниқса, қўл меҳнати тасаввур (фазовий), топқирлик, ижодкорликни ривожлантириш учун чексиз имкониятларга эга.

Табиат қўйнида амалга ошириладиган меҳнат билиш фаолиятида алоҳида аҳамият касб этиб, болаларни ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсининг ўзига хосликлари билан таништиради, сабаб-алоқадорликларни ҳосил қилишга, ҳулосалар чиқаришга, тафаккур юритишга ёрдам беради.

Ер участкасида, табиат бурчагида ўсаётган ўсимликларни болалар қизиқиш билан кузатадилар, ўсимликларнинг ўсиши учун маълум шароитлар (намлик, ёруғлик, иссиқлик) зарурлигига ишонч ҳосил қиладилар. Ана шу тарзда табиат қўйнидаги меҳнат болаларнинг нутқий-мантикий фикрлашининг шаклланишига имкон беради.

Бола ҳаётининг дастлабки даврлариданоқ моддий ва маънавий маданият буюмлари ақлий тарбиянинг муҳим воситаси сифатида намоён бўлади. Бундай моддий ва маънавий маданият буюмларига хилма-хил ўйинлар, ўйинчоқлар, тасвирий санъат, архитектура, амалий санъат асарлари киради.

Бугунги кунда МТМда миллий маданият дурдоналаридан ақлий тарбия воситаси сифатида кенг фойдаланилмоқда. Миллий маданият дурдоналарига миллий қўшиқлар, ракс, халқ оғзаки ижоди, асбоб-анжомлар, кийимлар; миллий урф-одатлар, байрамлар, маросимлар киради. Миллий маданиятнинг билиш фаолиятига доир мазмуни ниҳоятда бой бўлиб, тарбияланувчиларда халқнинг ҳаёти ва турмуш тарзи, унинг миллий киёфаси, ҳунармандчилиги ва б. ҳақидаги дастлабки тарихий тасаввурлар шаклланади.

Ақлий тарбиянинг яна бир комплекс тавсифга эга воситаларидан бири музейлар (тарихий, санъат, ўлкашунослик)дир. 2008 йил 11 августда республикадаги Ўзбекистон тарихи давлат музейи қошида “Болалар музейи” очилган. Болалар музейида тасвирий санъат, кулолчилик, ҳунармандчилик, археологияга доир материаллар билан жиҳозланган. Айнан музейнинг ўзида болалар томонидан турли буюмларни яшашга доир интерфаол машғулотларни ўтказиш йўлга қўйилган. Буларнинг ҳаммаси болаларнинг ақлий салоҳиятини

ривожлантиришга хизмат қилади. Шунингдек, ҳар бир МТМда кичик музейлар яратиш мақсадга мувофиқдир.

Шундай қилиб, МТМда тарбияланувчиларнинг нафақат жисмоний, балки ақлий жиҳатдан ҳам ривожланишига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Ақлий ривожланиш ҳаётий таъсир этиш ва оқибатларнинг барча микдорий имкониятлари натижасида қелиб чиқадиган ақл кучи ҳамда фикрлашнинг ривожланиш жараёни демакдир. Мактабгача таълим ёшида билимлар тез суръатлар билан бойиб боради, нутқ шаклланади, билиш жараёнлари такомиллашади, бола энг оддий ақлий фаолият усуллари эгаллаб олади. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ақлий тарбиялаш болаларнинг фаол фикрлаш фаолиятини ривожлантиришга катталарнинг маълум мақсад билан таъсир этишини тақозо этади. МТМда ақлий тарбиясини ташкил этишда сенсор тарбия, фикрлаш фаолиятни ривожлантириш, нутқни ўстириш, қизиқувчанлик ва билишга қизиқишни тарбиялаш каби йўналишлар муҳим ўрин тутади. Талабаларда ана шу йўналишларда амалий фаолиятни самарали ташкил этиш кўникма, малакаларини ўзларида ҳосил қила олишлари зарур.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Ақлий ривожланиш деганда нима тушунилади?
2. Ақлий ривожланишнинг таркибий қисмлари нимадан иборат?
3. Ақлий тарбия нима?
4. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ақлий тарбиялашнинг асосий вазифаларига нималар қиради?
5. Сенсор тарбиянинг мақсад ва вазифалари нимадан иборат?
6. Сенсор эталонларга нималар қиради?
7. Мактабгача таълим ёшидаги болаларда фикрлашнинг қайси турларини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга?
8. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ақлий тарбиясида қайси билиш жараёнлари муҳим роль ўйнайди?
9. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг нутқини ривожлантириш қайси фаолият турлари асосида амалга ошади?
10. Мактабгача таълим ёшидаги болаларда билишга қизиқиш ва қизиқувчанликни тарбиялашда нималарга эътибор қаратиш лозим?
11. Ақлий тарбия воситаларига нималар қиради?

12. Болаларнинг ақлий ривожланишида компьютер ўйинлари, мультимедиа дастурларининг аҳамиятини қандай баҳолайсиз?

13. Мактабгача таълим ёшидаги болалар учун мўлжалланган қандай мультимедиа дастурларини биласиз?

14. Ўзбекистон тарихи давлат музейи қошида очилган “Болалар музейи”га экскурсия уюштиринг ва “Болалар музейи менинг нигоҳимда” мавзусида ўқув лойиҳасини тайёрланг.

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. Ҳаётий таъсир этиш ва оқибатларнинг барча микдорий имкониятлари натижасида келиб чиқадиган ақл кучи ҳамда фикрлашнинг ривожланиш жараёни – бу ...

- a) онгнинг ривожланиши;
- b) ақлий ривожланиш;
- c) фаҳм-фаросатнинг ўсиши;
- d) хотиранинг ривожланиши.

2. Таълим олувчининг интеллект, билиш имкониятлари, иқтидор ва қобилиятларини ривожлантириш тизими қандай номланади?

- a) нотиклик тарбияси;
- b) фикрий тарбия;
- c) ақлий тарбия;
- d) тафаккур тарбияси.

3. Бола томонидан нарс-буюмларнинг ташқи хусусиятлари (ранг, шакл, ўлчам ва б.)нинг англаниши ... деб юритилади?

- a) билиш;
- b) ҳис қилиш;
- c) идрок этиш;
- d) фикрлаш.

4. ... билиш фаолияти жараёни бўлиб, воқеликни бевосита ва умумлашган ҳолда акс эттириш билан характерланади.

- a) билиш;
- b) ҳис қилиш;
- c) идрок этиш;
- d) фикрлаш.

5. Мактабгача ёшдаги болаларнинг фикрлаши қандай шаклларда кечади?

- a) кўргазмали-амалий, кўргазмали-образли, мантикий-нуткий;
- b) амалий, кўргазмали, ижодий;
- c) кўргазмали, образли, мантикий;
- d) ҳаракатли, нутқли, образли.

6. ... ўз табиатига кўра тасвирий (гавдалантира олиш) тавсифга эга бўлиб, унда болалар ўзининг теварак-атроф ҳақидаги тасаввурлари, аввал эгаллаган билимлари акс этади. Гап нима ҳақида бормокда?

- a) компьютер ўйинлари;
- b) ижодий ўйинлар;
- c) ишбоп ўйинлар;
- d) ролли ўйинлар;

7. Ўзбекистонда қачондан бошлаб “Билимдон” туркумидаги компьютер машғулот-ўйинлари ишлаб чиқиладиган бўлган?

- a) 2004 йилдан;
- b) 2006 йилдан;
- c) 2008 йилдан;
- d) 2010 йилдан.

8. “Ранг ва шаклларни ўрганамиз” номли компьютер дастури ёшли болаларга мўлжалланган?

- a) 3-5 ёшли;
- b) 2-4 ёшли;
- c) 3-4 ёшли;
- d) 5-7 ёшли.

9. Ўзбекистонда “Болалар музейи” қачон очилган?

- a) 2008 йил, 11 февралда;
- b) 2011 йил, 8 апрелда;
- c) 2008 йил, 11 августда;
- d) 2011 йил, 8 октябрда.

10. Обьектив оламдаги воқеа-ҳодисаларни онгимизга таъсир этиши натижасида ҳосил бўлган туйғу ... деб аталади.

- a) гап;
- b) сўз;
- c) фикр;
- d) назария.

7-§. Ахлоқий тарбия

Режа:

1. Ахлоқий тарбиянинг мазмун-моҳияти.
2. Ахлоқий фазилатларни шакллантириш технологияси.
3. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий тарбиялаш методлари.
4. Болалар жамоасини шакллантириш.
5. Жамоада тарбиялаш асосида мактабгача таълим ёшидаги болаларда ахлоқий сифатларни таркиб топтириш.

Таянч тушунчалар: ахлоқ, тарбия, ахлоқий тарбия, технология, тарбия методлари, жамоа, болалар жамоаси, болалар жамоасини шакллантириш.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Азизова З. Мактабгача катта ёшдаги болаларда кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш. – Т.: АДУ, 2010.
2. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
3. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
4. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
5. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
6. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
7. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод.қўлл. – Т., ТДПУ, 2007.
8. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va technologya” нашриёти, 2011.

**Ахлоқий тарбиянинг
мазмун-моҳияти**

Ахлоқ (арабча “хулқ-атвор”) ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ижтимоий муносабатлар ҳамда шахс хатти-ҳаракатини тартибга соладиган қонун-қоидалар мажмуидир.

Ахлоқ маънавиятнинг таркибий қисми сифатида шахс камолотининг юқори босқичи саналади. Зеро, ахлоқ, ахлоқий меъёрларсиз шахснинг

рухий ва жисмонан етуклигининг мезони бўлган маънавий камолотга эришиб бўлмайди. Ахлоқ – шахс ёки гуруҳ фаолиятини баҳолаш орқали жамиятдаги муносабатларни бошқариш механизми. У шунчаки муносабатларни тартибга келтириш учунгина эмас, балки уларни уйғунлаштириш учун ҳам зарур.

Муносабатларни бошқариш икки хил усул билан амалга оширилади:

- 1) хулқ-атвори рағбатлантириш;
- 2) жазолаш.

Ахлоқ жамиятдаги муносабатларни тартибга солади ва ижтимоий ривожланиш эҳтиёжлари ифодаланадиган мақсадларни илгари суради.

Ахлоқ тушунчалари умумий характерга эга, улар алоҳида муносабатларни эмас, ҳамма соҳасидаги муносабатларни қамраб олади. Бундай тушунчалар *ахлоқий категория* деб аталади.

Эзгулик, тартиблилик, ҳаққонийлик, ростгўйлик, адолатлилик, меҳнатсеварлик, жамоавийлик каби сифат ва хусусиятларни ўзида бирлаштирган шахс тавсифи *ахлоқий тамойиллар* деб аталади.

Ҳаётда қоида сифатида қабул қилинган талаблардан кишилар ўзларига одамлар орасидан намуна танлайди. Бу *ахлоқий идеал* деб аталади.

Ахлоқнинг асосий тамойиллари – *бирдамлик* (шахсий манфаатларнинг умумийлигининг юқори кўриниши сифатидаги ижтимоийликка бўйсундирилиши) ва *инсонпарварлик* (шахсга ўз-ўзича қадрият ва яқиний мақсад сифатида муносабатда бўлиш). Ахлоқий онгнинг ўзига хос тушунчалари сифатида яхшилик ва ёмонлик, бурч, виждон, шаън, кадр-киммат кабиларни келтириб ўтиш мумкин. Юқорида айтилганларни эътиборга олиб, ахлоқнинг, жамият аъзоларининг фаолиятига йўналганлиги ва уни бошқарилиши маъносида, фаолиятли тавсифини кўрсатиб ўтиш тўғри бўлади.

Ахлоқий меъёрлар ҳар бир инсон ва жамият уйғунликда мавжуд бўла олишига интилган кишилик жамиятининг кўп асрлик тажрибаси натижасидир.

Инсоният ҳамиша энг муҳим мақсадлардан бири сифатида кишиларнинг ҳамкорликдаги яшашида уйғунликка интилиб келган. Ахлоқ меъёрлари инсоннинг яхшилик ва ёмонликни чегаралаш, эзгулик нима эканини аниқлашга интилишлари натижасида юзага келган.

Ахлоқ *меъёр* ва *қадрият*лардан иборат. Ахлоқнинг учинчи аломети *идеал*ларни эса, шахс ўзида таркиб топтиришни хоҳлаган *меъёр* ва сифатлар тарзида ажратиб кўрсатиш мумкин.

Меъёр – бир турдаги хулқ-атвор, такрорланадиган вазият, талаб, стандарт, таклид учун мисол, ижтимоий фикр, дид, қоида, урф-одат шаклидаги намуна. Меъёрлар аجدодларнинг катта ижобий аҳамиятга эга тажрибасини ўзида мужассамлайди, зеро уларда у ёки бу хулқ-атворнинг кўплаб авлодлар тажрибасида синалган мақсадга мувофиқлиги акс этади.

Қадриятлар – ижтимоий муносабатлар ва жамият аъзоларининг ижтимоий аҳамиятли фазилатлари, моддий ва маънавий мерос. Қадриятлар хилма-хил таснифга эга бўлиб, энг умумий тарзда мутлақ ва нисбий қадриятлар фарқланади. Абсолют қадриятлар, яъни умумаҳамиятли (объектив) тавсифга эга бўлиб, улар ўзида шубҳасиз асосланган, исталган нуқтаи назардан, турлича муносабатлар ва барча субъект учун ижобий хусусиятга эга. Улардан ташқари, нисбий ижобий қадриятлар ҳам мавжуд бўлиб, улар фақат қандайдир муносабат билан ёки маълум бир субъектлар учунгина ижобий тавсифга эга бўлади.

Ахлоқий тарбия ягона ижтимоий тарбия жараёнининг таркибий қисми. Жамият томонидан инсонлар хулқининг бошқарилишига зарурат икки ўзаро боғлиқ вазифани шарт қилиб қўяди: биринчидан, жамият онгида меъёрлар, тамойиллар, идеаллар, адолат, эзгулик ва ёвузлик каби тушунчалар кўринишида акс этадиган ва асосланадиган ахлоқий талабларни ишлаб чиқиш; иккинчидан, инсон ўз хатти-ҳаракатларини йўналтириши ва назорат қила олиши, шунингдек, ижтимоий хулқни бошқаришда иштирок эта олиши, яъни бошқа кишиларга талаб қўя билиши ва уларнинг хатти-ҳаракатларини баҳолай олиши учун бу талабларни ҳамда улар билан боғлиқ тасаввурларни ҳар бир инсон онгига сингдириш. Айнан шу иккинчи вазифа инсонда шахснинг тегишли эътиқод, маънавий мойилликлар, хис-туйғулар, одатлар, барқарор ахлоқий сифатларни шакллантиришдан иборат бўлган ахлоқий тарбия орқали ҳал қилинади. У ёки бу жамиятда ахлоқий тарбия жараёнининг мазмуни унинг мақсадлари билан белгиланади. Бу мақсадлар ижтимоий муносабатлар тавсифи билан белгиланади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий тарбиялаш мазмуни боланинг маънавий дунёсини, унинг онгини, ахлоқий ҳисларини, шахсий сифатлари ва хулқини тарбиялаш ҳамда

ривожлантиришни тақозо этади. Мактабгача ёшдаги болаларни ахлоқий тарбиялашнинг *асосий вазифаларига* қуйидагилар киради: 1) болаларда ахлоқий ҳис-туйғулар ва хатти-ҳаракат кўникмаларини шакллантириш; 2) хулқ маданияти ва ижобий ҳис-туйғуларни тарбиялаш; 3) ахлоқий хулқ-атвор кўникмаларини ривожлантириш.

МТМда ахлоқий тарбияни ташкил этишда қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

- кичик, ўрта, катта гуруҳ болалари учун содда элементлар ахлоқий тушунчалар ҳақида маълумот бериш;

- ҳар бир ўргатиладиган у ёки бу фазилатларни расмлар, мультитасмалар, диопозитивлар ва болаларни жонли ҳаракатлари орқали тушунтириш;

- бола доимий равишда “нима яхши-ю, нима ёмон?” сўзининг маъносини англаб ўз фикрини содда баён этиши”²¹.

Ахлоқий тарбиянинг *асосий тамойилларига* қуйидагилар киради:

- ахлоққа доир тарбиявий ишнинг маълум мақсадга қаратилганлиги;

- таълим-тарбия ишига бола шахсини ҳурмат қилган ҳолда ёндашиш;

- ахлоқий тарбия ишини ҳаёт ва амалиёт билан боғлаб олиб бориш;

- болаларнинг фаоллиги;

- жамоада тарбиялаш;

- тарбиявий ишнинг тизимлилиги ва изчиллиги;

- тарбиявий ишнинг таъсирчанлиги;

- оила, МТМ, давлат ва нодавлат ташкилотлар ҳамда катталар тарбиявий таъсирининг бирлиги;

- боладаги ижобий сифатларга суяниш;

- бола шахсини ҳар томонлама ривожлантиришни кўзда тутиш.

Тарбиянинг замонавий тамойиллари: тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасида субъект-субъект муносабатларининг ўрнатилиши, диалог нуқтаи назарига мувофиқ тарзда шундай хулосага келиндикки, ахлоқий тарбиянинг муваффақиятли бўлиши учун психик жараёнларга (мотивация, англаш, интериоризация ва б.) ташқи таъсирлар ички, индивидуал-шахсийга органик ва мустаҳкам айланадиган педагогик шарт-шароитларни яратиш зарур.

²¹ Ҳасанбосова О. Боғча болаларининг ахлоқий тарбиясида оммавий ахборотлардан фойдаланиш педагогик муаммо сифатида. // “Педагогик таълимни таъомиллаштириш муаммолари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Т., 2006. – Б. 13.

Ахлоқий тарбияни амалга оширишнинг *педагогик шарт-шароитлари*га қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Ўзаро тўғри муносабат услуби:

а) жамоанинг катта аъзолари ўртасида;

б) педагогик ва ота-оналар жамоаси ўртасида;

в) катталар ва болалар ўртасидаги муносабат, катталарнинг болаларга муносабати. Катталар(педагоглар)нинг болаларга нисбатан инсонпарварлик тамойилида, ўзаро ҳамкорлик, ўзаро ёрдам, ҳурмат муносабатида бўлиши энг муҳим шарт-шароит ҳисобланади.

2. МТМда ўрнатилган қатъий кун тартиби.

3. МТМда ўз тенгдошларига ва бошқа кишиларга нисбатан ижобий ҳиссий муносабатни юзага келтирувчи муҳит яратиш.

4. Болаларни ахлоқ меъёрлари ва қоидаларига ўргатиш ҳамда шулар асосида бола шахсида ижобий ахлоқий ҳис-туйғуларни тарбиялаш.

5. Жамоада ҳамма болалар учун тенг шароит яратиш ва болалар жамоаси ўртасида тўғри муносабат ўрнатиш.

6. Кун давомида болаларнинг хилма-хил қизиқарли фаолиятларини ташкил этиш.

7. Болаларни ижобий ахлоқий хулқини мапқ қилдирадиган шарт-шароит туғдириш.

8. МТМ билан оиланинг ҳамкорлиги ва бошқалар²².

Ахлоқий тарбияга замонавий (шакллантирувчи, маданият-шунослик, аксиологик, ижтимоийлаштирувчи, герменевтик, синергетик, антропологик) ёндашувлар таҳлили ахлоқий тарбиянинг қуйидаги педагогик шароитларини *самарали воситалар* сифатида кўрсатиш учун асос бўлади:

- ўйин, мулоқот, фаолият жараёнида табиий ижтимоий-ахлоқий мослашув;

- психологик муҳитни яратиш;

- диалог, ҳамкорлик;

- ахлоқий қоидалар, ҳодисаларга қадриятли муносабатни шакллантириш;

- тарбияланувчиларнинг мустақил фаолиятини ташкил қилиш;

- ижтимоий аҳамиятли сифатларни шакллантириш;

- ахлоқий тарбиянинг ҳаракатлантирувчи кучлари сифатида қарама-қаршиликларни аниқлаш ва бартараф қилиш;

- эмоционал кечинмаларни уйғотиш;

²² Юсупова П. Мактабгача тарбия педагогикаси – Т.: «Ўқитувчи», 1993. – Б.106.

- тарбияланувчиларнинг ички потенциалини очиб бериш;
- ахлоқий ўзгаришларни доимий таъхислаш.

МТМ тарбияланувчиларининг ахлоқий тарбиялашда аниқ мезонларга асосланиш мақсадга мувофиқ. Мактабгача таълим ёшидаги бола:

- Ўзбекистон Республикасида яшаётганини *билиши*;
- ўзи ҳақида қайғуриши, ўзининг нарс-буюмларини асраб-авайлаши, гулларни ва уй ҳайвонларини парваришлай *олиши*;
- ота-онаси, ака-ўка, опа-сингил, бобо-буви, ўртоқлари, табиатни ва бутун тирикликни *севиши*;
- МТМдаги қиз ва ўғил болалар билан *ўртоқ бўлиши*;
- уйда, МТМда ва ўз-ўзига хизмат кўрсатишга доир топшириқларни бажаришда *меҳнатсевар бўлиши*;
- тартибсизлик, ифлослик, ноҳақлик, ёмонлик, қизғанчиқликка *қарши туриши*;
- уйда ва МТМда фойдаланиладиган нарсалар, нон, электр токи, сув кабиларни *асраб-авайлаши*;
- катталар, ота-онаси, ўртоқларига *ёрдам бериши*;
- расм чизиш, кўшиқ ва шеър айтиш, рақс тушиш, янги ўйинчоқ ва ўйинларни *ярата олиши* лозим.

**Ахлоқий фазилатларни
шакллантириш технологияси**

Тарбияга технологик ёндашув

– тарбия натижаларига асосланиб, тарбиянинг мақсад ва вазифаларини ойдинлаштириш, тарбия

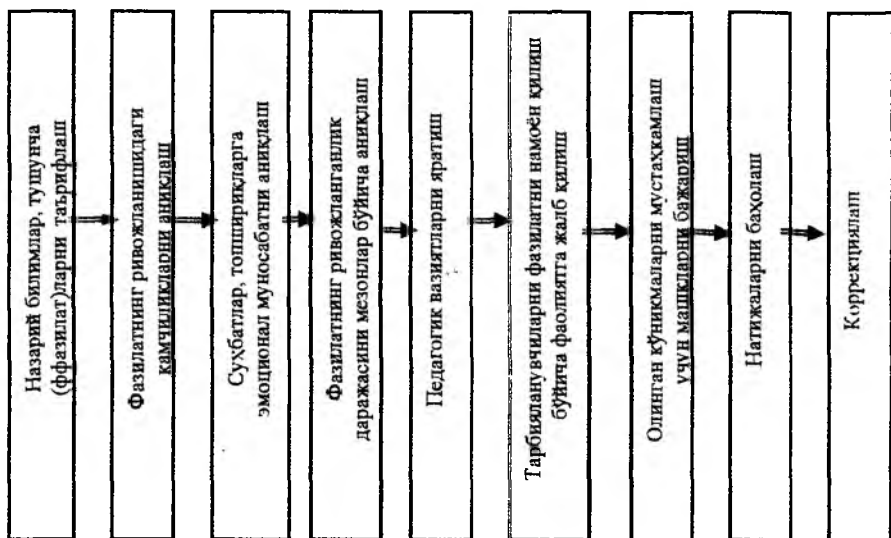
жараёнининг ҳар бир босқичини алоҳида-алоҳида лойиҳалаш, тарбиянинг шакл, метод ва воситаларини аниқ белгилаб олишга қаратилган тизимли жараён.

Технологик ёндашув имконияти тарбия жараёнининг ўзида унинг кўп омиллиги – кўплаб омиллар таъсирига учраши, натижаларнинг тезда намоён бўлмаслиги, тарбиячи фаолиятининг (бевосита ёки билвосита) йўналтирилганлиги, кўп босқичлилиқ билан боғлиқ равишда мужассамдир. Кўп босқичлилиқ тарбия-ланувчининг у ёки бу сифат ҳақида тасаввур даражасидан тушунчага ва кейинроқ ўзлаштирилганларига мувофиқ ҳаракат қилиш кўникмасини шакллантириш ҳамда тўғри хулқ-атвор одатларини шакллантиришга ўтиш билан тавсифланади. Шунга асосан В.С.Селиванов тарбия жараёни, унинг босқичлари кетма-кетлиги мураккаб ўзига хосликка эга эканлиги ҳақидаги хулосага келади. Тарбия, шахс сифатларини

шакллантириш эмоционал йўналганлик, хулқнинг маълум шаклига ижодий муносабат уйғотишдан бошланади. Иккинчи босқич ҳаракатни тўғри бажариш малакасини, яъни тўғри ҳатти-ҳаракат қилишни машқ қилиш саналади. Кейинчалик ҳаракатни унга ижобий муносабат билан кўп марта бажариш давомида оқилона хулқ-атворга одатлантирилади. Тушунчани ўзлаштириш (шакллантириш) – тарбия жараёнининг кейинги босқичи. Ўзлаштирилган тушунчалар асосида ижтимоий хулқ тажрибаси ташкил қилинади.

Ахлоқий фазилатларни шакллантириш жараёнининг педагогик мақсадлари унинг ижтимоий мақсадлари, ижтимоий моҳияти ва ижтимоий функцияларидан келиб чиқади. Улар, биринчидан, болаларнинг ахлоқий кўринишлар ва тегишли фаолият усуллари амалий таъбиқ этиш кўникма ва малакаларини эгаллашини таъминлаш; иккинчидан, шу асосда ўрганилаётган сифатнинг юкори даражасини шакллантиришдан иборат. Бу мақсадларга қуйидаги педагогик шартлар бажарилганидагина эришиш мумкин: болаларни зарур сифатнинг йўналтирилган ривожланишига олиб келадиган ахлоқий мазмун билан бойитилган реал ҳаётий вазиятларга киритиш; болаларни ривожлантиришга қаратилган ўз-ўзини ахлоқий такомиллаштириш вазифаларини онгли равишда ўз олдига қўйишлари; педагогик таъсир илгарилаб бориш тавсифига эга бўлиши, ўзида янги, бироқ ҳозиргача шахсий тажрибада синовдан ўтганларни акс эттириши керак. Маънавий-ахлоқий тарбия таърифи, унинг психологик асослари ва мезонларига асосланиб, лойиҳаланган *ахлоқий фазилатларни шакллантириш технологияси* сифатида қуйидаги тизимли кетма-кетликка асосланиш мақсадга мувофиқ.

Ахлоқий фазилатларни шакллантириш технологияси ўзаро бир-бирига боғланган, бир-бирини тўлдириб боровчи қуйидаги кадамлар кетма-кетлигидан иборат: 1) назарий билимлар, фазилатлар таърифини шакллантириш; 2) фазилатнинг ривожланишидаги камчиликларни аниқлаш; 3) суҳбатлар, топшириқларга эмоционал муносабатни аниқлаш; 4) фазилатнинг ривожланганлик даражасини мезонлар бўйича аниқлаш; 5) педагогик вазиятларни яратиш; 6) тарбияланувчиларни фазилатни намоён қилиш бўйича фаолиятга жалб қилиш; 7) олинган кўникмаларни мустаҳкамлаш учун машқлар; 8) натижаларни баҳолаш; 8) коррекциялаш (15-расм):

15-расм. Ахлоқий фазилятларни шакллантириш технологияси

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий тарбиялаш методлари

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий тарбиялашда турли метод ва усуллардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

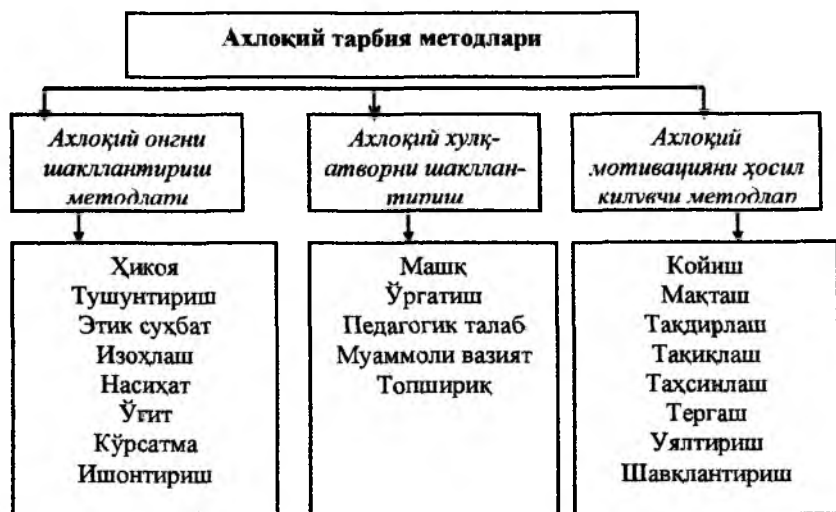
Ахлоқий тарбия методлари тарбияланувчиларнинг ахлоқий тасаввур ва билимларни эгаллаб олишга, уларда маданий хулқ ва ижобий муносабатларни, шахснинг ахлоқий ҳис-туйғулари ва сифатларини тарбиялашга қаратилган фаолият усулларидир.

Ахлоқий тарбия методларини шартли равишда қуйидагича тасниф этиш мумкин:

1. Ахлоқий онгни шакллантириш методлари: ҳикоя, тушунтириш, этик суҳбат, изоҳлаш, насихат, ўғит, кўрсатма, намуна ва бошқалар.

2. Ахлоқий хулқ-атвори шакллантириш методлари: машқ, ўргатиш, педагогик талаб, тарбияловчи вазият, топширик ва ҳақозолар.

3. Ахлоқий мотивацияни ҳосил қилишга доир методлар: рағбатлантириш, мусобақа, танбеҳ бериш кабилар (16-расм):

16-расм. Ахлоқий тарбия методлари

1. Ахлоқий онгни шакллантириш методлари. *Ахлоқий мавзудаги ҳикоя* – ахлоқий мазмундаги воқеа-ҳодисаларни ёрқин эмоционал баён этилишидир. Ҳикоя болаларнинг ҳис-туйғуларига таъсир этиб, уларга ахлоқий меъёр ва қоидаларни тушуниш ҳамда ўзлаштиришга ёрдам беради. Яхши баён тавсифига эга ҳикоя ахлоқий тушунчаларнинг моҳиятини очиқ беришгагина хизмат қилиб қолмай, балки тарбияланувчиларда маданий хулқ-атвор қоидаларига ижобий муносабатнинг юзага келишига хизмат қилади. Ахлоқий мазмундаги ҳикоя бир нечта вазифани бажаради: билимлар манбаи бўлиб хизмат қилади, боланинг хулқ-атвор тажрибасини катталарники асосида бойитади.

Ушбу методнинг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

1) болаларда ижобий ахлоқий ҳисларни уйғота олиш, ҳикоя қаҳрамонларига ҳамдардлик билдириш – ютуғидан қувониб, муваффақиятсизлигига биргалишиб ачиниш;

2) болаларга тушунарсиз бўлган айрим ахлоқ қоидаларининг мазмунини очиқ бериш;

3) ахлоқий мавзулардаги ҳикоялардан машғулотларда, сайрларда, болаларнинг ўз ҳаёти билан боғлиқ бўлган жойларда ҳам фойдаланиш.

Ахлокий мазмундаги ҳикоя самарадорлигини таъминлаш учун куйидаги шартларга риоя қилиниши зарур:

1. Ҳикоя мактабгача таълим ёшидаги боланинг ижтимоий тажрибасига мос келиши лозим. Мактабгача ёшдаги болалар учун ҳикоянинг қисқа, эмоционал, тушунарли бўлиши мақсадга мувофиқ.

2. Ҳикоянинг расмлар билан, мусиқа жўрлигида баён қилиниши унинг яхши идрок қилинишини таъминлайди.

3. Ахлокий мавзудаги ҳикоянинг яхши идрок қилиниши учун унга мос муҳитнинг яратилганлиги муҳим аҳамиятга эга.

4. Ҳикоядан кўзланган мақсадга эришиш учун уни моҳирона баён этиб бера олиш лозим. Ишонарсиз, бир хил оҳангда ҳикоя қилиш орқали буни амалга ошириб бўлмайди.

Тушунтириш методи болаларга янги ахлокий тушунча, меъёр ва қоидаларни баён қилиб берилаётганда ишлатилади. Тушунтириш катталарнинг жонли сўзи ва намунасига асосланилади. М: рўпарадан келаётган таниш кишига хушмуомалалик билан салом бериш учун бироз тўхтаб у кишининг юзига қараб, кулимсираб “Ассалому алайкум” дейиш, кейин йўлда давом этиш керак. Тушунтириш ва кўрсатиш табиий бўлмоғи лозим.

Ахлокий мавзудаги **суҳбат**ни мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг барча гуруҳларида қўллаш мумкин. Ахлокий мавзулардаги суҳбатлар орқали болалар ахлоқ меъёрлари ва қоидаларини, ижобий хулқ шакллари эгаллабгина қолмай, шу билан бир қаторда уларда ахлоқ қоидалари ва меъёрларига нисбатан талаб юзага келади. Суҳбат жараёнида болаларнинг ахлокий тажрибаларини кенгайтириб бориш, хулқнинг ахлокий сабабларини аниқлаб бериш керак. Суҳбат вақтида болалар ўз фикрларини эркин айтишларига кенг имкон бериш лозим. Шунда улар ҳар бир хатти-ҳаракатларини онгли равишда, ахлоқ меъёрлари ва қоидалари асосида бажаришга уринадилар.

Изоҳлаш – тарбияланувчиларга оғзаки-эмоционал таъсир кўрсатиш методи. Мишлий тарбияда мазкур метод “таъбирламоқ” тарзида ҳам ишлатилади. Таъбирламоқ – болада, болалар гуруҳида учраб турувчи хатти-ҳаракатларни сифатла-моқдир. Тушунтириш ва ҳикоядан фарқли равишда изоҳлашнинг муҳим жиҳати бирор ёш гуруҳи ёки алоҳида болага таъсир этишга йўналганлигидадир. Мазкур методни

қўллашда мактабгача ёш гуруҳи ва болалар гуруҳининг шахсий сифатларига асосланилади. Мактабгача ёш гуруҳида содда изоҳлаш кўринишидан фойдаланилади: “Мана бундай қилиш керак”, “ҳамма шундай қилади” ва б. Изоҳлаш методи янги ахлоқий сифатлар ёки хулқ-атвор шакллари шакллантириш ҳамда тарбияланувчиларда маълум бир хатти-ҳаракатларга тўғри муносабатни таркиб топтириш учун хизмат қилади.

Мактабгача ёшдаги болаларни ахлоқий тарбиялашда *насихат* қилиш муҳим ўрин тутди. Насихат – сокин, хайрихоҳ вазиятда болани яхши йўлга солиш, таълим бериш мақсадида айtilган гап, маслаҳат, панд, ўғит. Айнан насихат тинглаш ва унга риоя этиш мазкур ёш гуруҳи учун хосдир. Насихат орқали бола психикасига тизимли таъсир кўрсатилиб, унда маълум бир фаолият мотивлари ва установакалар ҳосил қилинади.

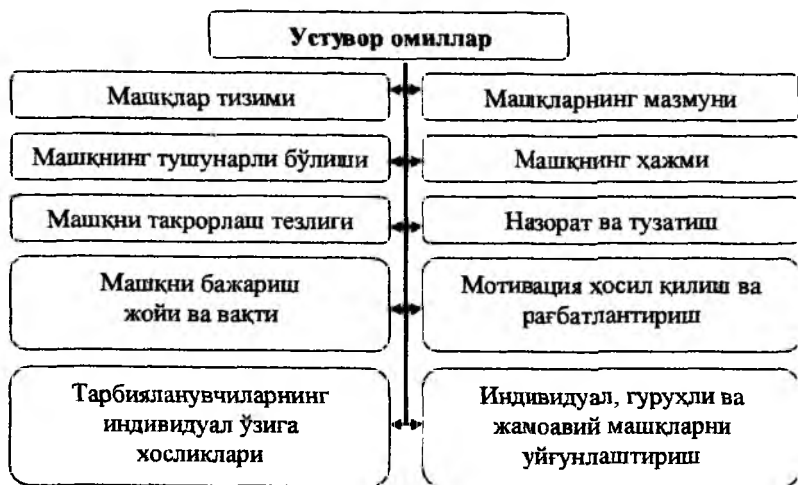
Шунингдек, мактабгача ёшдаги болаларнинг ахлоқий онгини шакллантиришда *кўрсатма* беришдан ҳам фойдаланилади. Кўрсатмок – болага, болаларга ўрнатилган ёки ибрат олишлари ёки уларда янги тушунча, билим ҳосил қилиш мақсадида бирор нарсага диққат-эътиборларини жалб қилишдир.

Ишонтириш – болаларни ахлоқий тарбиялашда катта ёрдам беради (“Қасал бўлмаслик учун овқатланишдан олдин қўлни ювиш керак”, “Ўртоғини уриш ёмон”). Ишонтириш ўз навбатида намуна кўрсатишни талаб этади.

Намуна боланинг биринчи сигнал тизимига фаол таъсир кўрсатиб, ҳаракатланиш учун аниқ тимсолни ҳосил қилади ва ўз навбатида болада ахлоқий онг, ҳис-туйғу, ишончни таркиб топтириб, унинг фаоллигини оширади.

II. Ахлоқий хулқ-атвори шакллантириш методлари. Машқ – ахлоқий хулқ ва одатларни тарбиялашнинг энг таъсирли методидир. Унга қоидаларни машқ қилдириш – фойдали одатларни қайтариш киради. Эслатиш, ўргатилган тажрибани янгилаш, назорат – ўргатилган одатнинг тўғри ва самарали эканлигини текшириш, ўз-ўзини назорат қилиш, болани фаоллаштирувчи шахсий гигиена қоидалари, овқатланиш маданияти, кўчада, МТМда хулқ маданиятини эгаллашни машқ қилдириш бунга мисол бўла олади. Машқ қилдириш натижасида болада малака ва одатлар таркиб топади.

Машқ методининг самарадорлиги қуйидаги омилларни ҳисобга олишни талаб қилади (17-расм):

16-расм. Машқ методининг самарадорлигини таъминловчи устувор омиллар

Мазкур омиллар орасида машқнинг ҳажми ва суръати ҳамда кутиладиган натижа ўртасида тўғридан-тўғри алоқадорлик мавжуд: машқ қанчалик кўп ва тез-тез бажарилса, унинг ёрдамида шакллантириладиган сифатлар шунчалик тез ривожланади.

Талаб – тарбиялаш мақсадида боладан бирор нарсани қатъият билан сўраб туриш бўлиб, тарбияланувчиларнинг маълум бир фаолиятини рағбатлантириш ёки бартараф этишга хизмат қилади.

Тақдим этиш шаклига кўра *бевосита* ва *билвосита талаб* фарқланади. *Бевосита талаб* учун қатъийлик, аниқлик, моҳиятнинг тушунарли бўлиши хос бўлиб, кескин оҳанг, юз ҳаракатлари уйғунлиги акс этади.

Билвосита талаб (маслаҳат бериш, ялиниш, таъкидлаш, қайтариш) бевосита талабдан фарқли равишда болада қайғуриш, қизиқиш, интилиш каби психологик омилларни чақиритишга хизмат қилади.

Маслаҳат бериш орқали болада маълум хатти-ҳаракатнинг фойдали эканлигига ишонч ҳосил қилинади. Бола қачонки билдириляётган фикрни ўзи учун муҳим эканлигига ишонч ҳосил қила олгандагина маслаҳатни қабул қилади.

Ялиниш – агарда бошқа талаб қилиш кўриниши кор қилмаслигига кўзи етса, бола қалбида меҳрни янгилаш, уйғотиш мақсадида уни бирор нарсага кўндириш учун илтимос қилиш, ўтиниб сўрашдир.

Таъкидлаш – болалар билан ўтказилган ҳар бир вазиятда, уларга малол келмайдиган ахлоқий мазмунни уқтириб, тайинлашдир.

Қайтариш – бола жаҳли чиқиб, қизишиб бирор кор-ҳол, ёмонлик қилишга қарор қилса ёки вазоҳати шуни кўрсатса, уни бундай номақбул, ножўя тишдан, хагги-ҳаракатдан ўзини тутишга ундаш, тийиш.

Ўргатиш – болага бирор иш-ҳаракат (м: турли жой ва вазиятларда ўзини тутишни, гапиришни ва бошқалар) бажариш усулини, йўл-йўриғини тушунтириш, билдириш ва шу ишни мустақил бажара оладиган қилиш). Мазкур методни тўғри қўллаш қоидаларига қуйидагилар киради:

1. Тарбиячи ва тарбияланувчилар тарбия мақсадини аниқ тасаввурга эга бўлишлари лозим. Айниқса, бола ўргатилаётган иш-ҳаракатнинг нима учун хизмат қилишини тушуниб етмаса, тарбиячининг ҳаракати зое кетади.

2. Иш-ҳаракатни бажаришга ўргатишда буйруққа эмас, тушунтиришга асосланиш лозим. Масалан: “Қўшнилари билан саломлашиб юрсанг, улар сени яхши кўришади”, “Сени чиройли кулади дейишлари учун тишларингни ювиб юришинг керак” ва бошқалар.

3. Болаларга ўргатиладиган иш-ҳаракат учун мақбул вақт ва миқдор ҳисобга олиниши лозим. Одатлантириш учун маълум муддат зарур, шошилиш керак эмас. Дастлаб болани ҳаракатларни тўғри бажариши ҳақидаги қайғуриш, кейин уни тез амалга оширишига интилиш зарур.

4. Болага ҳаракатлар қандай бажарилишини, натижаси нима билан тугагини кўрсатиб бериш лозим. М: тоза ва ифлос пойабзал, силлиқ ва гижимланган кийимни такқослаб кўрсатиш орқали болани бундай ҳолатларни бартараф этишга ўргатиб бориш мумкин.

5. Ўргатиш доимий назоратни талаб этади. Назорат чин кўнгилдан, қизиқиш билан амалга оширилиши, зарда-жаҳл тарзида бўлмаслиги ҳамда ўз-ўзини назорат қилиш билан уйғунликда олиб борилиши лозим.

6. Ўргатиш ўйин орқали амалга оширилса, яхши самара беради. Ўйинда бола белгиланган қоидаларни бошқаларнинг мажбурлашисиз ҳам ўз хоҳишига кўра бажаради.

Муаммоли вазият ўзининг аҳамияти жиҳатидан машққа яқин туради, аммо унинг ўзига хос томони болада фаоллик, ижодкорлик, мустақиллик намоён бўлиши учун шароит яратди. Дастлаб ҳикоя-вазият тавсия этилади, М: бирорта ҳикоя маълум бир ерида тўхтатилади.

Тарбиячи болаларга ҳикоядаги қаҳрамонлар хулқини баҳолашни тавсия этади. Болаларнинг жавоблари муҳокама этилади ва ҳикоядаги ижобий, инсоний хулқ ҳақида бир фикрга келинади. Кейинчалик болаларга реал муаммоли вазият таклиф этилади: футбол ўйини кетяпти. Бир жамоанинг сардори яхши ўйинчи, унинг жамоаси ҳар доим ютиб чиқади. Мана шундай воқеа содир бўлди: у жамоадаги бир ўйинчи коптокни ногўри тепгани учун уни қаттиқ уради. Ундан ўйинчи билан қўпол муносабатда бўлгани учун ўйинчидан кечирим сўраш талаб этилади. У кечирим сўрашдан бош тартади, демак, уни ўйиндан четлаштириш керак. Катта гуруҳ болаларига аввал тарбиячининг ёрдамида, кейинчалик эса мустақил равишда бу муаммони ҳал этиш тавсия этилади.

III. Ахлоқий мотивацияни ҳосил қилувчи методлар. Бу гуруҳ методларидан тарбиячи болаларда ижобий ахлоқий сифатларни мустаҳкамлаш, бола хулқидаги салбий томонларни йўқотиш мақсадида фойдаланилади. Бунда қойиш, макташ, тақдирлаш, таъқиқлаш, таҳсинлаш, тергаш, уялтириш, шавқлантириш каби методлардан фойдаланилади.

Қойиш — жазо беришнинг енгил тури. Болага танбеҳловчи сўз айтиш, танбеҳ бериш, уришиб қўйиш.

Мақташ — болани унинг ўзига ёки бошқалар олдида яхши томонларини кўрсатиб гапириш, яхши қилиб кўрсатиш.

Тақдирлаш — болани кадрлаш, муносиб баҳолаш, болага унинг қадри бор эканлигини сездириш.

Таъқиқлаш — тарбиявий мақсадда болага, болага бирор нарсани ман этиш.

Таҳсинлаш — болани “офарин”, “балли” каби сўзлар билан қарши олиш, мактаб юксак баҳолаш.

Тергаш — вақти-вақти билан болага етарли даражада каттиқ-қўлликни намоён қилиб, текшириб, ножўя хатти-ҳаракатлари учун қойиб, “йўли”дан қайтариб туриш.

Уялтириш — номаъқул қилиғи учун болага ўта ноқулайлик туғдириш, ҳижолат қилдириш.

Шақлантириш – боланинг хулки, мувафакциялари, келажагига **роят** мамнунлик ҳисси билан кизиқиш, реҳий кўтаринкилик билан **завқланиш**, завқлантириш, қаноатлантириш.

Болалар жамоасини шакллантириш

Жамоа (лот. “коллективус” – йиғилма, омма, биргаликдаги мажлис, бирлашма, гуруҳ) – бир неча аъзо (киши)лардан иборат бўлиб, ижтимоий аҳамиятга эга умумий мақсад асосида ташкил топган гуруҳ демакдир.

Замонавий талкинда “жамоа” тушунчаси икки хил маънода ишлатилади. Биринчидан, жамоа деганда бир неча кишиларнинг муайян мақсад йўлида бирлашувидан иборат ташкилий гуруҳ (м: ишлаб чиқариш жамоаси, завод жамоаси, ўқув юрти жамоаси, хўжалик жамоси ва ҳ.к.). тушунилади Иккинчидан, жамоа деганда юқори даражада уюштирилган гуруҳ тушунилади. Чунончи, болалар жамоаси юқори даражада уюштирилган бирлашма ҳисобланади.

“Жамоа” тушунчаси мактабгача таълим ёшидаги болаларда ўзига хос хусусиятга эга. Бу ёшда жамоага ҳар доим катталар раҳбарлик қилади. Бунда у болаларнинг ҳаракатларини маълум томонга йўналтиради, бошқаради, фаолиятда умумий натижаларга эришишда ҳар бир боланинг жамоадаги роли тўғрисидаги тасаввурларини шакллантиради, болаларнинг биргаликдаги фаолияти ва умумий кечинмалари болалар жамоасининг ташкил топишида асосий шарт-шароит ҳисобланади.

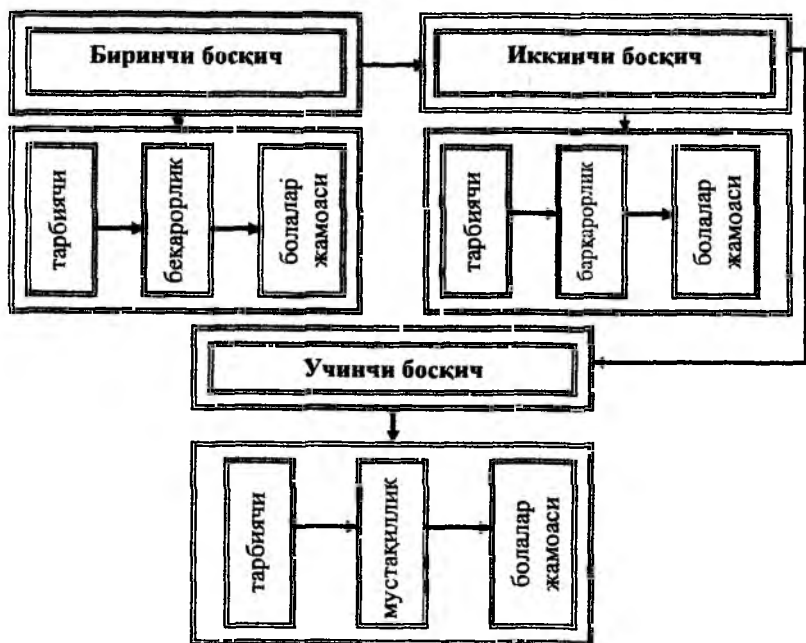
Жамоада ва жамоа ёрдамида тарбиялаш – тарбия тизимида муҳим аҳамиятга эга бўлган тамойиллардан биридир. Бола шахсини шакллантиришда жамоанинг етакчи рол ўйнаши тўғрисидаги фикрлар педагогика фанининг илк ривожланиш даврларидаёқ билдирилган. Жамоада унинг аъзолари ўртасидаги муносабатнинг алоҳида шакли юзага келади, бу эса боланинг жамоа билан биргаликда ривожланишини таъминлайди.

Бола ёшлигидан бошлаб ўзида бошқалар билан, болалар жамоаси билан мулоқотда, биргаликда бўлишга эҳтиёж сезади. Аммо кичкина бола жамоани ўзи танлай олмайди. У бир жамоага шароит тақозоси билан келиб қолади. Яшаб турган жойидаги ёки ота-онасининг ишхонаси яқинидаги МТМга қатнай бошлайди.

Болалар жамоаси – биргаликдаги фаолиятни ташкил этувчи, мустаҳкамлик, умумий жавобгарлик билан ажралиб турувчи, барча

аъзоларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларда тенглиги шароитида мажбурий алоқадорликка эга бўлган болалар гуруҳидир.

Болалар жамоасини шакллантириш – узоқ вақтни талаб этадиган мураккаб жараёндир (17-расм):

17-расм. Тарбияланувчилар жамоасини шакллантириш босқичлари

Аввалига биргаликдаги фаолият кўпинча ўйин билан боғлиқ бўлган фаолиятга бирлашади. Бу бирлашиш беқарор, қисқа вақтли бўлиб тез бузилади. Бундай *дастлабки бирлашиш*нинг ташкилотчиси тарбиячидир. Чунки у болаларга биргаликда ўйнашни таклиф этади. Болаларнинг биттаси машинага юк юкласа, иккинчиси ташийди, учинчиси юкни туширади; тўрт-беш киз уй-анжомлари билан “Хола-хола” ўйинини ўйнайди, тарбиячи эса уларга ролларни тақсимлашда ёрдам беради. Болаларнинг жамоага бирлаштиришнинг дастлабки босқичида тарбиячи бу бирлашишнинг марказида туради: кичик ёш гуруҳи болаларига ҳикоя, эرتак айтиб беради, ашула ўргатади, қизик ўйинчокларни кўрсатади.

Иккинчи босқич — болалар гуруҳининг барқарор бўлишини таъминлашдир. Бу даврга келиб болалар анча мустақил ҳамда ташкилотчилик қобилиятини эгаллаган бўладилар. Биргаликдаги фаолиятни мураккаб мақсадлари олдинган сурилади — ўйин-меҳнатга ўргатилади. Бу босқичда тарбиячининг вазифаси болаларда ташкилотчилик қобилиятини шакллантиришдир. Машғулот ўтказатганда унинг ўзи ҳаммага кўриниб туриши, сўзи эса ҳамма учун тушунарли бўлиши лозим. У болаларни ўз ўртокларининг ишини таҳлил қилишга жалб қилиш орқали уларни изланувчанликка, ростўйликка ўргатади. Тарбиячи болаларнинг ўз тенгдошларига хайрихоҳ бўлишларини тарбиялайди.

Болалар жамоасининг юқори босқичи уларда мустақилликнинг ортиши билан белгиланади: улар ўзлари бирлашадилар, ўзаро муносабатларни ўзлари бошқарадилар, айрим жамоа аъзолари хулқини ўзлари ҳал этадилар. Бу босқичда ўзини жамоа аъзоси сифатида англаб олиш юзага келади. Болалар вақти-вақти билан ҳамма учун керак бўлган топшириқ ва вазифаларни бажаришади (навбатчилик, жонивор ва ўсимликларни парвариш қилиш, байрамга гуруҳ хонасини безатиш). Бу босқичда тарбиячининг тутган йўли ўзгаради, у бевосита таъсир кўрсатишдан билвосита таъсир кўрсатишга ўтади: у маслаҳатчи, кагта ёшдаги ўртоқ ролини бажаради, яхши ташкилотчиларнинг ташаббусини қўллаб-қувватлайди, тортинчок болаларнинг жамоа билан биргаликда ҳаракатланишларига доир тушунтириш ишларини олиб боради.

**Жамоада тарбиялаш асосида
мактабгача таълим ёшидаги
болаларда ахлоқий
сифатларни таркиб топтириш**

Болаларни жамоада тарбиялаш жараёнида қатор ахлоқий сифатларни таркиб топтириш имконияти мавжуд: дўстлик, ўртоқлик, ростўйлик, одобилик, жамоавийлик, инсонпарварлик,

интизомлилик ватанпарварлик ва б.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларда жамоатчилик муносабатларининг бошланғич белгилари ахлоқий сифатларнинг мураккаб гуруҳидир. Бунга болаларнинг дўстлашиши, бирга ўйнаш ва меҳнат қилиш хоҳиши, қобилияти, бошқаларнинг кизиши, хоҳиш-истакларини ҳисобга олиши, бир-бирига ёрдам бера олиши, топшириқни виждонан бажариши, умумий иш ва умумий буюмлар учун гамхўрлик қилиши каби ахлоқий сифатлар мажмуаси киради.

Бундай ҳис-туйғу, тасаввур, тушунчалар бола шахсининг ижтимоий йўналтирилган ҳолда шаклланишига ёрдам беради, болада инсонпарварликнинг дастлабки намуналари шаклланади.

Инсонпарварлик ҳисси ахлоқ метёрлари ва қоидаларини ўргатиш асосида ривожланади. Бунинг учун болаларни яхши ишларни қилишга ўргатиб бориш керак. Инсонпарварлик ҳиссини тарбиялашда мактабгача ёш гуруҳини ҳисобга олиш зарур. Мазкур жараёнда болаларга намуна кўрсатиш, сюжетли ўйинлар, видеороликлардан фойдаланиш яхши самара беради.

Болаларни ўзаро бир-бирларига меҳрибон бўлишга ўргатиб боришда эса уларнинг бир-бирларини ёқтиришга асосланган алоқаларини ташкил этиш, ўзаро муносабатларини йўлга қўйиш, рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш зарур.

Болалар айрим ишларнинг уддасидан чиқиб, бошқа болаларни камситсалар, тарбиячи болага бирор нарсани билмаган ўртоғига ўргатиш, кераклиги, ўзини-ўзи макташ ярашмаслигини тушунтиради (“Сен Алишерга қандай ва нима қилиш кераклигини ўргат! Шунда Алишер ҳам роботни худди сендек ясай олади”).

Илк ёшда болалар бир-бири билан ўйнаганда халакит бермаслик, ўйинчокни тортиб олмаслик, керак бўлса сўраб олиш, ўртоғи ўйнаб бўлгунча кутиб туриш каби хусусиятларни ўзларига сингдириб боришади. Натижада болаларда ижобий муносабатнинг дастлабки шакллари намоён бўла бошлайди, бирга ўйнаш истаги пайдо бўлади. Тарбиячи эса, ўз навбатида бундай ижобий муносабатни, биргаликдаги фаолиятни рағбатлантириб бориши мақсадга мувофиқ.

Ўрта ёш гуруҳи болаларида хушмуомалилик, ўртоғига ачиниш, хурсандчилигидан қувониш, уни хурсанд қилиш, нарсасини бўлишиш каби жиҳатлар таркиб топтириб борилади. Болалар ўйинчоқдан биргаликда фойдаланишни келишиб оладилар, ўйинда ким қайси ролни бажаришини тортишмай осонгина ҳал этадилар, бир-бирларига умумий ишда ва бошқаларга ёрдам берадилар.

Катта ва мактабгача ёш гуруҳи болаларининг ўз тенгдош-ларига муносабати онгли тусда бўлади. Бу ёшдаги болалар ўз тенгдошларига меҳрибон, касал бўлганда ғамхўрлик қиладиган бўлиб қолади, бу ёшдаги болаларда жамоатчиликнинг дастлабки намуналари шаклланади. Тортишувларни ҳаққоний ҳал этади, ўртоғининг ноҳақлигини унга тушунтира олади.

Мақтабгача ёш давридан бошлаб болаларни **интизомлиликка** ўргатиб бориш зарур. Бунинг учун қуйидаги педагогик шарт-шароитларни ҳисобга олиш лозим:

1. Мақтабгача таълим ёшидаги болаларда интизомлиликни тарбиялашда тарбиячи, ота-оналар ва катталар обрўи, ўзаро муносабатлари энг муҳим ва биринчи даражали аҳамиятга эга.

2. Болаларни интизомлиликка ўргатишда аниқ тузилган кун тартиби ҳам муҳимдир. Болаларни доимий равишда кун давомида бажариладиган иш-ҳаракатларга одатлантириб бориш зарур.

3. Гуруҳ хонасининг тартиб билан жиҳозлангани, асбоб-анжомларнинг тўғри жойлаштирилиши ҳам интизомлиликни таркиб топтиришда муҳим аҳамиятга эга.

4. Болалар гуруҳида уларнинг қизиқиши, ривожланиши, ёш хусусиятига мос бўлган ўйинчоқларнинг етарлича бўлиши – турли хил фаолиятни бошлаш ва ривожлантириш, биргаликда ўйнаш, меҳнат қилиш, қизиқишлар бўйича машғулот билан банд бўлишга шароит яратади ва номақбул хатти-ҳаракатларнинг олдини олади.

5. Болаларда интизомлиликни тарбиялашда боланинг онгли-лигига асосланиш керак. Бунинг учун катталар бола талаб қилинаётган нарсани нима учун бажариш кераклигини унга яхшилаб тушунтиришлари керак. Бола муайян қондани эгаллаб олгандан сўнг топширикни ва аниқ ва тўлиқ бажаришга ҳаракат қилади.

6. Тарбиячи болалар гуруҳида илтифотлилик муҳитини яратиш учун болаларнинг фаолиятлари хилма-хил ва мазмунли бўлишига эътибор беради. Бу болаларда доимо бирор иш билан машғул бўлишга интилиш уйғотади, уларнинг ҳаётини йўлга қўяди, интизомлиликни таркиб топтиришга ижобий таъсир кўрсатади.

Мақтабгача таълим ёшидаги болаларда тарбияланиши лозим бўлган яна бир ахлоқий фазилат – **ватанпарварлик**дир. Ватанпарварлик – тарихий ҳодиса. У тарихан одамларнинг ҳаёт йўлининг пайдо бўлиши ва шаклланиши ҳамда унинг бутун тарихи давомида унга йўлдош бўлиб келган, у билан бирга ўзагаради ва ривожланади.

Ватанпарварлик барча тарихий даврлар ва барча авлод учун хос хусусиятдир. Жамиятнинг ривожланиши, мавжуд шарт-шароитларнинг ўзгариши билан ватанпарварлик тушунчаси мазмун-моҳияти ҳам ўзига хос аҳамият касб этиб боради. Ватанпарварлик тушунчасининг моҳиятини англаш учун ҳар бир давлатнинг ташкил топиши ва мустақамланиши, унинг миллий мустақиллик учун

кураши билан боғлиқ тарихий генезисидан хабардор бўлиш лозим. Ана шу сабабли ватанпарварлик минглаб йиллар давомида одамларда шаклланган юксак ҳиссиётдир.

Ватанпарварлик ва инсоннинг ватанпарварлик ҳиссиёти қатор ўзгариб боровчи омилларга боғлиқ. Ижтимоий ҳодиса сифатида ватанпарварликнинг пайдо бўлиши, унинг ҳаётийлиги унинг ўз табиати ва келиб чиқишига кўра объектив асосга эга эканлиги билан изоҳланади. Инсон ҳар доим ўзининг туғилиб ўсган жойи, ўзининг тарихий Ватанига эга бўлади. У ҳар доим турли алоқадорликлар, шу жумладан, у яшаётган, ривожланган, келажагини давом эттириш имкониятига эга бўлган атроф-муҳит билан ўзаро боғлиқдир. Айнан мазкур ва бошқа омиллар ватанпарварлик тушунчаси билан бевосита боғлиқдир. Ватанпарварлик ижтимоий-ахлокий қадрият сифатида инсониятнинг бирлиги, унинг тақдирининг умумийлиги, ҳар бир халқнинг миллий ўзига хосликларини сақлаб қолишини акс эттиради.

“Ватан” атамаси аслида арабча сўз бўлиб, “она юрт” маъносини билдиради, Ватан тушунчаси кенг ва тор маънода қўлланилади. Бир халқ вакиллари жамулжам яшаб турган, уларнинг аجدодлари азал-азалдан истиқомат қилган ҳудуд назарда тутилса, бу кенг маънодаги тушунчадир. Киши туғилиб ўсган уй, маҳалла, қишлоқ назарда тутилса, бу тор маънодаги тушунчадир²³.

Ўзбекистоннинг келажақда буюк давлатга айланиши Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов айтиб ўтганидек, тўртта маънавий-ахлокий негизларга асосланади. Булар:

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиш;
- ватанпарварлик²⁴.

Мустақил Ўзбекистонни буюк давлат даражасида тараққий этиши учун жамият маънавиятини ривожлантириш зарур. Зеро, маънавий камол топган инсонларгина буюк келажақ сари интиладилар. Маънавий етукликнинг энг муҳим белгиси эса ватанпарварликдир.

Ватанпарварлик шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, туғилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида қайғуриши

²³ Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Т., «Ўзбекистон», 1996. – Б.139.

²⁴ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Т., «Ўзбекистон», 1992. – Б.65.

ҳамда унинг порлоқ истиқболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилат саналади.

“Ватанпарварлик – ўз тақдирини ватан, миллат тақдир билан боғлаган барча кишиларга хос фазилат. Миллат тараққиётининг имкониятлари, шон-шухрати, обрў-эътибори ҳам шу миллат кишилар ватанпарварлик туйсусининг даражаси билан боғлиқдир”²⁵.

Ватанпарварлик – туғма, ирсий хусусият эмас, балки таълим-тарбия натижасида шаклланадиган маънавий-ахлоқий хислатдир. Болаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш жараёни инсонда турли фазилатларни шакллантириш, яъни ақлий, ахлоқий, эстетик, жисмоний, ҳукукий, фуқаролик, миллий ўзликни англаш, софдиллик, инсонпарварлик, миллатпарварлик ва бошқаларнинг умумий мажмуида таркиб топади. Зеро, миллатни, халқни ўз эзгу ниятига етишида Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, фуқароларда, хусусан ёшларда миллий мафкуравий қарашни тарбиялаш, айнан бугунги истиқлол шароити талаблари борасидаги таълимий-тарбиявий ва ижтимоий-иқтисодий муаммоларни бартараф этишда муҳим восита бўлиб хизмат қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам “миллий ғурур, миллий ифтихор ҳар қандай ишимизнинг пойдевори бўлмоғи керак”²⁶.

Бу муқаддас ғоялар миллати ва эътиқодидан қатъий назар, ёш авлоднинг, ҳар бир фуқаронинг онгига сингдирилиши керак. Бугунги ёшларда миллий ғурур, миллий туйғу каби тушунчаларни тарбиялаш ватанпарварлик муаммоси билан боғлиқлигиги ҳар бир Ўзбекистон фуқароси, фарзандлари “яхши англамоғи ва унга ўз онги, ихтиёри, хоҳиши ва истаги билан муносабатда бўлмоғи даркор”.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов мустақилликни мустаҳкамлашнинг асосий негизларидан бири “Ватанпарварлик” деб кўрсатар экан, демак, бугун ватанпарварлик тарбияси давлат аҳамиятига молик муаммо сифатида қаралишини таъкидлайди.

Ватанпарварликнинг ижтимоий-педагогик асослари қуйидагилардан иборатдир:

- ватанпарварлик туйғуси ижтимоий муносабатларни ташкил этиш жараёнида шахснинг ватан ҳамда унинг мавжудлиги даражасига нисбатан ёндашувида акс этади;

²⁵ Юсупов Э. Инсон қамолотининг маънавий асослари. – Т., «Университет», 1998. – Б.148.

²⁶ Атаджанова Ш. Оилада ўспирин-ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда миллий кадриятлардан фойдаланишнинг педагогик асослари: Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2001. – Б.23.

- ватанпарварлик туйғусига эга бўлиш шахснинг умумий камолоти, маънавий дунёқараши, тафаккури, шунингдек, ҳаётий тажрибаси негизида юзага келади;

- ватанпарварлик индивидуал хусусият бўлиб, у тарихий объектив шароитда намоён бўлувчи психологик-педагогик ҳодиса ҳисобланади;

- ватанпарварлик маънавий эҳтиёж сифатида узлуксиз, тизимли ҳамда самарали тарзда ташкил этилувчи педагогик-ижтимоий тарбия натижасида қарор топади;

- шахсда ватанпарварлик туйғусини тарбиялаш унинг ижтимоий жамият билан яқдиллигини таъминлашга хизмат қилиш билан бирга Давлат ва халқ манфаатларига уйғун келади.

Психологик муносабатларнинг барча ўзига хосликларини қамраб олган ҳолда, ватанпарварлик туйғуси ўзида когнитив (билишга оид), эмоционал ва ҳулқ-атвор қўникмаларини акс эттиради.

Когнитив (билишга оид) тушунчалар болаларнинг ўз Ватани, туғилиб ўсган жойи тарихи ва маданияти; юртдошларининг қаҳрамонликлари; олимларнинг, маданият арбобларининг ютуқ-лари; замонавий шароитда эришилган натижалар ҳақидаги билимларидан ташкил топади. Шунинг учун биз ватанпарварлик туйғусини шакллантиришимиз учун болаларда ана шундай онғи қарор топтиришимиз зарур. Ватанпарвар шахс ўз Ватани ҳақида қуйидагиларни билиши шарт:

- ўз туғилиб ўсган жойини севиши;

- ўз Ватанининг тарихини билиши, унинг ўтмиши ва бутуни билан фахрланиши, унинг энг яхши анъана ва мувафаккиятларини сақлаб қолиш ва қўпайтиришда фаол иштирок этиши;

- табиатни севиш ва ардоқлаш;

- ўз Ватанида яшаётган халқлар ўртасидаги дўстликни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш;

- бошқа миллат вакиллариининг ҳаёт йўли билан қизиқиш ва уларни анъана, урф-одатларини ҳурмат қилиш ва ўзаро тажриба алмашиш.

Эмоционал таркибий қисм Ватан тушунчасига хос барча нарсаларни идрок этиш билан боғлиқ ҳиссиётлар тизими билан тавсифланади ва акс эттирилаяётган объект билан боғлиқликда қуйидаги ҳис-туйғуларни ҳосил қилади:

- эстетик ҳис-туйғулар — она Ватан гўзалликларидан баҳраманд бўлиш;

- лирик ҳис-туйғулар – “кондошлик, якинлик ҳисси” – ватаннинг бир парчаси эканлигини ҳис этиш;

- гностик ҳис-туйғулар – Ватани ва ўзи туғилиб ўсган юрт тарихи, анъаналари ва маросимлари билан танишиш натижасида юзага келади;

- жамғарилган ҳис-туйғулар – мамлакатимиздаги табиат ва инсон ресурсларига доир тасаввурлар билан боғлиқликда намоён бўлади.

Хулқ-атворга доир таркибий қисм болаларда аниқ муносабатни пайдо қиладиган, чуқурлаштирадиган ва мустаҳкам-лайдиган ватанпарварликка доир инновацион хулқ-атвор тажриба-ларини талаб этади. Шунинг учун болаларда бизнинг, менинг сифатидаги Ватан туйғусини шакллантириш билан бир қаторда, уларда кейинги авлод учун энг яхши нарсаларни сақлаб қолиш ва кўпайтиришга доир фаолиятга фаол иштирок этишни таркиб топтириш зарур.

Ватанга муҳаббат ҳисси мактабгача таълим ёпидаги болаларда катталар томонидан боланинг руҳий тараққиётини ҳамда улар тафаккурининг аниқ ва образлилигини эътиборга олган ҳолда маълум изчиллик билан тарбиялаб борилади. Шунинг учун мазкур ёшдаги болаларда Ватанга муҳаббат ҳиссини уларга яқин ва таниш бўлган аниқ фактлар, ёрқин мисоллар орқали тарбиялаб борилади. Тарбиячилар болаларда ўз оиласига, уйига, МТМга ва болаларни ўраб турган атроф-муҳитга меҳр-муҳаббатни ва уларга содиқ бўлишни тарбиялаётиб, энг муҳим ижтимоий ҳис ҳисобланган ватанга муҳаббатни тарбиялаб боради.

Кичик ёш гуруҳи болалари теварак-атрофдаги воқеа-ҳодисаларнинг фақат ташқи белгиларини англай оладилар. Улар Мустақиллик, Наврўз, Ҳайит барамларини ҳамма кишилар шодиёналик билан кутиб олишларини кўради, бундан жуда завқланадилар, аммо бунинг сабаблари, натижалари билан қизикмайди. Бироқ мазкур ёш гуруҳи болалари теварак-атрофдаги кишилар меҳнати, уларнинг болаларга кўрсатаётган ғамхўрликлари билан катталар таништириб боришлари, аниқ мисоллар орқали тушунтириб боришлари лозим.

Кичик ёш гуруҳида ватанга муҳаббат ҳисси ўз уйига, МТМга, тарбиячига муҳаббатни тарбия-лашдан бошланади. Болалар оналар, тарбиячилар уларга қандай ғамхўрлик қилаётганини кўра оладилар ва ҳис этадилар, натижада болаларда уларга бўлган муҳаббат янада, ортади, уларнинг ғамхўрлик ва ҳимоясига ишонч ҳосил қилади.

Ўрта ёш гуруҳи болалари катталар меҳнатини, уларнинг жамият ривожини учун қўшаётган ҳиссалари, кишилар томонидан амалга оширилаётган ободонлаштириш ишларини тушунадиган бўлиб қолади. Мазкур ёш гуруҳи болалари энди кенгроқ доирадаги кишилар билан муносабатда бўла бошлайди. Улар ота-оналари ва тарбиячилардан ўз шахри, кишлоғи тўғрисида кўп нарсани билиб олади.

Катта гуруҳ болаларига уйда ота-онаси, бобо-бувиларига ёрдам бериш топширилади. Бутун гуруҳ болалари билан улар оилада катталарга қандай ёрдам берганликлари ҳақида суҳбатлашилади. Мазкур ёш гуруҳи тарбияланувчиларида ватанга муҳаббат ҳиссини тарбиялашда бадий адабиётлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Тайёрлов гуруҳи билан эса, тарбиячи жонажон шаҳар, кишлоқдаги энг кўрам жойларни, майдонларни, биноларни, боғларни кўрсатади. Қўча, майдонлар ва хиёбонларнинг номи шаҳар ёки кишлоқнинг келиб чиқиш тарихини, халқнинг ўтмишини аниқлашнинг тушунтириб боради. Бу номлар ижтимоий ҳаёт, буюк олимлар, халқ эъзозлаган кишилар шарафига қўйилганини тушунтиради. Шунингдек, мазкур ёш гуруҳи тарбияланувчилари билан “Хотирамиз ҳамроҳимиз, қадр эса қоматимиз”, “Ўзбекистон – байроғингиз”, “Беғубор болалик ҳимоячилари”, “Уйим – Ватан ичра бўстони” каби ватанпарварлик мавзусидаги турли тadbирлар, машғулотлар ўтказиш яхши самара беради.

Шундай қилиб, ахлоқ маънавиятнинг таркибий қисми сифатида шахс камолотининг юқори босқичи саналса, ахлоқий тарбия МТМда болаларда юксак инсоний фазилатларни шакллантиришнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий тарбиялаш мазмуни боланинг маънавий дунёсини, унинг онгини, ахлоқий ҳисларини, шахсий сифатлари ва хулқини тарбиялаш ҳамда ривожлантиришни тақозо этади. Мактабгача ёшидаги болаларни ахлоқий тарбиялашда болаларда ахлоқий ҳис-туйғулар ва хатти-ҳаракат кўникмаларини шакллантириш; хулқ маданияти ва ижобий ҳис-туйғуларни тарбиялаш; ахлоқий хулқ-атвор кўникмаларини ривожлантириш каби вазифалар ҳал этилади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Ахлоқ деганда нимани тушунаси?
2. Ахлоқ қандай унсурларни ўз ичига олади?

3. Ахлоқий тарбия деганда нимани тушунаси?
4. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий тарбиялаш мазмуни нимадан иборат?
5. МТМда ахлоқий тарбияни ташкил этишнинг педагогик шарт-шароитларига нималар киради?
6. Ахлоқий фазилатларни шакллантириш технологияси қандай босқичларни ўз ичига олади?
7. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий тарбиялаш методларини шартли равишда қандай гуруҳларга ажратиш мумкин?
8. Ахлоқий онгни шакллантириш методларини сананг ва уларга изоҳ беринг.
9. Ахлоқий хулқ-атворни шакллантириш методларига нималар киради?
10. Ахлоқий мотивацияни ҳосил қилувчи методларнинг аҳамиятини қандай баҳолаш мумкин?
11. Болалар жамоасини шакллантириш босқичларини сананг ва ҳар бир босқич мазмунини баён этинг.
12. Мактабгача таълим ёшидаги болаларда шакллантириш зарур бўлган ахлоқий фазилатлар ҳақида маълумот беринг.

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. Ижтимоий муносабатлар ҳамда шахс хатти-ҳаракатини тартибга соладиган қонун-қоидалар мажмуи нима деб аталади?
 - a) ҳуқук;
 - b) ахлоқ;
 - c) меъёр;
 - d) қоида.
2. ... ҳар бир инсон ва жамият уйғунликда мавжуд бўла олишига интилган кишилик жамиятининг қўп асрлик тажрибаси натижасидир.
 - a) ҳуқуқий меъёрлар;
 - b) *Ахлоқий меъёрлар;*
 - c) экологик кўрсаткичлар;
 - d) эстетик мезонлар.

3. Бир турдаги хулқ-атвор, такрорланадиган вазият, талаб, стандарт, тақлид учун мисол, ижтимоий фикр, дид, қоида, урф-одат шаклидаги намуна – бу ...

- a) ҳуқуқ;
- b) ахлоқ;
- c) меъёр;
- d) қоида.

4. Ижтимоий муносабатлар ва жамият аъзоларининг ижтимоий аҳамиятли фазилатлари, моддий ва маънавий мерос қандай номланади?

- a) қадрият;
- b) фазилат;
- c) маҳсулот;
- d) орият.

5. Тарбиянинг мақсад ва вазифаларини ойдинлаштириш, тарбия жараёнининг ҳар бир босқичини алоҳида-алоҳида лойиҳалаш, тарбиянинг шакл, метод ва воситаларини аниқ белгилаб олишга қаратилган тизимли жараён – бу ...

- a) шахсга инсонпарвар ёндашув;
- b) тарбияга технологик ёндашув;
- c) педагогик фаолиятга тизимли ёндашув;
- d) тарбия жараёнига мажмуавий ёндашув.

6. ... тарбияланувчиларнинг ахлоқий тасаввур ва билимларни эгаллаб олишга, уларда маданий хулқ ва ижобий муносабатларни, шахснинг ахлоқий ҳис-туйғулари ва сифатларини тарбиялашга қаратилган фаолият усуллари дир.

- a) ахлоқий тарбия методлари;
- b) ахлоқий тарбия меъёрлари;
- c) ахлоқий тарбия мақсадлари;
- d) ахлоқий тарбия натижалари.

7. ... – тарбиялаш мақсадида боладан бирор нарсани қатъият билан сўраб туриш бўлиб, тарбияланувчиларнинг маълум бир фаолиятини рағбатлантириш ёки бартараф этишга хизмат қилади.

- a) тавсия;
- b) таклиф;

- c) кўрсатма;
- d) талаб.

8. Бир неча аъзо (киши)лардан иборат бўлиб, ижтимоий аҳамиятга эга умумий мақсад асосида ташкил топган гуруҳ қандай номланади?

- a) элат;
- b) уруғ;
- c) оила;
- d) жамоа.

9. Биргаликдаги фаолиятни ташкил этувчи, мустаҳкамлик, умумий жавобгарлик билан ажралиб турувчи, барча аъзоларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларда тенглиги шароитида мажбурий алоқадорликка эга бўлган болалар гуруҳи – бу ...

- a) фахрийлар жамоаси;
- b) меҳнат жамоаси;
- c) болалар жамоаси;
- d) гуруҳ жамоаси.

10. Тарбияланувчилар жамоасини шакллантириш неча босқичда кечади?

- a) 2 босқичда;
- b) 3 босқичда;
- c) 4 босқичда;
- d) 5 босқичда.

8-§. Меҳнат тарбияси

Режа:

1. Меҳнат тарбиясининг мақсад ва вазифалари.
2. МТМдаги меҳнат тарбиясининг мазмуни.
3. МТМда меҳнатни ташкил этиш шакллари.
4. МТМда болалар меҳнатини режалаштириш.

Таянч тушунчалар: меҳнат, меҳнат тарбияси, меҳнат тарбиясининг мақсади, меҳнат тарбиясининг вазифалари, меҳнат тарбиясининг мазмуни, меҳнат тарбиясининг шакллари, ўз-ўзига хизмат, хўжалик-маиший меҳнат, табиат кучоғидаги меҳнат, қўл меҳнати, болалар меҳнатини режалаштириш.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Азизова З. Мактабгача катта ёшдаги болаларда кўтирчоқ театри воситасида ахлокий-эстетик сифатларни шакллантириш. – Т.: АДУ, 2010.
2. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
3. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
4. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФИТИ, 1999.
5. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
6. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФИТИ, 1995.
7. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод.қўлл. – Т., ТДПУ, 2007.
8. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

Меҳнат тарбиясининг мақсад ва вазифалари

муносабат, шунингдек, муайян ижтимоий-фойдали ҳаракат кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни бўлиб, ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади.

Меҳнат тарбияси болаларга меҳнатнинг моҳиятини чуқур англатиш, уларда меҳнатга онгли

Меҳнат тарбиясининг мақсади болаларда меҳнатга онгли муносабатни шакллантиришдир. Шунингдек, меҳнат орқали болаларни ҳар томонлама ривожлантириш, маънавий-ахлоқий фазилатларни таркиб топтириш, келажакдаги меҳнат фаолиятига руҳий жиҳатдан тайёрлаш, уларда меҳнат қилиш хоҳишини сингдириб бориш ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

МТМдаги **меҳнат тарбиясининг вазифалари** хилма-хил бўлиб, уларни қуйидаги уч катта гуруҳга тасниф этиш мумкин:

Биринчи гуруҳ вазифалари болаларнинг мустақил меҳнат фаолиятига педагогик таъсир кўрсатиш билан белгиланади:

1. Болаларни мақсад қўйишга, меҳнат қўниқма ва малакалари, меҳнат маданияти бўйича керакли материаллар ва меҳнат қуролларини танлаб олишга ўргатиш.

2. Болаларда бўлажак меҳнат фаолиятини шакллантириш, меҳнат жараёнларини меҳнатда катнашувчилар ўртасида тақсимлаш, меҳнатда яхши натижаларга эришиш малакаларини шакллантириш.

3. Меҳнат фаолиятининг дастлабки ижтимоий сабабларини шакллантириш, буюмлар ва ҳаракатларга қизиқиш уйғотиш орқали меҳнат натижаларига эришиш, катта гуруҳларда эса меҳнатнинг ижтимоий аҳамиятли эканлигини англаб етиш.

Иккинчи гуруҳ вазифалари катталар меҳнатига ижобий муносабатни тарбиялашга қаратилган:

1. Болаларга катталарни қандай натижаларга эришиш учун меҳнат қилаётганини тушунтириш.

2. Болаларга меҳнат аҳлига ҳурматни, уларга қўлидан келганича ёрдам бериш хоҳишларини тарбиялаш.

3. Катталарнинг меҳнат натижаларини асраб-авайлашга ўргатиш.

Учинчи гуруҳ вазифалари меҳнат фаолиятида бола шахсини шакллантиришга қаратилган:

1. Болаларда меҳнатсеварлик, ҳар қандай меҳнатга катнашиш, бошлаган ишини охирига етказиш учун бор кучини аямаслик, ўз шахсий меҳнатига нисбатан тўғри муносабатни тарбиялаш.

2. Жавобгарлик, мустақиллик, мақсадга қаратилганлик, қатъийлик, ташаббускорлик ва фаоллик, сабр-матонатлилик, чидамлилиқ каби бола шахсининг ахлоқий сифатларини тарбиялаш.

3. Маданий ҳуқ ва ўз тенгдошларига нисбатан ижобий муносабатни тарбиялаш, ўзаро келишган ҳолда бирга ишлай олиш, жамоа ишида натижага эришгунча ўз меҳнати билан қатнашиш, ўзи ва ўртокларининг меҳнатини ҳолисона баҳолаш, ёрдам бериш.

МТМдаги меҳнат тарбиясининг мазмуни

МТМда тарбияланувчиларни меҳнатнинг дастлабки асослари билан таништиришга алоҳида эътибор қаратилади. Бу борадаги

педагогик фаолият тизимли ташкил этилади. МТМда меҳнат тарбияси икки йўналишда амалга оширилади (18-расм):

18-расм. МТМда ташкил этиладиган меҳнат тарбиясининг асосий йўналишлари

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни *катталар меҳнати билан таништириш* орқали уларга катталар меҳнати ижтимоий-фойдали, ишлаб чиқариш меҳнати бўлиб, моддий ва маънавий бойликларни яратишга қаратилганлиги ҳақида тушунча бериш, катталар меҳнати ҳақида аниқ билим ва тасаввур ҳосил қилиш, меҳнат ва меҳнат натижаларини қадрлашга ўргатиш, меҳнатга қизиқиш ва муҳаббатни уйғотиш, меҳнат қилиш хоҳишини тарбиялаш кабилар амалга оширилади.

Катталар меҳнати билан таништириш “Мактабгача таълим ёшидаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари” асосида ишлаб чиқилган “Болажон” таянч дастурининг “Атроф-олам тўғрисида билимга эга бўлиш ва уни англаш” бўлимида берилган.

“Болажон” дастурига биноан ҳар бир ёш гуруҳидаги болалар катталар меҳнати тўғрисида қуйидаги билим ва тасаввурларни эгаллаб олишлари лозим:

Илк ёш гуруҳида:

1. Катталар меҳнатига қизиқишни тарбиялаш.
2. МТМ ходимларининг меҳнат жараёнлари билан таништириш.
3. Болаларга катталарнинг меҳнатини ҳурмат қилиш туйғусини шакллантириш.

Кичик ёш гуруҳида:

1. Катталар меҳнати натижасида керакли нарсалар, предметлар яратилишини тушунтириш.

2. Ошпаз, кир ювувчи, сотувчи, курувчи, хайдовчи меҳнати ва уларнинг асосий ишлари ҳақида билим бериш.

3. Иш натижаси ва унинг аҳамиятини ажратиб кўрсатишга ўргатиш.

4. Катталар меҳнати учун зарур бўладиган материаллар, кишилар меҳнатини енгиллаштирадиган, меҳнат жараёни ва натижаларига эришишни тезлаштирадиган машиналар билан таништириш.

5. Турли транспорт воситалари ва касблар ҳақида тушунча бериш. Болаларнинг бу борадаги билимларини кенгайтириш ва уларнинг номларини тўғри айтишга одатлантириш.

Ўрта гуруҳда:

1. Болаларда катталар меҳнатига ҳурмат ва қизиқиш ҳиссини тарбиялаш.

2. Ўзбек халқининг миллий ҳунармандчилик меҳнати — дурадгорлик билан таништириш.

3. Дехқон меҳнати ҳақида қисқача маълумот бериш.

4. Болаларнинг ўз тарбиячиси ва бошқалар меҳнати ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш.

5. Болаларни катталар меҳнати билан таништириш жараёнида уларда инсон ва унинг меҳнатига ҳурмат ҳиссини шакллантиришга эътиборни кучайтириш.

Катта гуруҳда:

1. Болаларнинг катталар меҳнати ҳақидаги тасаввурларини умумлаштириш.

2. Ишлаб чиқариш корхоналари, қурилишлар, далаларда қилинадиган меҳнат ҳақидаги билимларини такомиллаштириш.

3. Меҳнатнинг шу жойда тарқалган турлари билан болаларни яқиндан таништириш.

4. Уларни яқин атрофдаги корхонага олиб бориш (мебель, автомобил, телевизор, чинни ишлаб чиқарувчи корхона, новвойхона ва ҳ.к.). Бу корхонанинг номи, у ерда кимлар ишлаши, қандай маҳсулот ишлаб чиқариши, меҳнат қуроли ва асбоблари ҳақидаги билимларини аниқлаш ва такомиллаштириш.

5. Улар ишлаб чиқараётган маҳсулотларни мамлакат аҳолиси учун аҳамияти билан таништириш.

6. Машинасоз, тикувчи, косиб, новвой, ошпаз, ўймакор, бўёқчи, хайдовчи каби касблар билан таништириш.

7. Ишнинг мақсади, натижаси ва уларнинг жамият учун аҳамияти, турли хил “ақлли” машиналарнинг кишилар меҳнатини

енгиллаштириши, товарлар сифатини яхшилаш ва ишлаб чиқаришни тезлаштиришдаги роли ҳақидаги билимларини кенгайтириш.

Мактабга тайёрлов гуруҳида:

8. Болаларни заргарлик, зардўзлик, мисгарлик, ганчкорлик каби халқ хунармандчилиги билан таништириш.

9. Болаларни катталар меҳнати ҳақидаги тасаввурларини ривожлантириш, кишилар меҳнатига ҳурмат ҳиссини тарбиялашни давом эттириш.

10. Болаларга деҳқончилик, чорвачилик ҳақида сўзлаб бериш ва уларни деҳқон, чорвадор ва боғбон меҳнатининг мазмуни билан таништириш.

11. Бозор ҳақида тушунча бериш.

12. Почта алоқаси хизмати билан таништириш.

13. Почтанинг вазифаси ва аҳамияти ҳақида маълумот бериш.

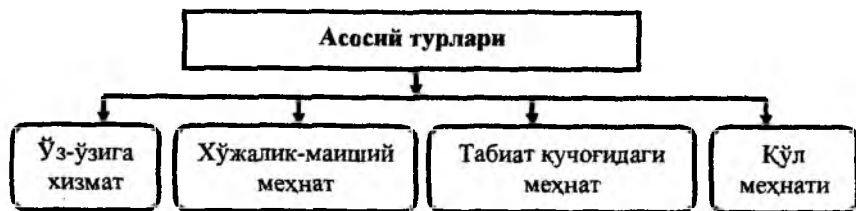
14. Телефон алоқаси ва телеграфчилар, уларнинг меҳнати, телефон хизматининг ҳаётимиздаги аҳамияти ҳақида маълумот бериш.

15. Буюмларнинг бир неча хил белгилари ва улардан фойдаланиш ҳақида тушунча бериш.

16. Матодан қилинган буюмлар, уларнинг турлари ва фойдаланиш усуллари ҳақида тушунча бериш.

17. Темир ва ёғочдан ишланган буюмлар ва улардан тўғри фойдаланиш ҳақида тушунчалар ҳосил қилиш.

Мактабгача таълим ёпидаги болалар меҳнатини ташкил этишда меҳнатнинг куйидаги турларидан фойдаланилади (19-расм):

19-расм. Болалар меҳнатининг асосий турлари

Ўз-ўзига хизмат – болалар меҳнатининг бир тури бўлиб, унда болалар илк ёпидан бошлаб мустақил овқатланишга, ювинишга, кийиниш ва ечинишга, ўйинчоқларни йиғиштириб қўйишга ўргатилади. Ўз-ўзига хизмат қилиш жараёнида болаларда мустақиллик, маълум мақсад билан ҳаракат қилиш каби сифатлар

шаклланади, болалар мустақил равишда ўзларининг қўлларидан жёлган ишни бажаришга ўрганадилар. Ўз-ўзига хизмат қилиш болаларда оддий меҳнат турларига нисбатан кизиқиш уйғотади, батартибликка, интизомли бўлишга, хулқ-одобга ўргатади.

Болалар *хўжалик-маиший меҳнат*га МТМ ва оилада жалб этилади. Хўжалик-маиший меҳнатга хона ва майдончани йиғиштириш, столни безатиш ва столдаги идиш-товокларни йиғиштириш, чой идишларини, қўғирчоқ кийимларини, майда нарсаларни ювиш, машгулотга керакли материални тайёрлаб қўйиш, машгулотдан кейин стол устидаги нарсаларни йиғиштириб олиш кабиларни киритиш мумкин.

Табиатдаги меҳнат боланинг ҳар томонлама ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ўсимлик ва ҳайвонлар, йил фасллари, жонсиз табиат бурчагидаги билимлар манбаи, болаларда меҳнатсеварликни, табиатга масъулиятли муносабатни шакллантириш воситасидир. Шу билан бирга болалар меҳнатнинг бу тури орқали тупроқни экишга тайёрлаш ва ўғитлаш, кўчат ўтказиш, ўсимлик ва ҳайвонларни парвариш қилиш каби бир қанча меҳнат кўникма ва малакаларини эгаллаб оладилар. Меҳнатнинг асосан очиқ ҳавода ташкил этилиши болалар организмни чиниқтиради, уларнинг соғлигини мустаҳкамлайди.

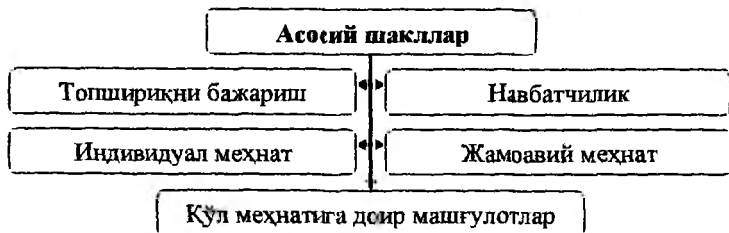
Табиатдаги меҳнат болада билишга кизиқишни ривожлантиришда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Болалар жонли объектнинг ўсиши ва ривожланишини кузатадилар, айрим ўсимлик ва ҳайвонларнинг ўзига хосликларини билиб олади, тажрибаларни ўтказишда иштирок этади.

Қўл меҳнати – машгулот, ўйинларга меҳнат фаолияти учун зарур бўлган ўйинчоқ ва қурилмалар (қоғоз кийимларини ташлаш учун, ўсимликлар уруғи учун қутичалар, қўғирчоқ кийимлари, қалпоқчалар, ниқоблар ва шунга ўхшаш нарсалар)ни тайёрлаш бўйича болалар меҳнагидир. Қўл меҳнатини бажариш орқали бола аниқ натижага эришади, яъни нарса-буюмлар вужудга келади. Болалар ёпиштириш, бўйиш, кирқиш, арралаш, миҳ қоқиш, тикиш ва шунга ўхшаш оддий меҳнат кўникма ва малакаларини эгаллаб оладилар. Уларда ижодкорлик, топқирлик, зеҳнийлик хислатлари ривожланади.

**МТМда меҳнатни ташкил
этиш шакллари**

Мактабгача таълим ёшидаги болалар меҳнатини ташкил этишга қаратилган педагогик фаолият муайян шакллара ташкил

этилди. Улар (20-расм):

20-расм. МТМда ташкил этиладиган меҳнат тарбиясининг асосий шакллари

Топшириқ – мактабгача таълим ёшидаги болалар меҳнатини ташкил этишнинг бошланғич шакли ҳисобланиб, барча ёш гуруҳларида қўллаш имкониятини беради.

Илк ва кичик ёш гуруҳларида болаларга унча мураккаб бўлмаган ва қисқа муддатли топшириқлар берилади: “Ўйинчокни, китобни, стулни олиб кел! Жойига олиб бориб қўй! Тушки овқат учун стол устига қошиқларни қўйиб чик!”.

Ўрта ва катта гуруҳдаги болаларга бериладиган топшириқлар анча мураккаб бўлиб, улар энди хонадан ташқарида бажаришга мўлжалланган ва маълум бир кишига мурожаат қилиш билан боғланган. Шунингдек, топшириқлар (ўйинчоқларни йиғиштириш, гулларга сув қўйиш, тўкилган барглارни териб, тегишли жойга олиб бориб ташлаш) икки-уч боладан ташкил топган кичик гуруҳлар томонидан бажарилиши мумкин.

Мактабга тайрлов гуруҳида бериладиган топшириқлар яна ҳам мураккаблашади. Бундай топшириқлар боладан алоҳида масъулиятни ва бошқаларга ғамхўрлик билан муносабатда бўлишни таркиб топтириш билан боғлиқ бўлади: кичик гуруҳ болаларини сайрга чиқишдан олдин, уйкудан кейин кийинишига ёрдам бериш, уларнинг столини тушлик овқатга тайёрлаб бериш, энага тоза сочиқларни осиш, тоза чойшабларни олиб келишга ёрдамлаш ва бошқалар.

Навбатчилик – жамоа учун мўлжалланган меҳнат фаолиятининг шакли бўлиб, у мажбурий тартибда бажарилади. Болаларнинг навбатчилиги кичик гуруҳда йил охиридан бошланади.

Барча болаларнинг меҳнатда доимий иштирок этишларини таъминлаш учун навбатчилиكنинг хилма-хил турлари уюштирилади: опхонада (ҳамма ёш гуруҳларида), машғулотга тайёрланишда (ўрта

гуруҳдан бошлаб), ўсимлик ва ҳайвонларни парвариш қилишда (катта ва мактабга тайёрлов гуруҳларида).

Кичик гуруҳ болалари ошхонада навбатчилик қиладилар. Бирданига тўрт-беш бола навбатчилик қилиши мумкин, ҳар бир бола бир-икки столни безатади. Катта ва тайёрлов гуруҳларида болаларнинг вазифалари кенгяда. Нонушта ва тушлик овқатга, кеч тушки ва кечки овқатга дастурхон тузатиш, овқатланиб бўлингандан сўнг идиш-товокни овқат тарқатиладиган столга йиғиштириш, столлар устини йиғиштириб олиш, энагага чой идишларини ювишда ёрдам бериш шулар жумласидандир. Бу ёшдаги болалар икки нафардан навбатчилик қилишади, аммо ҳар бир боланинг иш ҳажмлари ортади.

Машғулотга тайёргарлик бўйича навбатчилик ўрта гуруҳда – болалар ошхонада навбатчилик қилишни билиб олганларидан сўнг киритилади. Бу навбатчилар стол ва стулларни, машғулотга керакли материалларни, қўлланмаларни машғулотга тайёрлайдилар ва хонани тартибга келтирадилар.

Катта гуруҳдан бошлаб болалар табиат бурчагида навбатчилик қила бошлайдилар. Навбатчиликнинг бу тури ҳам таълимий, ҳам тарбиявий аҳамиятга эга. Навбатчиликнинг бу турида ҳам болалар иккитадан тайинланади: бири ўсимликларни парвариш қилса, иккинчиси жониворларга қарайди. Улардан қайси бири бўш қолса, иккинчисига ёрдам беради.

Болаларнинг меҳнат тарбиясини ташкил этиш шаклларида яна бири қўл меҳнати бўйича машғулотдир. Билим ва малака биринчи марта берилаётган бўлса ва у тушунтириш ҳамда барча болаларга яққол, кўргазмали қилиб кўрсатишни талаб этган ҳолларда ана шундай машғулотлар ўтказилади.

Болаларни меҳнат тарбиясини ташкил этишнинг тоқшириқ, навбатчилик қабиларга қараганда яна бир нисбатан мураккаб шакли – болаларнинг умумий, биргаликдаги, жамоавий меҳнатини ташкил этишидир. Умумий, биргаликдаги ва айниқса, жамоавий меҳнат болаларда ўз ҳаракатларини бошқаларники билан уйғунлаштириш, бир-бирига ёрдам беришни таркиб топтириш учун ижобий шарт-шароит яратади, ишни бир хил суръатда бажаришни таъминлайди.

Умумий, биргаликдаги, жамоавий меҳнат болалар фаолиятининг ижтимоий йўналтирилган мақсадини бирлаштиради. Бундай меҳнат натижаси ҳамма учун фойдали бўлиши билан тавсифланади. Хонани, МТМ майдончасини тартибга келтириш, гуруҳ хонасини байрамга

безатиш кабилар болаларнинг ҳаммасини меҳнат жараёнида иштирок этишларини талаб этади.

Умумий меҳнат қўйилган мақсад билан боғлиқликда болаларнинг меҳнат фаолиятини ташкил этишда ҳар бир бола ишнинг маълум бир қисмини бажаришларига асосланилади. М: тарбиячи болалардан гуруҳ хонасини тартибга келтиришни сўрайди ва уларга топшириқларни тақсимлаб беради: Алишер ва Элёр қурилиш материалларини кутига жойлайди; Шахноза ва Мафтуна қўғирчокка тоза кийимларини кийдиради; биз Сора ва Бехрўз билан биргаликда столни устини тозалаймиз.

Биргаликдаги меҳнат болаларнинг бир хил суръат ва сифатдаги ўзаро ҳаракатини талаб этади. Бундай меҳнат турини ташкил этишда болаларни алоҳида звеноларга бирлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, ҳар бир звенога берилган топшиқлар ҳам болалар ўртасида тақсимланади: болалардан бири ўйинчоқ-ларни жавондан олиб, полга қўяди, бошқаси жавонни чангдан тозалайди, учинчиси эса, ўйинчоқларни қайтадан жавонга тахлайди.

Жамоавий меҳнат болаларда меҳнатга доир ҳамда ахлоқий вазифаларни ҳал этишга имкон беради: меҳнатга доир топшириқни тақсимлаш, тасодиқий зарурият билан боғлиқликда бир-бирларига ёрдам беради, умумий, биргаликдаги ишнинг сифати учун интилишади. Болалар меҳнат фаолиятининг жамоавий шакли жамоавий ўзаро муносабатларни мақсадга йўналтирилган тарзда тарбиялашга имкон беради. Ҳар қандай умумий ёки биргаликдаги меҳнат жамоавий тавсифга эга бўлмаслиги мумкин, бироқ ҳар қандай жамоавий иш умумий ва биргаликдаги меҳнатни ўзида акс эттиради.

МТМда болалар меҳнатини режалаштириш

Болаларнинг меҳнат фаолиятларини ташкил этиш шаклларида доир режалаштириш маъқулдир. Меҳнатни ташкил этиш шакли сифатида барча гуруҳларда топшириқдан фойдаланилади. Ўз мазмунига кўра топшириқлар турлича бўлиши мумкин. Тарбиячининг иш режасида янги топшириқ мазмунини қайд этиш, сўнгра уни бажаришга жалб этиладиган болалар исмларини кўрсатиш мақсадга мувофиқдир. Бу тарбиячига мазкур топшириқ билан барча тарбияланувчиларни камраб олиш ва уларни керакли меҳнат топшириқларини бажаришга ўргатиш, барча болаларнинг қўлидан келадиган бўлиб боришига кўра

тарбиячи ўзининг алоҳида эътиборига муҳтож бўлган болаларнинг исмларинигина кўрсатиб беради.

Болалар навбатчилигига раҳбарликни режалаштирар экан, тарбиячи меҳнат ҳажми ва мазмунини, ўзи болаларга навбатчиларнинг вазифаларини таништиришда фойдаланадиган жиҳоз, метод ва усулларни кўрсатади.

Кейинчалик навбатчилик ишига раҳбарлик режада меҳнат мазмуни мураккаблашган, навбатчиликка жалб қилинаётган болалар тарбиячининг алоҳида эътиборига муҳтож бўлган ҳолларда кўрсатилади. Вақти-вақтида навбатчилик болаларнинг бирларидан иккинчиларига топширилади вақтда (катта гуруҳда) болалар билан суҳбат режалаштирилади.

Режада болаларнинг жамоа шаклидаги меҳнатларини ташкил қилиш мазмуни ва таркиби, ўтказиш вақти кўрсатилади. Зарур жиҳозлар белгиланади ва жойлаштирилади.

Наврўз ва мустақиллик байрамларидан аввал уюштириладиган умумхалқ хашарлари, байрамлари МТМсида болаларда Ватанга муҳаббат, байналмилалчи хислатини тарбиялаш, уларга халқнинг жангвор ва меҳнат анъаналарини таништириш мақсадларида нишонланади.

Байрамлар тарбиянинг муҳим воситаси сифатида пухта режалаштирилиши лозим. Режада муассасанинг бутун жамоаси, шу жумладан болаларнинг ҳам тайёргарликлари акс эттирилади.

Тарбиячининг жорий режасида болаларга у ёки бу байрам (ёки машҳур сана) нинг аҳамияти ҳақида ҳикоя қилинадиган, болалар катта ёшларнинг байрамга тайёргарликлари билан танишиш имконига эга бўладиган сайр-томошалар ўтказиладиган турли машғулотлар назарда тутилади. Болаларни байрам эртакларида қатнашишга тайёрлаш: шеърлар, қўшиқлар айтиш, рақсга тушиш, либос ва бошқа атрибутларни тикиши ҳам режалаштирилади. Педагогик кенгашда байрам дастури ишлаб чиқилади ва тасдиқланади, болаларни байрамга тайёрлаш жараёнида ҳам, байрамни ўтказиш кунда ҳам уюштириш шакллари ўйлаб чиқилади ва пухта режалаштирилади.

Умумхалқ байрамларига бағишланган эртаклардан ташқари тарбиячи болалар билан маиший байрамлар ва турли кўнгил очишлар: янги йил байрами, болаларни мактабга чиқариш, бир ойда туғилган болаларнинг туғилган кунларини бир кунда нишонлаш, шунингдек, кўғирчоқ, соя театрини, кўнгил очадиган видеофилм ва

кинофилмлар, ойнаи жаҳон кўрсатувларини кўрсатиш ва шу кабиларни ўтказишни режалаштиради.

МТМ ота-оналар ўртасида ишлашни режалаштириш педагоглик тарғиботини амалга ошириш режалаштирилади. Уларни оила ва МТМнинг болаларга таъсир кўрсатишда ҳаикорликни йўлга қўйиш мақсадларида таълим-тарбиявий иш мазмуни билан таништиради, болаларни оилада тарбиялашнинг илғор тажрибасини ўрганади, умумлаштиради ва тарқатади. Бу иш узлуксиз тарзида амалга оширилади ва МТМ мудираси томонидан ҳам (йиллик режада), ҳар бир гуруҳ тарбиячиси томонидан ҳам режалаштирилади. Ишни ташкил этиш усуллари ва уларнинг мазмуни қуйидагиларни: ота-оналар мажлисларини, маслахатларини ўтказишни, бола оиласига боришни, очик эшиклар кунини, машғулотлар ўтказишни, болалар ишлари кўргазмаларини ташкил этишни, ота-оналар бурчакларини янгилаш ва шу кабиларни назарда тутати.

Шундай қилиб, меҳнат шахснинг маънавий-ахлоқий, жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолотга эришишнинг муҳим шартидир. Шу сабабли МТМда меҳнат тарбиясини самарали ташкил этишга эътибор қаратилади. Меҳнат тарбияси ёрдамида болаларга меҳнатнинг моҳияти аёнлатилади, уларда меҳнатга оғли муносабат, муайян ижтимоий-фойдали ҳаракат кўникма, малакалари шакллантирилади. Тарбияланувчиларда даслабки меҳнат кўникмаларининг шакллантирилиши узлуксиз таълимнинг кейинги босқичлари ва оилада мураккаб кўникма, малакаларга эгалликни тақозо этувчи меҳнат фаолиятини изчил ташкил этиш орқали касбий фаолиятга самарали тайёрлаш имкониятини яратати.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Меҳнат тарбияси деганда нимани тушунаси?
2. Меҳнат тарбиясининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
3. МТМда меҳнат тарбияси қандай йўналишларда амалга оширилади?
4. “Болажон” дастурига биноан болалар катталар меҳнати тўғрисида қандай билим ва тасаввурларни эгаллаб олишлари лозим?
5. Мактабгача таълим ёшидаги болалар меҳнатини ташкил этишда меҳнатнинг қандай турларидан фойдаланилади?

6. Мактабгача таълим ёпидаги болалар меҳнатини ташкил **ўтишнинг** асосий шаклларига нималар киради?

7. Умумий, биргаликдаги, жамоавий меҳнатнинг ўзига **қосликларини** изоҳланг.

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. ... болаларга меҳнатнинг моҳиятини чуқур англашиш, уларда **меҳнатга** онгли муносабат, шунингдек, муайян ижтимоий-фойдали **ҳаракат** кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни.

- a) меҳнат фаолияти;
- b) меҳнат таълими;
- c) меҳнат тарбияси;
- d) меҳнат жараёни.

2. МТМда меҳнат тарбияси **неча** йўналишда амалга оширилади?

- a) 2 йўналишда;
- b) 3 йўналишда;
- c) 4 йўналишда;
- d) 5 йўналишда.

3. Ўз-ўзига хизмат, хўжалик-маиший меҳнат, табиат қучоғидаги **меҳнат**, қўл меҳнати. Улар ... саналади.

- a) болалар меҳнатининг методлари;
- b) болалар меҳнатининг шаклари;
- c) болалар меҳнатининг турлари;
- d) болалар меҳнатининг воситалари.

4. Болалар мустақил овқатланишга, ювинишга, кийиниш ва **вчинишга**, ўйинчоқларни йиғиштириб қўйишга ўргатадиган меҳнат **қандай** номланади?

- a) табиат қучоғидаги меҳнат;
- b) хўжалик-маиший меҳнат;
- c) ўз-ўзига хизмат;
- d) қўл меҳнати.

5. Хона ва майдончани йиғиштириш, столни безатиш ва столдаги идиш-товокларни йиғиштириш, чой идишларини, қўғирчоқ кийимларини, майда нарсаларни ювиш, машғулотга керакли материални тайёрлаб қўйиш, машғулотдан кейин стол устидаги нарсаларни йиғиштириб олиш. Улар ... моҳиятини ифодалайди.

- a) табиат кучоғидаги меҳнат;
- b) хўжалик-маиший меҳнат;
- c) ўз-ўзига хизмат;
- d) қўл меҳнати.

6. ... ўсимлик ва ҳайвонлар, йил фасллари, жонсиз табиат бурчагидаги билимлар манбаи, болаларда меҳнатсеварликни, табиатга масъулиятли муносабатни шакллантириш воситаси сифатида намоён бўлади?

- a) табиат кучоғидаги меҳнат;
- b) хўжалик-маиший меҳнат;
- c) ўз-ўзига хизмат;
- d) қўл меҳнати.

7. Машғулоти, ўйинларга меҳнат фаолияти учун зарур бўлган ўйинчоқ ва қурилмалар (қоғоз қийқимларини ташлаш учун, ўсимликлар уруғи учун қутичалар, қўғирчоқ кийимлари, қалпоқчалар, ниқоблар ва шунга ўхшаш нарсалар)ни тайёрлашга доир меҳнат ... саналади .

- a) табиат кучоғидаги меҳнат;
- b) хўжалик-маиший меҳнат;
- c) ўз-ўзига хизмат;
- d) қўл меҳнати.

8. Топшириқни бажариш, Навбатчилик, Индивидуал меҳнат, Жамоавий меҳнат ва Қўл меҳнатига доир машғулотлар ... деб юритилади.

- a) табиат кучоғидаги меҳнат;
- b) хўжалик-маиший меҳнат;
- c) ўз-ўзига хизмат;
- d) қўл меҳнати.

9-§. Эстетик тарбия

Режа:

1. Эстетик тарбиянинг мазмуни ва моҳияти
2. Тарбияланувчилар эстетик маданиятини шакллантиришнинг таркибий қисмлари.
3. Тарбияланувчиларни эстетик ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлар.
4. Тарбияланувчиларни эстетик тарбиялаш омиллари ва воситалари.
5. МТМда мусиқа таълими ва тарбиясининг мақсад ҳамда вазифалари.

Таянч тушунчалар: эстетика, эстетик тарбия, бадий тарбия, эстетик эҳтиёж, эстетик қизиқиш, эстетик онг, эстетик мулоҳаза, эстетик дид, эстетик идеал, меҳнат, санъат, кўғирчоқ театри, китоб, эртақ, тасвирий санъат, мусиқа, алла.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Азизова З. Мактабгача катта ёшдаги болаларда кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш. – Т.: АДУ, 2010.
2. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
3. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
4. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
5. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
6. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
7. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод.қўлл. – Т., ТДПУ, 2007.
8. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

**Эстетик тарбиянинг
мазмуни ва моҳияти**

Таълим-тарбиянинг бошқа шакллари каби эстетик тарбия ҳам ўз диққат-эътиборини алоҳида шахсга ва ижтимоий гуруҳга қаратади. Бу турдаги тарбия ижтимоий тарбиянинг яна бир муҳим таркибий қисми саналади.

Аклий, ахлокий, меҳнат тарбиясини эстетикасиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Эстетик тарбия (лот. “эстезио” – гўзалликни ҳис этаман) – шахсни ижтимоий воқелик, табиат, меҳнат муносабатлари, турмуш гўзалликларини англаш, идрок этиш, тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг эстетик дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш, шунингдек, гўзалликни яратиш қобилиятларини тарбиялаш жараёни.

МТМда ташкил этиладиган эстетик тарбия тарбияланувчиларда ахлокий сифатлар, ижобий хулқ-атвор меъёрларини таркиб топтириш, уларнинг ижодий қобилиятларини тараққий эттиришга катта таъсир кўрсатади. **Эстетик тарбияни олиб бориш жараёнида** тарбияланувчиларда эстетик хис-туйғу, эстетик дидни тарбиялаш, уларнинг ижодий қобилиятлари, эстетик эҳтиёжлари ва гўзалликни севиш, гўзалликка интилиш туйғуларини ривожлантириш, эстетик маданиятни шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Эстетик тарбиянинг мақсади шахснинг воқеликка эстетик муносабатини шакллантиришдан иборат.

Тарбияланувчилар ўртасида қўл меҳнати, мусиқа, тасвирий санъат машғулотларида, эртақлар ўқиш чоғида эстетик тарбияни самарали йўлга қўйиш имконияти мавжуд.

Нафосат тарбиясининг вазифалари²⁷ қуйидагилардан иборат (21-расм):

21-расм. Эстетик тарбия вазифалари

²⁷ Рузиева Д.И., Усмоиёв М.Х. Педагогика / Нопедагогик ОТМ учун мўлжалланган дарслик. – Т.: “Фан” нашриёти, 2012. – 65-бет.

Эстетик тарбия ҳам умуминсоний ва миллий қадриятларни қарор топтиришга хизмат қилади. Аёнки, тарбия инсон онгига, ҳисту-ғуларига, тасаввурига, эътиқодига, дунёқарашига, хатти-ҳаракатларига, ҳуқ-атворига таъсир ўтказишни ўз олдига мақсад ва вазифа қилиб қўяди.

Эстетик тарбия ҳам ана шу умумий мақсад ва вазифанинг таркибий қисми сифатида амал қилиб, тарихий-ижтимоий жиҳатдан аҳамиятга молик ходисани англатади. Шунини таъкидлаш жоизки, Қадимги дунёда умуман тарбия мақсади эстетик асосда намоён бўлган. М: қадимги юнонларда эстетик тарбия мақсади фуқароларнинг ҳар томонлама ривожланишига, “руҳ ва бадан” ҳамоханглигини қарор топтиришга йуналтирилган эди. Аристотель ва Платон каби буюк мутафаккирларнинг таълимотларида эстетик тарбия тизимининг бир-биридан фарқли томонлари бўлгани ҳолда умумийлик ҳам мавжуд бўлиб, у ягона эстетик орзуни қарор топтиришга, ягона ахлоқий ҳуқ-атвор ва фуқаролик сифатларини шакллантиришга хизмат қилган эди.

Авваллари эстетик тарбия ўта тор ва бир томонлама талқин қилинар, яъни уни санъат асарларини тўғри идрок этиш, бу билан алоҳида лаззатланиш ёки бирор санъат турини билиб олиб, муайян бадий кўникмаларга эга бўлиш доирасида инъикос этилар эди. Баъзан эстетик тарбияга одамларда юксак эстетик дид-фаросатни шакллантириш сифатида қаралар эди. Буларнинг барчаси бадий-эстетик тарбиянинг вазифа ва мақсадлари доирасига қиради.

Бадий тарбия эстетик тарбиянинг таркибий қисми бўлиб, у эстетик тарбиянинг асосий мазмунини ва мақсад йуналишларини тўла ифодаламайди. *Бадий тарбиянинг асосий мақсади* – эстетик муносабатни санъат воситалари ёрдамида шакллантириш²⁸. Эстетик тарбия билан бадий тарбияни бир-бирига тенглаштириш ҳам, қориштириш ҳам, қарама-қарши қўйиш ҳам хато бўларди. Шунини назарда тутиш лозимки, эстетик тарбия санъат билан чегараланиб қолмайди, балки унинг асосий мазмуни инсоннинг воқеликка эстетик муносабатини фаоллаштириш ва ривожлантиришдан иборатдир.

Воқеликка эстетик муносабат ўз хусусиятларига эга бўлган ҳолда нисбий мустақилликка ҳам эга бўлиб, фойдали-амалий, илмий-назарий муносабатларни ҳам ўз ичига олади. Бинобарин, воқеликка бўлган инсон муносабатининг ҳар қандай кўриниши эстетик мазмундан ажралиб қолса, у асл инсоний моҳиятини йўқотиб қўяди.

²⁸ Педагогический энциклопедический словарь – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С.313.

Эстетик тарбиянинг эстетик онгни шакллантириш мақсади ва вазифаси кўпроқ ёш авлодга тааллуқли эстетик онгни шакллантириш демакдир. Эстетик томонсиз дунёқараш чала, бирёқлама бўлиб қолиши турган гап, эстетик дунёқараш фалсафий, ахлоқий ва бошқа дунёқараш соҳаларидан баҳраманд бўлиб, ўз навбатида уларни ҳам бойитиб туради.

Эстетик тарбия, энг аввало, одамларнинг эстетик дидлари шаклланишига катта таъсир ўтказadi. Шахс ўзлиги унинг эстетик диди оркали намоён бўлади. Эстетик дидда инсон аклий ва хиссий дунёси, орзу-умидлари, талаб-эҳтиёжлари, мақсад-манфаатлари рўёбга чиқиши ифодаланади. Дид фақат кайфият баҳоларигина эмас, балки инсон фаолияти самаралари воситасида ҳам ифода топади. Инсон фаолиятининг барча самараларида унинг диди акс этади.

Эстетик тарбия ўз диққат-эътиборини шахс эстетик эҳтиёжларини шакллантиришга қаратади, хилма-хил ўта мураккаб талаб-эҳтиёжларни бирлаштиради, уйғунлаштиради ва ҳамоҳанг тарзда амал қилиши учун шарт-шароитлар яратиб беради.

Эстетик тарбиянинг инсон талаб-эҳтиёжлари маданиятини шакллантиришдаги ўрни ҳам бекиёсдир, зеро инсоннинг талаб-эҳтиёжлари маданиятида муайян мезон туйғуси ҳам мавжуд бўлишини, бу мезон туйғуси шахсий эҳтиёжни жамият эҳтиёжи билан мутаносиб тарзда қўшиб олиб боришни такозо этади. Ана шу мезон туйғусида егукликка эришиш эстетик тарбиянинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

Эстетик эҳтиёж фақат моддий ва маънавий гўзалликлардан лаззатланишгина эмас, балки ҳар қандай амалиёт соҳасида нарсаларни нафосат қонунларига риоя қилган ҳолда яратишни, фаолиятга гўзалликни татбиқ қилишни ҳам билдиради. Шу боис эстетик тарбия ҳаёт жабҳаларининг ҳаммасига ўқиш, меҳнат қилиш, илмий ва техник изланиш, жамоавий фаолиятга татбиқ этилиши лозим бўлади.

Болаларни эстетик тарбиялаш ва ривожлантириш эстетик тарбия тизими ёрдамида амалга ошади. Эстетик тарбияни ташкил этиш тизимида қатор тамойиллар ётади²⁹.

Эстетик тарбия ва бадий таълимнинг ҳамма учун умумийлиги шундаки, катталар ва болалар маънавий ҳаётда, кундалик меҳнат, санъат ва табиат билан мулоқотда, турмушда ва шахслараро муносабатда эстетик ҳодисалар билан доимий равишда ўзаро

²⁹ Лихачев Б.Т. Педагогика – М.: «ЮРАЙТ», 2003. – С.395-397.

муносабатда бўлади. Анна шу жараёнда уларнинг гўзаллиги ва кунуқлиги, фожиали ва кулгили жиҳатлари намоён бўлиб боради. Бундан маълум бўладики, эстетик саводдилиқ, идеаллар, эстетик ривожланиш ва бадий таълимсиз, ишда маҳсулотни эстетик тақомилга етказа олмасдан, шахснинг ҳар томонлама баркамол бўлиб ривожланиши мумкин эмас.

Эстетик тарбияни ташкил этиш тизими яна *барча тарбиявий ишларга яхлит ёндашув* тамойилига асосланади. Болаларнинг эстетик тарбиясида санъатнинг барча турлари ўз-ўзидан бирга ҳаракатланади, болага яхлит таъсир кўрсатади. Бундай ўзаро ҳаракат бадий асарлар, тасвирий санъат, мусикий саводхонликни оширишда мустаҳкам алоқадорлик натижасида амалга ошади. Бундан ташқари эстетик тарбия фан, меҳнат, жисмоний маданият, эстетик муносабат ва турмуш гўзалликларини очиш ҳисобига ҳам амалга ошади.

Эстетик тарбия тизими *болаларнинг бутун бадий-эстетик фаолиятини ҳаёт, жамиятнинг амалий тараққиёти, болаларда дунёқараиш ва ахлоқийликни шакллантириш жараёни билан ўзаро алоқадорлик* тамойилига таянади. Жамиятнинг демократлашуви – гўзаллик ва ахлоқийлик манбаидир.

Бола шахсининг эстетик ва умумий шаклланиши ўзаро алоқадорлиги *боланинг бадий ва умумий психик ривожланиши бирлиги* тамойилини тақозо этади. Болаларнинг бадий-эстетик фаолияти уларда ҳис этиш, эмоция, образли ва мантикий хотира, нутқ, фикрлашни жадал ривожланишини таъминлайди.

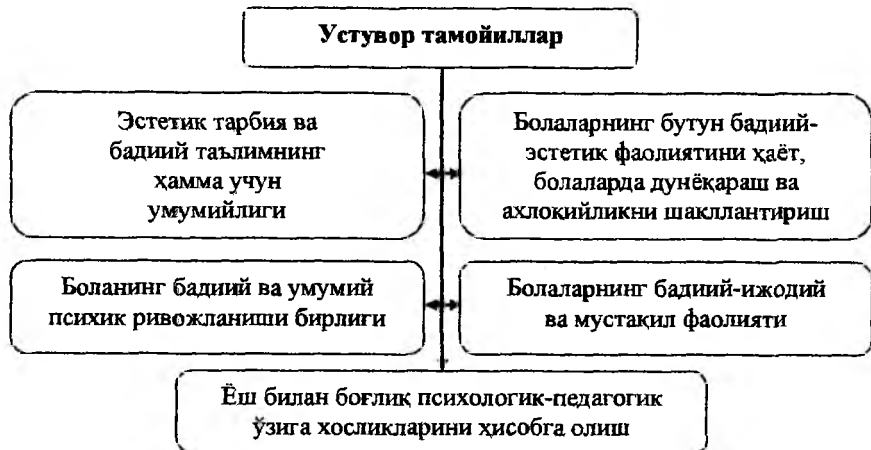
Эстетик тарбиянинг амалийлиги тўғридан-тўғри *болаларнинг бадий-иҷодий ва мустақил фаолияти* тамойилига амал қилинишига боғлиқдир. Миллий халқ ўйинлари, халқ қўшиқлари, шеърлар, ҳикоялар, очерклар тадқиқотчилик кўникмаларини ҳосил қилади, болаларнинг бадий ривожланиши, алоҳида ва жамоавий иҷодкорлиги воситасида маънавий ҳаёт мазмунини шаклланади.

Болаларнинг бутун ҳаётини эстетиклаштириш тамойили муносабат, фаолият, болаларнинг муносабатларини гўзаллик қонунлари, улардан қувониш ҳиссини уйғотиш асосида ташкил этишни талаб этади.

Болаларнинг эстетик тарбияси тизими уларнинг *ёш билан боғлиқ психологик-педагогик ўзига хосликларини ҳисобга олиш* тамойили асосига қурилади.

МТМда эстетик тарбияни тизимли ташкил этишда унинг моҳиятини, унинг етакчи ғояларини ифодаловчи ушбу тамойилларга

катъий риоя этилади (22-расм):

22-расм. Эстетик тарбиянинг устувор тамойиллари

Эстетик тарбия инсоннинг эстетик онгини шакллантириш жараёнида уни ахлокий, меҳнат, экологик жиҳатлардан ҳам тарбиялаш вазифаларини қамраб олади. Эстетик тарбиянинг ахлокий тарбияга таъсири шундаки, нафосат олами эзгулик ва яхшилиқдан, беғаразликдан ажралмаган ҳолда амал қилади. Эстетик тарбиянинг меҳнат тарбияси билан бирлашиб кетиши асоси шундаки, меҳнат жараёни шахснинг табиий эҳтиёжига айланиб боришида ўз ифодасини топади. Эстетик тарбия билан экологик тарбия боғлиқлиги эса табиатга беғараз, инсоний муносабатда бўлишда, жамият билан табиат ўртасида ҳамоҳанг алоқадорлик муносабатларини ўрнатишда намоён бўлади.

**Тарбияланувчилар
эстетик маданиятини
шакллантиришнинг
таркибий қисмлари**

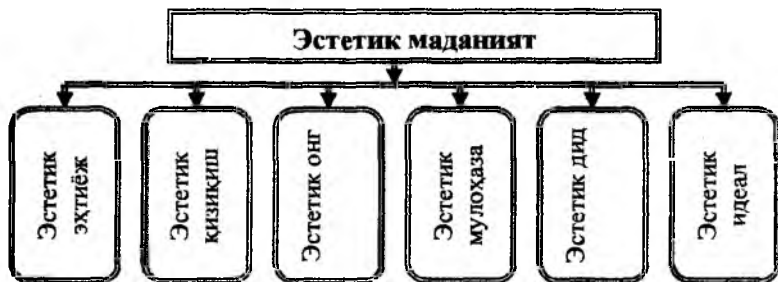
Эстетик тарбия инсонпарварлик моҳиятига эга бўлиб, эстетик орзу мос келадиган воқеликни идрок этиш, баҳолаш ва нафосат қонунлари асосида қайта яратишга қобил бўлган бола шахсини шакллантиришга мўлжалланган

таълим-тарбия соҳасидир.

Эстетик маданиятни шакллантириш – борликдаги ва санъатдаги гўзалликни тўлиқ идрок этадиган ва тўғри тушунадиган шахс

қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган жараён³⁰. У ўзида бадий кечинмалар, қарашлар ва эътиқодлар тизимини акс эттиради, ҳақиқий эстетик қадриятлардан завқланишни таъминлайди. Шу билан бирга бу орқали болаларда турмушнинг ҳамма томонларидаги гузаллик унсурларини илғаб олиш, хунуклик, дидсизликка қарши курашга ҳаракат қилишни тарбиялайди.

Оилада ва таълим муассасаларида нафосат тарбиясини ташкил этиш орқали ўқувчи (айни ўринда тарбияланувчи)ларда эстетик эҳтиёж, эстетик қизиқиш, эстетик онг, эстетик мулоҳаза, эстетик дид, эстетик идеал³¹ шакллантирилади (23-расм):

23-расм. Эстетик маданиятнинг таркибий қисмлари

Шахснинг воқеликни эстетик жиҳатдан билиб олишга ундовчи субъектив омиллар *эстетик эҳтиёж* деб аталади. Шахснинг эстетик фаолиятига, воқелик ва санъат асарларини эстетик жиҳатдан ўзлаштиришга киришиши *эстетик қизиқиш* деб аталади. Ижтимоий воқелик, табиат, санъат билан бевосита мулоқот жараёнида – назариялар, қарашлар, бадий таълим ва тарбия натижасида шаклланадиган хусусият *эстетик онг* деб аталади. Шахснинг аниқ бир эстетик ҳодисага муносабатини билдирувчи ақлий ҳаракати *эстетик мулоҳаза* деб аталади. Эстетик ахборотлар оқими, эстетик ва ахлоқий нормалар йиғиндиси орқали шаклланадиган ва шахснинг буюм, ҳодисаларга эстетик баҳо беришида яққол намоён бўладиган ҳодиса *эстетик дид* деб аталади. Шахснинг табиат, жамият ва санъатдаги мақсад тарзида идрок этадиган, такомиллашган гузаллик борасидаги баҳосининг акс этиши *эстетик идеал* деб аталади.

³⁰ Общая педагогика / Под ред. В.А. Сластенина – М.: «Владос», 2003. – С.64.

³¹ Рузиева Д.И., Усмонбоева М.Х. Педагогика / Нопедагогик ОТМ учун мўлжалланган дарслик. – Т.: “Фан” нашриёти, 2012. – 66-бет.

**Тарбияланувчиларни
эстетик
ривожлантиришнинг
ўзига хос хусусиятлар**

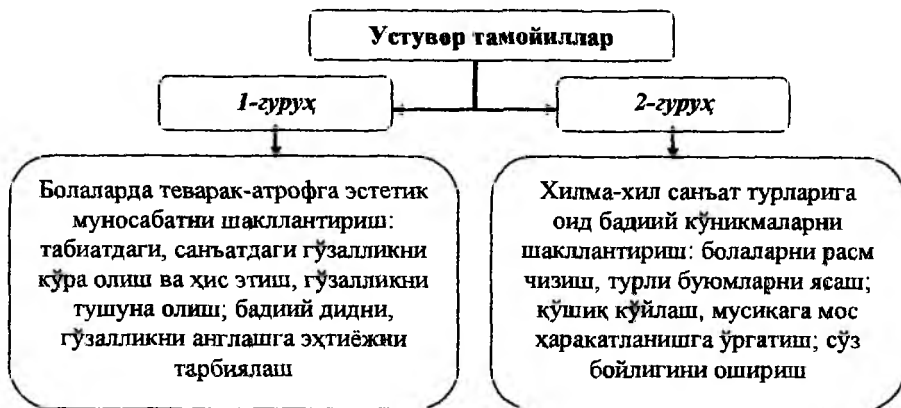
Мактабгача таълимнинг илк ёш даври болалари ҳам теварак-атрофдаги, мусика, шеърят, тасвирий санъат асарлари, табиатдаги гўзалликни идрок эта олади, шунингдек, ўзлари расм чизиш,

ясаш, куйлаш, рақс тушиш, шеър ёдлай олиш қобилиятига эга бўлади. Болаларда кузатиладиган ушбу ҳолатлар эстетик тарбияни мактабгача таълим давриданоқ бошлаш ҳақида ҳулоса қилишга имкон беради.

Эстетик тарбия – шахсда табиат, меҳнат, ижтимоий муносабатлардаги гўзалликни эстетик идеал нуктаи назаридан идрок этиш ва баҳолаш, шунингдек, воқеликни гўзаллик қонунларига кўра ўзгартириш эҳтиёжини ҳис этиш қобилиятини шакллантиришга йўналтирилган мунтазам таъсир жараёнидир³².

Эстетик тарбия – болани тарбиялашнинг муҳим жиҳатини ўзида акс эттириб, у ҳиссий тажриба, шахс эмоционал соҳасини бойитишга имкон беради, борлиқни ахлокий жиҳатдан англашга таъсир кўрсатади, билиш фаоллигини оширади, ҳатто жисмоний ривожланишга ҳам кўмаклашади. Эстетик тарбия натижалари эстетик ривожланишда ўз аксини топади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни эстетик тарбиялашнинг вазифаларини икки гуруҳга ажратиш мумкин (24-расм):

24-расм. МТМда ташкил этиладиган эстетик тарбия вазифалари

³² Валихўжаева Ф. Б. Талабаларни мактабгача таълим муассасаларида болаларга эстетик тарбия беришга тайёрлаш: Пед. фан. ном. ... дисс. автореф. – Т.: 2005. – Б. 7.

Мактабгача таълим ёшининг турли даврлари билан боғлиқ-ликда эстетик тарбияни амалга оширишнинг ўзига хосликлари ҳам аниқ намоён бўлади.

Илк ёшли болаларда хали уларнинг эстетик тарбияси тўғрисида эмас, балки уларнинг ҳиссий ва сенсор ривожланиши тўғрисида ўйлаш керак. Бола ялтироқ бўёқдан хурсанд бўлади, бир маромдаги товуш ва ҳаракатлардан ҳузур қилади. Бола ҳаётининг биринчи йилида уларнинг сенсор-ҳиссий қабул қилувчанлиги такомиллашиб боради. Бу ёшдаги болаларда ҳиссий кечинмаларнинг шаклланишида катталар муҳим роль ўйнайди. Катталарнинг очик юз билан жўшқин оҳангда гапиришлари болага буюмларнинг у ёки бу хусусиятларига ижобий муносабатда бўлишига ёрдам беради. Ва, аксинча, катталарнинг огоҳлантирувчи овози, улар юзидаги тундлик аломати ёки ҳумрайиб қарашлари, жеркиб, силтаб ташлашлари болаларда шу буюмга ёки унинг сифатига салбий муносабатни шакллантиради.

Бола ҳаётининг иккинчи йилида унинг идроки аста-секин такомиллаша боради. Болалар энди факат борлиқ хусусиятларини эмас, шу билан бирга санъат асарларидаги айрим эстетик ифода воситаларини ҳам идрок эта бошлайдилар. Бу ёшдаги болаларда мусиқанинг қувноқ ва ғамгин куйларига, уларнинг қаттиқ ва сокин оҳангига, оҳиста ва тезлигига жавоб таъсири пайдо бўлади.

Ўрта ёш гуруҳи даврида болалар эстетик идрокнинг ривожланишида муҳим ўзгаришлар юз беради. Уларнинг эстетик идроки анча аниқ ва табақалашган бўлиб қолади. Аммо у қисқа-қисқа бўлиб, боланинг шахсий тажрибаси ва қизиқишига боғлиқ бўлиб қолади. Бу ёшдаги болалар бадий образни энг оддий эстетик баҳолай олади, баъзи бир эстетик воситаларни тўғри англайдиган, тасвир моҳиятини тушунадиган бўлиб қолади.

Болаларда гўзалликни идрок этиш жараёни аниқ ифодаланган, таъсирли, фаол тусда бўлади. Бу айниқса, улар қўғирчоқ театри, кино, мультфильм, телеспектакллари томоша қилганларида аниқ намоён бўлади. Болалар асар қаҳрамонлари ҳаракатига қўшилиб бемалол ҳаракат қилади, уларнинг муайян вазиятда ўзларини қандай тутишларини айтиб турадилар, гўё ўзларини улар билан бирга ўйнаётгандек ҳис этади. Бу ёшдаги болалар таниш бўлган санъат асарларини янги асарлар билан солиштиради ва баъзи бир хулосалар чиқаради. Болаларни шеърни ҳикоядан, бадий асарнинг баъзи бир жанрларини, тасвирий санъат ва мусиқанинг айрим турларини

(эртақни ҳикоядан, маршни рақсдан, аллани ўйиндан ва б.) бир-биридан ажрата бошлайди.

Катта ёш гуруҳининг охирига келганда улар мусикани, бадий асарларни диққат билан тинглайди, тасвирий санъат асарларини синчиклаб кузатади, улардаги ижобий қахрамонлар хатти-ҳаракатлардан кувонади, ёмонликни қоралайди. Болада мусикавий ва шоирона тинглаш қобилияти ривожланади. Уларда айрим мусиқа жанрларига, адабий ва тасвирий санъат асарларига нисбатан барқарор қизиқиш пайдо бўлади. Болаларда бадий ижодий қобилият ривожлана бошлайди, улар мустақил равишда топишмоқлар, ашулалар, эртақлар, шеърлар тўқийдилар, аппликация ва расмлар ишлайди. Энди улар ўзларининг ва ўртоқларининг ишларини баҳолайдиган бўлиб қолади.

Кузатаётган санъат асарлари, эшитаётган мусиқа асарлари, ўқиётган шеърларнинг энг нозик томонларини кўра биладилар, сеза бошлайди. Бадий асарлардаги баъзи шеърини образларни эслаб қоладилар ва ўз нутқларида ишлатадилар. Теварак атрофдаги гўзалликка, санъатга, бадий ва ўйин фаолиятининг хилма-хил турларига нисбатан уларда қизиқиш шакллана бошлайди.

**Тарбияланувчиларни
эстетик тарбиялаш
омиллари ва воситалари**

Шахснинг эстетик маданиятини шаклланиши кўп жиҳатдан эстетик камолотига таъсир ўтказадиган ташқи ва ички шарт-шароитларга боғлиқ.

Бундай ташқи ва ички шарт-шароитлар *эстетик тарбия омиллари* деб аталади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг эстетик тарбиялаш вазифаларини амалга ошириш учун маълум бир шароитларни яратиш лозим. Болаларни ўраб турган муҳит, *турмуш эстетикаси* ана шундай энг муҳим омилдир. Агар муҳит эстетикликка асосланган бўлса, агар бола одамлар орасидаги хушмуомала муносабатни кўрса, теварак-атрофдан олинган таассуротлар ижобий тавсифга эга бўлса, у кичиклигиданок эстетик борлиқни ўзи учун меъёр сифатида қабул қилади. Турмуш эстетикаси ўзида кўплаб деталларни қамраб олади.

Шунингдек, болаларни борлиқни ва унинг гўзаллигини таҳлил этиб боришга ўргатиш лозим: “Сени кўйлагингга қайси рангдаги туфли мос тушади, деб ўйлайсан?”, “Уйимиз деворига кўпроқ қайси рангдаги парда тўғри тушади: кўкми ёки яшил?”. Мазкур ҳолатда боланинг айнан жавобининг ўзи муҳим эмас, асосийси унинг

этиборини рангнинг мос келиши ёки келмаслигига қаратиш, шунингдек, болада у ҳам гўзаллик яратиши мумкинлиги ҳақидаги хулосани ҳосил қилишга эришишдир.

Эстетик тарбиянинг энг муҳим омили – *табиат*дир. Табиат билан доимий равишда муносабатда бўлмай туриб, эстетик жиҳатдан ривожланиш, эстетик тарбияни уюштириш мумкин эмас. Бошқача айтганда, табиат ҳеч нарса билан алмаштириб бўлмайди-ган гўзаллик манбаи. У эстетик ҳис-туйғу, кузатувчанликни ривожлантириш учун бой материал беради. Айниқса, табиат бадиий образлар орқали ифодаланса, янада ўзининг эстетик жиҳатини яққол намоён этади. М. Куддус Муҳаммадийнинг “Болари” шеърисида ана шу жиҳат ёрқин акс этган:

Гув-гув учар болари,
Дув-дув учар болари.
Гулдан-гулга қўнишиб,
Шарбат ичар болари.
Сен кадрдон дўстимиз,
Асалинг еб, ўсдик биз.
Ясаб берайин кути,
Боғчамизда қол, ари!

Жонажон табиат эстетик тарбиянинг қудратли воситаси бўлиб хизмат қилади. Теварак-атрофдаги табиат гўзаллиги ҳатто энг кичик болани ҳам қувонтиради. Унинг туйғулар ва ҳаёлларда сақланган гўзаллиги болаликда айниқса, чуқур ва ёрқин идрок қилинади, инсон буларни бутун ҳаёти давомида эсидан чиқармайди.

Сайр, экскурсия вақтида тарбиячи болаларнинг диққатини табиатнинг ранг-баранглигига, унинг ўзгариши ва уйғунлигига қаратади, табиат ҳодисаларига қизиқиш уйғотади, унга муҳаббат ва эҳтиёткорлик муносабатини тарбиялайди, асраб-авайлашга ўргатади. Буларнинг ҳаммаси болаларнинг эстетик дидларини тарбиялайди, улар кишиларнинг меҳнат натижаларини яққол кўриб, атрофдаги гўзаллик инсон меҳнати туфайли юзага келишига ишонч ҳосил қиладилар. Мана шу жиҳатдан эстетик тарбиянинг яна бир омили сифатида *меҳнат* юзага чиқади.

МТМ ер майдончаси ва табиат бурчагидаги ўсимлик ва ҳайвонларни кузатиш ҳамда парвариш қилиш болаларда эстетик идрокни, уларга нисбатан тўғри муносабатни, гўзаллик яратиш хоҳишини шакллантиради ҳамда қизғин фаолиятга ундайди. Йилнинг ёз фаслларида полизда, гулзорда, ер майдончасида меҳнат қилиш

жараёнида ҳам болалар эстетик завқ оладилар. Кузда ўз меҳнати меvasини ейиш болага алоҳида эстетик ҳузур бағишлайди. Дала ва боғларга сайрга борганда табиатнинг гўзаллиги ва бойлигидан, у ердаги деҳқонларнинг яратувчилик меҳнатларидан бениҳоя завқланишади.

Эстетик тарбия омиллари орасида *санъат* муҳим ўрин эгаллайди. Санъат – ижтимоий онг ва фаолиятнинг ўзига хос шакли бўлиб, теvarак-атроф ва борликни бадий образларда акс эттирилишидир.

Эстетик тарбиянинг энг муҳим омили сифатида санъат нафакат бадий қадриятларни идрок қилиш, балки уларни яратишни ҳам ўз ичига олади. Бадий қадриятларни яратишга жамият аъзоларининг, айниқса, ёш авлоднинг фаол иштирок этиши уларда эстетик дид-фаросат ва талаб-эҳтиёжларнинг ривожланишига, ижодкорлик қобилиятларини рағбатлантиришга олиб келади.

МТМда болаларни эстетик жиҳатдан тарбиялашда санъатнинг хилма-хил турлари ва жанрларидан, хусусан мусиқа ва тасвирий санъатдан фойдаланилади.

Эстетик тарбиянинг воситаларидан яна бири *қўғирчоқ театри*дир. Қўғирчоқ театри дунёнинг кўплаб халқ ва элатларига қадим замонлардан буён маълум. У жамият ҳаётида муҳим аҳамият касб этиб келган. Қўғирчоқ театри ҳар қайси давлатда турли шаклда, турли ҳажмда, ўзига хос тарзда тараккий этиб, ривожланиб келган. Мактабгача ёшдаги болаларни эстетик тарбиялашда қўғирчоқ театри воситасидан самарали фойдаланиш – болаларнинг иқтидори, объектив борлиқ ҳақидаги тасаввури, дунёкарашини янада ривожлантириш учун қулай шарт-шароитни яратиши билан аҳамиятлидир. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов таъбири билан айтганда: “Ёшларнинг маънавий оламини болалиқдан бошлаб эзгу ғоялар асосида шакллантириш ва камол топтириш ҳақида гап борар экан, яна бир муҳим масала хусусида тўхталиб ўтиш ўринли, деб ўйлайман. У ҳам бўлса, дунёга хайрат кўзи билан боқиб, ундан ўзича маъно топишга интиладиган мурғак фарзандларимизнинг қизиқиши ва ҳиссиётларига мос қўғирчоқ ва ўйинчоқлар ишлаб чиқариш масаласидир”³³. Зеро, қўғирчоқ театри воситасида боланинг атроф-муҳит, ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари, таассуротлари, у ёки бу ҳодисаларни тушуниш, гўзалликни кўра билиш ва ҳис этишга маъсулият ҳисси ошади.

Қўғирчоқ театрининг болаларнинг эстетик тарбиялашда ниҳоятда

³³ Каримов. И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: «Маънавият», 2008. 157-бет.

кучли таъсир этиши унинг соддалиги, одатдан ташқари жўшқинлиги ва кўғирчоқлиги, шунингдек, бадий сўз, мусиқа, кўшиқ, ракс, тасвирий санъат каби таркибий қисмларнинг узвий жипслашиб кетганлиги бола кўз ўнгида яққол намоён бўлишидир.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг кўғирчоқ театри воситасида эстетик сифатларини шакллантириш жараёнида куйидаги босқичларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

- ўтказилиши режалаштирилган театр олди суҳбати (болаларда театр қаҳрамонларининг ўзига хос табиати, хатти-ҳаракатлари ҳақидаги тасаввурларини савол-жавоб асосида аниқлаш);

- театрнинг таъсирчан, хис-туйғу ва мазмунга бой тарзда ўтказилиши;

- театр намоёйишидан сўнгги суҳбат (болаларнинг воқеалар, уларнинг мазмун-моҳиятини ҳақидаги фикрлари)³⁴.

Шунингдек, мактабгача ёшдаги болаларнинг бадий дидини ўстиришда *китоблар* муҳим роль ўйнайди. Китоблар фақат болаларнинг ёшига мос, мавзу, мазмун билангина эмас, шу билан бирга баён қилиш усули ҳамда безатилиши билан ҳам ажралиб туриши жуда муҳимдир.

Айниқса, икки-учли ёшли болалар учун чиқарилган китобларда сўзлардан кўра расмларнинг таъсири катта бўлади. Бола китобчадаги расмларни қайта-қайта ўз ўртоқларига, катталарга, кўғирчоғига “ўқиб” бериш билан унинг мазмунини ўз хотирасида мустаҳкамлайди. Китобдаги чиройли, ёрқин расмлар болаларнинг бадий дидини тарбиялайди.

Болалар томонидан энг кўп ўқиладиган китоблар *эртақлар*дир. Эртақлар қисқа сюжетли, тилининг ҳаётий ва жонлилиги билан ажралиб туради. Бундан ташқари эртақ қаҳрамонларининг болаларга яқин ва таниш эканлиги ҳам улар билан бирга ҳайратланиш, воқеаларни қизиқиш билан эшитиш имконини беради.

Эстетик тарбия МТМда расм чизиш, қирқиб елимлаш, лой иши каби фаолиятлар орқали амалга оширилади. Ана шу нуқтаи назардан болаларни эстетик тарбиялашда *тасвирий санъат* муҳим роль ўйнайди. Болаларнинг бадий-эстетик тасаввурлари теварак-атрофдаги жонли ва жонсиз нарсаларни турли усуллар (расм чизиш, қирқиб-елимлаш, лойдан нарсалар ясаш, тикиш), анъанавий (акварел бўёғи, бўр, қалам, мўйқалам, фломастер, рангли қалам ва

³⁴ Азизова З. Мактабгача катта ёшдаги болаларда кўғирчоқ театри воситасида ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш. – Т.: АДУ, 2010. – Б.4.

иглар, коғоз, картон, елим, игна) ва ноанъанавий (пахта, гўбка, бармоқлар ёрдамида, шам, гугурт чўплари) воситалар орқали тасвирлашда намоён бўлади. Буларни бадий-эстетик саводхонликнинг дастлабки элементлари сифатида қабул қилиш мумкин.

Мактабгача ёшдаги болалар тасвирий кўникма ва малакаларни осон ўзлаштиради. Икки-уч ёшли бола қалам ва мўйқаламни тўғри ушлаш малакасини осон эгаллайди, ундан фойдаланишни кийинчиликсиз ўрганиб олади. Олти ёшда бола бир қанча кўникма ва малакалар захирасига эга бўлади ва улардан янги предметларни тасвирлашда керакли усулларни қўлаб, мустақил равишда ўз ақлу идрокига таянган ҳолда фойдаланиши мумкин.

Тарбиявий фаолиятда шундай воситалар қўлланиладик, улар шахснинг эстетик воқеликка муносабатини ривожлантиришга хизмат қилади. Тарбиявий фаолиятнинг бундай воситалари *эстетик тарбия воситалари* деб аталади. Эстетик тарбия омиллари ва воситалари ўртасидаги чегара нисбий ҳамда шартлидир. Муайян шароитларда эстетик тарбия омиллари эстетик тарбия воситалари вазифасини ўташи, аксинча, бўлиши ҳам мумкин.

**МТМда мусиқа таълими
ва тарбиясининг мақсад
ҳамда вазифалари**

МТМда мусиқа тарбиясининг асосий мақсади мактабгача ёшдаги болалар дунёқарашини шакллантириш ҳамда мусиқий дидини ўстириб, болаларга

мусикани ўргатиш жараёнида унда ҳаёт ўз аксини топишини англатишдир. Шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, мусиқа машғулотлари олдида қўйилган педагогик мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун, аввало, болаларнинг мусиқий ўқуви ва қобилиятларини мунтазам равишда ўстириб бориш лозим. Болаларнинг мусиқий қобилиятлари қуйидагилардан иборат:

- мусиқий ўқув (мусиқий товушлар баланд-пастлигини ҳис этиш қобилияти);
- тембр ўқуви (мусиқий товушларни бир-биридан фарқ қилиш);
- ритм туйғуси (мусиқага мос ҳаракат бажариш, қадам ташлаб, чапак чалиб мусикани хотирада сақлаб, ҳис этиш ва ифодалаш).

Болаларнинг мусиқий қобилиятлари мусиқий машғулотларнинг барча элемеантларини амалга ошириш жараёнида мунтазам равишда ривожланиб боради.

МТМда олиб бориладиган мусиқа таълим-тарбиясининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- болаларни мусиқага бўлган қизиқишларини ўстириш
- мусикий асарлар билан таништириш жараёнида болаларда эмоционал ҳис-ғуёларини ҳосил қилиш йўли билан уларнинг мусиқа ҳақидаги тасаввурларини бойитиш
- болаларни мусиқага тинглаш, қўшиқ қуйлаш, мусиқа остида ритмик ҳаракатларни бажариш, болалар чолғу асбобларида жўр бўлиш фаолиятлари ёрдамида ижодий қобилиятларини шакллантириб бориш,
- болалар овозини асраб тарбиялаш, қўшиқларни содда, равон, эркин, табиий ва ифодали қуйлаш ўргатиш ва одатлантириш
- мусикий асарлардан завқ олишни, шу асосда мусикий дид ва бадиий фикр юритишни ривожлантириш
- мусиқа машғулотлари жараёнида мусикий асардаги бадиий образларни ўйин ва рақс шаклида ифода этишга ўргатиш
- мусиқа машғулотлари жараёнида болаларни миллий қадриятлар билан таништириш, миллий чолғу асбоблар жўрлигида миллий мусикий-ритмик ҳаракатларни бажаришга ўргатиш;
- мусиқа машғулотлари мазмунини боғча ҳаёти билан боғлаш, МТМда ўтказиладиган тадбирларда ўрганилган куй ва қўшиқлар билан иштирок этиш.

Мусиқа машғулотларида бола ҳаётини, теварак-атрофни мусикий образлар орқали идрок этиб боради. МТМда мусикий тарбия ишлари бадиий адабиёт ва тасвирий санъат билан узвий равишда боғланган ҳолда амалга оширилади.

Мусиқа ўз табиатига кўра инсонлар ҳаётини, уларнинг турли воқеаларга нисбатан муносабати ва ички кечинмаларини хилма-хил товуш бўёқлари орқали бадиий образлар воситасида тасвирлайди. Мусиқа болалар ҳиссиётига кучли таъсир эта олиш билан бирга уларни нафосат оламига олиб киради. Бунинг учун мусиқа раҳбари томонидан ташкил этилган мусикий тарбия болаларни баркамол инсон бўлиб етиштиришга ижобий таъсир этади. Мусиқа машғулотларини гигиеник талабларга жавоб берадиган даражада олиб бориш мусиқа раҳбарининг асосий вазифаларидан ҳисобланади. Мусикий машғулотлар олдида қўйилган мақсад ва вазифаларни амалга ошириш, аввало, мусиқа раҳбарининг педагогик тайёргарлигига боғлиқ. Мусикий машғулотларни олиб боришда мусиқа раҳбари болаларнинг ёши ва қизиқишларини эътиборга

олиши лозим. Машғулотнинг тузилиши ўқув материалларининг мазмунидан келиб чиқиши керак. Бунда асарларнинг таълимий, тарбиявий аҳамияти, бадий савияси, болалар ёшига мослигини ҳисобга олиниши муҳим аҳамият касб этади. МТМда ташкил этиладиган муסיкий машғулотлар куйидаги фаолият турларидан иборат:

- 1) муסיкий-ритмик ҳаракатларни бажариш;
- 2) муסיқа тинглаш;
- 3) муסיқа саводи;
- 4) кўшиқ куйлаш;
- 5) болалар чолғу асбобларида жўр бўлиш.

МТМда муסיқа машғулотларини давомийлиги болаларнинг ёш хусусиятларини инобатга олган ҳолда олиб борилади. Шунга мувофиқ машғулотлар кичик гуруҳ – 15-20 дақиқа, ўрта гуруҳда – 20-25 дақиқа, катта гуруҳда – 25-30 дақиқа, тайёрлов гуруҳида – 30-35 дақиқа давомида олиб борилади.

Машғулотлар давомида болалар кўшиқ куйлашга, муסיқа тинглашга, муסיкий-ритмик ҳаракатларни бажариш ва чолғу асбоблари ва уларга жўр бўлишни ўрганиб боради. Кўшиқ куйлаш муסיқа машғулотининг асосини ташкил этади. Ҳар бир кўшиқ маълум педагогик мақсадларни амалга оширишни кўзда тутиб танланади. Кўшиқларни маълум бир тизимга солишда оддийдан мураккабга қараб боришга риоя қилиш керак. Кўшиқ куйлаш енгил ва осон амалга оширилиши туфайли болалар диққатини тез жалб этади. Муסיқа ижрочилигида овоз энг қулай воситадир, чунки кўшиқ куйлашни турли шароитларда тез ва осон ташкил этиш мумкин. Кўшиқ куйлаш жараёнида боланинг фикрлаш қобиляти, нутқи, идроки ўсади. Болалар овозини асраб тарбиялашнинг зарур шартларидан бири кўшиқларни уларнинг ёшига ва овоз диапразонига катъий риоя этиб танлашдан иборат.

Муסיқа болаларни гўзалликни идрок эта олишларига кучли таъсир кўрсатувчи воситадир. Эстетик тарбиянинг мазкур воситаси болаларда муסיқавий дидни шакллантиради, замонавий ва мумтоз куйларни идрок эта олишга тайёрлайди. Ана шу сабабли болаларни кўшиқ айтиш ва рақсга тушишга ўргатишда фақат тўғри айтиш ва ҳаракат қилишни эмас, балки ифодали ижро этиш ҳамда енгил, чиройли ва латофат билан рақсга тушишга ўргатиб бориш мақсадга мувофиқ.

Қўшиқ куйлаб рақсга тушишда асосан, халқ оғзаки ижоди асарларидан фойдаланилади, бу болаларни ахлоқий-эстетик тарбиялаш учун ғоят қимматли воситадир.

Халқ қўшиқлари орасида эса болани дунёга келган кунидан бошлаб унинг характери, миллий руҳияти, феъл-атвори ва дунёкарашини шакллантиришда ғоявий-эстетик асос вазифасини ўтовчи аллалар алоҳида ўрин тутати. Аллалар бола шахсига кучли таъсир этиш хусусиятига эга бўлиб, ўзида овутиш, нимагадир қизиқтириш, гўзал ҳисларни тўйиш, сўз гўзалликларидан баҳраманд бўлишни ўзида акс эттиради.

Аллаларда ифодаланган ғоя, оҳанг, шунингдек, уни ижро этишда содир этиладиган амалий ҳаракатлар ўзига хос эстетик жиҳатдан тарбиявий куч ва имкониятга эга. Буюк мутафаккир Абу Али ибн Сино ўз даврида алланинг болани маънавий-эстетик жиҳатдан ривожланишига таъсирини қуйидагича баён этган: “Боланинг миждозини кучайтирмоқ учун унга икки нарсани қўлламоқ керак. Бири болани секин-секин тебратиш, иккинчиси уни ухлатиш учун одат бўлган мусиқа ва аллаладир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб, боланинг танаси билан бадантарбияга ва руҳи билан мусикага бўлган истеъдоди ҳосил бўлади”³⁵.

Болаларнинг куйлаш имкониятларидан кўра, тинглаш имкониятлари кенгрок бўлади. Мусиқа тинглаш орқали болаларнинг бадий идроки ривожланади. Мусикашунос олимлар болаларни мусиқий тарбиялашда мусиқа тинглаш фаолиятига алоҳида эътибор берадилар. Чунки, ҳар бир инсоннинг мусиқа маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришда мусиқа тинглаш кўникмаси муҳим ўрин эгаллайди. Мусиқа тинглаш учун тавсия этилган ва репертуарга киритилган мусиқий асарлар мусиқий образлар орқали болаларда жонажон Ватанга муҳаббат, меҳнатсеварлик, табиатни эъзозлаш, ҳамжихатлик, раҳм-шафқат каби ҳислатларни шакллантиришга қаратилган. Мусиқа машғулотларида мусиқий – ритмик ҳаракатларни бажариш болаларнинг ахлоқий – маънавий ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Мусикага мос рақс, ўйин ҳаракатларини бажариш болаларнинг диққатини жамлаш, хотирасини мустаҳкамлаш ва жисмонан соғлом ўсишларига ёрдам беради. Энг муҳими, рақс ва ритмик ҳаракатлар воситасида болаларнинг мусиқий иқтидори, ритмик тўйғулар шаклланади, хотираси чарчланади. Мусиқий – ритмик ҳаракатлар боланинг ҳаракатчан, чакқон бўлишига

³⁵ Ибн Сино, Абу Али Тиб ҳонунлари. 1-жилд. – Т.: «Халқ меъроси» нашриёти, 1992. – Б.77.

ёрдам беради, коматининг тўғри ўсишига таъсир кўрсатади. Болага тетиклик ва ғайрат бағишлаб, турли эмоциялар ҳисларини уйғотади. Ракс куйлари эса болаларда ажойиб ички ҳис-туйғулар, кечинмалар ҳосил қилиб, беихтиёр раксга тушишга ундайди ва уларни беҳанд завқлантиради. Мусиқа машғулотида давомида болалар мусиқа чолғу асбобларида жўр бўлиш болалар учун ғоятда ёқимлидир, чунки мусиқа чолғу асбоблари, товушли ўйинчоқлар сифатида ҳар бир болани қизиқтиради. Болалар мусиқа чолғу асбоблари, биринчи навбатда, болаларда ижрочилик маҳорати, мусиқий ўқуви ва қизиқишни ўстиради. Мусиқа асарларини диққат билан тинглаш, мусиканинг характерини ҳис этиш мусиқа чолғу асбобларини фарқлашга, товуш баландлигини билишга ўргатади. Болалар қўшиқни куйдан ажрата олишга, қўшиқ сўзларини аниқ, тушунарли куйлашга, кириш қисмидан сўнг қўшиқни бирга бошлаш ва тугаллашга, металлофонда оддий куйларни, доирада оддий ритмларни ижро этишга ҳаракат қилади. Мусиқа машғулотида болалар гуруҳидан болалар мусиқа чолғу асбоблари оркестри, вокал ансамбллари тузиш мумкин бўлади. Кичик ҳажмдаги ўзбек халқ куйларидан бошлаб, каттароқ асарларгача болалар шикилдоқчалар, доирачалар ва румбалардан турли ритмик усулларни чалишни ўрганади.

Шундай қилиб, ақлий, ахлоқий, меҳнат тарбиясини эстетикасиз тасаввур қилиб бўлмайди. МТМда ташкил этиладиган эстетик тарбия тарбияланувчиларда ахлоқий сифатлар, ижобий хулқ-атвор меъёрларини таркиб топтириш, уларнинг ижодий қобилиятларини тараққий эттиришга катта таъсир кўрсатади. Эстетик тарбияни олиб бориш жараёнида тарбияланувчиларда эстетик ҳис-туйғу, эстетик дидни тарбиялаш, уларнинг ижодий қобилиятлари, эстетик эҳтиёжлари ва гўзалликни севиш, гўзалликка интилиш туйғуларини ривожлантириш, эстетик маданиятни шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Эстетик тарбия деганда нимани тушунасиз?
2. Эстетик тарбиянинг бадий тарбия билан алоқадорлиги нимада?
3. Эстетик тарбия тизимини тушунтириб беринг.
4. Мактабгача таълим ёпидаги болаларнинг эстетик ривожланишидаги ўзига хосликларни баён этинг.
5. Эстетик тарбия омиллари деб нимага айтилади?

6. Эстетик тарбия воситалари деганда нимани тушунасиш?
7. Эстетик тарбия воситаларига нималар киради?
8. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни эстетик тарбиялашда бадий адабиётнинг ўрнини қандай баҳолайсиз?
9. Мактабгача таълим ёши билан боғлиқликда эртак асосида кўғирчоқ театрини ўтказишга доир ишланма тайёрланг.
10. Мактабгача таълим ёшидаги болаларга мусикий тарбия беришнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. Шахсни ижтимоий воқелик, табиат, меҳнат муносабатлари, турмуш гўзалликларини англаш, идрок этиш, тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг эстетик дидини ўстириш, уларда гўзалликка мухаббат уйғотиш, шунингдек, гўзалликни яратиш қобилиятларини тарбиялаш жараёни қандай номланади?

- a) ахлокий тарбия;
- b) ақлий тарбия;
- c) меҳнат тарбияси;
- d) эстетик тарбия.

2. Эстетик тарбия қандай мақсадни кўзлайди?

- a) шахсни гўзалликни англаш ва севишга ўргатишни;
- b) шахсни воқеликни эстетик англашини таъминлашни;
- c) шахснинг воқеликка эстетик муносабатини шакллантиришни;
- d) шахсни мусиқа ва тасвирий санъатта кизиқтиришни.

3. Қандай тарбия эстетик муносабатни санъат воситалари ёрдамида шакллантириш мақсадини кўзлайди?

- a) ақлий тарбия;
- b) ахлокий тарбия;
- c) эстетик тарбия;
- d) бадий тарбия.

4. МТМда ташкил этиладиган эстетик тарбияни нечта тамойилга асосланади?

- a) 3 та;
- b) 5 та;

- c) 7 та;
- d) 9 та.

5. Шахснинг воқеликни эстетик жиҳатдан билиб олишга ундовчи субъектив омиллар қандай номланади?

- a) эстетик дид;
- b) эстетик эҳтиёж;
- c) эстетик муносабат;
- d) эстетик қизиқиш.

6. Шахснинг эстетик фаолиятига, воқелик ва санъат асарларини эстетик жиҳатдан ўзлаштиришга киришиши ... деб аталади.

- a) эстетик дид;
- b) эстетик эҳтиёж;
- c) эстетик муносабат;
- d) эстетик қизиқиш.

7. Ижтимоий воқелик, табиат, санъат билан бевосита мулоқот жараёнида – назариялар, қарашлар, бадий таълим ва тарбия натижасида шаклланадиган хусусият – бу

- a) эстетик дид;
- b) эстетик эҳтиёж;
- c) эстетик муносабат;
- d) эстетик онг.

8. Шахснинг аниқ бир эстетик ҳодисага муносабатини билдирувчи ақлий ҳаракати қандай аталади.

- a) эстетик онг;
- b) эстетик эҳтиёж;
- c) эстетик мулоҳаза;
- d) эстетик идеал.

9. Эстетик ахборотлар оқими, эстетик ва ахлокий нормалар йиғиндиси орқали шаклланадиган ва шахснинг буюм, ҳодисаларга эстетик баҳо беришида яққол намоён бўладиган ҳодиса – бу ...

- a) эстетик дид;
- b) эстетик эҳтиёж;
- c) эстетик муносабат;
- d) эстетик онг.

10. ... – шахснинг табиат, жамият ва санъатдаги мақсад тарзида идрок этадиган, такомиллашган гўзаллик борасидаги баҳосининг акс этиши саналади.

- a) эстетик онг;
- b) эстетик эҳтиёж;
- c) эстетик мулоҳаза;
- d) эстетик идеал.

11. Мусикий-ритмик ҳаракатларни бажариш, мусиқа тинглаш, мусиқа саводи, кўшиқ куйлаш, болалар чолғу асбобларида жўр бўлиш. Улар ...

- a) МТМда ташкил этиладиган мусикий машғулотларнинг фаолият воситалари;
- b) МТМда ташкил этиладиган мусикий машғулотларнинг фаолият шакллари;
- c) МТМда ташкил этиладиган мусикий машғулотларнинг фаолият турлари;
- d) МТМда ташкил этиладиган мусикий машғулотларнинг фаолият йўналишлари.

10-§. Иқтисодий тарбия

Режа:

1. МТМда иқтисодий тарбия беришда Шарк мутафаккирлари фикрларидан фойдаланиш.
2. МТМда иқтисодий тарбияни самарали ташкил этиш.
3. Баркамол авлодни тарбиялашда иқтисодий таълимнинг аҳамияти.
4. МТМда иқтисодий тарбияни ташкил этишда педагогик технологиялардан фойдаланиш.

Таянч тушунчалар: иқтисод, иқтисодиёт, тарбия, иқтисодий тарбия, интерфаол методлар.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод қўл. – Т., ТДПУ, 2007.
7. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va technologya” нашриёти, 2011.

**МТМда иқтисодий
тарбия беришда
Шарк мутафаккирлари
фикрларидан фойдаланиш**

Тарихий манбаларда иқтисодий муносабатларни ташкил этишнинг маънавий-ахлоқий мезонлари тўғрисида кенг тўхталиб ўтилган³⁶. Шарк мутафаккирларидан бири – Абу Наср Форобийнинг “Фозил одамлар шахри” асарида муайян йўналишларда иқтисодий муносабатларни ташкил этиш (халқ орасида кенг тарқалган сўзлашув

³⁶ Кичик мавзуни ёритишда қуйидаги манба материалларидан фойдаланилди: Набиев Ғ. Ўсмир-ўқувчиларни иқтисодий муносабатларни ташкил этишга тайёрлаш. – Т.: “Fan va technologyalar” нашриёти, 2010. – 23-27-бетлар.

услугага кўра “тирикчилик қилиш”)нинг энг муҳим воситаси – касб-хунар эгаллаш эканлигига алоҳида эътибор қаратилади. Шу билан бирга касб ёки хунарлар бўйича фаолиятини йўлга қўйишда инсоннинг маълум фазилатларга эга бўлиши унинг самарадорлигини таъминловчи омил бўлса-да, бироқ у туғма фазилат эмаслиги қайд қилинади. Хусусан, “... инсоннинг касб-хунар ва санъатдаги фазилатига келсак, бу фазилат туғма эмасдир, акс ҳолда унинг фикрий фазилатида мутлақо куч ва улуглик бўлмас эди. Агар касб-хунар фазилати туғма бўлганда, подшоҳлар ҳам уларга фақат табиий равишда муяссар бўлган, табиат талаб қилган табиий мажбурият бўлиб қолар эди. Назарий ва буюк фикрий фазилат, улуг туғма фазилат ва улуг (касб-хунар) фазилати одат, малака бўлиб қолган одамда бу фазилатлар иродани ҳосил қилишнинг ва одатга айлантиришнинг сабаби бўлади. Бундай одамлар чексиз ва жуда кучли табиат ва ирода эгаларидирлар”³⁷.

Алломанинг фикрича, касб-хунар асосларини ўрганиш ва танланган йўналишларда фаолият юритиш шахсдан куч, сабр-тоқат ва чидамни талаб қилади. Дарҳақиқат, иродаси мустаҳкам, сабр-тоқатли, юзага келадиган машаққатлар олдида рухий тушкунликка тушмайдиган, ғайратли шахсларгина ўзлари танлаган касб ёки хунар йўналишларида пухта билим олиш, ўзларида юқори даражада амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш, шунингдек, касбий ва меҳнат фаолиятларида ютуқ, муваффақиятларга эришишнинг уддасидан чиқа оладилар. Кўрсатилган ҳолатларнинг тўла намоён бўлишида эса таълим ва тарбиянинг ижтимоий-педагогик жиҳатдан тўғри ташкиллаштирилиши муҳим аҳамият касб этади. Яъни: “... халқлар ва шаҳар аҳлларида ахлоқ, одоб, расм-русум, касб-хунар одати ва иродани ҳосил қилиш учун инсондан зўр куч ва қудрат талаб қилинади. Бу икки йўл билан, яъни таълим ва тарбия йўли билан ҳосил қилинади. ...

Таълим сўз ва ўргатиш билангина бўлади. Тарбия эса амалий иш ва тажриба билан ўрганишлар, яъни шу халқ, шу миллатнинг амалий малакаларидан иборат бўлган иш-ҳаракатга, касб-хунарга берилган бўлишидир. Агар улар иш, касб-хунарга берилган бўлсалар, касб-хунарга қизиқсалар, шу қизиқиш уларнинг бутунлай касб-хунарга жалб этса, демак, уларо касб-хунарнинг чинакам ошиғи бўладилар.

³⁷ Форобий, Абу Наср. Фозил одамлар шахри. – Тошкент: А.Қодирий номидаги Халқ мероси наприёти, 1993. – 84-бет.

Мақсадни амалга оширишда жаҳд ва ғайрат мўлжалланган ишни бажаришда зўр таъсирга эгадир. Назарий билимларни ё устозлар, ёки хикматлар ўргатадилар”³⁸.

Маълумки, шахсни иқтисодий муносабатларга тайёрлашда самарали йўлларнинг танланиши муҳим аҳамият касб этади. Улуғ мутафаккир Абу Наср Форобий ўз даврида иқтисодий муносабатлар жараёнида ҳал қилувчи омил – амалий фазилатлар (касб ёки ҳунар йўналишлари бўйича эгалланган кўникма ва малакалар)га эга имконини берадиган қуйидаги йўлларни таклиф қилади: “булардан биринчиси – қаноатбахш сўзлар, чорловчи, илҳомлантирувчи сўзлар ёрамида ҳосил қилинади, малакалар вужудга келтирилади, одамдаги ғайрат, касд-интилиш ҳаракатга келтирилади.

Иккинчи йўл (ёки усул) – мажбур этиш йўли. Бу усул гапга кўнмовчи қайсар шахарликлар ва бошқа сахройи халқларга нисбатан ишлатилади. Чунки улар ўз истакларича сўз билан ғайратга кирадиганлардан эмаслар. Улардан бирортаси назарий билимларни ўрганишга киришса, унинг фазилати яхши бўлади. Касб-ҳунарларни ва жузъий санъатларни эгаллашга интилиши бўлмаса, бундай одамларни мажбур этмаслик керак, Чунки шахар халқларига тарбия беришдан мақсад – уларни фазилат эгаси қилиш ва санъат аҳллари (маданиятли кишиларга – таъкид бизники Ғ.Н.)га айлантиришдир”³⁹.

Шарқ мутафаккирларидан яна бири – Абу Райҳон Беруний ҳам инсонга хос ҳаёт тарзи у мансуб бўлган жамоада, жамиятда қарор топган ижтимоий, иқтисодий ва маданий муносабатларга, бевосита меҳнат, олди-сотти, олди-берди муносабатлари, уларнинг мазмунига боғлиқлигига эътиборни қаратади. Аллома “ижтимоий ҳаёт ўзига хос “шартнома” асосида тузилишини эътироф этади. “Инсон ўз эҳтиёжларини тушуниб, ўзига ўхшаш кишилар билан яшашнинг зарурлигини англай бошлайди. Шунинг учун ўзаро келишувчанлик қабилидаги “шартнома” тузишга киришади. Одамларнинг биргаликдаги турмушигина инсонни ҳақиқий қудратга эришишига, унинг эҳтиёжларини қондиришига олиб келмайди, бунинг учун яна меҳнат ҳам қилиши зарурдир... Инсоннинг кадр-қиммати ўз вазифасини аъло даражада бажаришидан иборат: шунинг учун инсоннинг энг асосий вазифаси ва ўрни меҳнат билан белгиланади, инсон ўз хоҳишига меҳнат туфайли эришади”⁴⁰.

³⁸ Ўша манба, - 184-185-бетлар.

³⁹ Ўша манба, - 185-бет.

⁴⁰ Иқтисодий таълимотлар тарихи. Маърузалар матни (сиртки бакалавр йўналишлари учун). – Тошкент.: Тошкент Молия институти, 2005. – 29-бет.

Аллома ҳам ўз асарларида иқтисодий муносабатлар бевосита меҳнат ҳамда касбий фаолият (хунармандчилик)нинг йўлга қўйилиши билан боғлиқлигини, шу боис болага ёшлиқдан хунар ўргатиш зарурлигини айтиб ўтади ҳамда бу ўринда хунар ўргатишнинг йўллари, методларини кўрсатади. Мутафаккирнинг фикрича, болага хунар асосларини ўргатишнинг энг самарали йўли – бу ворислик, сулола анъаналарига риоя этиш, шахсий намуна кўрсатиш дея таъкидлайди.

Абу Райҳон Берунийнинг “Минералогия” асарида “хунармандчиликни йўлга қўйиш, шогирд тайёрлаш жараёни, усталарнинг хунар ўргатиш методлари” ҳақида ҳам қимматли фикрлар баён этилган. Бунда ҳозирги педагогика фани тили билан айтганда, шахсий намуна методидан фойдаланилгани, иш жараёни бевосита ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан устахонанинг ўзида бажарилгани шогирдларнинг малакали уста бўлиб етишишида катта аҳамиятга эга бўлган. Ўша даврда Хуросон, Мовароуннаҳр зеби-зийнат буюмлари ясаш, металлургия, кончилик, тўқувчилик, қоғоз ва ойна ишлаб чиқариш каби соҳаларда дунё бозорида ном чиқарган.

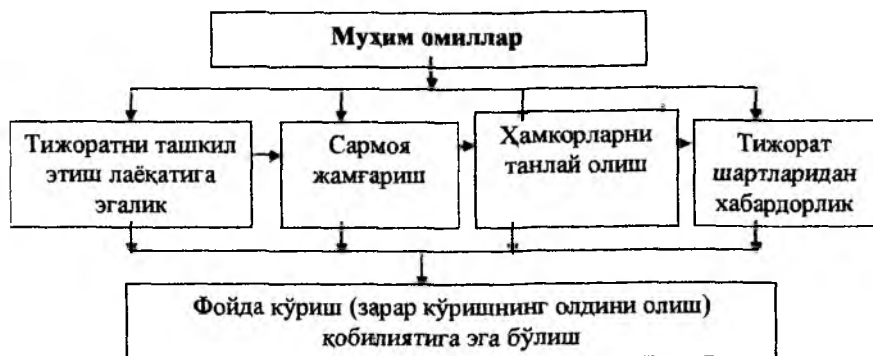
Хунармандчиликнинг бундай яқка ҳолда ўргатилиши малакали касб эгаларининг етишиб чиқишига ёрдам берган, ҳалол ва виждонан меҳнат қилишга йўллаганки, бу инсоннинг камолга етишишида муҳим поғона бўлган⁴¹.

Кайковуснинг “Қобуснома” асарида жамият аъзолари томонидан йўлга қўйиладиган иқтисодий муносабатларнинг асосий шаклларида саналган тижорат ва бозоргонлик (бозор шароити (муҳити)да савдо-сотикни йўлга қўйиш) масалалари алоҳида боб асосида ёритилган. Муаллифнинг қайд этишича, тижорат ҳамда бозор ишларини ташкил этишдан кўзланган асосий мақсад – фойда топиш (кўриш) жараёни “акл асосига қурилмиш”. Тижорат ва савдо-сотикни ташкил этишда “ўзининг моли ва танига далир (шижоатли) бўлмоғи, бебок (тортинмас, ҳаёсиз, бепарво) бўлмаслиги, ўзининг нафи учун ўзгаларнинг зиёнин тиламаслиги керак”⁴² дейилади.

Алломанинг фикрича, тижорат, савдо-сотик ишларини самарали ташкил этиш маълум омилларга боғлиқ. Бундай омиллар сирасида муаллиф қуйидагиларни келтиради (25-расм):

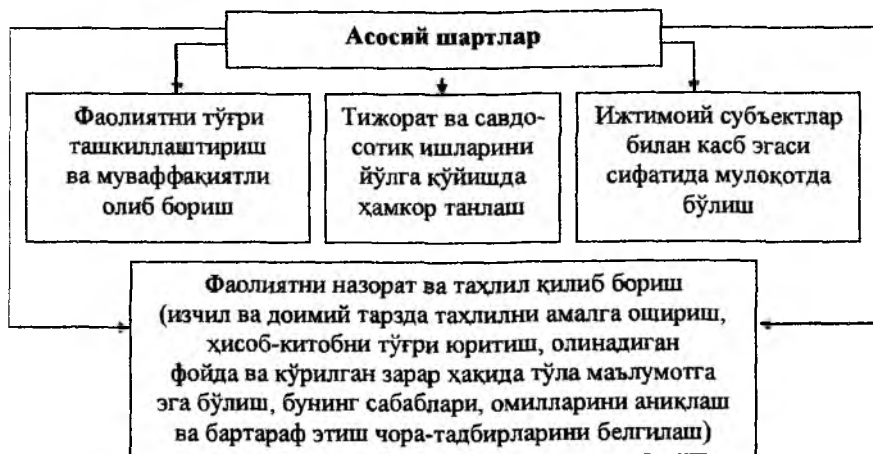
⁴¹ Педагогика тарихи / Қ.Ҳошимов, С.Нишонов, М.Иномов, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 87-бет.

⁴² Кайковус. Қобуснома / Форсчадан Мухаммад Ризо Огаҳий таржимаси. – Тошкент: “O‘qituvchi” нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – 29-бет.

25-расм. Тижорат ва савдо-сотиқни самарали ташкил этиш омиллари (Кайковус ғоясига кўра)

Кайковуснинг “Қобуснома” асарида, шунингдек, тижорат ва савдо-сотиқни ташкил этишда бир қатор шартларга риоя этиш мақсадга мувофиқ эканлиги айтилади. Алломанинг бу борадаги қарашларини моҳиятига кўра қуйидагича таснифлаш мумкин (26-расм):

26-расм. Тижорат ва савдо-сотиқ фаолиятини ташкил этиш шартлари (Кайковус ғояларига кўра)

МТМда иқтисодий тарбияни самарали ташкил этиш

Ўзбекистон ўз мустақиллигига эришгач, иқтисодий маданиятни юксалтириш давлатнинг муҳим вазифаларидан бирига айланди.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан асосий ўзгаришлар амалга оширилиб, бозор маданиятини шакллантириш учун жиддий асос яратилди. Иқтисодий маданият ривожининг асосий омилларидан бири бўлган ҳўжалик юритиш эркинлигининг асоси таъминланди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мамлакат иқтисодиётининг бозор муносабатларини ривожлантиришга йўналтирилганлиги, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқли эканлиги ва уларнинг баб-баравар муҳофаза этилиши, хусусий мулкнинг ҳам давлат муҳофазасига олинганлиги белгилаб берилди. Иқтисодиф фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлиги учун кенг йўл очилди. Аҳолининг иқтисодий билим савияси ва малакасини, иқтисодий фикрлаш қобилиятини кенгайтириш, меҳнатга бўлган ижодий ёндашувини кучайтириш, уларнинг тадбиркорлик фаолиятидаги иштирокини фаоллаштиришга асосий эътибор қаратилиб, уларни амалга ошириш учун қулай шарт-шароит яратилмоқда.

1996 йил 17 августда “Ўзбекистон Республикасида узлуксиз иқтисодий таълим-тарбия концепцияси” қабул қилинди. Мазкур концепцияни амалга оширишда эса қуйидаги саккиз босқичга асосланилди:

I босқич. Оила. Мактабдан ташқари таълим (Ҳар бир босқич учун тайёрланган ишланмалар).

II босқич. Мактабгача таълим-тарбия (иқтисодга йўналтирилган ўйин машғулот).

III босқич. Бошланғич таълим (“Иқтисод алифбоси”).

IV босқич. Умумий ўрта таълим (“Иқтисодий тушунчалар”).

V босқич. Ўрта-махсус, касб-хунар таълими (“Иқтисодий билим ва касб иқтисодиёти асослари”).

VI босқич. Олий таълим (“Тармоқ иқтисодиёти”).

VII босқич. Тармоқлар бўйича малака ошириш тизими (“Амалий иқтисод”).

VIII босқич. Ўзбекистон Фанлар академияси, тармоқ академиялари, илмий марказлар (Иқтисодий таълим бўйича илмий изланишлар).

Узлуксиз иқтисодий таълим-тарбия концепциясининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Иқтисодий таълимнинг узлуксизлагини таъминловчи бир бутунликни ҳосил қилиш учун ҳар босқичнинг ўзига ҳослигини ўрганиш.

2. Ҳар бир босқичнинг мустақил мақсад ва вазифалари, ташкилий

шакл, метод, восита, усул ва методикаларини ишлаб чиқиш.

3. Босқичлар орасида кўприк вазифасини бажарувчи шахсининг иқтисодий маданиятлилиқ даражасини кўрсатувчи таълимий-тарбиявий тадбирлар мажмуининг хусусияти, имкониятларини аниқлаш.

4. “Лабиринтлар тизими” илмий-методик лойиҳани амалга оширишдаги моддий таъминот.

Узлуксиз иқтисодий таълим-тарбиянинг умумий вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, МТМда амалга ошириладиган иқтисодий тарбиянинг мақсад ва вазифаларини куйидагича белгилаб олиш мумкин:

МТМда амалга ошириладиган **иқтисодий тарбиянинг мақсади** болаларни иқтисодий билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга тайёрлашдир.

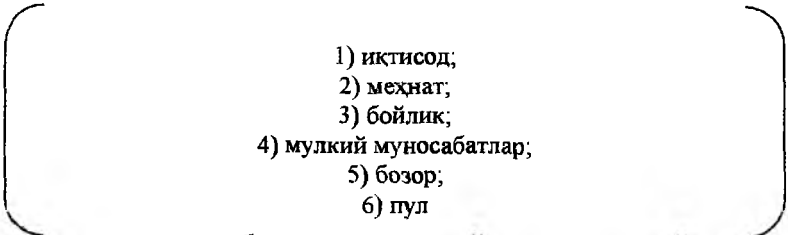
Мазкур мақсадга эришишда куйидаги вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш лозим:

- мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг фикрлаш доирасини кенгайтириш ва чуқурлаштиришга имкон берувчи турли вазиятларни ишлаб чиқиш;

- иқтисодий тушунчалар билан боғлиқ вазиятларни ҳал этишни амалга ошириш учун зарур педагогик шарт-шароитларни яратиш;

- иқтисодий билимларни эгаллашга замин бўлувчи, мантикий-математик тасаввурларни ривожлантирувчи ўйинлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш.

МТМда иқтисодий тарбияни амалга ошириш ўрта гуруҳдан бошланиб, “Илк иқтисодий таълим-тарбия дастури”га кўра мазкур ёш гуруҳида болаларни олти хил иқтисодий тушунча билан таништириш кўзда тутилади:

-
- 1) иқтисод;
 - 2) меҳнат;
 - 3) бойлик;
 - 4) мулкӣ муносабатлар;
 - 5) бозор;
 - 6) пул

Катта ёш гуруҳи болаларига эса ўрта гуруҳда ўргатилиши мўлжалланган тушунчалар моҳиятини кенгрок ва тўлиқрок ёритиш билан бирга куйидаги саккиз турдаги иқтисодий тушунча ҳақидаги билимлар таркиб топтиради:

- 1) иқтисод;
- 2) меҳнат;
- 3) бойлик;
- 4) мулкӣ муносабатлар;
- 5) тадбиркорлик;
- 6) бозор;
- 7) пул;
- 8) маҳсулот

Мақтабга тайёрлов гуруҳида эса ўн бир хил иқтисодий тушунча мазмуни ёритиб берилади:

- 1) иқтисод;
- 2) меҳнат;
- 3) оила;
- 4) жамият;
- 5) алоқа;
- 6) маънавият;
- 7) қоида ва тартибни сақлаш;
- 8) бошқарув;
- 9) савдо;
- 10) пул;
- 11) маҳсулот

Илк иқтисодий таълим-тарбия мазмуни МТМнинг “Атроф-олам тўғрисида билимга эга бўлиш ва уни англаш” ҳамда “Элементар математик билим ва қўникмалар”ни таркиб топтиришга доир машғулотлар негизида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиқни қўлга киритгандан сўнг бозор иқтисодиётига асосланган эркин, демократик жамият барпо этишни стратегик мақсад қилиб олди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан бозор иқтисодиётига тадрижий равишда ўтишнинг 5 та тамойили ишлаб чиқилди.

Барча ўқув юртлирида иқтисодиёт фанлари ўргатила бошланди. Бу ишларни болалар билан мактабгача таълим ёшданок олиб бориш давр талаби сифатида кун тартибига қўйилди. Бинобарин, болалар ёшлиданок беихтиёр равишда иқтисод билан тўқнаш келади. Улар илк ёшданок оилада “меники”, “бизники”, “бой”, “арзон”, “қиммат”,

“сотиб олиш”, “сотиш”, “пул” каби тушунчалар билан қуролланади. Шундай экан, болаларнинг оилада ўрганганларини боғчада давом эттириш, яъни уларга илк содда иқтисодий тушунчаларни бериб бориш лозим.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ҳамда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талаблари, шунингдек, “Болажон” таянч дастури асосида МТМ тарбияланувчилари учун “Илк иқтисодий таълим сабоқлари” дастури ишлаб чиқилиб, методик қўлланма тайёрланган.

Дастур ўрта, катта ва тайёрлов гуруҳ болалари учун мўлжалланган бўлиб, иқтисодий таълимга доир машғулотлар икки ҳафтада бир марта нутқ ўстириш, математика, табиат, меҳнат, тасвирий фаолият машғулотлари билан интеграл тарзда 25-30 минутдан олиб борилади. Машғулотларнинг якунида иқтисодий ўйинларнинг берилиши болаларнинг диққати, нутқи, тафаккури ва мантикий фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Қўлланмада иқтисодий мазмунга эга бўлган топшириқлар, бошқотирмалар ҳам берилган.

Болалар иқтисодий тушунча ва тасаввурларни ўйин, амалий машқлар орқали инсон ва тез қабул қилади. Бундай усуллар, болаларнинг иқтисодий жараёнлар, иқтисодий терминлар оламига осон ва қизиқарли йўллар билан киришига омил бўлади.

Дастур ва қўлланмада ўрта гуруҳлар учун “Инсон ва унинг эҳтиёжлари”, “Инсон ва иқтисод”, “Пул маҳсулотларни сотиб олиш ва айрибошлаш” йўналишларда жами 11 та мавзу, катта ва тайёрлов гуруҳлари учун эса “Инсон ва унинг эҳтиёжлари”, “Инсон ва иқтисодиёт”, “Пул”, “Нарх”, “Маҳсулотларни сотиб олиш ва айрибошлаш”, “Ишлаб чиқариш”, “Меҳнат фаолияти” йўналишларида 18 та мавзу берилган.

Дастурнинг мақсади болаларга илк иқтисодий тушунча ва атамалар билан қуроллантириш орқали, уларнинг шахс сифатида улғайиб камол топишига асос бўла оладиган билим, кўникма ва малакалар беришдан иборат.

Иқтисодий тарбия ёш авлодда иқтисодий билим ва кўникмаларни ривожлантириш, уларда тежамкорлик, меҳнатсеварлик, ташаббускорлик, иқтисодий фаолиятни йўлга қўйиш тўғрисида фикрлашга ўргатади.

“Иқтисод” тушунчасининг ўзи қандай маънони англатади?

Ушбу тушунча эрамиздан аввалги IV асрда юнон олими Ксенофонт томонидан киритилган бўлиб, “уй хўжалигини бошқариш

санъати” маъносини англатади. Кейинчалик бу тушунчанинг моҳияти кенгайиб борилган. Иқтисодиёт – жуда кенг ва мураккаб тушунча.

“Иқтисод” атамаси: 1) тор маънода инсон яратган барча бойликларни тежаш, шунингдек, инсон меҳнатини қадрлаш; 2) кенг маънода иқтисодиёт инсоннинг тирикчилигини ўтказишга қаратилган ҳўжалик фаолияти бўлиб, бу фаолият ишлаб чиқаришдан бошланиб, яратилган маҳсулотларни истеъмои этиш билан якунланади.

Демак, иқтисод инсон фаолиятининг асосий жиҳати бўлиб, жамиятнинг энг муҳим негизи, унинг пойдевори ҳисобланади.

Иқтисодий тарбия ўз ичига болалар томонидан иқтисодиёт асосларини ўрганиш, уларнинг унумли ва ижтимоий меҳнатнинг турли кўринишларида иштирок этиш, режалаштиришга доир билим ва малакаларга эга бўлиш, ишлаб чиқариш маҳсулотларини ҳисобга олиш ва назорат қилиш кабиларни олади. Иқтисодий тарбиянинг инсон ва жамият, иқтисодий география, тарих, математика, химия, биология, меҳнат таълими дарсларида амалга оширилиши янада ижобий самараларни беради.

Иқтисодий тарбиянинг мақсади инсонни иқтисодий фаолиятга тайёрлашга, уни жамиятимиз иқтисодий ҳаётида иштирок этишга, республиканинг тиришқок, серғайрат фукараларини шакллантиришдан иборат.

У болалар онгида жамиятни ривожлантиришнинг иқтисодий қонуниятлари ҳақида аниқ тасаввурлар шаклланишини ва шулар асосида унда кундалик ҳаётида зарур бўладиган иқтисодий билимлар таркиб топишини таъминлаши керак.

Иқтисодий тарбияланган кишида ҳаётимиздаги кўпгина кундалик муаммоларни ҳал этишга бўлган қараш иўзгаради. Унинг негизида куйидаги вазифалар ҳал этилади:

- болаларда иқтисодий онгини қарор топтириш, уларда иқтисодий тушунчалар тизимини шакллантириш;

- уларни жамиятни иқтисодий ривожлантириш қонуниятлари билан таништириш;

- болалар томонидан иқтисод, ишлаб чиқаришни ташкил этишга доир умумий маълумотларни самарали ўзлаштириб олиниши учун шароит яратиш;

- уларда ижтимоий муносабатларни ташкил этишда фикрлаш операциялари (таҳлил, синтез қилиш, умумлаштириш ва б.)ни ривожлантириш;

- энг оддий иқтисодий таҳлил қилиш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

Шу сабабли мактабгача ёшданок математика машғулотларида иқтисодий тарбия элементларини ошириб бориш лозим. Бунинг учун болаларни оила бюджети асосларига ўргатиш керак. Шунда улар турли хил оила харажатлари, оила аъзолари даромади (иш ҳақи, пенсия, стипендия, ёрдам пули ва б.)нинг қандай манбалар ҳисобига қопланишини билиб олади. Болаларни бюджетнинг рақамларидаги ифодаси билан таништириш, оиланинг овқатланиш, кийим-бош, поябзал, коммунал хизматлар, ўйин-кулги, сайр-тамоша ва ҳ.к. учун бўладиган харажатларни мисоллар билан тушунтириш керак. Шундан кейин боланинг шахсий бюджетини мисол қилиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ: ота-оналари унга мактабда овқатланишга, ўйин-кулгиларга неча сўм бериши, уларни қандай сарфлаши.

МТМда ташкил этиладиган иқтисодий тарбия негизида болаларни даромад ва харажатларни тақсимлашга ўргатиш, жамғармалардан қандай фойдаланиш мумкинлигини уларга гапириб бериш мақсадга мувофиқдир. Шундан сўнг болаларга ишлаб чиқариш харажатлари ва уларнинг турлари ҳақида оддий тушунчалар бериш керак. Уларга қўшимча ишлаб чиқариш ёки уй хўжалигини юритишни, ҳар қандай фаолият харажатлар билан боғлиқлигини энг оддий мисолларда тушунтириш зарур. Бирор-бир ишни бажариш, товар ишлаб чиқариш ёки хизматлар кўрсатиш учун бир қанча ресурслар сарфлаш лозимлигини тушунтириш керак.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни илк иқтисодий тушунча ва атамалар билан таништириш, унинг шахс сифатида улғайиб камол топишида асос бўла олади. Шунинг учун ҳар бир гуруҳ тарбиячиси болаларни илк иқтисодий сабоқлари билан таништириш бўйича дастур талабларини яъни болаларга бериладиган тушунчалар ҳажми, уларни амалга ошириш йўллари ва методларини билиш керак.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга илк иқтисодий тушунчалар (тежамкорлик, оила, меҳнат, бозор, дўкон, ишлаб чиқариш ва савдо)нинг ўзига хос хусусияти шундаки, ўрта гуруҳда асосан тежамкорлик мавзуларида билим берилиб, дўкон, бозор ўйинлари соддароқ шаклда ўтилади.

Катта тайёрлов гуруҳларида машғулот мавзулари деярли ўзгармайди, аммо ҳар бир мавзунини очиб бериш, бойитиш, кенгайтириш ҳисобига машғулотни ўтишда фақат шу мавзуга тегишли тушунчалар янги мисоллар, янги муаммолар ечиб

берилаверади. Шунинг ҳисобига болаларнинг илк иқтисодий тушунчалари ҳам кенгайиб бориши кўзда тутилган.

Мактабгача таълим ёшдаги болаларга илк иқтисодий таълим интеграл таълим асосида олиб борилади: теварак-атроф билан таништириш, математика, тасвирий фаолият, меҳнат, ўйин фаолиятларида олиб борилади.

**Баркамол авлодни
тарбиялашда иқтисодий
таълимнинг аҳамияти**

Ҳар бир мустақил давлат ўз раънақини канчалик қадрлаши унинг мамлакат келажи ҳисобланган ёш авлод ҳақида қилаётган ғамхўрлиги билан чамбарчас боғлиқ. Давлатнинг бўлажак тараққиёти айнан шу болалар, ёшлар қўлида эканлиги ҳеч кимга сир эмас. 2010 йил Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан “Баркамол авлод йили” деб эълон қилиниши ҳам шу билан боғлиқ. Чунки, ҳар бир жамият ва миллатнинг тараққиёт мезони, таянчи, куч-қудрати, ижтимоий ҳаёт мақсадларини рўёбга чиқарувчи асосий куч ёшлардир. Баркамол авлоднинг келажаги ҳақида қайғуриш, соғ, баркамол наслни тарбиялаб етиштиришга интилиш миллий хусусият саналади.

Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида республикада баркамол, ҳар томонлама етук авлодни тарбиялашда барча имконият ва шарт-шароитлар мавжуд.

Республиканинг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” миллий таълим тизимини ифода этувчи ҳукукий ҳужжатлар саналади. Мазкур ҳужжатлар “Баркамол авлод йили” давлат дастурида белгиланган вазифаларни ҳаётга татбиқ этиш учун муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялаш жараёнида қуйидаги ўта муҳим масалаларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- узлуксиз таълим жараёнида янги ахборот-коммуникация ва илғор педагогик технологияларни кенг жорий этиш;
- ёшларни барча таълим муассасаларда тарбиялаш борасида яратилган замонавий моддий-техника базасидан самарали фойдаланишни такомиллаштириш;
- ёшларнинг соғлом турмуш тарзини янада фаоллаштириш, бунда барча таълим муассасаларида ёшларни тарбия ва спорт-соғломлаштириш ўйинларига жалб этиш;

- истеъдодли ёшларни илмий фаолиятга кенг жалб этиш, уларни моддий ва маънавий рағбатлантиришни такомиллаштириш ва ҳ.к.

Баркамол авлодни тарбиялашда иқтисодий таълимнинг аҳамияти бекиёсдир. Туб ислохотларни амалга ошириш, бозор муносабатларини шакллантириш кўп жихатдан иқтисодий таълимга боғлиқдир. Кишиларда иқтисодий тафаккурни шакллантирмасдан туриб, чуқур ўзгаришларни амалга ошириб бўлмайди.

Мустақиллик йиллари давомида миллий ҳўжалигимиз иқтисодий жихатдан мустаҳкамланиб, инқироз ҳолатидан чиқарилди ва унинг кўпгина соҳаларида барқарор ўсишга эришилди. Бозор механизмнинг таркибий қисмлари қарор топди ва унинг инфратузилмалари вужудга келтирилди, ҳозирги кунда эса иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, иқтисодиётни ҳар тарафлама эркинлаштириш амалга оширилмоқда. Энг муҳими шу давр ичида миллий истиклол ғояси ва мафқураси шаклланиб, кишиларимиз онгига сингиб бормоқда.

Бугунги кунда, мамлакатимиз олий таълим тизимида педагог кадрларни тайёрлаш тизимини замон талаблари даражасида қайта ташкил этиш мақсадида таълимнинг халқаро андозаларидан самарали фойдаланиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Чунки, дунёнинг ривожланган ва бозор иқтисодиёти амал қилаётган мамлакатларнинг деярли барчаси янги механизмнинг кескин ўзгаришларига мослаша оладиган ва ҳар қандай шароитда рақобатлаша оладиган мутахассисларни тайёрлаш борасида замонавий иқтисодий таълим тизимига эгадирлар. Жамият тараққиёти даражаси, ахборотларни ҳаддан ташқари кўплиги, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, умуман олганда, ҳаёт тажрибаси шуни кўрсатадики, ёшларни етук, вазиятни тезда англай оладиган, айни шу вазият учун тўғри қарор қабул қила оладиган малакали мутахассислар этиб тайёрлаш учун фақат анъанавий услубларга таяниш етарли эмас.

Ҳозирги пайтда тайёр билимларни ўзлаштириш асосий мақсад бўлмай, энг асосийси ёшларнинг интеллектуал қобилиятини ривожлантириш, мустақил танлаш ва қарор қабул этиш кўникмасини ҳосил этиш объектив заруратга айланди. Маълумки, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ўз навбатида мутахассислар малакаси ва маҳоратини юқори бўлишини, мутахассисларга бўлган талабнинг ўзгаришига мослашувчан, ўз малакасини оширишга интилувчан бўлишни талаб этади. Бунинг учун мутахассисларни мустақил изланиш, фикрлаш, турли қарашларни таққослаш, таҳлил этиш,

хулоса чиқаришга ўргатиш лозим. Бугунги кунда республикада таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида иқтисодий таълимнинг асосий вазифаси сифатида жаҳон талаблари даражасида янгилашиб бораётган ишлаб чиқариш шароитларига мослаша оладиган, иқтисодиётимизни буюк давлат даражасига кўтарадиган мутахассисларни тайёрлаш ва бу жараёнда асосий омил сифатида бериладиган ахборотлар ҳажмини эмас, балки ижодий ёндашувни шакллантириш, мустақил фикрлаш ва татбиқ этиш сифатларини тарбиялашга эътибор қаратиш лозим.

Иқтисодиётни самарали йўлга қўйишнинг асосий талаби талабаларнинг иқтисодий билим даражасини юксалтириш бўлса, кейингиси ана шу билим асосида малака ва кўникмалар ҳосил этишдир.

Ҳар бир инсоннинг ҳаёти асосини иқтисодий фаолият ташкил этар экан, у, албатта, ҳар бир одамдан иқтисодий фикрлашга ўрганишни талаб этади. Айниқса, бозор иқтисодиёти шароитида бу талаб янада кучаяди. Шунинг учун ҳам иқтисодчиларга ёшлиқдан бошлаб иқтисодий фикрлашни ўрганишлари учун, мамлакатимизда умумий ўрта таълим мактабидан бошлаб, иқтисодий билим асосларини ўрганишга киришилди.

Бўлажак педагог-тарбиячилар иқтисодий фикрлашни ўрганибгина қолмай, кенг доирадаги иқтисодий муаммоларни аниқлаш, таҳлил қилиш, иқтисодий ривожланиш тенденцияларига баҳо бериш, бу ўзгаришлар келажақда қандай натижаларга олиб келишини кўз олдида келтира билишни ўрганишлари зарур. Шундай қилиб, бугунги кунда сиёсатнинг асосий муаммолари бу иқтисодий муаммолар бўлиб, уларни тушунмай туриб, бу муаммоларни ечиш учун зарур чора-тадбирлар белгилаб ёки берилган маслаҳатларнинг қайси бири диққатга сазовор эканлигини ажратиб бўлмайди. Бунинг учун эса бўлғуси мутахассис кадрлар иқтисодий таълим асосларини чуқур билишлари ва амалиёт жараёнида қўллашлари давр талабидир.

**МТМда иқтисодий тарбияни
ташкил этишда педагогик
технологиялардан фойдаланиш**

Ҳозирги вақтда МТМда иқтисодий тарбия ташкил этиш жараёнига ахборот технологияларини жорий этиш муҳим аҳамият касб этмокда. Кўпгина МТМ етарли

даражада техник воситалар билан таъминланган. Бу эса ўз навбатида таълим-тарбия самарадорлигини оширишга, машғулотларни кизиқарли ва мазмунли бўлишига олиб келади.

“Болажон” дастури негизида МТМда иқтисодий тарбияни ташкил этишда педагогик технологияларни қўллашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Қолаверса, “Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган Давлат талаблари”да ҳам ушбу ғоянинг ахамияти яна бир бор ёритиб берилган.

Педагогик технология ўзи нима?

Технология (юнон. “*techne*” – маҳорат, санъат, “*logos*” – тушунча, таълимот) – муайян (ишлаб чиқариш, ижтимоий, иқтисодий ва б.) жараёнларнинг юксак маҳорат, санъат даражасида ташкил этилиши⁴³.

Педагогик технология – таълим шакллари тақомиллаштириш вазифасини қўзлаган ўқитиш ва бошқаларни ўзлаштиришнинг барча жараёнларини техника ва инсон омилларида, уларнинг биргаликдаги ҳаракатлари воситасида яратиш, тадбиқ этиш ва аниқлашнинг изчил методи (ЮНЕСКО)⁴⁴.

Педагогик технология асосида ўтказиладиган машғулотларнинг анъанавий машғулотлардан фарқи шуки, бу машғулотда болалар эркин ишлайди, ўз фикрини эркин баён этиш имкониятига эга бўлади. Болаларнинг машғулотларда эркин ишлашлари уларнинг ўзаро ҳамкорликда топшириқларни бажаришлари ҳисобига таъминланади. Машғулотларда болаларни биргаликда ишлашларини таъминлаш учун интерфаол методлардан фойдаланилади.

Интерфаол методлар (ингл. “*interact*”, рус. “интерактив”; “*inter*” – ўзаро, “*act*” – ҳаракат қилмоқ) – тарбияланувчиларда маълум билим, кўникма ва муайян ахлоқий сифатларни шакллантириш йўлида уларнинг ўзаро, биргаликда топшириқларни бажаришларини таъминлаш мақсадида қўлланиладиган методлар саналади.

МТМда машғулотларни интерфаол методлар ёрдамида ташкил этиш тарбияланувчи ва тарбияланувчилар ўртасидаги билим, кўникмаларни ўзлаштиришга қаратилган ўзаро муносабатлар жараёнини фаоллаштириш, тарбияланувчиларнинг эркин ишлашларини таъминлашга хизмат қилади. Мазкур методлар

⁴³ “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” модули бўйича ўқув-методик мажмуа / Тўз.: Н.А.Муслимов, М.Х.Усмонов. – Т.: Низомий номидаги ДДПУ, 2016. – 18-бет.

⁴⁴ Ўша маъл. – 19-бет.

ҳамкорликда ишлаш воситасида машғулот самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Улар болаларни мустақил фикрлашга ундайди.

Интерфаол методлар тарбияланувчи билан тарбиячининг фаол муносабати, бир-бирини тўлиқ тушунишга асосланади.

Машғулотларда интерфаол методлардан фойдаланиш мақсади – машғулот қандай шаклда бўлмасин, каерда ўтказилмасин тарбиячининг тарбияланувчилар гуруҳи билан ўзаро ҳамкорликда топшириқларни бажариш, ишлаш учун имкониятни яратибдан иборат.

Тарбиячи машғулотда тегишли муаммоларга болаларларни жалб этиши, уларнинг ҳаракатини фаоллаштириши ва натижада ўзлаштиришларини таъминлаши лозим. Бунда тарбиячи фақат фасилитатор (йўл-йўриқ кўрсатувчи, кузатувчи, хулосаловчи) вазифасини бажаради. Ушбу методлар орқали болаларнинг мустақил фикрлаш қобилиятлари ривожлантирилиб, уларда эркин фикрлаш, мустақил қарор қабул қилиш, хиссиётларни бошқара олиш, танқидий ва ижодий фикр юритишнинг ривожланишига замин тайёрланади.

Дунё миқёсида кўп йиллардан бери қўлланилиб, яхши натижалар бераётган ўқитишнинг янги шакл ва усуллари республика халқ таълимида илғор, ижодкор тарбиячилари томонидан қўлланилмоқда. Бу ўқитишнинг интерфаол усулидир. Бу усулнинг асл моҳияти болаларни мустақил билим олишга, билим олиш учун изланишга, фикрлашга йўналтиришдир.

Машғулотлар жараёнида қуйидаги интерфаол усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

- {

1. Кичик гуруҳларда ишлаш.
 2. “Ақлий ҳужум”.
 3. Ролли ўйинлар

}

Кичик гуруҳларда ишлаш анъанавий машғулотдан нимаси билан фарқ қилади? Бунда болалар фаол ишлайди, топшириқларни бажаришга масъулият билан қарайди. Болалар саволларга жамоа бўлиб жавоб қайтаради, топшириқларни бир-бирларига ўзаро ёрдам кўрсатиш асосида бажаради. Жавоб беришда бир-бирларини тинглайди, саволлар беради, бир-бирларига ёрдам кўрсатади. Гуруҳ ишларида болалар ўзларини эркин тутади. Бу жараёнда жавоб

беришга ҳадиксирайдиган болалар ҳам ўзини эркин тутати, ўзига нисбатан ишонч пайдо бўлади.

Кичик гуруҳларда ишлашни қандай ташкил этиш керак?

Гуруҳдаги самарали иш болаларни йиғиб, уларга тошириқлар ёзилган карточкалар бериш билан белгиланмайди. Бунинг учун тарбиячи мавзу билан таништириб чиқиши ва унинг мазмунига оид муаммоларни белгилаши, гуруҳда ишлашнинг энг самарали йўллари билан белгилаб олиши керак. М: гуруҳни 4та кичик гуруҳга бўлиб, уларга топшириқ беради ва вақтни белгилайди. Борди-ю, мустаҳкамлаш машғулоти ташкил этилса, топшириқларни бажариш учун 10 дақиқа беради. Болалар гуруҳда иш бошлаганда бир-бирларига саволлар беради. Эгаллаган билимлари бўйича ўзаро фикр алмашади. Болалар гуруҳларда иш билан банд бўлганда, тарбиячи гуруҳ бўйлаб юради, у барчани кузатиб тояшириқни изохлаб беради, ёрдамга муҳтожлик сезаётганларга ёрдам кўрсатади ҳамда машғулот мавзуси билан банд бўлишини кузатади. Вақт тутагандан кейин ҳамманинг эътиборини доскага қаратиб, ҳар бир гуруҳдан биттадан вакил чиқиб, гуруҳ бажарган ишни бутун гуруҳ олдида тақдим этади. Ҳар бир гуруҳ тақдимотидан кейин бошқа гуруҳдагилар савол беради. Тарбиячи ҳамма гуруҳ ишларини якунлаб бўлгандан сўнг, уларга изох беради, хатолар бўлса тўғрилайди ва хулосалайди, гуруҳ ишини баҳолайди. Гуруҳ ишини ташкил этишда қуйидаги тамойилларни ёдингизда тутишингиз лозим.

Гуруҳлар таркибининг 3-5 боладан иборат бўлиши мақсадга мувофиқдир. Болалар сонини кўпайтириш гуруҳларда ишлаш жараёнини қийинлаштиради ва баъзи болаларнинг четда қолиб кетишига сабаб бўлади. Гуруҳ таркибини ўзгартириб бориш керак. Ҳар бир машғулотда янги гуруҳ ташкил этиш лозим. Бу ҳамма болаларни бир-бири билан дўстона муносабатда ишлашларининг имконини туғдиради. Гуруҳ тузишда ўғил ва киз болалардан бир ҳил гуруҳ бўлиб қолмасликларига эътибор бериш керак. Гуруҳ таркибини тарбиячи белгилаши лозим. Ҳар бир гуруҳда қобилиятли болалар бўлишига, қобилиятли болалардан гуруҳ тузилиб қолмаслигига эътибор бериш лозим. Гуруҳ ишининг тақдимотини ўтказиш, якунлаш ва уларни рағбатлантириб бориш керак.

Шундай қилиб, жамиятда бозор муносабатлари шаклланган мавжуд шароитда МТМда жисмоний, ақлий, ахлоқий, меҳнат ва эстетик тарбияни ташкил этиш билан бир қаторда иктисодий йўналишда тарбиявий фаолиятни йўлга қўйиш талаб этилади. МТМда

амалга ошириладиган иқтисодий тарбия болаларни иқтисодий билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга тайёрлаш мақсадини кўзлайди. МТМда иқтисодий тарбияни амалга ошириш ўрта гуруҳдан бошланиб, “Илк иқтисодий таълим-тарбия дастури”га мувофиқ амалга оширилади. Дастур доирасида тарбияланувчиларда иқтисод, меҳнат, бойлик, мулкый муносабатлар, бозор, пул, тадбиркорлик, маҳсулот, оила, жамият, алоқа, маънавият, қоида ва тартибни сақлаш, бошқарув, савдо каби тушунчаларнинг гуруҳлар бўйича аста-секин ўзлаштириб борилишига эришилади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. МТМда амалга ошириладиган иқтисодий тарбиянинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

2. Илк иқтисодий таълим-тарбия қайси машғулотларда амалга оширилади?

3. МТМда болаларга иқтисодий билим беришда Шарк мутафаккирларининг қарашларидан фойдаланиш қандай аҳамиятга эга?

4. Баркамол авлодни тарбиялашда иқтисодий таълимнинг аҳамияти нималардан иборат?

5. Иқтисодий таълимнинг болаларни комолотидаги ўрни?

6. Иқтисодий тарбия беришда болаларнинг ёш хусусиятлари қандай аҳамият касб этади?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлари:

1. Абу Наср Форобийнинг қайси асарида иқтисодий тарбияга оид ғоялар ёритилган?

- а) “Донолик асослари”;
- б) “Фозил одамлар шахри”;
- в) “Бахт-саодатга эришув ҳақида”;
- д) “Буюк кишиларнинг нақллари”.

2. Абу Райҳон Бериийнинг қайси асарида хунармандчиликни йўлга қўйиш, шогирд тайёрлаш жараёни, усталарнинг хунар ўргатиш методлари тўғрисида сўз юритилган?

- a) “Минерология”;
- b) “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”;
- c) “Хоразмнинг машҳур кишилари”;
- d) “Геодезия”.

3. Тижорат ҳамда бозор ишларини ташкил этишдан кўзланган асосий мақсад – фойда топиш (кўриш) жараёни “ақл асосига қурилиш”. Ушбу фикр Абу Райҳон Берунийнинг қайси асарида келтирилган.

- a) “Минерология”;
- b) “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”;
- c) “Хоразмнинг машҳур кишилари”;
- d) “Геодезия”.

4. “Иқтисод алифбоси” узлуксиз таълимнинг қайси босқичида ўргатилади?

- a) мактабгача таълим;
- b) бошланғич таълим;
- c) ўрта умумий таълим;
- d) ўрта махсус, касб-хунар таълими.

5. Иқтисодга йўналтирилган ўйин машғулотилари узлуксиз таълимнинг қайси босқичида ташкил этилади?

- a) мактабгача таълим;
- b) бошланғич таълим;
- c) ўрта умумий таълим;
- d) ўрта махсус, касб-хунар таълими.

6. Иқтисодий тарбиянинг мақсади – болаларни иқтисодий билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга тайёрлаш. Ушбу мақсад узлуксиз таълимнинг қайси босқичида амалга оширилади?

- a) мактабгача таълимда;
- b) бошланғич таълимда;
- c) ўрта умумий таълимда;
- d) ўрта махсус, касб-хунар таълимида.

7. Иқтисод, меҳнат, бойлик, мулкый муносабатлар, бозор, пул. Ушбу тушунчалар МТМнинг қайси гуруҳлар тарбияланувчилари томонидан ўзлаштирилади?

- a) кичик гурух;
- b) ўрта гурух;
- c) катта ёш гурухи;
- d) мактабга тайёрлов гурухи.

8. Иқтисод, меҳнат, бойлик, мулкый муносабатлар, тадбиркорлик, бозор, пул, маҳсулот. Ушбу тушунчалар МТМнинг қайси гуруҳлар тарбияланувчилари томонидан ўзлаштирилади?

- a) кичик гурух;
- b) ўрта гурух;
- c) катта ёш гурухи;
- d) мактабга тайёрлов гурухи.

9. Иқтисод, меҳнат, оила, жамият, алоқа, маънавият, бойлик, қоида ва тартибни сақлаш, бошқариш, савдо, пул, маҳсулот. Ушбу тушунчалар МТМнинг қайси гуруҳлар тарбияланувчилари томонидан ўзлаштирилади?

- a) кичик гурух;
- b) ўрта гурух;
- c) катта ёш гурухи;
- d) мактабга тайёрлов гурухи.

10. “Болажон” таянч дастурига кўра ўрта гуруҳларда жами ... мавзу бўйича иқтисодий билим, кўникмалар ўзлаштирилади.

- a) 11 та;
- b) 14 та;
- c) 16 та;
- d) 18 та.

11. “Болажон” таянч дастурига кўра катта ва тайёрлов гуруҳларида жами ... мавзу бўйича иқтисодий билим, кўникмалар ўзлаштирилади.

- a) 11 та;
- b) 14 та;
- c) 16 та;
- d) 18 та.

12. “Иқтисод” тушунчаси қандай маънони англатади?.

- a) “уй хўжалигини бошқариш тартиби”;
- b) “уй хўжалигини бошқариш қоидалари”;

- c) “уй хўжалигини бошқариш санъати”;
- d) “уй хўжалигини бошқариш тамойиллари”.

13. “Иқтисод” тушунчасини илк бор ким истеъмолга киритилган?

- a) Аритотель;
- b) Ксенофонт;
- c) Платон;
- d) Сукрот.

14. Жараёнларнинг юксак маҳорат, санъат даражасида ташкил этилиши ... саналади.

- a) амалиёт;
- b) назария;
- c) технология;
- d) методика.

15. Таълим шакллари тақомиллаштириш вазифасини кўзлаган ўқитиш ва бошқаларни ўзлаштиришнинг барча жараёнларини техника ва инсон омилларида, уларнинг биргаликдаги ҳаракатлари воситасида яратиш, тадбиқ этиш ва аниқлашнинг изчил методи – бу

- a) педагогик маҳорат;
- b) педагогик технология;
- c) педагогик фаолият;
- d) педагогик жараён.

16. ... тарбияланувчиларда маълум билим, кўникма ва муайян ахлокий сифатларни шакллантириш йўлида уларнинг ўзаро, биргаликда топшириқларни бажаришларини таъминлаш мақсадида қўлланиладиган методлар.

- a) таълим методлари;
- b) тарбия методлари;
- c) интерфаол методлар;
- d) фаолият методлари.

11-§. Ҳукукий тарбия

Режа:

1. МТМда ташкил этиладиган ҳукукий тарбиянинг мақсад ва вазифалари.
2. Мактабгача таълим муасасасаларида ҳукукий тарбияни ташкил этиш.
3. МТМда ҳукукий тарбияни ташкил этишда болаларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан таништириш.
4. МТМда ҳукукий тарбияни амалга ошириш йўллари.

Таянч тушунчалар: ҳукук, ахлоқ, ҳукукий меъёрлар, ҳукукий тарбия, Конституция, “Конституция сабоқлари”.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФИТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФИТИ, 1995.
6. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод. қўл. – Т., ТДПУ, 2007.
7. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

**МТМда ташкил этиладиган
ҳукукий тарбиянинг мақсад
ва вазифалари**

Ҳукукий тарбиянинг асосий мақсади МТМда болаларга республика Конституцияси, миллий қонунчилик асослари (фуқаролик, оила, ҳўжалик-маъмурий, меҳнат ҳукуқи)га доир энг оддий ҳукукий меъёрларнинг моҳиятини тушунтириш, уларни давлат қонунлари ва ахлоқий меъёрларни ҳурмат қилиш, уларга риоя этишга ўргатишдан иборатдир.

1997 йил 29-августда, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган “Жамиятда ҳукукий маданиятни юксалтириш Миллий дастури” ғоялари жамият ва шахс

ҳукукий маданиятини шакллантириш ва уни ривожлантириш борасида қимматли назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Мазкур дастурнинг мақсади аҳолининг барча қатламлари ҳукукий саводхонликка эришишлари, юксак даражадаги ҳукукий онгга эга бўлишлари ҳамда ҳукукий билимларини кундалик ҳаётда қўллай олишлари учун ҳукукий маданиятни шакллантиришнинг кенг қамровли мунтазам тизимини яратишдан иборатдир⁴⁵.

Ҳукукий таълим ва тарбия ўзаро боғлиқлик, узвийлик, алоқадорлик ҳамда диалектик характерга эга бўлиб, шахс ҳукукий маданиятини шакллантириш гарови ҳисобланади. Зеро, ҳукукий таълим болаларга ҳукукий меъёрлар, қонунлар ҳамда ижтимоий-ҳукукий муносабатлар моҳияти тўғрисида тизимланган билимларни бериш, уларда ҳукукий билимларни эгаллашга бўлган эҳтиёжни юзага келтириш, ҳукукий онгни шакллантириш жараёни бўлиб, у изчил, узлуксиз, тизимли тарзда ташкил этилиши лозим.

Ҳукукий тарбия шахс томонидан ўзлаштирилган назарий-ҳукукий билимлар негизида ҳукукий фаолиятни ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, унда ижобий мазмундаги ҳукукий сифатларни қарор топтириш ва ҳукукий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён ҳисобланади. Шахс ҳукукий маданиятини шакллантириш ҳукукий таълим ва тарбия жараёнинг муҳим босқичидир. Ҳукукий тарбия бериш орқали инсон ҳуқуқлар ва уни ҳимоя қилиш тизими узлуксиз ўргатилиб борилади. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш – Конституциянинг асосий принципи, Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-сиёсий тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг асосий йўналиши, пировард мақсади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг маъруза, нутқларида инсон ҳуқуқлари соҳасида амалга оширилиши лозим бўлган қуйидаги беш стратегик йўналиш белгилаб берилган:

1) инсон ҳуқуқлари, эркинликларини ҳимоя қилишнинг самарали механизмни вужудга келтириш;

2) инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этган тамойиллари, меъёрлари асосида миллий қонунчиликни такомиллаштириш;

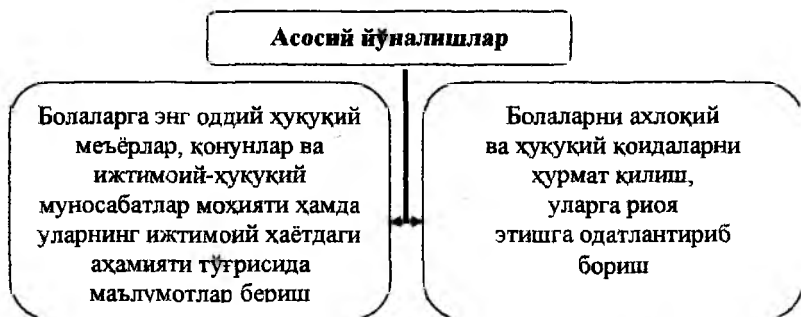
3) қабул қилинган қонунларга оғишмай амал қилиш механизмни ишлаб чиқиш, ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида қонун устунлигини таъминлаш;

⁴⁵ Усмонбоева М.Х. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларининг ҳукукий маданиятини шакллантириш (VIII-IX синфлар мисолида): Пед.фил.ном. ... дисс. – Т.: 2000. – 20-бет.

4) одил судлов ислохотини амалга ошириш йўли билан бутун суд тизимини демократлаштириш;

5) аҳоли, айниқса, ёшлар, мансабдор шахслар, ҳуқук-тартибот идоралари ходимлари ўртасида ҳуқуқий тарбия ишларини тубдан яхшилаш, уларнинг ҳуқуқий онги, маданиятини юксалтириш.

МТМда ҳуқуқий тарбияни ташкил этиш қуйидаги икки йўналишда амалга оширилади (27-расм):

27-расм. МТМда ташкил этиладиган ҳуқуқий тарбия йўналишлари

Ушбу икки йўналишда амалга ошириладиган педагогик фаолият кейинги ёш давларида шахсда ҳуқуқий маданиятни (ҳуқуқий меъёрлар, қонунларнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамиятини тўғри баҳолаш, ҳаракат ва ҳаракатсизликнинг қонуний бўлишига эришиш, давлат Конституцияси ва рамзларини, шунингдек, фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини ҳурмат қилиш, юридик хизматларга нисбатан эҳтиёжни қарор топтириш, ҳар қандай қўринишдаги ҳуқуқбузарликларга қарши муросасиз курашни ташкил этиш)ни самарали шакллантиришга асос яратиши лозим.

Ҳуқуқий маданият – шахс томонидан ҳуқуқий билимларнинг ўзлаштирилиши ҳамда ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш даражасининг сифат кўрсаткичи.

МТМда ҳуқуқий тарбиянинг тизимли, изчил, узлуксиз ташкил этилиши ҳам тарбияланувчиларда мавжуд ахлоқий ва ҳуқуқий қоидаларга нисбатан ҳурматни қарор топтиради.

**Мактабгача таълим
муассасасаларида ҳуқуқий
тарбияни ташкил этиш**

Ҳуқуқий тарбияни ташкил этиш даврида болалар фаолияти мазмунини таҳлил этиш, уларда ўз фаолиятларига нисбатан танқидий

ёндашувни қарор топтириш, ўз фаолиятларини реал баҳолашга ўргатиб бориш талаб этилади.

Болаларга ҳуқуқий тарбия бериш жараёнида тарбияланувчиларни оила аъзолари, маҳалладошлар, МТМда ўртоқлари ва тарбиячилар билан бўладиган муносабатлардаги энг оддий ахлоқий ва ҳуқуқий талаблар билан таништириш, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрларни ҳурмат қилишга, умум (боғча, маҳалла) ва оила мулкани асраш, ўзгаларни ҳурмат қилиш, катталар ва кичиклар тўғрисида гамхўрлик кўрсатишга ўргатиб бориш мақсадга мувофиқдир. Секин-аста уларни ўзгаларнинг буюмларига уларнинг рухсатларисиз тегмаслик, бордию, шу буюмдан фойдаланишга нисбатан эҳтиёж юзага келса, у ҳолда эгаларидан рухсат сўраш каби оддий азоқий-ҳуқуқий талабларни бажаришга ўргатиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, 1989 йил 20 ноябрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан “Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция” қабул қилинган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси мазкур конвенцияга 1992 йилнинг 9-декабрда қўшилган. Ҳозирда вояга етмаган, хусусан, мактабгача таълим ёшидаги болаларга нисбатан муносабатда ҳам ана шу муҳим халқаро ҳужжатнинг ғоялари устувор саналади.

2008 йилнинг 7-январида Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. Қонунда 18 ёшга тўлгунга қадар шахсларни вояга етмаган шахс деб тушуниш, ота-оналар, фарзандликка олувчилар, васийлар ва ҳомийлар болаларнинг қонуний вакиллари ҳисобланиши, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг таъминотини таъминлаш, таълим-тарбия бериш, ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун 14 ёшга тўлмаган вояга етмаганларга васий ва 14 ёшдан 18 ёшгача бўлган вояга етмаганларга ҳомий тайинланиши, етим, жисмоний, ақлий ва руҳий нуқсонли, ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг давлат томонидан ҳимоя қилиниши белгиланган бўлиб қўйилди.

2008 йилнинг 4-апрелида ““Ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш тўғрисида”ги конвенцияни ратификация қилиш тўғрисида”ги, шу йилнинг 8-апрелида ““Болалар меҳнатининг оғир шакллари таъқиқлаш ва йўқ қилишга доир шошилинч чоралар тўғрисида”ги Женева конвенциясини ратификация қилиш тўғрисида”ги Қонунлар қабул қилинди.

Мазкур конвенцияларни ратификация қилиш тўғрисида Қонунлар қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2008 йил 12 сентябрда 207-сонли

Қарори қабул қилиниб, Миллий ҳаракат режаси тасдиқланди ва болалар меҳнатининг оғир шакллари таъқиқлаш, йўқ қилишга доир чора-тадбирлар кўрилди.

2008 йил 16-апрелда вояга етмаганлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга доир қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни ва “Оила Кодекси”га ўзгартишлар киритилиб, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, таълим, даволаш ва бошқа муассасаларнинг мансабдор шахслари ҳамда фуқароларга ота-оналар қарамоғидан маҳрум бўлган болалар ҳақидаги маълумотларни васийлик ва ҳомийлик органига тақдим этиш мажбурияти юклатилди. Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар тўғрисидаги маълумотларни васийлик ва ҳомийлик органига хабар қилмаслик, уларни жойлаштиришда қонун талабларини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик белгиланди. Республика Олий Мажлиси Сенатининг ялпи мажлисида болалар савдоси, болалар фоҳишабозлиги ва болалар порнографияси амалиётдан болаларни ҳимоялаш, боланинг соғлиғига хавф туғдириш ёки таълим олишига монелик қилиш ёхуд унинг саломатлиғига, жисмоний, ақлий, маънавий, ахлоқий ва ижтимоий камол топишига зарар-заҳмат етказиши мумкин бўлган иқтисодий эксплуатациядан ҳамда ҳар қандай ишни бажаришдан ҳимоя қилиш мақсадида “Ўзбекистон Республикасининг Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияга доир, болалар савдоси, болалар фоҳишабозлиги ва болалар порнографиясига тааллуқли масалалар ҳар томонлама муҳофама қилинди.

**МТМда ҳуқуқий тарбияни ташкил
этишда болаларни Ўзбекистон
Республикаси Конституцияси
билан таништириш**

Ёш авлодда жамиятда устувор бўлган ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрларга ҳурматни қарор топтириш учун ҳуқуқий таълимни изчил, узлуксиз, тизимли ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Болалар оилада, МТМда ҳуқуқ-атвор қоидаларидан хабардор бўлиши, маънавий ва энг оддий ҳуқуқий меъёрлар тўғрисида бошланғич тушунчалар олишлари зарур. Шу сабабли 1998-1999 ўқув йилидан бошлаб республикада узлуксиз таълим тизимининг барча бўғини, хусусан, МТМда ҳам босқичма-босқич ҳуқуқ сабоқлари, ҳуқуқий билим ва тарбия бериб борилиши йўлга қўйилди.

МТМда ҳукукий тарбияни самарали таъкил этиш, тарбияланувчиларда ҳуқуққа доир содда тушунчаларни таркиб топтириш “Конституция сабоқлари” машғулотларини ўтказиш орқали амалга оширилади.

Ушбу машғулотларда Конституциянинг қуйидаги моддаларини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилади:

1-модда. Ўзбекистон – суверен демократик республика. Давлатнинг “Ўзбекистон Республикаси” ва “Ўзбекистон” деган номлари бир маънони англатади. Мазкур моддани ўрганиш жараёнида болаларда қуйидаги билим ва қўникмалар таркиб топтирилади: ўзининг туғилиб ўсган жойини билиш; Она-Ватанга нисбатан муҳаббат уйғотиш; оила аъзолари: ота-она, ака-ука, опасингил, қон-қариндошга бўлган ҳурмат ҳисси; халқи, урф-одатлари, тарихий жойларни билиш; миллий байрамлар: Мустақиллик куни, хотира ва қадрлаш куни, Наврўз, Ҳайит байрамлари ҳақида тушунчага эга бўлиш; маънавий меросни асраш зарурлиги.

4-модда. Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир. Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилиниши учун шароит яратади. Ушбу моддани ўрганиш жараёнида болаларда ўзбек халқи ва давлат тилини ҳурматлаш; Ўзбекистон Республикаси ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналарини ҳурматлаш; ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганлигининг байрам қилинишига доир тушунча ва тасаввурлар шаклланади.

5-модда. Ўзбекистон Республикаси қонун билан тасдиқланадиган ўз давлат рамзлари – байроғи, герби ва мадҳиясига эга. Тарбиячи моддани шарҳлаш жараёнида болаларнинг давлат номи, рамзларининг мазмунини англаш ва уларга нисбатан ҳурмат билан қараш зарурлиги; давлат рамзларидан фахрланиш ва уларни ҳамиша ҳимоя қилиш; мадҳия матнини яратган шоирни, мусикасини яратган бастакорнинг исми ва шарифларини билиш; давлат рамзларининг тавсифи ҳақида тушунчага эга бўлишларига асосий эътибор қаратади.

6-модда. Ўзбекистон Республикасининг пойтахти – Тошкет шаҳридир. Болалар республика пойтахти – Тошкет шаҳри эканлигини англашлари; у ҳақида маълумотга эга бўлишлари зарур. Болаларга Тошкет шаҳри ҳақида видеофильм, слайд, рангли расм ва фотоальбомларни кўрсатиш орқали уларнинг тасаввурлари янада бойитилади.

8-модда. Ўзбекистон халқини миллатидан қатъий назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади. Болалар ўзлари билан бирга яшаётган турли миллат вакилларининг ҳаммаси Ўзбекистон деб аталган давлат кишилари эканлигини англаб олишлари лозим.

31-модда. Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатнади. ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди. Модданинг болалар томонидан ўзлаштирилиши учун уларга ҳайит байрами ҳақида тушунча бериш; ҳадислар мазмунини расмлар орқали тушунтириш мақсадга мувофиқдир.

37-модда. Ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шaroитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга. Болаларда меҳнатга ижобий муносабатни тарбиялаш; берилган топшириқни астойдил бажара олишларига эришиш; уларнинг катталар меҳнати ҳақидаги тасаввурини бойитиш; меҳнат қуролларининг номи ва вазифасини билиш; меҳнатни чин юракдан бажарган бола меҳнатсевар ҳисобланишини, меҳнатсеварлик бебаҳо фазилат эканини англашларига эришилади. Болалар билан “Ким бўлсам экан” мавзусида суратлар асосида суҳбатлар ташкил этилади.

40-модда. Ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Ушбу модда моҳиятини тушунтириш орқали болаларда гигиеник талабларга риоя қилишни ҳаётий эҳтиёжга айлантириш; “Соғлом танда – соғ ақл” нақлининг маъносини англаштириш; шифокорлар меҳнати ва ўз-ўзига хизмат кўрсатиш ҳақида тушунчаларни бойитишга эришилади.

41-модда. Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Болалар ўзлари қизиққан нарсалари ҳақида маълумот олишлари, билим олиш орқали яхши инсон бўлиб етиштишларини англайди.

47-модда. Барча фуқаролар Конституцияда белгилаб қўйилган бурчларини бажарадилар. Болалар бурч нима эканлиги; мактабгача ёшдаги болаларнинг бурчлари нимадан иборат эканлиги; тарбияли бола бўлиш, ахлоқий қоидаларга риоя қилиш каби вазифаларни; ота-онани ҳурматлаш лозимлигини англайди. Яхшилик қилиш ҳақида ҳадис, мақоллар мазмунини тушунтириш ҳамда мулкни асраш, эҳтиёт қилиб фойдаланишга ўргатиш амалга оширилади.

49-модда. Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар. Маданият

ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир. Болаларни ўз шаҳар, қишлоғидаги диққатга сазовор жойлар, меъморчилик ёдгорликлари билан таништириш, маҳаллий шароитни ҳисобга олган ҳолда зиёратгоҳларни танлаб, суҳбат ўтказиш; зиёратгоҳларга боғлиқ равишда инсоннинг одоб-ахлоқида доир фазилатлар ҳақида маълумот бериш; Ўзбекистоннинг меъморий обидаларга доир расмлар кўрсатиш ва улар ҳақида тушунча бериш; мамлакатимиздаги ёдгорликлар, қадимий бинолар ҳам тарихий меърос сифатида асралиши кераклигини аёнлаштириш каби жиҳатларга алоҳида эътибор қаратилади.

50-модда. Фуқаролар атроф-табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдир.

55-модда. Ер, ер ости бойликлар, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, ҳамда бошқа табиий заҳиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ваулар давлат муҳофазасидадир. Болаларга мазкур моддалар мазмуни бевосита табиат билан таништириш машғулоти жараёнида таништирилиб, улар табиат ҳақида тушунчага эга бўлишлари; уларда табиатни асраш ва авайлаш ҳиссини уйғотиш; ўсимликларни пайҳон қилиш ёмон одат эканлигини билиш; ёввойи ва уй ҳайвонлари ҳақида маълумот бериш; ҳайвон, қушларни асраш, авайлаш ҳар бир инсон вазифаси эканлигини билиш; уларни парвариш қилиш, оч қолдирмаслик; қушлар инсонлар учун фойдали эканини ўқитиш; “Қизил китоб” муҳофаза рамзи эканини билиш; “Қушлар байрами”, “Гуллар байрами”, “Наврўз байрами” ҳақида тушунчага эга бўлиш; эҳтиёткорона муносабатни тарбиялаш чоралари: чой қайнатгич қайнаётганда ва кир ювиш машинаси ишлаётганда сувга қўл тикмаслик ҳақида қисқача маълумот бериш; газ ва электр токини тушунган ҳолда қўллаганда оилалар учун ўта фойдали экани, уларнинг оила юмушларини енгил-лаштираши, агарда улардан нотўғри фойдаланилса катта хавф туғдириши, кўпдан кўп фалокатлар чиқаришини, шу сабабдан газ плитасига яқинлашмаслик ва турли муруватларини бекордан бекорга бурамасликни ўқитиш; газ ҳидини сезишлари билан дарҳол катталарга айтиш зарурлигини билиш каби билим ва кўникмалар таркиб топтирилади.

89-модда. Ўзбекистон Республикаси Президенти – давлат бошлиғи эканлиги. Болаларга Ўзбекистон Республикаси Президенти юрtda тинчлик барқарорликнинг посбони эканлигини тушунтириб, давлат раҳбарига бўлган ишонч ва ҳурмат туйғусини таркиб топтириш;

болаларга фуқороларнинг меҳнатда кўрсатган хизматларини рағбатлантириш мақсадида берилган Ўзбекистон Республикасининг орденлари, медаллари ва ёрлиғи Президент томонидан берилиши ҳақида тушунча ҳосил қилиш лозим.

52-модда. Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқоросининг бурчидир. Фуқоролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўтишга мажбурдирлар.

126-модда. Ўзбекистон Республикаси ўз ҳавфсизлигини таъминлаш учун етарли даражада қуролли кучларига эга. Болаларга ҳар йили “14-январ – Республика Қурооли Кучлари ташкил топган кун” сифатида нишонланиши; Ватан ҳимоячилари: аскарлар, чегарачилар пйёдалар ва танкчилар ҳақида маълумот бериш; болалар онгига Ватан ҳимоячилари улар эканлигини сингдириш, бунинг учун улар соғ, бақувват, кўркмас, ботир бўлиб вояга етишлари зарурлигини аниқлашга эришилади.

МТМда ҳуқуқий тарбияни амалга ошириш йўллари

МТМда ташкил этиладиган ҳуқуқий тарбия ўз ичига болаларни ҳуқуқий билимлар билан қуроллантириш, мазкур билимлар асосида ўз ҳуқ-атворига нисбатан масъулиятли муносабатни шакллантириш, қонун ва қоидаларга риоя қилиш муҳимлигини ўқитиш, муайян ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланиш йўл-йўриқларини сингдиради ва қамраб олади.

МТМда ҳуқуқий тарбия қуйидаги шаклларда ташкил этилади (28-расм):

28-расм. МТМда ташкил этиладиган ҳуқуқий тарбия шакллари

Назарий машғулотларнинг савол-жавоб, ўқиш, суҳбат тарзида олиб борилиши яхши натижа беради.

Машғулот жараёнида болаларни ҳуқуқий тарбиялаш методикаси ўзида қуйдаги хусусиятларни намоён этади:

1) болаларнинг ахлокий тасавурларини тўғри шакллантириш масаласи нафақат умумтарбиявий фаолияти давомида, балки машғулотларда ўқитиш жараёнида ҳам тарбиячининг эътиборида бўлиши лозим;

2) МТМда ҳукукий тарбия жараёнида тарбиячи ҳар бир ҳолатнинг моҳиятини аниқ, равшан ва тушунарли ёритиши, болаларда мавзуга қизиқиш уйғота олиши зарур;

3) болалар онгида билимлар тизими, ахлокий ва ҳукукий меъёрларга доир маълумотларнинг бериб борилиши мақсадга мувофиқ;

4) ҳукукий тарбия жараёнида болалар томонидан муҳим ахлокий ва ҳукукий меъёрий талабларнинг моҳиятини англаб олиниши учун реал имконият ва вақт берилиши зарур;

5) машғулот жараёнида болаларга давлат ва ҳукук тўғрисида умумий тушунча беришга эътибор қаратиш лозим;

6) тарбиячининг иш курали сифатида унда оила, жамоа ва жамоа жойларида шахснинг ўзини тутиши, жамоат тартиб-қоидаларига риоя этишига доир материаллар, ҳаётини мисолларни ёритувчи адабиётлар бўлиши керак.

Шундай қилиб, МТМда ташкил этиладиган ижтимоий тарбия негизида ҳукукий тарбия ҳам муҳим ўрин тутди. Ҳукукий тарбиянинг асосий мақсади МТМда болаларга республика Конституцияси, миллий қонунчилик асосларига доир энг оддий ҳукукий меъёрларнинг моҳиятини тушунтириш, уларни давлат қонунлари ва ахлокий меъёрларни ҳурмат қилиш, уларга риоя этишга ўргатишдан иборат. МТМда ҳукукий тарбияни ташкил этиш қуйидаги икки: 1) Болаларга энг оддий ҳукукий меъёрлар, қонунлар ва ижтимоий-ҳукукий муносабатлар моҳияти ҳамда уларнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамияти тўғрисида маълумотлар бериш; 2) болаларни ахлокий ва ҳукукий қоидаларни ҳурмат қилиш, уларга риоя этишга одатлантириб бориш каби йўналишда амалга оширилади. 1998-1999 ўқув йилидан бошлаб республикада узлуксиз таълим тизимининг барча бўғини, хусусан, МТМда ҳам босқичма-босқич ҳукук сабоқлари, ҳукукий билим ва тарбия бериб борилиши йўлга қўйилди. МТМда тарбияланувчиларда ҳукукка доир содда тушунчаларни таркиб топтириш “Конституция сабоқлари” машғулотларини ўтказиш орқали амалга оширилади. Машғулотлар ўрганиладиган мавзуларнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда назарий ёки амалий шаклда уюштирилади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. МТМда ҳуқуқий тарбияни изчил ташкил этилишининг ижтимоий зарурияти нимада?
2. МТМда ташкил этиладиган ҳуқуқий тарбия қайси меъёрий ҳужжатга асосланади?
3. МТМда тарбияланувчиларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан таништириш қандай аҳамиятга эга?
4. МТМда ҳуқуқий тарбияни ташкил этишда “Конституция сабоқлари” машғулоти қандай ўрин тутади?
5. МТМда ташкил этиладиган ҳуқуқий тарбия негизини қандай вазифалар бажарилади?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлари:

1. “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастури” қачон қабул қилинган?
 - a) 1992 йил 12 июлда;
 - b) 1992 йил 8-декабрда;
 - c) 1997 йил 29-августда;
 - d) 2008 йилнинг 7-январда.
2. Аҳолининг барча қатламлари ҳуқуқий саводхонликка эришишлари, юксак даражадаги ҳуқуқий онга эга бўлишлари ҳамда ҳуқуқий билимларини кундалик ҳаётда қўллай олишлари учун ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг кенг камровли мунтазам тизимини яратиш. Ушбу мақсад қайси меъёрий ҳужжатда кўзда тутилган?
 - a) “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастури”да;
 - b) “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”да;
 - c) “Баркамол авлод” дастурида;
 - d) “Болажон дастури”а.
3. МТМда ҳуқуқий тарбияни ташкил этишда ҳал этиладиган вазифалар неча йўналишда амалга оширилади?
 - a) 2 йўналишда;

- b) 3 йўналишда;
- c) 4 йўналишда;
- d) 5 йўналишда.

4. Шахс томонидан ҳуқуқий билимларнинг ўзлаштирилиши ҳамда ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш даражасининг сифат кўрсаткичи нимами ифодалайди.

- a) ҳуқуқий онгни;
- b) ҳуқуқий фаолиятни;
- c) ҳуқуқий муносабатни;
- d) ҳуқуқий маданиятни.

5. Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни қачон қабул қилинган?

- a) 1992 йил 12 июлда;
- b) 1992 йил 8-декабрда;
- c) 1997 йил 29-августда;
- d) 2008 йилнинг 7-январда.

6. Узлуксиз таълимнинг барча босқичларида изчил равишда ҳуқуқий таълимни ташкил этиш қачондан жорий этилди?

- a) 1997-1998 ўқув йилидан
- b) 1996-1997 ўқув йилидан
- c) 1998-1999 ўқув йилидан;
- d) 1995-1996 ўқув йилидан.

7. МТМда ташкил этиладиган ҳуқуқий таълим қандай машғулотлар негизда амалга оширилади?

- a) “Конституция алифбоси”;
- b) “Конституция сабоқлари”;
- c) “Конституция оламига саёҳат”;
- d) “Конституция – бош Қомус”.

8. МТМда ҳуқуқий тарбия қандай шаклларда ташкил этилади?

- a) гуруҳ хоналари ва табиат қўйнидаги машғулотлар;
- b) экскурсия ва экспедиция машғулотлари;
- c) маъруза ва семинар машғулотлар;
- d) назарий ва амалий машғулотлар.

12-§. Экологик тарбия

Режа:

1. МТМда экологик тарбия мақсади ва вазифалари.
2. МТМ тарбияланувчиларини экологик тарбиялашнинг ўзига хосликлари.
3. МТМда ташкил этиладиган экологик тарбиянинг шакл, метод ва воситалари.

Таянч тушунчалар: табиат, атроф-муҳит, экология, экологик таълим, экологик тарбия, экологик онг, экологик фаолият, экологик маданият.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод.қўлл. – Т., ТДПУ, 2007.
6. Юсупова П. Мактабгача ёшдаги болаларга экологик тарбия бериш. – Т.: “Ўзбекистон”, 1995. – 224 б.
7. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va technology” нашриёти, 2011.

МТМда экологик тарбия мақсади ва вазифалари

Луғавий жиҳатдан *экология* (юнон. “oikos” – яшаш, уй, макон, “logos” – таълимот) – организмларнинг яшаш жойи, макони маъносини англатади.

Экология фани тирик организмларнинг маълум бир муҳитда яшаш қонуниятларини, яъни организмларнинг ўзаро ва уларни ўраб турган атроф-муҳит билан боғлиқ бўлган ҳаёт тарзини ўрганади. Мазмунан “экология” тушунчаси тирик мавжудотлар, шу жумладан, одамнинг яшаш шароити ва ташқи муҳит билан ўзаро муносабатини англатади.

Кейинги даврда педагогика назарияси ва амалиётига “экологик таълим”, “экологик тарбия”, “экологик онг”, “экологик фаолият”, “экологик масъулият”, “экологик эътикод”, “экологик маърифат”,

“экологик маданият” ва бошқа бир қатор атамалар ва улар билан боғлиқ тушунчалар кириб келди.

Экологик таълим экологик маърифатнинг асосий жиҳати бўлиб, ўқитиш ва ўқиш жараёнларида мавжуд ижтимоий экологик тажрибанинг авлоддан-авлодга ўтказилишидир. Экологик таълим орқали шахсда экологик билим, кўникма ва малакалар ҳосил бўлади.

Экологик тарбия шахсда мақсадга мувофиқ ахлоқий-экологик фазилятларни таркиб топтиришга қаратилган педагогик фаолият ва жараён.

Экологик онг – шахснинг амалий экологик фаолияти ва ҳатти-ҳаракатини тартибга солиб турадиган руҳиятнинг олий шакли.

Экологик фаолият эса экологик билимларга таянилган ҳолда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш борасида амалга оширилаётган ҳатти-ҳаракатлар мажмуи демакдир.

Экологик дунёқарашнинг ажралмас бир қисми бўлиши “**экологик масъулият**” деганда инсоннинг атроф-муҳитга масъулиятли муносабати тушунилади. Бундай муносабат инсониятнинг, хусусан, айрим одамларнинг билиб-билмай, узоқни ўйламай табиатга кўрсатган салбий таъсири оқибатларини англаш ва бундай таъсирни бартараф этиш истаги натижасидагина шаклланади.

Экологик маданият – шахс ёки жамиятнинг мавжуд табиатнинг табиий, атроф-муҳитнинг эса санитария ҳолатини муҳофаза қилиш йўлида мавжуд ахлоқий-экологик меъёр, талабларга мувофиқ фаолият кўрсатиши. Бу атама шахс ва жамиятнинг атроф-муҳитга муносабат даражасини белгилаш учун қўлланилади.

Мустақиллик йилларида республикада “Узлуксиз экологик таълим концепцияси” яратилди. Мазкур концепцияга кўра, МТМ тарбияланувчиларига экологик таълим-тарбиянинг энг оддий, содда асослари ўргатилади. Самарали ташкил этилган экологик таълим-тарбия натижасида тарбияланувчилар атроф-муҳитга ижобий муносабатда бўлиш, табиатни асраш, ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳақида ғамхўрлик қилиш, атроф-муҳитни ифлослантирмаслик, турар-жой ва боғчанинг озода бўлиши учун масъулиятли бўлишни босқичма-босқич ўзлаштириб боради.

Мактабгача ёшдаги болаларга экологиядан бошланғич таълим-тарбия беришнинг мақсади уларни табиатни севадиган, асраб-авайлайдиган, одобли, эркин фикрловчи, миллий ғурур эгаси, баркамол соғлом авлод этиб тарбиялашдан иборат.

Экологик тарбия ижтимоий тарбиянинг яна бир муҳим таркибӣй қисми бўлиб, уни ташкил этиш жараёнида қуйидаги *вазифалар* ҳал этилиши зарур:

1. Болаларга машғулот ва машғулотдан ташқари жараёнда экологик тушунчаларни таркиб топтириш.
2. Уларнинг табиат ва атроф-муҳит экологияси тўғрисидаги тасаввурини бойитиш.
3. Болаларда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш ижтимоий зарурият эканлиги тўғрисидаги масъулиятни шакллантириш.
4. Болаларда табиатда ўзини тутиш малакасини, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш туйғусини тарбиялаш ҳамда уларнинг табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш жараёнида фаол иштирок этишларига эришиш.

**МТМ тарбияланувчиларини
экологик тарбиялашнинг
ўзига хосликлари**

Маълумки, бола шахси ўзаро ва биоижтимоий муносабатлар тизимида таркиб топади. Ушбу муносабатларни асословчи асосий манба – боланинг ҳиссий билиш

жараёни ва ўйин фаолиятидир. Демак, бола шахсига хос бўлган барча психологик ҳолат ва жараёнлар ижтимоий ҳаёт ҳамда атроф-муҳит таъсирида вужудга келади. Бола ўз фаолияти жараёнида ўзини ўраб турган табиий ва антропоген нарсалар ва ҳодисалар моҳиятини билиб олади.

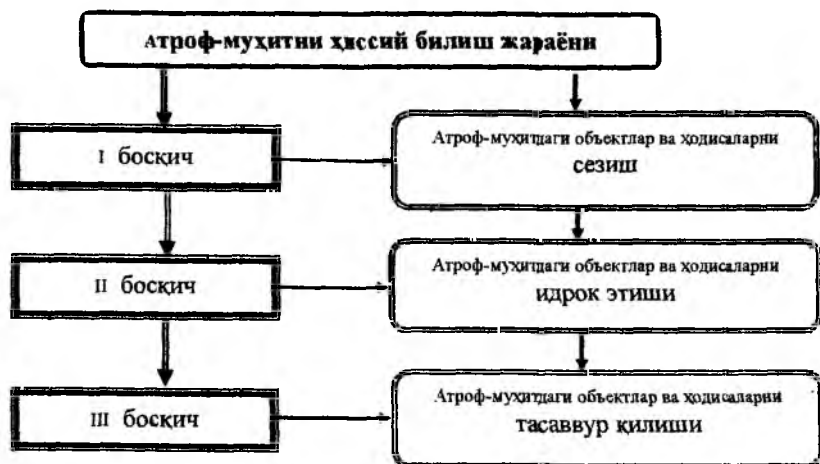
Боланинг атроф-муҳитни ҳиссий билиш жараёни⁴⁶ ўз моҳияти ва хусусияти жиҳатидан бир-биридан шартли фарқ қилувчи уч босқичдан иборат бўлади (29-расм).

Ҳиссий билиш боланинг сезгиларига бевосита таъсир этган ташқи атроф-муҳит (табиат) ва унинг алоҳида хоссаларининг кўринишлар, киёфалар, тасвирлар, манзаралар шаклида миёсида акс этишидир.

Бола ўзини ўраб турган атроф-муҳит ва табиатнинг муайян хоссаларини: хавонинг иссиқ-совуқлиги (тери), суюқликларнинг таъми (тил), ҳид (бурун), объектлар шакли ва ранги (кўз), товушлар (қулоқ) ва б.ни сезади. Ушбу хоссалар боланинг бешта сезги

⁴⁶ Қаранг: Умарова М.Х. Мактабгача таълим ёшидаги болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш методикаси: Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т., 2009. – Б.25.

органларига таъсир этади, натижада миёда улар тўғрисидаги тушунчалар пайдо бўлиб, тасаввур ҳосил бўлади.

29-расм. Боланинг атроф-муҳитни ҳиссий билиш жараёни

Фалсафий-психологик нуқтаи назардан бола билимининг манбаи сезгидир. Чунки бола атроф-муҳит ҳақидаги дастлабки билимларни ўз сезгиларидан олади. Боланинг атроф-муҳит ҳақидаги бошқа бирмунча мураккаб билимлари мана шу дастлабки бошланғич билимлари асосида вужудга келади. Демак, болани табиий ва антропоген муҳит билан боғловчи энг биринчи йўл ҳам атроф-муҳитдаги объектлар ва ҳодисаларни *сезиш*дир.

Атроф-муҳитдаги объектлар ва ҳодисаларни *идрок этиш* сезишга нисбатан бирмунча мураккаб жараён. Идрокнинг сезишдан фарқи шундаки, унда атроф-муҳитдаги объектлар ёки ҳодисаларнинг айрим хоссалари эмас, балки объектлар ёки ҳодисалар бутун ҳолда акс этади. Бошқача ифодаласак, объектлар ёки ҳодисаларнинг яхлит манзараси, тасвири вужудга келади. М: ёмғир, қор манзаралари ва ҳ.к.

Атроф-муҳитдаги объектлар ва ҳодисаларни ҳиссий билишнинг яна бир шакли *тасаввур*дир. Ташқи муҳит таъсири натижасида бош мия қобилининг муайян қисмида пайдо бўлган қўзғалиш, яъни сезиш ва идрок маълум муддатгача ўз изини қолдиради. Демак, тасаввур атроф-муҳитдаги объектлар ва ҳодисаларнинг худди шу онда идрок

килинмайдиган, бироқ мяда қолган, кўз олдига келтирилган манзара, киёфа-тасвирларнинг тикланиши ёки манзарали хотирадир.

Тасаввур билимларни сақлаш ва мустаҳкамлашга хизмат қилади, айни пайтда объектлар ва ҳодисаларнинг хусусиятларини билиб олишда, яъни умумлаштиришда ҳам муҳим ўрин тутади. Тасаввурдаги умумлаштириш хусусияти ақлий билишнинг, бошланғич экологик тушунчаларнинг ташкил топишига катта ёрдам беради.

Хусусий тасаввурлар атроф-муҳитдаги аниқ объектлар тасвири, манзарасидир. Бу тасаввурлар аниқ объектларни, М: айнан дарахтни, йўлни, кўприкни, сойни, арикни, кўчани, маҳаллани акс эттиради. Хусусий тасаввурлар айни пайтда кўча ёки маҳалла ҳудудининг табиати ва кишилар ҳаётини ҳам акс эттиради. Натижада бола онгида муайян ҳудудларнинг ҳажмдор ёки ҳажмсиз, рангли ёки рангсиз, аниқ ёки ноаниқ шаклдаги манзаралари ҳосил бўлади ва бу жараён вақт ва тажрибага боғлиқ ҳолда тиниқлашиб боради.

Демак, мактабгача таълим ёшидаги болаларни атроф-муҳит билан таништириш жараёнида уларнинг хиссий билишига таянилиб иш қўрилади ва шу асосда атрофдаги муҳит ҳамда унинг ҳар бир таркибий қисмининг табиат ва инсон ҳаётида тутган ўрни ҳақида аниқ боғланишли мисоллар келтирилиб, тегишли муносабат ва маданият таркиб топтирилади.

**МТМда ташкил этиладиган
экологик тарбиянинг шакл,
метод ва воситалари**

Бошланғич экологик таълим ва тарбияни амалга оширишда мактабгача таълим ёшидаги болалар савиясига мос ва ҳос иш шакллари, воситалари ва методларини танлаб

олиш муҳим шартдир. МТМда бошланғич экологик тарбиянинг энг самарали йўлларида бири уни меҳнат тарбияси билан қўшиб олиб бориш, яъни боланинг бўш вақтларини фойдали ишларга жалб қилишдир. Чунки табиатга озор бериш билан боғлиқ бўлган шўхликлар маълум даражада боланинг бўш қолиши натижасида келиб чиқади. У қиладиган ишга йўқлигидан мушукнинг думига ип боғлайди, қушларнинг инига чиқиб, полапонларини олади ва ҳоказолар. Аслида бола жонворларга озор бермасдан, улар билан дўст тутуниб ҳам олам-олам завқ олиши мумкин. Биз унга қаноатли дўстлари учун инлар ясаб, ҳўрақлар тайёрлашни ўргатишимиз мақсадга мувофиқдир.

Экологик таълим ва тарбияга доир мавжуд тадқиқот ишларида тавсия этилишича, бу борада куйидаги шакл, метод ва воситалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ: тушунтириш, кўрсатмали, амалий; индуктив ва дедуктив, репродуктив, муаммоли; суҳбат, савол-жавоб; ҳадислар, ҳикоялар, ривоятлар, мақолалар ўқиб бериш, қайта ҳикоя қилиш; изоҳлаш, кўздан кечириш; кузатиш; киёслаш ва таққослаш; тасаввур қилиш; ишонтириш, ибрат олиш учун мисол ва намуна келтириш; талаб қилиш, одатлантириш ва рағбатлантириш; ўйинлар, шу жумладан, импровизацияларда иштирок этиш, коллекция тўшлаш, сайр, экологик кечалар, экология ҳафталиги ва б. (2-жадвал):

2-жадвал. МТМда ташкил этиладиган экологик тарбиянинг шакл, метод ва воситалари

Шакллар	Методлар	Воситалар
“Табиат” бурчагидаги ишлар; сайр; экологик кечалар; экология ҳафталиги; шоирлар ва олимлар билан учрашувлар; сахна кўринишлари; катталарга ёрдам; беллашувлар	Кузатиш; тушунтириш; табиат гўзалликларидан завқлантириш; тажриба; болаларни гапиртириш; нутқий-мантикий масалалар ечиш; суҳбат; экологик ўйинлар; дидактик ўйинлар	Ҳадислар; ривоят ва ҳикоятлар; шеърлар; панду насихатлар; мақол ва маталлар; топишмоқлар; эртаклар; лото; лабиринт; ребус; видеороликлар

Табиат бурчаги болаларни табиат билан таништиришга, кичкинтойларда уларга меҳр пайдо этиш, муҳаббат уйғотиш ишида катта ёрдам беради. Табиат бурчагидаги жонзотларни болалар ҳар куни кўради, бу нарса тарбиячилар ишhini енгиллаштиради: улар тирик мавжудотларни мунтазам кузатиб боради ва парваришлайди. Уларни парвариш қилиш натижасида болалар заминимиздаги ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсининг ниҳоятда турли-туманлиги тўғрисида, ўсимликлар, ҳайвонлар қай тарика ўсиб ривожланиб бориши, уларга қандай шароитлар яратиб берилиши зарурлиги тўғрисида тасаввур ҳосил қилади.

Мактабгача таълим ёшидаги болалар мушукча, кучукча, қўзичок, типратикон ёки қуён боласини дарҳол ушлаб кўрмоқчи, уларнинг олдига бориб силамоқчи, орқасидан қулаб ушлаб олмоқчи

бўлганликлари кўп марта кузатилган. Болалар бу жониворларга тезда ин ясагга киришади. Уни парварилайди. Ота-оналар боланинг зўр хафсала ва иштиёқ билан бошлаган ана шу ташаббусини қўллаб-қувватлашлари, маслахатлар билан унга яқиндан ёрдам беришлари керак.

Жонли бурчакда қушлар ва ҳайвонларни парвариш қилиш болаларда табиатга, ундаги барча жонли ва жонсиз нарсаларга қизиқиш, муҳаббат уйғотиш, уларни ҳис этиш, меҳрибонлик кўрсатиш туйғуларининг шаклланишига ёрдам беради. Қушлар ва ҳайвонлар билан яқин муносабатда бўлиш боланинг билимини ҳар томонлама бойитишга олиб келади. Болаларни жонли табиат, ундаги ҳайвонот дунёси, ўсимликлар олами билан мунтазам равишда таништириб борилади. Бунда ишлар йил давомида режа асосида ташкил этилади. Машғулотлар суҳбат, кузатиш, ўйин фаолиятлари билан боғлаб ўтказилади. Бунда болалар она табиатга, жонзотлар ва қушларга муҳаббатли, меҳрли бўлиб, уларни асраб-авайлашга ўрганади.

Сайр чоғида бола ўзидаги билимларни, табиат олдидаги масъулият ҳиссини, яъни ўз иродасини амалиётда синаб кўради. Болаларни сайр вақтида далада ўтлоқда ўтлаб юрган қўй, эчки ва бузоқ, сигирлар билан яқиндан таништириш учун уларнинг яшаш шароити, инсонлар учун фойдаси ҳақида ҳикоя қилиб борилади. Овқатларни мазали қилаётган гўшт, ёғ, қуймоқ, сут ва қатиклар шу ҳайвонлар туфайли эканлиги болаларга тушунтирилади.

Сайр чоғида тарбиявий вазиятларни юзага келтириш ва болаларни атроф-муҳитда содир бўлаётган воқеаларга ҳозиржавоблик билан муносабат билдиришга ўргатиш муҳим аҳамиятга касб этади. Сайр пайтида илгаридан келишиб олгандай, тайёргарлик натижаси сифатида “тимсолга кириш” имконияти яратилиши мумкин. Кимдир табиатга зиён етказувчи, кимдир табиатни муҳофаза этувчи бўлади. Бундай пайтда болалар ўзлари пайкаган ножўя хатти-ҳаракатнинг олдини олиш ташаббусини кўрсатишлари кераклиги сайрга қадар тайинлаб қўйилади.

Табиатдаги йилнинг истаган фаслида гўзаллик ва ранг-баранглик, ўзгаришлар болаларнинг бевосита ҳиссий ҳолатига таъсир этади, уларда кузатиш, сўраш, фикр юритиш, ҳикоя қилиш истагини уйғотади. Бу нарса уларнинг мантикий фикрлаш ва нутқини ўстириш учун қулай шарт-шароитлар яратади. Бу борада *экология ҳафталиклари*нинг тутган ўрни бекиёс. Чунончи, ҳар фаслда бир

марта экология ҳафталиклари ўтказилиб, машғулотлардан тапқари тадбирлар тизими амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга экологик тарбия беришда *кузатиш* ва *тушунтириш* методларидан кенг фойдаланилади. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни кўрсатмали-тимсолли фикрлашга ўргатиш, бунинг учун билиб олиш керак бўлган объектларни кўрсатмалилик асосида ва кузатишга қулай тарзда тақдим этиш, айниқса, табиатнинг гўзалликларидан завқ олиш вазиятини тез-тез юзага келтириб туриш, билимларни шу йўллар билан сингдириш орқали уларнинг ақлий ривожланишига эришилади.

Болалар табиат билан бир бутун организм даражасида танишадилар. Энг аввал айрим ўсимликлар, ҳайвонлар, уларнинг яшаш усуллари боланинг идрок ва фаолият объектига айланади. Жонли табиат объектларининг ташқи муҳит билан алоқаси ўқув-биғув мавзун бўлиб қолади: ўсимликлар озикланиш учун ўз илдизи билан тупроқ ичкарисига кириб боради, ҳайвонлар маконда жой алмаштириб юради, овқат тоғиб ейди ва ҳ.к.

Айниқса, ҳаракатланадиган ёрқин, рангин объектлар мактаб-гача ёшдаги болаларда алоҳида, ўта кучли қизиқиш уйғотди, хотирасида тимсоллар қолдиради. Ана шу объектлар ёрдамида болаларнинг ҳайвонлар ўзлари яшаб турган муҳитга мослашганликлари кузатилади. М: қўй ва сизир каби уй ҳайвонларининг ўт-ўланлар билан овқатланиши ана шундай мослашув оқибати эканлигига яққол мисол бўла олади. Ўсимлик ва ҳайвонларнинг айрим кўздан яна ҳам узоқроқ бўлган боғлиқ жиҳатлари, бундаги ўзгаришларни кузатиш мактабгача таълим ёшидаги болалар фикрлашини экологик йўналтириш, уларни таҳлил қилиш ва солиштириш йўли билан англашга ўргатиш имконини беради.

МТМда болаларга табиатнинг нафосатли намуналарини кўрсатган, гўзалликни идрок эттирган, унинг қисмларини ўрганган, сенсор текширув ўтказган, табиий гўзалликнинг турли хил ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини тушунтирган ҳолда суҳбатлар ўтказиш фойдали.

Табиат объектларини кўздан кечириш жараёнида болаларнинг кузатишларини бошқариш, олган эстетик-экологик таассуротлари ҳақидаги аввалги билимларидан фойдаланиш, янгиларини кетма-кет ҳикоя қилиш йўли билан маълум қилиш мақсадга мувофиқдир. Экологик билимларга доир эстетик тушунчаларни болалар онгига сингдириш ва уларни гўзалликнинг энг оддий алифбосидан бахраманд қилиш муҳим аҳамият касб этади. Болаларни

эпитилганлар юзасидан эстетик-экологик мазмунда ўзаро суҳбатлашишга даъват этиш, қайта ҳикоя қилишни талаб қилиш зарур бўлади. Экскурсия, сайр ҳақидаги ҳикоялар мазмунли чиқади.

Болаларга жонли ва жонсиз табиатдаги ҳар бир нарсанинг бетакрор гўзаллик эканлигини англатиш, ҳис эттириш, кузаттириш, ҳар бир нарсанинг ўзига хослигини аниқлатиш, уларнинг ўзаро муносабатда ва ўзаро алоқада эканлигига ишора қилувчи белгиларини ажратиш муҳим роль ўйнайди.

Теварак-атрофни кузатиш, расм солиш жараёнида бола рангларни, товушларни, макон ва табиат объектининг шаклини қабул қилишга ўрганади. Бу нарса гўзалликни ҳис этишга олиб келади. Тарбиячининг вазифаси шундан иборатки, у болаларнинг аклий куч-гайратини уйғотди, табиат гўзалликлар ҳиссини ривожлантиради ва табиатга бўлган инсоний муносабатларнинг ахлокий-эстетик томонларини кўрсатади. Табиатдан завқланиш гўзалликларни идрок этишда ёрқин намоён бўлади.

Болалардан боғчага келишда ва кетишда, кўча-кўйда атроф-муҳитга қандай зарар етказилаётганлигини кўрганликлари ҳақида сўзлаб бериш сўралиши, яъни, *болаларни заҳиртириш* ҳам муҳим экологик методлар сирасига киради. Бу усул кичкинтойларда кузатувчанликни ва экологик тарбия олган ёки олмаган одамлар орасидаги фарқни ажратиш туйғуларини ўстиради. М: болалар куйидагича гап топиб келадилар: “Бир бола гутурт олиб, ҳазонларни ёқди. Ўтиб кетаётган бир киши уни қойиб, оловни ўчиртирди” ва ҳ.к.

Болаларнинг табиатни муҳофаза қилиш амалиётида уч хил фаолиятдан (таълим, меҳнат, ўйин) кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Айниқса, болаларнинг *экологик мазмундаги ўйин фаолияти* таълим унсурларига эга бўлиб, тегишли кўникмаларни ҳосил қилишда уларнинг аҳамияти катта бўлди.

Дидактик ўйин ўқув-билиш вазифалари (м: нарсанинг хоссалари ва сифатини аниқлаш, турли буюмларни тасниф қилиш ва гуруҳлаш) ўйин билан (топиш, роль ижро этиш, мусобакалашиш) қўшиб олиб бориладики, бунда дидактик ўйин таълимнинг алоҳида шакли – энгил, тез ва болалар томонидан олдиндан мўлжалланмаган билимларни ўзлаштириш шаклига айланади. М: “Бу ҳайвоннинг номи “Қизил китоб”га киритилганми? Шу ҳайвонни топ” ўйини. Тарбиячи болаларни доира шаклида турғизиб, ҳайвон номини айтади ва коптокни бирор болага отади. Бола коптокни илиб олиб, “Қизил китоб”га кирган ёки кирмаганлигини айтади.

Табиатни муҳофазасига доир ўйин мазмунини ишлаб чиқишда шахснинг ахлоқий позицияси, одамларнинг ўзаро муносабатлари, уларнинг табиий муҳитга инсонпарварлик, ғамхўрлик билан муносабатлари марказий ўринда турмоғи лозим.

Ролли ўйинлар ҳар бир иштирокчига мустақиллик ва уюшқоқлик намоён этиш имконини берди. Ижодий ролли ўйинлар тушунчаларни, тасаввурларни, фактларни тиклаш, қайта гуруҳлаш тарикасида кечди. М: ролли ўйин сифатида болалардан бири мақбул ва ноҳўя ҳаракатлар қилиб кўрсатади. Ноҳўя хатти-ҳаракатга келганда, болалар: “Тўхта!” – деб буйруқ беришлари кутилади. Кузатишларнинг кўрсатишича, бундай пайтларда кўп вақт сукутда бўладиган болаларда ҳам қатъият, журъат пайдо бўлди. Бу эса ўйиннинг муҳим жиҳати ҳисобланади.

Табиат билан инсоннинг ўзаро алоқадор эканлигини ўргатиш, умуман, болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш – узоқ вақтни ўз ичига оладиган жараён. Бунинг учун болаларнинг атроф-муҳит, табиат билан ҳар томонлама доимий алоқаларини таъминлаш зарур. МТМ ҳудудида, сайр чоғида боғда, табиат кучоғида бўлиш, бу муддатда турли хил экологик ўйинлар уюштириш ана шу имкониятни юзага келтиради.

Воқеабанд ролли ўйинлар, айниқса, бола ҳаётида катта роль ўйнайди. Дастлаб сахна кўринишлари тарикасида тайёрланадиган ўйин чоғида бола табиатни муҳофаза қилиш билан шугулланувчи турли мутахассислар ролини ижро этади, кўпчилик ана шундай мутахассисларни кўради, шундай мутахассислар борлигидан дарак топади, кейинчалик ўзи ҳам шу мутахассис ролини ўйнашга муваффақ бўлади. Бошқача айтганда, ўйин жараёнида бола билан мутахассис ўртасида мулоқот содир бўлади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни экологик тарбиялашда *нутқий мантиқий масала ечиш* методидан ҳам фойдаланиш мумкин. Бундай масалалар табиат ҳақида топишмоқ-ҳикоялардир. Қўйилган масалани ечиш, саволга жавоб бериш учун болалар табиат ҳодисалари орасидаги маълум боғланишлар ва қонуниятларни ўзлари учун тушуниб олган бўлишлари керак. Тарбиячи болаларга нутқий мантиқий масала берар экан, уларни ақлий фаолият усуллари (киёслаш, ҳодисаларни турли томондан кўриб чиқиш, масалани ечиш йўллари (излаш) вазиятига солиши зарурки, бу нарса фикрлашнинг мустақил, ақлнинг ўткир бўлишига туртки беради.

Болалар томонидан табиатдаги нарса ва ҳодисалар, одамларнинг

айрим ножўя хатти-ҳаракатлари ҳақида **ҳикоя-этиюдлар тузиш** ижодий топшириқ турларидан биридир. Албатта, бу иш дафъатан бошланмаслиги керак. Дастлаб ишни болаларбоп ҳикоялар танлаш ва уларни сўзлаб бериш усулига мурожаат этишдан бошлаш лозим. Бу ҳикоялар охир-оқибатда ҳикоя-этиюдлар тузиш учун андаза вазифасини бажаради.

МТМда экологик мавзулардаги **видеофильмлардан** фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бугунги кунда болаларбоп бундай видеодисклар ва фильмлар кўпайиб бормоқда. Ҳар бир намоёишдан сўнг болалар билан кўрилган фильмлар ҳақида суҳбат ўтказилиши мумкин.

Болаларни экологик тарбиялашда **ҳадислардан намуналар айтиш, ривоят ва ҳикоятлар сўзлаб бериш** самарали восита бўлиб хизмат қилади. Атроф-муҳитга энг қадимги замонларда ҳам жуда катта эътибор берилиб келинган. Ҳадиси шарифларда қуйидаги каби бандлар бор: “Соясидан халқ фойдаланиб турган дарахтни кесиб юборган одамни тангри дўзахга маҳкум этур”; “Дунё ям-яшил гўзалдир, кимки ундан ҳакли равишда ҳалоллик билан олса, ундан барака топади”.

Аждодларимиз ўз фарзандларига оила даврасида **панду насиҳатлар** қилганлар ва турли суҳбатларда қуйидагиларни алоҳида уқтирганлар: “Сувни ифлос қилма, барча жониворлар уни ичиб баҳра олади”; “Ризқ-рўзингни исроф қилма, гуноҳкор бўласан”; “Пишиб етилмаган узумни узма, агар узсанг катта гуноҳ иш бўлади, чунки унда аҳли мўминнинг насибаси бор”.

Халқ оғзаки ижоди намуналарида муаммоларни ҳал этиш йўлларининг бевосита ва билвосита усулларда қўлланади, шунга кўра бу усулларнинг тарбиявий ва таълимий имкониятини ошириб, туғилган муаммоларнинг болаларга янада тушунарли бўлишини таъминлайди ҳамда таъсирчанлигини кучайтиради. М: “Уруғ сепмай экин бўлмас, Ёғоч эккан сояда ётмас” нақлида соянинг файзли дам олиш жойи, лекин шу соянинг бўлиши учун тер тўкиб меҳнат қилиш, дарахт экиш зарурлиги тушунтирилади.

Лото, лабиринт, ребус, бошқотирма, топишмоқ, топишмоқ-ҳазиллардан фойдаланиш ҳам болаларни экологик тарбиялашда яхши натижа беради. **Эртак тўқиш, шеър ижод қилиш, табиатда ўзини қандай тутиш кераклиги ҳақида эслатмалар айтиш** бир томондан, ижодий нутқ ўстириш учун хизмат қилса, иккинчи томондан, экологик онгни ривожлантиради.

Қисқа қилиб айтганда, мустақиллик йилларида республикада

“Узлуксиз экологик таълим концепцияси” яратилди. Мазкур концепцияга кўра, МТМ тарбияланувчиларига экологик таълим-тарбиянинг энг оддий, содда асослари ўргатилади. Самарали ташкил этилган экологик таълим-тарбия натижасида тарбияланувчилар атроф-муҳитга ижобий муносабатда бўлиш, табиатни асраш, ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳақида ғамхўрлик қилиш, атроф-муҳитни ифлослантормаслик, турар-жой ва боғчанинг озода бўлиши учун масъулиятли бўлишни босқичма-босқич ўзлаштириб боради. Мактабгача ёшдаги болаларга экологиядан бошланғич таълим-тарбия беришнинг мақсади уларни табиатни севадиган, асраб-авайлайдиган, одобли, эркин фикрловчи, миллий ғурур эгаси, баркамол соғлом авлод этиб тарбиялашдан иборат. МТМда экологик тарбия уч босқич, яъни: атроф-муҳитдаги объектлар ва ҳодисаларни сезиш (1-босқич); идрок қилиш (2-босқич) ва тасаввур қилиш (3-босқич)да амалга оширилади. Босқичларнинг самарали кечишида тарбиячи-методист томонидан педагогик фаолият шакл, метод ва воситаларининг тўғри, оқилона, мақсадга мувофиқ танланиши муҳимдир.

?	Назорат учун савол ва топшириқлар:
----------	---

1. Мактабгача ёшдаги болаларга экологиядан бошланғич таълим-тарбия беришнинг мақсад ва вазифалари нимадан иборат?
2. МТМ тарбияланувчиларининг экологик тарбиялашнинг ўзига хосликларини баён этинг.
3. МТМ тарбияланувчиларининг экологик тарбиялаш шакллари нимадан иборат?
4. МТМ тарбияланувчиларининг экологик тарбиялаш методлари ва уларнинг моҳиятини тушун-тириб беринг.
5. МТМ тарбияланувчиларининг экологик тарбиялаш воситаларини баён этинг.

?	Мавзу юзасидан тест топшириқлар:
----------	---

1. Луғавий жиҳатдан ... (юнон. “oikos” – яшаш, уй, макон, “logos” – таълимот) – организмларнинг яшаш жойи, макони маъносини англатади.
 - а) ҳудуд;
 - б) макон;
 - с) экология;

d) борлик.

2. ... тушунчаси тирик мавжудотлар, шу жумладан, одамнинг яшаш шароити ва ташқи муҳит билан ўзаро муносабатини ифодалайди.

- a) ахлоқшунослик;
- b) биология;
- c) экология;
- d) социология;

3. Ўқитиш ва ўқиш жараёнларида мавжуд ижтимоий экологик тажрибанинг авлоддан-авлодга ўтказилиши — бу ...

- a) экологик тарбия;
- b) экологик таълим;
- c) экологик маданият;
- d) экологик мерос.

4. Шахсда мақсадга мувофиқ ахлокий-экологик фазилатларни таркиб топтиришга қаратилган педагогик фаолият ва жараён нима деб аталади?

- a) экологик тарбия;
- b) экологик таълим;
- c) экологик маданият;
- d) экологик мерос.

3. ... — шахснинг амалий экологик фаолияти ва ҳатти-ҳаракатини тартибга солиб турадиган руҳиятнинг олий шакли.

- a) экологик масъулият;
- b) экологик бурч;
- c) экологик онг;
- d) экологик жавобгарлик.

4. Шахс ёки жамиятнинг мавжуд табиатнинг табиий, атроф-муҳитнинг эса санитария ҳолатини муҳофаза қилиш йўлида мавжуд ахлокий-экологик меъёр, талабларга мувофиқ фаолият кўрсатиши нима деб аталади?

- a) экологик масъулият;
- b) экологик бурч;
- c) экологик маданият;
- d) экологик жавобгарлик.

5. Боланинг атроф-мухитни ҳиссий билиш жараёни неча босқичда кечади?

- a) 2 босқичда;
- b) 3 босқичда;
- c) 4 босқичда;
- d) 5 босқичда.

6. Ҳадислар, ривоят ва ҳикоятлар, шеърлар, панд-насихатлар, мақол ва маталлар, топишмоқлар, эртақлар, лото, лабиринт, ребус ва видеороликлар. Улар МТМда ташкил этиладиган экологик тарбиянинг ... саналади.

- a) шакллари;
- b) методлари;
- c) воситалари;
- d) йўллари.

III БОБ. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИ ЎҚИТИШ МАЗМУНИ ВА МЕТОДИКАСИ

13-§. Таълим жараёнининг умумий асослари

Режа:

1. Дидактика – “Мактабгача педагогиканинг таркибий қисми.
2. Дидактиканинг асосий категориялари.
3. Таълим жараёнининг тузилиши.
4. Таълим қонуниятлари.
5. Таълим тамойиллари.

Таянч тушунчалар: Таълим назарияси (Дидактика), дидактиканинг асосий категориялари, билим, кўникма, малака, ўқитиш, ўқиш, маълумот, таълим жараёни, таълим қонуниятлари, таълим тамойиллари.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод.қўл. – Т., ТДПУ, 2007.
7. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

Дидактика – “Мактабгача педагогиканинг таркибий қисми

Дидактика “Мактабгача педагогика” фанининг нисбатан мустақил қисми бўлиб, унда ўқитиш жараёнининг умумий моҳияти ва қонуниятлари очиқ берилади. “Дидактика” тушунчасининг луғавий маъноси “Таълим назарияси” демакдир.

Дидактика (юнон. “didacticos” – ўргатиш, ўқитиш) атамасини фанга немис педагоги Вольфганг Ратке (1571-1635 йй.) киритган, деб ҳисобланади. Педагог “дидактика” тушунчаси негизида назарий ва методологик асосларни тадқиқ қиладиган илмий фанни тушувди. Дидактиканинг фундаментал илмий асослари илк бор Я.А.Коменский томонидан ишлаб чиқилган. 1657 йилда у чех тилида “Буюк дидактика” асарини ёзди. “Дидактика” тушунчасини Я.А.Коменский “ҳаммани ҳамма нарсага ўргатиш санъати” дея талқин этади.

Дидактика “нимага ўқитиш?”, “нимани ўқитиш?” “қандай ўқитиш?” “қерда ўқитиш” каби саволларга жавоб излайди. Дидактикада таълимни ташкил этишнинг умумий масалалари, ўқитиш жараёнининг моҳияти, таълимнинг мазмуни, ўқитиш қонуниятлари, ўқитиш тамойиллари, методлари, унинг ташкилий шакллари ёритилади.

Ўқитиш жараёни педагогнинг ўргатувчилик фаолиятини ва таълим олувчиларнинг махсус ташкил этилган билиш фаолиятини ўз ичига олади. Шу ўринда бу жараёнларнинг таҳлилига эътибор қаратайлик. Таълимда педагогнинг бошқарувчилик роли ўз касбининг ижтимоий асосларидан келиб чиқиб, аждодларининг бой тажрибасини, инсониятнинг асрлар давомидаги билиш, меҳнат, мулоқот, умумий алоқалар, эстетик ҳамда ахлоқий қарашлар жараёнида қўлга киритган ютуқларни эгаллашни шарт қилиб қўяди.

Буларнинг барчаси педагогнинг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи вазифаларини амалга оширишида ўз аксини топмоғи лозим. Ана шу асосдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, таълим жараёнида педагог таълим олувчиларига қўлга киритилган билимларни ўргатади. Ўқув фаолиятида уларни кўникма ва малакалар билан қуроллантиради. Шу билан бир пайтда у таълим олувчиларда дунёқараш ва ахлоқ меъёрларини ҳосил қилади, кизиқиш ва қобилиятларни шакллантиради, уларнинг билиш фаоллигини оширади. Педагогнинг фаолияти таълим олувчи шахсининг мақсадга мувофиқ шаклланишига катта имкониятлар очиб беради. Янада аниқ қилиб айтсак, бутун машғулот жараёнини режалаштиради, ушбу жараёнда таълим олувчилар билан биргаликдаги фаолиятни ташкил этади. Таълим олувчиларга қийинчиликларни енгиб ўтишда ёрдам беради ҳамда уларнинг билимларини ва бутун таълим жараёнини таҳхис қилади. Ўз

навбатида таълим олувчиларнинг фаолияти машғулот жараёнида ўрганишга, билим, кўникма ҳамда малакаларни эгаллашга, ўзини жамиятга фойдали фаолиятга тайёрлашга йўналтиради. Таълим жараёнида таълим олувчиларнинг фаолияти кўп қиррали йўналган ҳаракатни ифодалайди ва бу ҳаракат билишга доир вазифаларни ҳал қилишда уларга катта ёрдам беради.

Дидактиканинг асосий категориялари

дидактиканинг асосий категориялари саналади.

Таълим – махсус ташкил этилиб, ўқитувчи, тарбиячи раҳбарлик қиладиган борлиқни билишнинг алоҳида тури.

Таълим жараёни – икки томонлама ҳарактерга эга тарбиячи ва болаларнинг биргаликдаги фаолияти.

Таълим тамойиллари – таълим методикаси ва ташкил этилиши мазмунига қўйиладиган талабларни аниқлайдиган энг муҳим қоидалар.

Таълим методлари – педагог билан таълим олувчининг ўқув вазифаларини ҳал этишга қаратилган, ўзаро боғланган фаолияти йўллари ва усуллари.

Таълим воситалари – машғулот жараёнини ташкил этиш ва боришини таъминлайдиган турли ўқув жиҳозлари.

Билим – таълим олувчилар онгида муайян тартибда мустаҳкамланган, уларнинг шахсий мулкани ташкил этадиган ва бундан улар заруратга кўра фойдалана оладиган далиллар, маълумотлар, илмий назариялар, қонунлар ва тушунчалар.

Кўникма – ўзлаштириб олинган билимлар асосида амалга ошириладиган ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ҳаракатларга тайёрликда ифодаланган онгли фаолият.

Малака – автоматлашган, ўрганиб қолинган, муайян усул билан беҳато бажариладиган ҳаракатдир.

Ўқитиш – таълим олувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш ҳамда уларнинг билиш фаолияти натижасида бу билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб олишга доир махсус ташкил этилган ва бирор мақсадга қаратилган фаолиятдир.

Ўқиш – билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб олишнинг мураккаб жараёни бўлиб, таълим олувчининг интел-лектуал, иродавий ва жисмоний куч-гайратини талаб этади ҳамда уларнинг ривожланишини рағбатлантиради.

Ўқитиш педагог раҳбарлигида таълим олувчининг ўқув материалларини режали равишда билиб олиш жараёнидир. Бу жараёни билиш босқичидан иборат бўлган таркибий қисмларга (ёки бўғинларга) ажратиш мумкин. Таълим олувчи билмасликдан билиш, уддасидан чиқа олмасликдан уддалай олиш, малакалар ҳосил қилиш йўлидан бориб, бу босқичлардан ўтиши керак.

Ўқитиш жараёни тўртта асосий бўғиндан ташкил топган:

- 1) ўзлаштирилиши лозим бўлган материални идрок этиш;
- 2) уни фаҳмлаб олиш, тушунчаларнинг ҳосил бўлиши;
- 3) билимларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш, кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлиши;
- 4) ҳосил қилинган кўникма ва малакаларни амалда қўллаш

Таълим жараёнининг тузилиши

Узлуксиз таълим тизимининг ҳар бир босқичида таълим олувчиларнинг муайян тарздаги билиш фаолияти ўзига хос характер касб этади. Ушбу жараён, шунингдек, таълимни ташкил этувчи шахс (ўқитувчи, педагог, тарбиячи) томонидан унга алоҳида раҳбарлик қилишни талаб этади.

МТМда таълим жараёнини ташкил этишда тарбияланувчиларнинг ўқиш фаолияти қуйидаги босқичларда кечади (31-расм):

31-расм. Тарбияланувчилар ўқиш фаолиятининг асосий босқичлари

Ўрганилаётган материални идрок қилиш. Тарбияланувчилар томонидан ўрганилаётган (ёки ўрганилиши лозим бўлган)

материални идрок қилишнинг ташкил этар экан, тарбиячи уларнинг ҳаётий тажрибаси ва тайёргарлик даражасини ҳисобга олган ҳолда материал тўғрисида умумий тасаввур ҳосил қилиб, олдиндан уни бутунлигича тушунтиради ва кўрсатади.

Ўрганилаётган материални фаҳмлаб олиш. Ўрганилаётган объект ҳақидаги умумий тасаввур асосида уни тушунишни таъминловчи, аста-секин чуқурлашиб боровчи англаш жараёни давом этади. Ўқитишнинг бу бўғинининг мақсади илмий тушунчаларни таркиб топтиришдир.

Билимларнинг мустаҳкамланиши, кўникмаларнинг ҳосил бўлиши. Ўқув материални идрок этиш ва фаҳмлаб олиш жараёнида ўзлаштириш кейинчалик уни мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришни талаб этади.

Билим ва кўникмани амалда қўллаш. Билим, кўникма ва малакаларни амалда қўллаш жараёни таълимнинг якуний мустақиллигини аста-секин ва изчиллик билан ошириб бориш.

Мактабгача таълим ёшида ўқув фаолиятига доир шарт-шароитлар таркиб топтирилади, унинг алоҳида унсурлари шакллантирилади. Кичик мактаб ёшида машғулотлар жараёнида болаларда ўз фаолиятини ташкил этиш мақсадини шакллантириш (икки ёшдан уч ёшгача), турли фаолият усуллари ўзлаштиришга ўргатиш (уч ёшдан тўрт ёшгача) зарур. Тўрт ёшдан бошлаб бола натижага қараб аниқ йўналганликни эгаллайди. Педагог болаларни тинглаш, тушуниш, топширикни бажариш, бир-бирига халақит бермасликга ўргатади, машғулотлар мазмунига қизиқишни қўллаб-қувватлайди, фаоллик ва интилишни рағбатлайди.

Таълим қонуниятлари

Таълим жараёнини ташкил этиш ва амалга оширишга таъсир кўрсатувчи зарурий, ўзгарувчан алоқадорликлар йиғиндиси *таълим қонуниятлари* деб аталади.

Таълим жараёнининг қуйидаги **умумий қонуниятлари** мавжуд:

1. Таълим мақсади жамиятнинг ривожланиш суръати ва даражаси ижтимоий талаб ва имкониятлар, Педагогика фани ва амалиётининг ривожланганлик даражасига боғлиқ.

2. Таълим мазмуни таълимнинг ижтимоий эҳтиёжлари ва мақсадлари, ижтимоий ва илмий-техник тараққиёт суръати, болаларнинг ёш имкониятлари, таълим назарияси ва амалиё-тининг

ривожланиш даражаси, шунингдек, ўқув юртининг моддий-техник ва иқтисодий имкониятлари боғлиқ.

3. Таълим сифати (самарадорлиги) аввалги босқич махсулдорлиги ва мазкур босқичда эришилган натижалар, ўрганилаётган материал хусусияти ва ҳажми, таълим олувчиларга ташкилий-педагогик таъсир кўрсатиш ҳамда болаларнинг билим олишга қобилиятлари ва таълим вақтига боғлиқ.

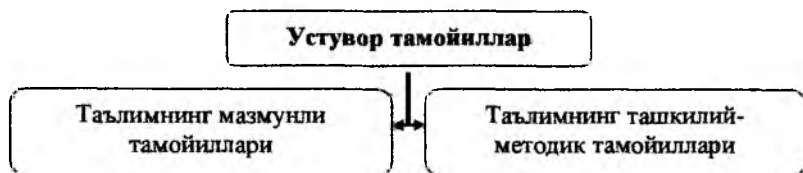
4. Таълим методлари самарадорлиги методларни қўллашда билимлари ва кўникмалари, таълим мақсади, таълим мазмуни, таълим олувчиларнинг ёши, таълим олиш имкониятлари, моддий-техник таъминот ҳамда ўқув жараёнини ташкил этишга боғлиқ.

5. Таълимни бошқариш махсулдорлиги таълим тизимида қайта алоқаларнинг интенсивлиги ва тузатиш, таъсир кўрсатишларнинг асосланганлигига боғлиқ.

6. Таълимни рағбатлантириш самарадорлиги таълимнинг ички рағбатлари (сабаблари) ҳамда ташқи (ижтимоий, иқтисодий, педагогик) рағбатларига боғлиқ.

Таълим тамойиллари

Таълим қонуниятларидан келиб чиқувчи дастлабки асос ва қондалар *таълим тамойиллари* деб аталади. Замонавий дидактикада таълим тамойиллари икки турга ажратилади (32-расм):

32-расм. Таълимнинг устувор тамойиллари

Таълимнинг мазмунли тамойиллари таълим мазмунини танлаш билан боғлиқ бўлган қонуниятларни акс эттиради ва қуйидаги муҳим асосларни ўзида ифода этади:

1. *Илмийлик тамойили* таълим мазмунини замо-навий фан ва техника ривожланиш даражаси, жаҳон цивилизацияси тўплаган тажрибага мос келишини ифодалайди. Бу тамойил ўқитиш жараёни таълим олувчиларни объектив илмий далиллар, ҳодисалар, қонунлар билан таништиришга йўналтирилган бўлишни талаб этади.

2. Тарбияловчилик тамойили яхлит педагогик жараёнда таълим ва тарбиянинг бирлиги қонуниятларига таянади. Бу тамойил таълим жараёнида ҳар томонлама баркамол ривожланган шахсни шакллантиришни кўзда тутати.

3. Таълимнинг табиат билан уйғунлиги тамойили таълим олувчиларга уларнинг ёш даврларини инобатга олган ҳолда билимларнинг берилиши ушбу билимларнинг улар учун тушунарли бўлишини таъминлайди. Табиат билан уйғунлик ғояси аста-секинлик, кетма-кетлик ва мустақил фаолият каби таълим тамойилининг асоси ҳисобланади.

4. Инсонпарварлик тамойили боланинг шахс сифатидаги кадр-қиммати, унинг эркинлиги ҳамда бахтли ҳаёт кечиришини таъминлаш, уни ривожлантириши, ижодий имкониятларини рўёбга чиқариши, унга ҳаётда ўз ўрнини топишда ёрдам кўрсатиши ва ҳ.к.ни назарда тутати.

Таълимнинг **ташқилий-методик тамойиллари** муайян ижтимоий, психологик ва педагогик талабларни инобатга олиш билан боғлиқ бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

1. Таълимнинг изчиллиги, тизимлилиги, кетма-кетлиги тамойили билиш босқичларининг объективлигини англатади. Изчиллик таълим мазмуни, унинг шакли ва усуллари, ўқув жараёни иштирокчилари бўлган субъектларнинг ўзаро муносабатларига тааллуқли. У алоҳида парциал (юнонча *partialis* - қисман) ва хусусий ўқув вазиятлари, предмет ва ходисалар ўртасидаги боғлиқлик, алоқадорлик қонуниятларини аста-секин ўзлаштириш асосида уларни ягона яхлит ўқув жараёнига бирлаштиришга имкон беради. Кетма-кетлик у ёки бу ўқув материални ўзлаштириш суръати, унинг элементлари ўртасидаги ўзаро мослигини таҳлил қилишга имкон беради.

2. Онглилик ва ижодий фаоллик тамойили. Билимларни онгли равишда ўзлаштириш қуйидаги омил ва шартларга боғлиқ: таълим мотивлари, таълим олувчиларнинг фаоллик даражаси, ўқув-тарбиявий жараёнининг самарали ташкил этилиши, тарбиячи томонидан қўлланувчи таълим методлари ва воситаларининг самарадорлиги ва бошқалар. Таълим олувчиларнинг фаолликлари репродуктив ва ижодий ҳарактерга эга бўлиши мумкин. Мазкур тамойил таълим олувчиларнинг ташаббускорликлари ва мустақил фаолиятларини назарда тутати.

3. Кўргазмалилик тамойили дидактиканинг “олтин коидаси” ҳисобланиб, унга биноан таълимда инсон сезги органларидан фойдаланиш керак. Кўргазмалиликдан ўқув жараёни барча босқичларида фойдаланиш мумкин: янги материални ўзлаштириш, уни мустаҳкамлаш, машқларни ташкил қилиш ҳамда бола-ларнинг дастур материалларини ўзлаштиришларини текшириш ва баҳолашда.

4. Таълимнинг тушунарлилиги тамойили таълим олувчиларнинг мавжуд имкониятларини ҳисобга олиш, жисмоний ва психик соғлиғига ёмон таъсир этувчи интеллектуал ва эмоционал қийинчиликлардан воз кечишни талаб этади. Таълимнинг тушунарлилиги таълим олувчилар эгаллаб олиши зарур бўлган билим, амалий кўникма ва малакалари ҳажмини тўғри аниқлашдир.

5. Таълимнинг болаларнинг ёши ва индивидуал хусусиятларига мос келиши тамойили таълим олувчиларнинг ёшига кўра ва индивидуал ёндашувни англатади. Агарда қўйилаётган талаблар ёки таълимнинг ташкилий тузилиши таълим олувчиларнинг ёш имкониятларидан ортда қолса ёки илгарилаб кетса, ўқув фаолиятининг самараси пасаяди. Индивидуал ёндашиш таълим олувчиларнинг мураккаб ички дунёсини ўрганиш, юзага келган муносабатлар тизимини таҳлил қилиш ва шахс шаклланиши содир бўладиган кўп турдаги шароитларни аниқлашни талаб этади.

6. Оқилона талабчанлик билан бола шахсини ҳурмат қилишнинг бирлиги тамойилига кўра педагог тарбияланувчини шахс сифатида ҳурмат қилиши зарур. Оқилона талабчанлик мақсадга мувофиқ бўлса, таълим-тарбия жараёни, шахснинг тўлиқ ва баркамол ривожланишини таъминлай олса самараси анча юқори бўлади.

Қисқа қилиб айтганда, дидактика “Мактабгача педагогика” фанининг нисбатан мустақил қисми бўлиб, унда ўқитиш жараёнининг умумий моҳияти ва қонуниятлари очиб берилади. Дидактика “ниммага ўқитиш?”, “нимани ўқитиш?” “қандай ўқитиш?” “қасрда ўқитиш” каби саволларга жавоб излайди. Таълим, таълим жараёни, таълим тамойиллари, таълим методлари, таълим шакллари, таълим воситалари, билим, кўникма, малака, ўқитиш, ўқиш кабилар дидактиканинг асосий категориялари саналади. Ўқитиш жараёнини ташкил этишда таълим қонунлари ва тамойилларини инобатга олиш талаб этилади. Шунингдек, тарбиячи томонидан ўқитишнинг самарали шакл, метод, восита ва технологияларини тўғри танланиши таълимнинг сифати ва самарадорлигини таъминлайди.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Дидактиканинг мақсади нимадан иборат?
2. Дидактика қандай асосий категорияларга эга?
3. Тарбияланувчиларнинг ўқиш фаолияти қандай боскичларда кечади?
4. Таълимнинг қандай қонуниятлари мавжуд?
5. Таълим тамойиллари неча турга ажратилади?
6. Таълимнинг мазмунли тамойиллари қайсилар?
7. Таълимнинг ташкилий-методик тамойиллари қайсилар?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. ... юнон тилидан таржима қилинганда “ўргатиш”, “ўқитиш” маъноларини англатади?
 - a) дидактика;
 - b) видеотека;
 - c) аудиотека;
 - d) библиотека.
2. “Дидактика” тушунчаси ким томонидан истеъмолга киритилган?
 - a) ўзбек педагоги Сиддиқ Ражабов;
 - b) рус педагогик Константин Ушинский;
 - c) чех педагоги Ян Амос Коменский;
 - d) немис педагоги Вольфганг Ратке.
3. Я.А.Коменский томонидан 1657 йилда ёзилган асар қандай номланган?
 - a) “Буюк эътикод”;
 - b) “Буюк кўчиш”;
 - c) “Буюк дидактика”
 - d) “Буюк ўзгариш”.
4. Таълим методикаси ва ташкил этилиши мазмунига қўйиладиган талабларни аниқлайдиган энг муҳим қоидалар – бу ...
 - a) таълим шакллари;
 - b) таълим методлари;

- c) таълим воситалари;
- d) таълим таойиллари.

5. ... – таълим олувчилар онгида муайян тартибда мустаҳкамланган, уларнинг шахсий мулкини ташкил этадиган ва бундан улар заруратга кўра фойдалана оладиган фактлар, маълумотлар, илмий назариялар, конунлар, тушунчалардир.

- a) маълумот;
- b) тушунча;
- c) билим;
- d) ахборот.

6. Ўзлаштириб олинган билимлар асосида амалга ошириладиган ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ҳаракатларга тайёрликда ифодаланган онгли фаолият қандай номланади?

- a) малака;
- b) Кўникма;
- c) ҳаракат;
- d) фаолият.

7. Автоматлашган, ўрганиб қолинган, муайян усул билан беҳато бажариладиган ҳаракат – бу ...

- a) малака;
- b) кўникма;
- c) ҳаракат;
- d) фаолият.

8. Тарбияланувчиларнинг ўқиш фаолияти неча босқичда кечади?

- a) 2 та;
- b) 3 та;
- c) 4 та;
- d) 5 та.

9. Таълим жараёнини ташкил этиш ва амалга оширишга таъсир кўрсатувчи зарурий, ўзгарувчан алоқадорликлар йиғиндиси ... деб аталади.

- a) таълим стандартлари;
- b) таълим тамойиллари;
- c) таълим қонуниятлари;

d) таълим ғоялари.

10. Таълим қонуниятларидан келиб чиқувчи дастлабки асос ва қондалар – бу ...

- a) таълим стандартлари;
- b) таълим тамойиллари;
- c) таълим қонуниятлари;
- d) таълим ғоялари.

11. Таълим тамойиллари қандай турларга ажратилади?

- a) таълимнинг мазмунли ва ташкилий-методик тамойиллари;
- b) таълимнинг назарий ва амалий тамойиллари;
- c) таълимнинг етакчи ва муҳим тамойиллари;
- d) таълимнинг асосий ва қўшимча тамойиллари.

12. Таълим мазмунини замо-навий фан ва техника ривожланиши даражаси, жаҳон цивилизацияси тўплаган тажрибага мос келишини ифодаловчи тамойил – бу ...

- a) тарбияловчилик тамойили;
- b) таълимнинг табиат билан уйғунлиги тамойили;
- c) илмийлик тамойили;
- d) инсонпарварлик тамойили.

14-§. Болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш шакллари

Режа:

1. Болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш шакллари.
2. Машғулот – мактабгача таълимда ўқитишнинг асосий шакли.
3. Тарбиячининг машғулотга тайёргарлиги.
4. Экскурсия – таълимнинг муҳим шакли.

Таянч тушунчалар: ўқув фаолияти, ўқув фаолиятини ташкил этиш, ўқув фаолиятини ташкил этиш шакллари, машғулот, машғулотга тайёргарлик, экскурсия.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Бобоева Д.Р. Теварак-атрофни ўрганишда мактабгача катта ёшдаги болаларнинг боғланишли нутқини ривожлантириш: Пед.фанл.номз. ... дисс. – Т.: 2001.
2. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
3. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
4. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
5. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
6. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
7. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод.қўлл. – Т., ТДПУ, 2007.
8. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

Болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш шакллари

Таълимни ташкил этиш шакли деганда педагог ва боланинг махсус ташкил этилган фаолияти тушунилади. МТМда таълим аввалдан белгиланган кун тартибига кўра куннинг маълум бир вақтида ташкил этилади. Таълим шакли болалар сони, педагог ва болалар ўртасидаги ўзаро таъсир хусусияти, ўтказиш жойи, шунингдек, кун тартибида эгаллаган ўрнига қараб бир-биридан фаркланади.

Тарбияланувчиларнинг ўқув фаолияти куйидаги уч шаклда ташкил этилади (33-расм):

33-расм. Тарбияланувчиларнинг ўқув фаолиятининг асосий шакллари

Болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этишнинг ҳар бир шакли дидактик мақсади, болаларнинг мустақиллик даражаси, жамоавий ва индивидуал ишга муносабати, педагогик раҳбарлик билан боғлиқликда ўзига хос хусусиятлари билан фарқланади.

Болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этишнинг *индивидуал шакли* ўзида бир қанча ижобий жиҳатларни акс эттиради: ўқув фаолияти мазмуни, методи ва суръатини тўла индивидуallasштириш имкониятининг мавжудлиги ҳамда аниқ бир масалани ҳал этишда таълим олувчининг ҳар бир ҳаракати ва операцияларини кузатиб боришга имкон бериши кабилар. Бироқ, таълимнинг индивидуал шакли айрим камчиликларга ҳам эга: вақтнинг тежамли эмаслиги (бир гуруҳда йигирма нафар бола бўлса, педагог ҳар бири учун 20-25 минутдан вақт сарфлайди. Демак, педагог қарийб олти соат индивидуал ўқитиш билан шуғулланади); тарбиячи таъсирининг чекланганлиги (тарбиячининг вазифаси болага топшириқ бериш ва уни бажарилишини текширишдан иборат); бошқа болалар билан ҳамкорликда ишлаш имконияти чекланганлиги (бу ҳолат ижтимоийлашиши жараёнига салбий таъсир кўрсатади); жамоада ишлаш тажрибасининг шаклланмаслиги.

Бироқ, баъзан ўқув фаолиятининг индивидуал шаклидан фойдаланиш зарурияти туғилади. Энг аввало, ривожланишида нуқсони бор, тез-тез касалликка чалинувчи болалар билан индивидуал тартибда ишлаш, уларни зарур билим ва кўникмаларни эгаллашларига ёрдамлашиш, психик жараёнларни бошқаришга қобилиятлилиқни ривожлантириш эҳтиёжи мавжуд. Шунингдек, махсус қобилиятлар (расм чизиш, қўшиқ айтиш, математикага доир)га эга болалар билан ҳам индивидуал тарзда машғулотлар олиб бориш талаб этилади.

Гуруҳдаги ҳар бир бола билан педагог унинг таълим олганлик даражаси, билим ва кўникмаларни эгаллашдаги узилишларни ўз вақтида аниқлаш учун вақти-вақти билан назорат-ташқис этиш тавсифига эга индивидуал машғулотларни ўтказади.

Болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этишнинг *гуруҳли шакли* машғулотларни кичик гуруҳларда амалга оширишни талаб этади. Бунинг учун гуруҳ олти нафар боладан ошмаган ҳолда кичик гуруҳларга бўлинади. Кичик гуруҳларга бирлаштириш болаларнинг ўз хоҳиш-истаклари, умумий қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши мумкин, бироқ уларнинг ўзлаштириш даражасига кўра гуруҳларга ажратиш тавсия этилмайди. Аксинча, кучли ўзлаштириш даражасига эга болалар билан пастроқ ўзлаштирувчи болалардан иборат тарзда гуруҳни шакллантириш мақсадга мувофиқ.

Кичик гуруҳларда ишлашни ташкил этиш технологияси ҳам турлича бўлиши мумкин. Баъзан машғулоти бирданига кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда ўтказилади. Бундай ҳолатда тарбиячи болаларни қандай тартибда жойлаштириш ҳақида ўйлаши лозим. Ҳар бир гуруҳ аъзолари бир-бирига қулай тарзда ўтиришлари, шу билан бирга оралик масофани ҳам ҳисобга олиш лозим. Чунки гуруҳларда ишлаш жараёнида кичик гуруҳ аъзолари бир-бирлари билан мулоқотга киришади, ўзаро ҳамкорликда топширикни бажаришади. Шунинг учун ҳам бундай машғулотларда ҳамма вақт тинчликни сақлаб туриш имконияти бўлмайди. Машғулотга доир топширик ҳамма учун бир хилда ёки алоҳида-алоҳида берилиши мумкин. Машғулоти берилган топширикни ўзига хос тарзда тақдим этиш билан тугалланади.

Замонавий МТМда болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этишнинг оммавий (фронтали) шаклига ҳам алоҳида зарурият mavжуд. Машғулотларнинг *оммавий шакли* кўпинча бадий тавсифга эга бўлиши мумкин. М: мусиқа машғулоти, сахна кўриқларини намойиш этиш, ўйин-саҳнатлар, санъат асарлари билан танилиш ва бошқалар. Бундай машғулотларда ақлий фаолликни оширишга ундовчи “эмоционал таъсир кўрсатиш” яхши самара беради, боланинг ўз-ўзини намоён эта олишига имкон беради.

**Машғулоти – мактабгача
таълимда ўқитишнинг
асосий шакли**

Машғулоти – МТМда ўқитишнинг асосий шакли саналиб, барча болалар учун мажбурий. У дастур мазмунида белгиланган вақт ҳажми ва ўринга кўра

ташқил этилади. Машғулот тарбиячи раҳбарлигида ўтказилади, тарбиячи машғулотда болаларни янги билимлардан хабардор қилади, болалар эгаллаб олган билимларни эса аниқлаб, мустаҳкамлайди, болаларнинг амалий машғулотини ташқил этади.

Мактабгача таълим ёши гуруҳлари билан боғлиқликда машғулотларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

*Кичик гуруҳ*да ташқил этиладиган машғулотларнинг *мақсади* болаларнинг нутқи ва ҳаракатини ривожлантириб боришдир.

*Катта ва тайёрлов гуруҳлари*даги машғулотлар орқали болаларда ташаббускорлик ва мустақиллик, билимга қизиқувчанлик, фаол тафаккур қилиш, таққослаш, умумлаштириш, ҳулосалар чиқариш каби малакалар таркиб топтириб борилади. Кузатувчанлик, масъулият ҳисси такомиллаштириб борилади, уларда ақлий меҳнат қилиш малакаси ва хоҳиш-истаги тарбияланади.

Мактабгача таълим муассасада машғулотлар болаларни мактабга тайёрлашда катта аҳамиятга эга. Бу машғулотларда болалар ўқув фаолияти кўникмалари ҳосил қиладилар, анча интизомли, уюшган бўлиб борадилар. Уларда барқарор диққат, диққатни бир нарсага қарата олиш, иродавий зўр берилиш қобилияти ривожланади. Тизимли ўқиш натижасида билишга қизиқиш пайдо бўлади.

Болаларни жамоада ўқитиш муайян афзалликларга эга: биргаликда ишда улар бир-бирларига актив таъсир этади, ташаббус, фахм-фаросат кўрсатиш имконига эга бўлади.

Болалар олдиларига кўпчиликдан куч-хайрат талаб қиладиган вазифалар қуйилганда биргаликдаги кечинмалар пайдо булади, коллективизм туйғуси вужудга келади. Экскурсиялар, расм чизиш, лой ва пластилидан буюмлар ясаш, қуриш ясашга оид ишларни биргаликда бажариш, умумий уйинларда ва мусиқа машғулотлардаги рақсларда, ҳаракатларни ривожлантириш машғулотларида бирлашиш, бадий адабиётни ўқиш туфайли юзага келган биргаликдаги кечинмалар – буларнинг барчаси аҳил, иноқ болалар жамоасини вужудга келтиришда ёрдам бериб, жамоа билан ўйнаш ва ишлаш кўникмаси ҳосил қилади.

Машғулотларда таълим бериш болалардан ақлий ва жисмоний зўр беришни талаб этади, яъни у боланинг фаол ҳаракатланиш билан боғлиқ бўлиб, бола маълум натижага эришиш учун интилади, бу эса боладан узоқ давомли ихтиёрий диққатни талаб этади. Шунинг учун

машғулотга тайёрланишда боланинг ёши, имкониятини эътиборга олиш зарур. Шунингдек, машғулотнинг вақти, кун тартибидаги ўрни, дастурнинг ҳар бир бўлимларини тўғри алмаштириб туришни олдиндан ўйлаб, аниқ белгилаб олиш зарур. Ҳар бир ёш гуруҳида неча марта машғулот ўтказилиши, унинг мазмуни ва ҳар бир машғулот ёш гуруҳлари бўйича неча дақиқа давом этиши “Болажон” таянч дастурида уларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда белгилаб берилган.

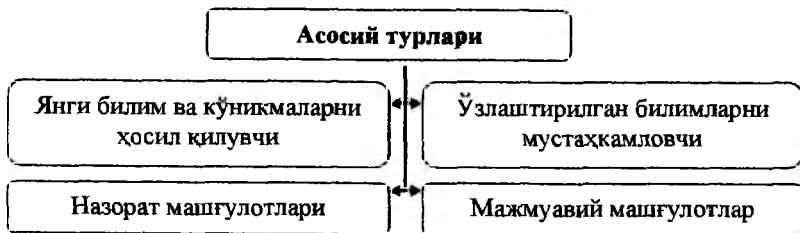
Машғулотлардаги ўқитиш жараёнида болаларда мактабга ва ўқишга қизиқиш тарбияланади, тўғри ва хулқ-атвор кўникмалари, маъсулият ҳисси, ишчанлик, ўзини тута билиш, ишда зўр бериш одати ҳосил қилинади.

Болаларга керакли билим ва малакаларни машғулот жараёнида, янги педагогик технология материалларидан ва тарбиянинг самарали метод усулларидан фойдаланилса, болани ёш, рухий физиологик хусусиятлари инобатга олинса, тарбия беришнинг самарадорлиги ошади.

Болалар машғулотларни турли хил куринишларини эгаллашлари орқали, ёшлари ўсиб бориш давомида, мактабга бўлган қизиқишлари ҳам ўсиб ривожланиб боради ва улар мактабни ҳам ҳеч қийналмай ўқиб, давом эттириб боради.

Машғулотнинг турлари ва тузилиши

Дидактик мақсадига кўра МТМда ташкил этиладиган машғулотлар қуйидаги муайян турларга бўлинади. Улар (34-расм):

34-расм. МТМда ташкил этиладиган
машғулотларнинг асосий турлари

Янги билим ва кўникмаларни ҳосил қилувчи машғулотларни ўтказишдан мақсад – уларни янги билимлардан хабардор қилиш,

теварак-атрофдаги нарсა-буюмлар, воқеалар тўғрисидаги билимларини кенгайтиришдир. Бундай машғулотга янги объектни кузатиш, ҳикоя қилиб сўзлаб бериш ва бошқалар киради. Мазкур машғулотлар ҳамма ёш гуруҳларида ўтказилади.

Болаларнинг ўзлаштирган билимларини мустаҳкамловчи машғулотлардан кўзланган асосий мақсад идрок этилган нарсаларни англаб олиш ва умумлаштиришга ўргатишдир. Бунинг учун таниш объект кузатилади, икки нарса (хона ўсимликлари, дарахтлар, ҳайвонлар) солиштирилади, дидактик ўйинлар, суҳбатлар ўтказилади. Бундай машғулотни ўтказиш орқали тарбиячи болалар нимани яхши ўзлаштириб олган-у, нима яхши ўзлаштирилмаганлигини билиб олади. Тарбиячи машғулотлар жараёнида болаларнинг билимни янги маълумотлар билан бойитади.

Назорат машғулотлари болаларнинг дастур бўйича ўзлаштирган билимларини текшириш ва аниқлаш мақсадида ўтказилади. Тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг фаолияти натижаларини умумлаштириб, хулосалаш имконин беради. Назорат машғулотлари чорак, ярим йиллик ва йил охирида ўтказилиши мумкин.

Мажмуавий машғулотлар мактабгача таълим тажрибасида кенг тарқалган бўлиб, бундай машғулотларда болаларга янги билим берилади, эгалланган билимлар мустаҳкамланади ва такрорланади, тизимга солинади, олган билим ва кўникмаларни амалда қўллашга ўргатилади.

Машғулот ўзига хос тузилишга эга. МТМда ташкил этиладиган ҳар қандай машғулотлар қуйидаги қисмлардан таркиб топади (35-расм):

35-расм. МТМда ташкил этиладиган машғулотларнинг таркибий қисмлари

Ташкилий қисм бевосита болаларни машғулотга жалб этиш, уларнинг эътиборини амалга ошириладиган фаолиятга қаратиш, бажариладиган ишга нисбатан қизиқишни ҳосил қилиш, жўшқин кайфиятни яратиш, ўқув вазифаларини очиб беришга йўналтирилади.

Тушунтириш ишлари моҳирона, босиқлик билан ҳамда эмоционал тарзда олиб берилади. Тушунтириш ва кўрсатиш усуллари асосида болада қандай тарзда ҳаракатланиш, кетма-кетликда бажариш, натижага эришишга доир оддий кўринишдаги иш режаси ҳосил қилинади.

Машғулотнинг бориши – белгиланган ўқув вазифалари билан боғлиқликда билим ва кўникмаларни ўзлаштириш билан тугалланадиган болаларнинг мустақил ақлий ёки амалий фаолияти. Машғулотнинг мазкур босқичида ҳар бир боланинг ривожланиш даражаси, идрок этиш суръати, фикрлашининг ўзига хосликлари билан боғлиқликда таълим усуллари индивидуаллаштирилади. Агар педагогнинг аниқ тушунтириб бера олмаслиги оқибатида ўқув ваазифаларини бажаришда кўпчиликда хатолар кузатилса, ҳамма болаларнинг диққатини оммавий жалб этиш зарурияти юзага келади.

Тез ва осон ёдда сақлаб қола оладиган, таҳлил қила оладиган, педагог кўрсатмалари билан ўзининг ҳаракатлари, натижаларини таққослай оладиган болаларга нисбатан кам ёрдам кўрсатилади. Агар болаларда вазифани бажаришда қийинчиликлар пайдо бўлса, маслаҳат бериш, қайтадан эслатиб ўтиш, йўналтирувчи савол-лардан фойдаланиш мумкин. Педагог ҳар бир болага ўйлаш, қийин вазиятлардан ўзи мустақил чиқиб кета олишига имконият яратади. Баъзи болаларга кўшимча тушунтириш, кўрсатиш, педагогнинг бевосита ёрдами талаб этилса, бошқаларига оғзаки кўрсатма бериш етарли бўлади.

Педагог ҳар бир боланинг у нимани ўрганганлигини кўрсатиб берувчи, унинг ҳаракатларидан гувоҳлик берувчи натижаларни олишига ҳаракат қилади. Натижага эришиш – машғулотдаги амалий ва ўқув фаолиятини якуний маҳсули. Бу эса, боланинг иродасини мустаҳкамлайди, билим ва кўникмаларни эгаллашга қизиқишини оширади.

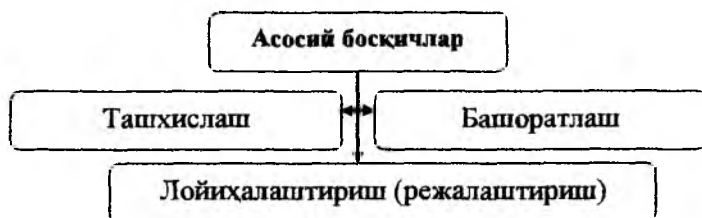
Машғулотнинг якунланиши болаларнинг ўқув фаолияти юзасидан хулосалар чиқариш ва натижаларни баҳолашни ўзида акс эттиради. Олинган натижанинг сифати болаларнинг ёш ва индивидуал хусусиятлари, ўқув вазифасининг мураккаблигига боғлиқдир. Кичик гуруҳларда педагог болаларни таҳсинлайди, тиришқокликлари, топшириқни бажаришдаги интилишлари учун уларни мақтайди, таълим мазмуни билан боғлиқликда улардаги ижобий кайфиятни оширади. Ўрта гуруҳда болаларнинг фаолияти, уларни топшириқни бажаришга муносабатларини баҳолашда

табақалаштирилган ёндашувга асосланилади. Бундай ёндашувни татбиқ этишдан мақсад боланинг ўқув вазифаси моҳиятини тушуниши, педагогнинг кўрсатмаларига эътиборли бўлиш, белгиланган кетма-кетликда ишни бажариш заруриятини англаб етишларига эришишдир. Баҳо болани ўз мувафакқиятини, шу билан бирга хато ва камчиликларини кўра олишга ўргатади. Катта гуруҳда болаларни ўз фаолияти натижаларини баҳолаш ва ўз-ўзини баҳолашга жалб этилади.

Тарбиячининг машғулотга тайёргарлиги

Машғулотнинг самарадорлиги унинг пухта тайёрланганлиги ва самарали ташкил этилганлиги билан боғлиқ. Яхши режалаштирилмаган, етарлича ўйлаб чиқилмаган, шопилинч тузилган ва болалар имкониятларига мослаштирилмаган машғулот сифатли бўла олмайди. Машғулотга тайёргарлик аниқ шароитларда энг юқори якуний натижага эришишни таъминловчи ўқув-тарбиявий жараёни ташкил этилишини таъминлаш, мажмуавий чора-тадбирларни ишлаб чиқишдир.

Тарбиячининг машғулотга тайёргарлиги қуйидаги уч босқичда амалга оширилади (36-расм):

36-расм. Тарбиячининг машғулотга тайёргарлик кўриш босқичлари

Шу билан бирга тарбиячи амалий материалларни яхши билиши, машғулотни эркин олиб боришга эришиши лозим. Машғулотга **тайёргарлик** асосини бўлажак машғулотнинг алгоритмлари, самарадорлиги боғлиқ бўлган омиллар ва ҳолатларни ҳисобга олишни таъминловчи қадамларни кетма-кет тартиб билан бажариш ташкил этади.

Алгоритмни амалга ошириш аниқ шароитларни **ташхис қилиш** билан бошланади. Ташхис дидактик жараён кечадиган барча

шароитларни оидинлаштириш, унинг натижаларини белгилашдир. Унда болаларнинг имкониятлари, уларнинг фаолиятлари ва хулклари, мотивлари, талаб ва лаёқатлари, қизиқиш ва қобилиятлари, билимдонлик даражаси, ўқув материалининг хусусияти, унинг амалий аҳамияти, машғулотнинг тузилиши, янги ахборотни ўзлаштириш, мустақкамлаш ва тизимлаштириш, билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш ҳамда тузатиш каби ҳолатлар намоён бўлади.

Башоратлаш машғулотни ташкил этишнинг турли вариантларини аввалан баҳолаш ва улардан қабул қилинган мезонларга мувофиқ энг маъқулани танлаб олиш.

Лойиҳалаштириш (режалаштириш) болалар ўқув фаолиятини бошқариш дастурини яратиш бўлиб, у машғулотга тайёрланишнинг якуний босқичи ҳисобланади. Шунинг учун педагог машғулотнинг технологик модели ва картасини ишлаб чиқиши лозим. Машғулот лойиҳаси қисқа ва аниқ, эркин тузилган, педагог ўзи учун бошқариш жараёни муҳим вазиятлари (кимдан ва қачон сўраш, қаерда мавзун киришти, машғулот кейинги босқичига қандай ўтиш, олдиндан кўзда тутилмаган қийинчиликлар юзага келганида жараёни қайси схема бўйича қайта ўзгартириш)ни белгилаб олишга имкон берувчи ҳужжатдир. Машғулот лойиҳаси анъанавий режадан бошқаришга доир таъсир кўрсатишларнинг аниқ ва тушунарли белгилаб олинishi, қутиладиган натижаларнинг олдиндан аниқланганлиги билан фарқ қилади.

Экскурсия – таълимнинг муҳим шакли

Экскурсия – табиий шароитда болаларни табиат, атроф-муҳит, объектлар ҳамда катталар меҳнати билан таништириш имкониятини берадиган таълим шакли.

У болаларга таълим беришнинг махсус шакли саналади. Экскурсия вақтида болалар оламнинг турфа хиллиги, ривожланишини англайди, нарс-ҳодислар орасидаги алоқадорликларни кузатади.

Илк ва кичик гуруҳда экскурсия мактабгача таълим муассасининг ичкарасида, ер майдончасида, ўрта гуруҳдан бошлаб муассасадан ташқарида ўтказила бошланади.

Экскурсия уюштиришни режалаштиришда қуйидаги жиҳатларни ҳисобга олиш лозим:

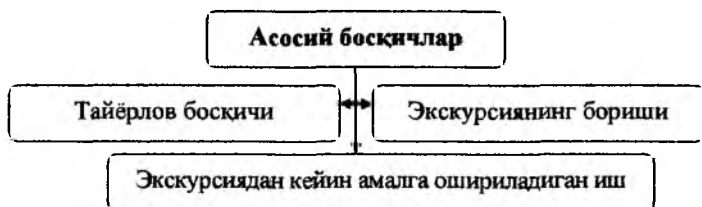
1) экскурсия нарс-ҳодисаларни дастлабки ёрқин, яхлит идрок этилишини таъминлаши керак;

2) болаларнинг таниш объект ёки ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларини кенгайтириш, чуқурлаштириш, умумлаштириш учун такроран экскурсия уюштирилади. Такрорий экскурсия бола дастлабки экскурсия пайтида кузатган объект, ҳодисаларнинг янги сифат ва хусусиятларини очиб беришга хизмат қилади;

3) дастурий материални босқичма-босқич мураккаблаштириш икки йўналишда амалга оширилиши зарур: кузатилган ҳодисалар кўламини кенгайтириш ва у ёки бу ҳодисалар ҳақидаги билимларни кетма-кетликда чуқурлаштириш ва умумлаштириш;

4) ҳар бир экскурсияда таълимий ва тарбиявий вазифалар биргаликда ҳал этилиши лозим. Шунинг учун ўзлаштирилиши лозим бўлган билим ва кўникмалар ҳажмини режалаштириш ҳамда қандай ҳис-туйғу, муносабат, ахлоқий сифат, эстетик эҳтиёжларни фаоллаштириш аввалдан ўйланиши керак.

Экскурсия ўзаро бир-бири билан боғланган аниқ *босқичларга* эга (37-расм):

37-расм. Тарбиячининг машғулотга тайёргарлик кўриш босқичлари

Тайёрлов босқичи ҳам педагогни, ҳам болаларни экскурсияга тайёрлашни ўз ичига қамраб олади. Педагог экскурсия мавзусини, унинг мазмун-моҳиятини, ўтказилиш муддатини белгилайди. Шунингдек, экскурсия уюштириладиган объектнинг жойлашган ўрни ва ҳолатини ҳам кўздан кечиради. Экскурсия давомида бериладиган намунавий саволларни тузади, шеър, мақол ва топишмоқлардан намуналар танлайди.

Болаларни экскурсияга тайёрлаш уларда ўрганиш кўзда тутилган объект ва ҳодисаларга доир қизиқиш ва эҳтиёжни ҳосил қилишни талаб этади. Бунинг учун қуйидаги педагогик усул ва воситалардан фойдаланилади:

1) экскурсия вақтида болалар кузатиши мумкин бўлган нарсა-буюмлар, ҳодисалар ҳақида маълумотлар бериш;

- 2) болалардаги мавжуд тажрибаларга таяниш;
- 3) болаларга эмоционал таъсир кўрсатиш мақсадида санъат асарларидан фойдаланиш.

Экскурсияни амалга ошириш жараёнида таълимнинг турли методлари (кузатиш, суҳбат, тушунтириш)дан фойдаланилади. Дастлаб болаларга объект билан тўлиқ танишиш имконияти берилади. Шу билан бирга болаларнинг кузатилаётган объектни аниқ идрок этишларини бадиий иборалар ёрдамида ошириш мумкин: педагогнинг ўзи ёки болалардан бири шеърдан парча ўқийди. Объект яхлит тарзда идрок қилиб бўлинганидан сўнг, болалар уни чуқурроқ англаб олишлари учун таҳлил қилишга ўтилади. Бунда турли хил саволлардан фойдаланилади:

- 1) далиллар келтиришни талаб этувчи саволлар (қандай номланади, қандай қисмлардан иборат, қандай хусусиятлар ва ўзига хосликларга эга);

- 2) фикрлашни фаоллаштирувчи, қиёслаш, таққослаш, фарқини ажратиш, умумлаштиришни талаб этувчи саволлар (муносабат, алоқадорликларни ҳосил қилиш учун);

- 3) англаш фаоллигини рағбатловчи, ижодий фикрлаш, ҳулосалар чиқаришга ундовчи саволлар.

Айрим экскурсиялар жараёнида суҳбат асосий метод сифатида хизмат қилади. Айниқса, болаларни турли касб эгалари (ошпаз, темирчи, сотувчи, фермер, хусусий тадбиркор) фаолияти билан таништириш пайтида мазкур методдан фойдаланиш яхши самара беради. Бунинг учун тарбиячи суҳбат жараёнида фойдаланиладиган саволларни аввалдан тайёрлаб олиши зарур.

Экскурсия жараёнида, шунингдек, болаларнинг фикрий фаоллигини қўллаб-қувватлаш лозим. Ана шу мақсадда билиш-изланишни рағбатловчи усуллардан фойдаланилади: болаларга улар нималарни ўйлаётгани, уларни нималар қизиқтираётгани, уларнинг фикрича нима тушунарсиз эканлиги ҳақида саволлар берилади; улар гувоҳи бўлаётган объект, ҳодисага мос шеър, мақол, топишмоқни ёдга тушириш сўралади.

Экскурсия сўнггида болалар нималарни кўрганликлари, билиб олганликлари ҳақида умумий ҳулосалар чиқарилади. Бир нечта болага уларга нималар қизиқарли бўлганлиги ҳақида гапириб беришни таклиф этиш мумкин.

Экскурсиядан сўнг амалга ошириладиган иш билимларни кенгайтириш, аниқлаштириш, тизимлаштиришга, экскурсия

жараёнида тутилган ҳис-туйғу, муносабатларни мустаҳкамлашга йўналтирилади. Бунинг учун қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

1) экскурсия давомида тўпланган материаллар (тош, ёнғоқ, наъматак ва б.)ни чиройли қилиб безатиш;

2) болаларнинг экскурсиядан олган таассуротларини бойитиш мақсадида бадий асарлар (китоблар, мусиқа, қўшиқ, амалий санъат буюмлари)га мурожаат қилиш;

3) китоб бурчагида (“Бизнинг шаҳримиз”, “Бизнинг боғ”, “Ўзбекистон – серкӯёш ўлка” албомларини тузиш), табиат бурчагида (макетлар тайёрлаш, коллекциялар тўплаш, гербарий тузиш) ишлаш;

4) ўйинларни (театрлаштирилган, дидактик, сюжетли-ролли) ташкил этиш;

5) маълум бир белгиланган мавзу юзасидан амалга оширилган ўқув ишининг якуний қисми бўйича умумлаштирувчи суҳбат ўтказиш.

Хулоса қилиб айтганда, таълим МТМ фаолиятининг муҳим таркибий қисми саналади. Унга кўра тарбиячи аниқ мақсад асосида тарбияланувчиларга муайян мавзулар бўйича назарий билимларни беради ва амалий кўникмаларни ҳосил қилади. М: тарбиячи тарбияланувчиларни ахлоқий қоидалар билан таништириб, уларга риоя этишга одатлантириб боради. МТМда таълим аввалдан белгиланган кун тартибига кўра куннинг маълум бир вақтида ташкил этилади. Таълим шакли болалар сони, педагог ва болалар ўртасидаги ўзаро таъсир хусусияти, ўтказиш жойи, шунингдек, кун тартибида эгаллаган ўрнига қараб бир-биридан фарқланади. Тарбияланувчиларнинг ўқув фаолияти қуйидаги индивидуал, гуруҳли ва оммавий шаклда ташкил этилади. Талабалар МТМда ташкил этиладиган таълим жараёнининг ўзига хос жиҳатларидан хабардор бўлишлари, уни самарали ташкил этиш шакл, метод, восита ва технологияларини пухта ўзлаштириб олишлари зарур.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Таълимни ташкил этиш шакли деганда нимани тушунасиз?
2. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этишнинг асосий шаклларига нималар қиради?

3. МТМда ўқитишнинг асосий шакли нима ва у қандай ўзига хосликларга эга?

4. Машғулотнинг қандай турлари мавжуд?

5. Машғулот қандай қисмлардан таркиб топади?

6. Тарбиячининг машғулотга тайёрланиши қандай босқичларда кечади?

7. Экскурсия нима?

8. Экскурсия қандай босқичларда амалга оширилади?

?	Мавзу юзасидан тест топшириқлар:
----------	---

1. Тарбияланувчиларнинг ўқув фаолияти қандай шаклларда ташкил этилади?

- а) индивидуал, оммавий, жуфтли;
- б) индивидуал, жуфтли, гуруҳли;
- с) индивидуал, гуруҳли, оммавий;
- д) жуфтли, гуруҳли, оммавий.

2. ... дастур мазмунида белгиланган вақт ҳажми ва ўринга кўра ташкил этилади.

- а) таълим;
- б) тарбия;
- с) машғулот;
- д) фаолият.

3. Кичик гуруҳда ташкил этиладиган машғулотларнинг мақсадини кўзлайди?

- а) болаларни ижтимоий муносабатларга тайёрлашни;
- б) болаларнинг нутқи ва ҳаракатини ривожлантириб боришни;
- с) болаларнинг нутқидаги камчиликларни тузатишни;
- д) болаларда фаол ҳаракат кўникмаларини ривожлантиришни.

4. МТМда ташкил этиладиган машғулотлар неча қисмдан таркиб топади?

- а) икки қисмдан;
- б) уч қисмдан;
- с) тўрт қисмдан;
- д) беш қисмдан.

5. Тарбиячининг машғулотга тайёргарлиги неча босқичда амалга оширилади?

- a) икки босқичда;
- b) уч босқичда;
- c) тўрт босқичда;
- d) беш босқичда.

6. Тарбиячининг машғулотга тайёргарлиги қандай босқичларда амалга оширилади?

- a) ташхислаш, башоратлаш, лойиҳалаштириш (режалаштириш);
- b) кузатиш, ташхислаш, лойиҳалаштириш (режалаштириш);
- c) ташхислаш, башоратлаш, асослаш;
- d) кузатиш, ташхислаш, башоратлаш.

7. ... машғулотни ташкил этишнинг турли вариантларини аввалдан баҳолаш ва улардан қабул қилинган мезонларга мувофиқ энг маъқулини танлаб олиш.

- a) кузатиш;
- b) ташхислаш;
- c) башоратлаш;
- d) асослаш.

8. Болалар ўқув фаолиятини бошқариш дастурини яратиш – бу ...

- a) конспектлаштириш;
- b) схемалаштириш;
- c) башоратлаш;
- d) лойиҳалаштириш;

9. Табиий шароитда болаларни табиат, атроф-муҳит, объектлар ҳамда катталар меҳнати билан таништириш имкониятини берадиган таълим шакли қандай аталади?

- a) тадқиқот;
- b) амалиёт;
- c) экскурсия;
- d) экспедиция.

10. Экскурсия неча босқичда амалга оширилади?

- a) икки босқичда;
- b) уч босқичда;
- c) тўрт босқичда;
- d) беш босқичда.

15-§. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ўқитиш методлари

Режа:

1. “Таълим методлари” ва “таълим усуллари” тушунчаларининг моҳияти.
2. Таълим методларининг таснифи ва унга нисбатан ёндашувлар.
3. Таълим методларининг турлари. Оғзаки методлар.
4. Таълимнинг кўргазмали методлари.
5. Таълимнинг амалий методлари.

Таянч тушунчалар: метод, усул, таълим, методи, таълим усули, таълим методларининг таснифи, таълимнинг оғзаки методлари, таълимнинг кўргазмали методлари, таълимнинг амалий методлари.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим концепцияси”. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

**“Таълим методлари” ва
“таълим усуллари”
тушунчаларининг моҳияти**

“Метод” (юнон. “metohodos” – тадқиқот усули, мақсадга эришиш йўли) – табиат ва жамият ҳодисаларини билиш, тадқиқ этиш усули. Умумий маънода

“метод” тушунчаси муайян мақсадга эришиш усули, фаолиятнинг маълум тарзда тартибга солиш йўли сифатида талқин этилади.

Ўқитиш жараёнида қўлланиладиган методлар таълим методлари деб юритилади.

Таълим методлари – ўрганилаётган материални эгаллашга қаратилган турли дидактик вазифаларни ҳал этиш бўйича педагогнинг ўргатувчи иши ва таълим олувчилар ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш усуллари.

Ҳар қандай иш-ҳаракат, фаолиятнинг бориши ёки жараёнинг кечишида “метод” тушунчаси билан бирга “усул” атамаси ҳам бирдек қўлланилади. Кўп ҳолатларда бу икки тушунча бир маънони англатади, дея талқин этилади. Бироқ, улар икки хил ҳолатни ифодалайди.

Таълим усули – таълим методининг таркибий қисми ёки элементи.

Методлар билан усуллар ўзаро бир-бирига боғланган. Улар бутун (метод) ва қисм (усул) сифатида намоён бўлади. Усуллар ёрдамида фақат педагогик ёки ўқув вазифасининг бир қисми ҳал қилинади. Худди шу усуллар турли методлар негизида фойдаланилган бўлиши мумкин. Ва аксинча, худди шу метод турли педагоглар томонидан турли усулларда очиб берилиши мумкин.

Танлаб олинган метод ва усуллар ёрдамида фаолиятни амалга ошириш учун қулай тарзда ҳаракат қилиш зарурлигини белгилаб берувчи меъёрий қўрсатмалар **қоидалар** деб аталади.

МТМда назарий машғулотларни ташкил этиш учун таълим методларини танлаб олиш **аниқ шарт-шароитлар**ни талаб этади. Таълим методларини танлаб олишда муайян шартларга риоя этилиши зарур. Улар:

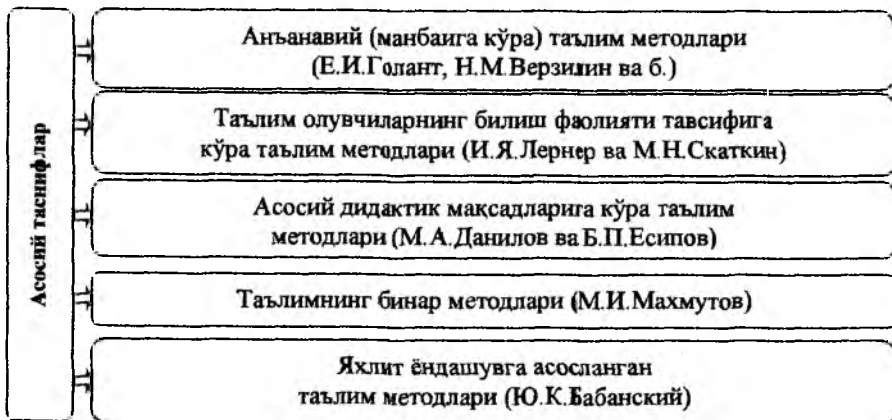
1. Таълимнинг умумий мақсади.
2. Ўрганилаётган мавзунинг мазмуни ҳамда ўзига хослиги.
3. Машғулотни ўтказиш методикасининг ўзига хослиги.
4. Материални ўрганишга ажратилган вақт.
5. Ўқув машғулотининг мақсади, вазифалари ва мазмуни.
6. Тарбияланувчининг ёши ва билиш имкониятлари.
7. Тарбияланувчиларнинг тайёргарлик даражаси.
8. МТМнинг моддий таъминланганлиги.
9. Тарбиячининг назарий, амалий ва методик тайёргарлиги, педагогик маҳоратни эгаллаганлик даражаси

Турли даврларда таълим методларини танлашга турлича ёндашилган.

**Таълим методларининг
таснифи ва унга
нисбатан ёндашувлар**

Педагогик фанлар ривожидида таълим методлари алоҳида ўрин тутади. Шу сабабли турли даврларда таълим методларини асослашга, уларни таснифлашга алоҳида

этибор қаратиб келинган. Замонавий дидактикада таълим методларининг энг кенг тарқалган бешта таснифи мавжуд (38-расм):

38-расм. Таълим методларининг асосий таснифлари

1. Анъанавий (манбаига кўра) таълим методлари (Е.И.Голант, Н.М.Верзилин ва б.): оғзаки (ҳикоя, суҳбат, тушунтириш), кўргазмали (иллюстрация, демонстрация), амалий (машқ, дидактик ўйин, амалий), китоб билан ишлаш (ўқиш, ўрганиш), видеометод (кўриш, ўрганиш, назорат қилиш).

2. Таълим олувчиларнинг билиш фаолияти тавсифига кўра таълим методлари (И.Я.Лернер ва М.Н.Скаткин): ахборий рецептив (ўқув ахборотини узатиш, ўрганилаётган объект билан таълим олувчи ҳаракатини ташкил этиш); репродуктив (билимлар ҳамда ақлий ва фаолият усулларини ҳосил қилишга доир топшириқларни тузиш ва тақдим этиш); муаммоли баён этиш (муаммони қўйиш ва уни ҳал этиш усулларини очиб бериш); эвристик (муаммони қўйиш ва уни ҳал этишга доир қадамлар кетма-кетлигини режалаштириш, таълим олувчилар фаолиятини бошқариш); тадқиқотчилик (мустақил ҳал этишга доир муаммоли вазифаларни шакллантириш, муаммони ҳал этилиш жараёнини назорат қилиш).

3. Асосий дидактик мақсадларига кўра таълим методлари (М.А.Данилов ва Б.П.Есипов): янги билимларни эгаллаш методлари: кўникма ва малакаларни шакллантириш методлари; билимларни амалиётда қўллаш методлари; билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ва назорат қилиш методлари.

4. *Таълимнинг бинар методлари* (М.И.Махмутов): ўргатиш методлари (ахборий-маълумотли, тушунтиришли, кўргазмали-амалий, тушунтиришли-ундовчи); ўрганиш методлари (бажариш, репродуктив, ижодий-амалий, қисман изланишга доир, изланишга доир).

5. *Яхлит ёндашувга асосланган таълим методлари* (Ю.К.Бабанский): ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари; ўқув-билиш фаолиятини мотивациялаш ва рағбатлантириш методлари; ўқув-билиш фаолиятини назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш методлари.

Таълим методларининг турлари.

Таълимнинг оғзаки методлари

Замонавий педагогикада таълим методлари турларга ҳам ажратилади. Таълим методларининг турлари асрлар давомида ва замонавий шароитда ўқитишда қўлланиладиган методларни ифодалайди.

Бугунги кунда МТМнинг ўқитиш амалиётида таълим методларининг қуйидаги турларидан фойдаланилмоқда (39-расм):

39-расм. Таълим методларининг асосий турлари

Таълимнинг озгаки методлари қисқа вақт ичида болаларга ахборотларни узатиш, уларнинг олдига ўқув вазибаларини қўйиш, уларни ҳал этиш йўлларини кўрсатиб беришга имкон беради. Озгаки методлар ва усуллар қоидага мувофиқ кўргазмали, ўйин, амалий методлар билан уйғунликда қўлланилади. Мактабгача таълим ёшида соф озгаки методдан фойдаланиш чекланган. Чунки мактабгача таълим ёшидаги болалар билан ишлашда, атроф-олам ҳақидаги дастлабки тасаввурларни шакллантиришда фақат ўқиб бериш, ҳикоя қилиб беришнинг ўзи етарли эмас. Шу билан бирга нарсабуюмларнинг ўзини кўрсатиш, намоёниш этиш эҳтиёжи юқори.

Ҳикоя – ўқув материални болалар учун тушунарли тарзда баён этиш имконини берувчи озгаки метод. Ҳикояда турли мазмундаги билимлар образли шаклда тақдим этилади. Болалар учун ҳикоялар кундалик воқеалар, йил фасллари, ёзувчилар, рассомлар, она шахри ҳақида бўлиши мумкин

Ҳикоя қилиш учун материал сифатида бадий асарлардан фойдаланиш мумкин. Айниқса, болалар учун тарбиячининг шахсий тажрибаси билан боғлиқ ҳикоялар қизиқарлидир: “Менинг биринчи тарбиячим”, “Мен ўқиш ва ёзишни қандай ўрганганман?”, “Болалиқдаги сеvimли ўйинчоғим” ва б.

Ҳикояни тушуниш қобилияти, яъни тинглай олиш, мазмунига муносабат билдира олиш, саволларга жавоб бериш, оддий қайта айтиб бериш уч ёшдан бошлаб пайдо бўлади. Кичик гуруҳларда ҳикоя кўргазмали материалларни (нарсабуюмлар, уларнинг тасвири) намоёниш қилиш билан бирга қўшиб олиб борилади. Кўргазмали материаллардан болалар тасаввурга эга бўлмаган воқеа-ҳодисалар ҳақида ҳикоя қилинганда ўрта ва катта мактабгача ёш гуруҳларида ҳам фойдаланилади. Бироқ, катта гуруҳларда ҳикоя қилиш жараёнида кўргазмали материаллардан керагидан ортиқча фойдаланиш тавсия этилмайди. Чунки болаларни сўз ёрдамида фикрлашга ўргатиш, уларда фазовий тасаввурни ривожлантириш лозим.

Сухбат – таълимнинг диалогик методи бўлиб, савол-жавоб ўтказиш, ўз нуктаи назарини ифодалашни талаб этади. Сухбат болалар нарсабуюмлар, воқеалар тўғрисида айрим билим ва тажрибаларга эга бўлган ҳолатда ўтказилади. Сухбат жараёнида болаларнинг мавжуд билимлари аниқлашади, бойийди, тизимлаштирилади. Сухбатда иштирок этиш болалар учун фойдали қатор қўникма ва малакаларни пайдо қилади: бир-бирини тинглаш, айтилганларини тўлдириш, уларни такрорламаслик, билдирилган

фикрларни самимий баҳолаш ва б. Суҳбат фикрнинг аниқ йўналганлигини, диққатни ва ўз хулқ-атворини бошқара олишни талаб этади. У мантикий фикр юритиш, аниқ фикр билдириш, хулоса қилишга ўргатади. Суҳбат орқали тарбиячи болаларда ҳис-туйғуларни тарбиялайди, фикр юритилаётган воқеа-ҳодисага муносабатни таркиб топтиради.

Мазмунига кўра икки турдаги суҳбат фаркланади: *ахлоқий мавзудаги* ва *билишга доир*. Ахлоқий мавзудаги суҳбатлар фақат катта мактабгача ёшдаги болалар билан ўтказилади, билишга доир суҳбатларни эса ўрта гуруҳданок бошлаб ўтказиш мумкин.

Ахлоқий мавзудаги суҳбатлар болаларда ахлоқий ҳис-туйғуни тарбиялаш, ахлоқий тасаввур, мулоҳаза ва баҳони шакллантириш мақсадини кўзда тутати. Турли мавзуларда ахлоқий мавзудаги суҳбатларни ўтказиш мумкин: “Хушмуомалилик ҳақида”, “Дўстлик ва ўртоқлик ҳақида”, “Саломлашиш одоби”, “Овқатланиш қоидалари” ва бошқалар. Ахлоқий мавзудаги суҳбатлар бадий асарлар ўқиш, кўргазмали материалларни кўрсатиш, фильм намойиш этиш билан уйғунликда амалга оширилади.

Билишга доир суҳбатлар мавзуи мактабгача таълим дастурларида аниқлаб берилган. Шунингдек, бундай суҳбатлар кундалик турмуш воқеалари, атроф-муҳит ва катталар меҳнати билан ҳам чамбарчас боғлиқликда ўтказилади.

Дидактик мақсадига кўра суҳбат кириш ва умумлаштирувчи турларга бўлинади. Болаларни амалга оширилиши кўзда тутилаётган фаолиятга, кузатишга тайёрлаш мақсадида *кириш суҳбати* дан фойдаланилади. Ана шу мақсадда тарбиячи болалардаги мавжуд тажрибани аниқлайди, уларнинг билимларини фаоллаштиради, бажарилиши кўзда тутилаётган фаолиятга қизқишни ҳосил қилади, амалий ёки билишга доир вазифаларни тақдим этади.

Умумлаштирувчи суҳбат болаларнинг бирор мавзуда ташкил этилган ўқув иши натижасида қўлга киритилган билимларни жамлаш, аниқлаштириш, тизимга солиш мақсадида ўтказилади.

Бадий адабиёт ўқиш. Бадий адабиёт – атроф-олам ҳақидаги билимлар манбаи, болаларда ҳис-туйғуни тарбиялаш, фикрлаш, тасаввур ва хотирани ривожлантириш воситаси. Мактабгача таълим ёшида бадий адабиётлар ўқиш орқали болаларда бадий асарларни идрок этиш ва англашга қобилиятлилиқ шакллантирилади. Ўз навбатида мазкур вазифа болаларда кўргазмали-образли, нутқий-мантикий фикрлашни ривожлантириш билан боғлиқ.

Ўқув мақсади билан боғлиқликда бадий асарлар ўқишда қатор дидактик талабларга риоя этиш лозим: болаларнинг ёши ва ривожланиши даражаси билан боғлиқликда катта тарбиявий аҳамиятга эга асар танлаб олиниши; болаларни асарни идрок этишга тайёрлаш учун қисқа суҳбат ўтказиш, уларга ўқув-билишга доир вазифалар бериш; ўқишни бошқа методлар, шу жумладан, кўргазмалилик билан уйғунлаштириш мақсадга мувофиқ.

Мактабгача таълим жараёнида куйидаги *оғзаки усуллардан* фойдаланиш яхши самара беради: болаларга саволлар билан мурожаат қилиш, кўрсатма бериш, изоҳлаш, тушунтириш ва б.

Машғулотлардаги билишга доир ва амалий фаолият нарсаси ҳодисаларга мувофиқ келувчи кўргазмалилик асосида ташкил этилиши мумкин.

Таълимнинг кўргазмали методлари

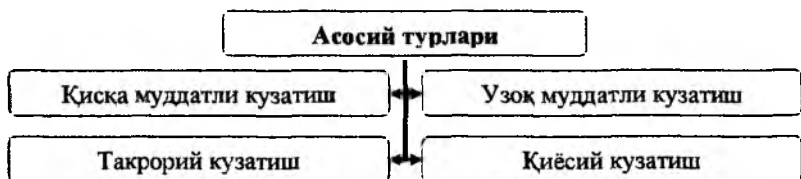
Таълимнинг кўргазмали методларига кузатиш, кўргазмали тасвирлар (нарсаси буюм, расм, диафильм, слайд, видеоёзув ва компьютер дастурлари)ни

намоиш этиш киради.

Кузатиш – теварак-атроф, борликдаги ҳодисаларни диққат билан кўриш, улардан муҳим, асосийсини ажрата олиш, юзага келадиган ўзгаришларни белгилаш, уларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш, ҳулосалар қилиш. Болани илк ёшдан бошлаб кузатишга ўргатиш, унда кузатувчанлик, кузатилаётган ҳодисага диққатни йўналтира олиш, кўрганлари асосида фикр юритиш, фикрини сўз билан ифода қилиш ривожлантириш зарур.

Болаларнинг ўрганилаётган объектни бевосита кузата олишлари тўлиқ тасавурларни шакллантириш ва билиш жараёнлари – идрок этиш, хотира, фикрлаш, ҳаётни ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга. Кузатиш жараёнида болада хилма-хил фикрий фаолият амалга ошади: қўйилган саволларга жавоб излаш, қиёслаш, таққослаш.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ўқитишда кузатишнинг хилма-хил турларидан фойдаланилади (40-расм):

40-расм. МТМ амалиётида қўлланиладиган кузатиш турлари

Мақтаюгача таълим ешидаги болаларни уқитишда кузатиш *икки йўналишда* ривожланади. Энг аввало, *кузатилаётган объектлар доираси изчил тарзда кенгайтириб борилади*: гуруҳ хонасини, кейин МТМдаги бошқа биноларни (опхона, тиббиёт хонаси ва ҳ.к.), ер майдончасини, нихоят МТМ атрофидаги объектларни (боғ, дарё, анҳор, мактаб стадиони ва бошқалар) кузатиш. Иккинчи йўналишда *концентрланган кузатишга* амал қилинади. Дастлаб болалар бирор объектнинг ўзига хос белгиларини аниқлашса, такрор кузатишда эса ўша объектни бошқалари билан қиёсий ўрганади. М: шаҳар транспорти бекатида болалар автобус ва маршруткани кузатишади, уларни тўғри айтишни ўрганишади; такрор кузатишда уларнинг диққати автобус ва маршрутканинг ўзига хос белгиларига қаратилади; кейинги сафар эса, болалар автобус ва маршруткани таққослашади, уларда умумий тасаввурлар таркиб топади ва “шаҳар транспорти” тушунчаси шаклланади.

Кузатиш методидан фойдаланишда маълум *дидиктик талабларга* риоя қилиш лозим. Жумладан:

- 1) кузатиш объекти болалар учун қизиқарли бўлиши зарур;
- 2) кузатиладиган объект унинг ўзига хосликларини аниқлай олишга имкон берадиган шароитга эга бўлиши керак;
- 3) педагог кузатишнинг мақсадини олдиндан белгилаши, янги эгалланадиган билимлар доирасини аниқлаши, ўрганилиши режалаштириладиган билим ва кўникмаларнинг болалардаги мавжуд тажрибалар билан алоқадорлиги таъминлаши лозим;
- 4) яхлит идрок этишни таъминлаш учун болаларга кузатиш ҳақида тўлиқ кўрсатма берилиши зарур;
- 5) қўйилган мақсад ва вазифалар, объектнинг ўзига хосликлари, болаларнинг ёш хусусиятлари билан боғлиқликда кузатишнинг изчил, тизимли, режали тарзда амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Расм, диафильм, слайд, видеоролик ва бошқа кўргазмали тасвирларни намоиш этиш – қатор дидактик вазифаларни ҳал этишга имкон берувчи мактабгача таълим ёшидаги болаларни ўқитишнинг муҳим методи. Кўргазмали восита таниш ва нотаниш нарса-буюмларни образли кўриш имконини беради. Расм, чизма, жадвал ёрдамида болаларда ҳаракатсиз кўргазмали тимсоллар шакллантирилади, таълимнинг техник воситалари жўшқин кўргазмали тимсолларни яратишда фойдаланилади.

МТМда *расм*нинг хилма-хил турларидан фойдаланилади:

{	1) дидактик расмлар;2) расмларнинг санъат асарлари;3) китоб графикаси;4) нарса-буюмларни ифодаловчи расмлар	}

Дидактик расмлар махсус яратилиб, йил фасллари, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси каби серияли такдим этилади. Болаларни маданият, санъат билан таништиришда машҳур расмларнинг санъат асарларидан фойдаланилади. Бадий асар қаҳрамонлари, воеалар содир бўлган мамлакат ва шаҳарлар ҳақида маълумот берувчи китоб графикаси (китобдаги расмлар) таълимнинг кўргазмали воситаси сифатида фойдаланилади. Шунингдек, тарбиячи томонидан нарса-буюмларни ифодаловчи расмлар ҳам танланади ва мавзу доираси билан боғлиқликда (“Ўйинчоқлар”, “Транспорт”, “Ҳайвонлар” ва б.) уларни таснифлайди.

Таълимнинг амалий методлари
--

Болаларни ўқитишда ҳаракатлар намоиши, намуна кўрсатиш каби *таълимнинг кўргазмали методлари*дан ҳам фойдаланилади.

Ҳаракатлар намоиши иш усуллари, уларни бажариш кетма-кетлигини ўзида ифода этиб, жисмоний тарбия, мусиқа, тасвирий санъат, меҳнат машғулотларида қўлланилади. *Намуна кўрсатиш* усулидан тасвирий фаолият, меҳнат, шу жумладан, қўл меҳнатига ўргатишда кенг фойдаланилади. Тарбиячи болаларни намунани таҳлил этишга жалб этади, ишни бажариш босқичларини аниқлайди.

Таълимнинг амалий методи тарбиячига болаларнинг турли-туман амалий фаолият-ларини ташкил этиш, янги билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб олишига ёрдам беради. Таълимнинг амалий

методлари орқали болалар нарс-буюмларнинг ўзига таниш бўлмаган хусусиятларини билиб оладилар. Амалий методлар она тили ва чет тили, расм чизиш, раксга тушиш, конструкциялаш, қўл меҳнати, математикани ўргатишда кенг фойдаланилади. М: болада элементар математик тасаввурлар нарс-буюмлар гуруҳи билан амалий фаолиятни ташкил этиш асосида шаклланади. Асосий амалий методларга машқ, тажриба, моделлаштириш киради.

Машқ – боланинг белгиланган мазмундаги ақлий ёки амалий ҳаракатларни қўп марта такрорлашидир. Машқни бажариш туфайли болалар турли ақлий фаолият усулларини эгаллайди, уларда хилма-хил ўқув ва амалий кўникмалар шаклланади.

Мактабгача таълим мазмунининг катта қисмини бола бевосита машқ ёрдамида ўзлаштиради. Куйлаш, ракс тушиш, асосий ва спортга доир ҳаракатларни бажариш, тўғри ва раvon гапириш, расм чизиш учун бола мазкур кўникмаларга мувофиқ келувчи ҳаракат усулларини эгаллаши зарур. Кўпгина машқлар предметли тавсифга эга бўлади, яъни уларни бажариш нарс-буюмлар, ўйинчоқлар, дидактик материаллардан фойдаланишни талаб этади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ўқитишда хилма-хил турдаги машқлардан фойдаланилади. Маълум бир ҳолатда болалар педагогга тақлид қилган ҳолда машқни (**тақлидга доир машқлар**) бажаришади. Бундай машқларга артикуляцион аппаратни ривожлантириш, маданий-гигиеник кўникмаларни мустаҳкамловчи машқларни киритиш мумкин.

Конструктив машқлар орқали бола аввал ўзлаштирган ҳаракат усулларини янги мазмунга кўчириб ўтказди. М: болалар дастлаб доира чизишни машқ қилишади, сўнгра уларга ҳаво шарини чизиш тақлиф этилади. Бола аввал эгаллаган билим ва кўникмаларини бирлаштиришини талаб этувчи ижодий машқларни бажаради. Катта гуруҳларда болалар топишмоқ, эртақ ва хижоялар тузишни, табиий материаллардан ўйинчоқлар ясашни машқ қилишади.

Машқ методини қўллашда қуйидаги **дидактик талабларга** риоя қилинади:

- 1) болаларга улар бажариши лозим бўлган ишга доир ўқув вазифаси бериш (гап тузишни, вазифаларни ҳал этишни, кўчат ўтказишни ўрганиш);
- 2) оғзаки тушунтириш билан бирга ҳаракатларни бажариш усулларини кўрсатиш;

3) билим ва кўникмаларни ўзлаштириш учун кўп маротаба машқ қилиш (бирок, янги иш усулларини киритиш билан кетма-кетликда вазифаларни мураккаблаштириб бориш талаб этилади);

4) тарбиячи томонидан болалар томонидан машқлар бажарилишининг назорат қилиниши.

Тажриба ўрганиш, таҳлил қилиш асосида болага маълум бир нарсга ҳақида янги билимларни эгаллашга ёрдам беришга йўналтирилган амалий метод. Тажриба жараёнида бола унинг хусусиятлари, алоқадорликларини англаш мақсадида объектга таъсир кўрсатади.

Кўпгина нарсга-буюмлар, моддалар (сув, қум, тупроқ ва бошқалар) бевосита сезги аъзолари ёрдамида идрок қилинадиган (ранги, ўлчами, шакли, ҳиди) ва идрок қилинмайдиган (мўртлик, сувда бошқа ҳолатга ўтиш) белгиларига эга. Яширин белгиларни аниқлаш элементар тажрибалар ёрдамида амалга оширилади. Уни ташкил этишда педагог болалар билан биргаликда махсус шароитни ҳосил қилади. Бундай тажрибаларга сувни бугга, қорни сувга айлантириш; қум ва лой билан тажрибилар ўтказишни киритиш мумкин.

Тажрибалар болаларга атроф-муҳитда содир бўладиган ҳодисаларни чуқурроқ англаш, улар орасида алоқадорликларни аниқлашга ёрдам беради. Тажрибалар ўтказиш орқали болада кузатувчанлик, қиёслаш, таққослаш, тахмин қилиш, хулосалар чиқара олиш қобилияти ривожланади.

Моделлаштириш – таълимнинг кўргазмали-амалий методи. Моделлаштириш методи асосида ўрин алмашиш тамойили ётади: бола реал нарсга-буюмнинг ўрнини ўша предметнинг тасвири, қандайдир шартли белги билан алмаштиради.

Модел – оламдаги муайян ҳодисани абстракт тасвирлашдан иборат бўлиб, ушбу ҳодисанинг рўй беришини нисбатан илгарироқ айтиб бериш имконини беради. М: хонанинг дераза ва эшиклари ёпилади ва бир неча дақиқадан сўнг ташқарида бир муддат бўлгандан кейин хонага қайтиб кирилади ва хона ҳавоси билан ташқаридаги ҳавонинг фарқи аниқланади, хонанинг ҳавоси дераза ва эшиклар, форточкалар ёпиб қўйилганлиги учун бузилган деган хулосага келинади. Ёки катта идишга уланган жўмракдан томчилаб сув оқизиб қўйилади. Маълум вақт ўтгач, идишдаги тоза сув тугайди. Бундан жўмракдан томчи томиб турса, тоза сув исрофгарчилигига олиб келади, деган фикр келиб чиқади.

Демак, умумий маънода “метод” тушунчаси муайян мақсадга эришиш усули, фаолиятнинг маълум тарзда тартибга солиш йўли сифатида талкин этилади. Ўқитиш жараёнида қўлланиладиган методлар таълим методлари деб юритилади. Ҳар қандай иш-ҳаракат, фаолиятнинг бориши ёки жараённинг кечишида “метод” тушунчаси билан бирга “усул” атамаси ҳам бирдек қўлланилади. Кўп ҳолатларда бу икки тушунча бир маънони англатади, дея талкин этилади. Бироқ, улар икки хил ҳолатни ифодалайди. Методлар билан усуллар ўзаро бир-бирига боғланган. Улар бутун (метод) ва қисм (усул) сифатида намоён бўлади. Усуллар ёрдамида фақат педагогик ёки ўқув вазифасининг бир қисми ҳал қилинади. Худди шу усуллар турли методлар негизида фойдаланилган бўлиши мумкин. Ва аксинча, худди шу метод турли педагоглар томонидан турли усулларда очиб берилиши мумкин. МТМда назарий машғулотларни ташкил этиш учун таълим методларини танлаб олиш аниқ шарт-шароитларни талаб этади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. “Таълим методлари”, “таълим усуллари” ва “қоида” тушунчаларини изоҳланг.
2. Таълим методларини танлаб олиш шарт-шароитларига нималар қиради?
3. Замонавий дидактикада таълим методларини таснифлашга нисбатан қандай ёндашувлар мавжуд?
4. Мактабгача таълимда ўқитишнинг энг кенг тарқалган метод ва усулларига нималар қиради?
5. Мактабгача таълимда қўлланиладиган таълимнинг оғзаки методларини сананг ва уларнинг ҳар бирига изоҳ беринг.
6. Мактабгача таълимда ўқитишнинг қандай кўргазмали методларидан фойдаланилади?
7. Мактабгача таълимда қўлланиладиган ўқитишнинг метод ва усулларига нималар қиради?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. ... – табиат ва жамият ҳодисаларини билиш, тадқиқ этиш усули.
а) шакл;

- b) метод;
- c) восита;
- d) мазмун.

2. Ўрганилаётган материални эгаллашга қаратилган турли дидактик вазифаларни ҳал этиш бўйича педагогнинг ўргатувчи иши ва таълим олувчилар ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш усуллари – бу ...

- a) таълим шакллари;
- b) таълим воситалари;
- c) таълим методлари;
- d) таълим усуллари.

3. ... – таълим методининг таркибий қисми ёки элементи.

- a) таълим шакллари;
- b) таълим воситалари;
- c) таълим методлари;
- d) таълим усуллари.

4. Танлаб олинган метод ва усуллар ёрдамида фаолиятни амалга ошириш учун қулай тарзда ҳаракат қилиш зарурлигини белгилаб берувчи меъёрий кўрсатмалар ... деб аталади.

- a) талаблар;
- b) қоидалар;
- c) шартлар;
- d) мезонлар.

5. Замонавий дидактикада таълим методлари нечта таснифга ажраилади?

- a) 2 та;
- b) 3 та;
- c) 4 та;
- d) 5 та.

6. Таълимнинг қандай методлар қисқа вақт ичида болаларга ахборотларни узатиш, уларнинг олдига ўқув вазифаларини қўйиш, уларни ҳал этиш йўлларини кўрсатиб беришга имкон беради.

- a) амалий методлар;
- b) оғзаки методлар;
- c) кўргазмали методлар;

d) интерфаол методлар.

7. МТМнинг ўқитиш амалиётида таълим методларининг қандай турларидан фойдаланилади?

- a) оғзаки, кўргазмали, амалий;
- b) оғзаки, фаол, амалий;
- c) фаол, интерфаол, амалий;
- d) интерфаол, кўргазмали, амалий.

8. ... – ўқув материални болалар учун тушунарли тарзда баён этиш имконини берувчи оғзаки метод.

- a) суҳбат;
- b) тушунириш;
- c) хикоя;
- d) кўрсатма бериш.

9. Болаларда ахлокий ҳис-туйғуни тарбиялаш, ахлокий тасаввур, мулоҳаза ва баҳони шакллантириш мақсадини кўзда тутадиган суҳбат қандай номланади?

- a) ижтимоий мавзудаги суҳбат;
- b) эстетик мавзудаги суҳбат;
- c) ҳаётий мавзудаги суҳбат;
- d) ахлокий мавзудаги суҳбат.

10. Болаларнинг бифор мавзуда ташкил этилган ўқув иши натижасида қўлга киритилган билимларни жамлаш, аниқлаштириш, тизимга солиш мақсадида ўтказиладиган суҳбат – бу ...

- a) умумлаштирувчи суҳбат;
- b) кириш суҳбати;
- c) ташхисловчи суҳбат;
- d) баҳоловчи суҳбат.

11. ... – теварак-атроф, борлиқдаги ҳодисаларни диққат билан кўриш, улардан муҳим, асосийсини ажрата олиш, юзага келадиган ўзгаришларни белгилаш, уларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш, хулосалар килиш.

- a) кўргазмали тасвирларни намойиш этиш;
- b) ҳаракатлар намойиши;
- c) намуна кўрсатиш;

d) кузатиш.

12. Кисқа муддатли, узов муддатли, такрорий, қиёсий. Улар ... нинг турлари.

- a) билиш;
- b) ўрганиш;
- c) кузатиш;
- d) фикрлаш.

13. Иш усуллари, уларни бажариш кетма-кетлигини ўзида ифода этадиган метод – бу ...

- a) моделлаштириш;
- b) тажриба;
- c) машқ;
- d) ҳаракатлар намоиши.

14. Ўрганиш, таҳлил қилиш асосида болага маълум бир нарс ҳақида янги билимларни эгаллашга ёрдам беришга йўналтирилган амалий метод қандай номланади?

- a) моделлаштириш;
- b) тажриба;
- c) машқ;
- d) ҳаракатлар намоиши.

16-§. Ўйин – мактабгача таълим ёшдаги болалар фаолиятининг асосий тури сифатида

Режа:

1. Ўйиннинг болалар фаолиятидаги ўрни.
2. МТМда ташкил этиладиган ўйинлар ва уларни ташкил этиш методикаси.

Таянч тушунчалар: ўйин, фаолият, болалар ўйинлари, МТМда ташкил этиладиган ўйинлар, ўйинларни ташкил этиш методикаси.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФИТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФИТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим концепцияси”. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

Ўйиннинг болалар фаолиятидаги ўрни

Ўйин – кишилиқ фаолиятининг муҳим тури ҳамда ижтимоий муносабатлар мазмунининг болалар томонидан имитациялаш (кўчириш, тақлид қилиш)

асосида ўзлаштириш шакли.

Кишилиқ тарихий тараққиётининг барча даврларида ҳам ўйин субъект фаолиятининг энг биринчи ва муҳим тури сифатида тан олинган. Бинобарин, шахс фаолиятининг муҳим турлари – меҳнат, ўқиш билан бирга ўйин ҳам унинг шаклланиши ва ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Ўйинлар воситасида катта авлод томонидан тўпланган ҳаётий тажриба, ўзлаштирилган билим, турмуш тарзи ва ижтимоий муносабат асослари, маданий қадриятлар ёш авлодга изчил узатиб келинган.

Ўйин шахснинг тарбиялаш, ривожлантириш, унга таълим бериш хусусиятларига эга. Мавжуд хусусиятлари туфайли ўйинлар қадим-қадимдан халқ педагогикасининг муҳим асосларидан бири бўлиб

келмоқда. Бевосита ўйинлар болаларда идрок, сезги, хотира, тафаккур, нутқни ривожлантиришга ёрдам бериш орқали уларни маънавий-ахлоқий, ақлий, жисмоний ва эстетик жиҳатдан тарбиялашга хизмат қилади⁴⁷.

Ўйин мактабгача таълим ёшидаги болалар фаолиятининг асосий шакли саналади. У орқали бола шахс сифатида шаклланади. Ўйин боланинг келажакдаги ўқув, меҳнат фаолияти, кишиларга муносабатнинг қай даражада шаклланишини белгилаб беради. Ўйин болаларнинг жисмоний ривожланиши, МТМнинг таълим-тарбия ишида, болаларни ақлий, ахлоқий, меҳнат ва эстетик жиҳатдан тарбиялашда катта ўрин тутати. Ўйиннинг мактабгача таълим ёшидаги болалар ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини куйидагича ифодалаш мумкин:

1. Ўйин болаларнинг мустақил фаолияти бўлиб, унда боланинг руҳияти намоён бўлади. Бола ҳаётининг бир ёшидан бошлаб унга ўраб турган теvarак-атрофни билишга эҳтиёж хосдир. Болалар ўйинлари ўзининг барча хилма-хиллиги билан унга янги нарсани билиш, ўйин мазмунида акс этган жиҳатга ўз муносабатини билдириш имконини беради. Бола – ўсиб ва ривожланиб борувчи мавжудотдир.

Ҳаракат – маълум мақсадга қаратилган ақлий ва жисмоний фаолият, меҳнат. Ўз моҳиятига кўра ақлий ёки жисмоний бўлишдан қатъий назар ҳаракат МТМ тарбияланувчиларининг тўла-тўқис ўсиб-улғайишларини таъминловчи муҳим шартларидан бири саналади. Фаол ҳаракатларга эҳтиёж ўйиннинг барча турлари, айниқса, ҳаракатли ва ўйинчоқлар билан ўйналадиган дидактик ўйинлар орқали тўлиқ қониқтирилади. Шунингдек, ўйинлар боланинг мулоқотга киришишга бўлган эҳтиёжини қондиришда катта имкониятга эга.

2. Ўйин мактабгача таълим ёшидаги болалар ҳаётини ташкил этиш шаклидир. Илмий асосланган ўйинлар МТМда болалар ҳаёти ва фаолиятини ташкил этиш шакли сифатида алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур жараёнда тарбиячи етакчи ўрин эгаллаб, у энг аввало, ўйин орқали таълим-тарбияга доир қандай вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш мумкинлигини аниқ тасаввур қила олиши лозим. Шунингдек, болалар ўйинига ажратилган вақтни машғуллот ёки кун тартибидаги бошқа тадбирларни чўзиб юбориш орқали

⁴⁷ Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбосова М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано-стандарт” нашриёти, 2015. – 100-бет.

эгаллаш мумкин эмас. МТМ таянч дастурида ҳар кунги кун тартибига овқатланиш, бадантарбия, сайр, машғулотлар ўтказиш билан бир қаторда ўйин ҳам киритилган. Ўйин болалар ҳаётини ташкил этиш шакли сифатида кичик гуруҳдан бошланади. Ўйин эрталаб нонуштагача (15-20 дақиқа) бошланади ва нонуштадан кейин, машғулотлар ўртасида, очиқ ҳавода, ўйкудан кейин ўтказилади. Эрталаб ролли ўйинлар, қуриш-ясаш, ҳаракатли ўйинларни ташкил этиш тавсия этилади. Машғулот ўртасида ҳаракатли, қондалари ўйинлар ўтказилади. Улар асосан, машғулотнинг мазмунига боғлиқ бўлади. Сайр вақтида очиқ ҳаводаги ўйинлардан фойдаланилади. Кундузги ўйкудан кейинги ўйинларга қурилиш ўйинлари, эртак бўйича қўйиладиган ўйин, ролли, дидактик ўйинлар киради.

3. Ўйин болаларни ҳар томонлама тарбиялаш воситаларидан биридир. Педагогика фани ўйинни бола шахсини тарбиялашнинг асосий воситаси деб ҳисоблайди. Ўйин орқали болалар катталарнинг меҳнат тажрибасини, билим, қўникма ва малакалари, ҳаракат усуллари, ахлоқ меъёрлари ва қондаларини, мулоҳаза ва муҳокамаларини эгаллаб олади. Ўйинда боланинг ўз тенгқурлари ва катталар билан бўладиган муносабат усуллари шаклланади, ҳис ва дидлари тарбияланади.

4. Ўйин болаларга таълим-тарбия беришнинг метод ва усулидир. Ўйин жараёнида болаларнинг билимлари ва тасаввурлари бойиб, чуқурлашиб боради. Ўйинда у ёки бу ролни бажараётиб, бола ўзининг бутун диққатини ўйинга қаратиши лозим. Бола ўйнаётганида кишилар меҳнати, уларнинг аниқ ҳаракатлари, муносабатлари тўғрисидаги тасаввури етарли эмаслигини сезиб қолади, бунинг натижасида катталарга савол бера бошлайди. Тарбиячи болаларнинг бундай саволларига жавоб бериб, уларнинг билимларига аниқлик киритади, бойитади. Шундай қилиб, ўйин болалардаги билим ва тасаввурларни мустаҳкамлайди. Бунда педагогнинг тўғри раҳбарлигида унинг тушунчалари кенгайди.

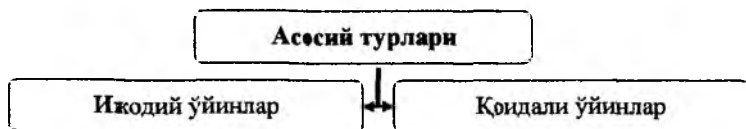
Тарбиячи ўйин орқали болаларда она-ватанга, ўз халқига, бошқа миллат вакилларига ижобий муносабатни шакллантиради, мустаҳкамлайди. Ўйин орқали тарбиячи болаларда жасурлик, ростгўйлик, ўзини гута билишлик, ташаббускорлик каби сифатларни тарбиялайди. Ўйин болаларда ижтимоий ахлоқни, уларнинг ҳаётга, бир-бирига бўлган муносабатни шакллантирувчи мактаб вазифасини бажаради. Тарбиячи болаларнинг ўйинига раҳбарлик қилаётиб, уларни жамоа орқали ҳам тарбиялаб боради. Ўйин жараёнида болалар

ўз хохиш-иставларини жамоа хохиши билан гелишиб олишга, ўйинда ўрнатилган қоидаларга риоя қилишга ўрганади.

**МТМда ташкил
этиладиган ўйинлар ва
уларни ташкил этиш**

МТМда ташкил этиладиган болалар ўйини ўзининг мазмуни, хусусияти, ташкил этилишига кўра хилма-хилдир, умумлаштирган ҳолда, уни икки турга ажратиш

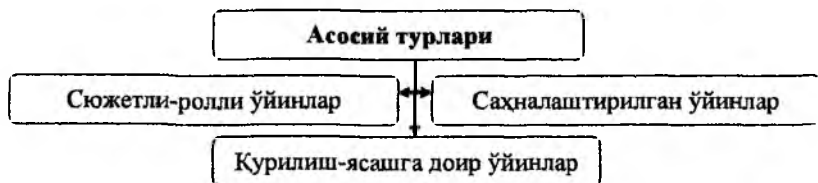
мумкин (41-расм):

41-расм. МТМда қўлланиладиган болалар ўйинларининг асосий турлари

Ижодий ўйинлар қатъий белгиланган қоидаларга эга бўлмаган ва ўйин қоидаларини болаларнинг ўзлари ўйин жараёнида белгилайдиган ўйинлар саналади. Одатда бу каби ўйинларни болаларнинг ўзлари ўйлаб топади.

Ўз моҳиятига кўра ижодий ўйинлар бир неча турли бўлади. Улар (42-расм):

42-расм. Ижодий ўйинларининг асосий турлари

Сюжетли-ролли ўйин ўз хусусиятига эга акс эттирувчи фаолиятдир. Теварак-атрофдаги катталар ва тенгдошларининг ҳаёти ва фаолияти бу ўйин мазмунига манба бўлиб хизмат қилади. Мазкур турдаги ўйинларнинг ўзига хослиги уларда сюжет, роль ва ҳаёл қилинган вазиятнинг мавжуд бўлишидир. Бунинг учун албатта, болалар бирор нарса ёки воқеа тўғрисида етарлича тасаввурга эга бўлиши лозим. М: болалар “паровоз” ўйинини ўйнашмоқчи

бўлишади. Бунга ўйиннинг қандай бориши тўғрисида сюжет (воқеанинг бориши) керак. Сюжет болаларнинг билимига боғлиқ бўлади. Болада аввал гоё туғилади, кейин мазмунни ривожланади. Баъзан болаларнинг ўйиннинг қандай боришини олдиндан белгилаб оладилар. М: улар орасидан ким “паровоз” бўлиши, қолганлар унинг орқасидан эргашиши, қаерга борганда навбат алмашишларини олдиндан келишиб олишади.

Сюжетли-ролли ўйинларда тарбиячи етакчи роль ўйнайди. Тарбиячи болаларнинг қизиқишларини диққат билан кузатиб, уларнинг ижобий томонларини ривожлантириш учун шароит яратиши ва болаларни керакли йўналишда тарбиялаб бориши лозим. Тарбиячи сюжетли-ролли ўйинларга раҳбарлик қилишда қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиши лозим:

1) болалар ўйинига раҳбарлик қилиш учун уларнинг ўйинини билиш ва ҳар доим кузатиб бориши лозим;

2) тарбиячи болаларнинг ўйин давомидаги мулоқотлари, хатти-ҳаракатларини мунтазам кузатиб, тинглаб бориши лозим. Бу тарбиячига болаларнинг қизиқишлари, хоҳиш-истакларини билиб олиб, уларни тўғри йўлга солиш, ижобий хусусиятларини янада ривожлантириш имконини беради;

3) сюжетли-ролли ўйинларни ўйнаш учун маълум жой ажратиш лозим;

4) ўйин жараёнида керак бўладиган ўйинчоқларни болалар мустақил ўзлари ясашлари учун уларга кичкина ёғоч бўлаклари, мих, лой, коғоз, картон, бўёқ ва керакли асбоблар – болғача, қўл арра, қайчи, пичоқ кабиларни бериш керак. Бироқ ўйинчоқлар ясаш устида ишлаш факат тарбиячининг раҳбарлиги остида бажарилиши лозим;

5) ўйин мавзусини танлашга ёрдам бериш болаларни ўйнашга ўргатиш усулларида биридир; тарбиячи болаларнинг ролли ўйинлари мавзусини бойитибгина қолмай, балки унинг сюжетини, мазмунини бойитиш тўғрисида ҳам ўйлаши керак;

6) тарбиячи болаларнинг барчаси ўйинга қатнашишлари тўғрисида ғамхўрлик қилиши керак; ўйинда кўпинча улар роль талашиб бир-бирлари билан келиша олмай қолади; болаларни бу каби келишмовчиликларни ҳаққоний ечишга ўргатиш лозим.

Саҳналаштирилган ўйинлар болалар бирор эртак ёки ҳикоя сюжети асосида маълум бир ролни бажаришига, ўйин жараёнидаги персонажларнинг айтадиган сўзларининг ёд олинишига асосланган бўлиб, болаларда ирода, интизом, ўз ҳаракатларини бошқаларнинг ҳаракатига мувофиқ амалга ошириш каби сифатларни тарбиялашда самарали восита саналади. Саҳналаштирилган ўйинларни ташкил этиш қуйидаги босқичларни ўз ичига қамраб олади:

I босқич. Саҳналаштириш учун бадий асарни танлаш. Бадий асарни танлашда қуйидаги талабларга риоя қилиш керак:

- 1) эртак ёки ҳикояда қатнашувчилар сони кўп бўлиши керак;
- 2) асарнинг нафақат мазмуни, балки унда ҳаракатларнинг ҳам турфа хил бўлишига эътибор қаратиш лозим;
- 3) асар ифодали ўйишга мос бўлиши керак;
- 4) асар мазмуни қизиқарли ва эмоционал бўлиши зарур;
- 5) асар болаларнинг ёшига мос келиши лозим.

II босқич. Саҳналаштириш учун танланган эртак ёки ҳикоянинг мазмунини ўқиб бериш.

III босқич. Асарни болалар томонидан эслаб қолинишига эришиш: қайта ўқиб бериш, ҳар бир боланинг айтадиган гаплари устида индивидуал иш олиб бориш, расмлар намойиш этиш.

IV босқич. Ўйин қизиқарли ўтиши ва узоқ давом этиши учун ўйинга керакли материаллар, кийимлар тайёрлаш ҳамда раҳбарликни тўғри амалга ошириш.

Саҳналаштирилган ўйинлар болаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда оддийдан мураккабга қараб йўналтириб борилиши мақсадга мувофиқ. М: ўрта гуруҳ учун асосан ҳаракатни акс эттирувчи асарлар танланса, катта гуруҳ болалари учун эса асар қаҳрамонларининг анча мураккаб муносабатлари, уларнинг кечинмалари, қайғулари акс эттирилган асарлар танланади.

Болаларнинг қурилиш, буюм яшаш ўйинлари ролларга бўлиниб ўйнайдиган ўйиннинг таркибий қисмидир. Бирор нарсани қуриш болаларни ўз фикрларини рўёбга чиқариш усулидир. *Қурилиш материаллари билан ўтказиладиган ўйинларда* болаларнинг техникага қизиқиши ортади, кузатувчанлиги ривожланади, улар геометрик жисмларнинг энг оддий хусусиятлари билан танишадилар.

Қурилиш материаллари билан боғлиқ ўйинларни ўтказишда қуйидаги жиҳатларни ҳисобга олиш лозим:

1) қурилиш материаллари бутун гуруҳ болаларининг бир пайтда ўйнашлари учун етарли бўлиши лозим;

2) гуруҳ хонасида қурилиш материалларини сақлайдиган, уни қурадиган ва бир неча кунгача сақлаб қўйишнинг иложи бўлган жой бўлиши керак;

3) қурилиш материаллари учун ҳар бир деталга алоҳида хоначалари бўлган ғилдиракли шкаф бўлиши, уни болалар истаган томонларига судраб олиб юришларига имкон яратилиши керак;

4) қурилиш материаллари сақланадиган бурчакда майда ўйинчоқлар, ўйинчоқли одамлар, қушчалар, ҳайвонлар, транспорт бўлиши мумкин;

5) болаларнинг ўзлари ўйинчоқ ясашлари учун ҳар доим керакли материал бўлиши зарур;

6) болаларга қурилиш усуллларини ўргатиш лозим;

7) қурилиш материалларидан ишланган буюмларни бир неча кунгача, ҳатто ундан кўпроқ муддат сақлаш керак.

Қурилиш-ясашга доир ўйинлар учун қум, сув, қор кабилар асосий восита бўлиб хизмат қилади.

Қум болаларнинг ёзда ўйнашлари учун яхши материал. Ҳар бир гуруҳда иккитадан қум яшиги бўлиши мақсадга мувофиқдир. Шунда ҳамма болалар ўйнаш имкониятига эга бўладилар. Қум болаларнинг ўйнашлари учун енг қулай ўйин воситаси бўлиб ҳисобланади. Қум махсус яшиқларда нам ҳолатда сақланади.

Қумни сақлашга муайян гигиеник талаблар қўйилади. Улар:

а) қум турли хил тош, шишалардан тозаланган бўлиши;

б) қум фақат намроқ ҳолда сақланиши;

д) болаларнинг саломатлигига хавф солмаслиги керак.

Кичик ёшдаги болаларни қум билан ўйнашлари учун байроқчалар, ўйинчоқлар тайёрлаб қўйилиши керак.

Сув билан ўйналадиган ўйинлар билан кичик ёшдан бошлаб шуғулланиш мумкин. Сувда қўғирчоқни чўмилириш, ўйинчоқлар билан ўйнаш, катта ёшдаги болалар эса сувда чўмилишлари мумкин.

Қор билан ўйналадиган ўйинлар болаларда қувноқ кайфиятни уйғотади. Бунинг учун ёғоч белкуракча, қорни ташиш учун қутича ортилган чана бўлиши шарт. Катталар ёрдамида қор уюмларидан турли шакллар, қорбобо, қоркиз, ҳайвонларнинг киёфасини ясайдилар.

Дидактик ўйинлар – ўрганилаётган объект, ходиса, жараёнларни моделлаштириш асосида ўқувчиларнинг билишга бўлган қизиқишлари, фаолликларини оширадиган ўқув фаолияти тури ҳисобланади. Бу каби ўйинлар ўқувчилар томонидан ижтимоий-фойдали меҳнат ва ўқиш қўникмаларини фаол ўзлаштиришда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг аҳамияти натижалар билан эмас, балки жараёнинг мазмуни ва кечиши билан белгиланади; бу каби ўйинлар болаларни ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этишга тайёрлайди, улардаги турли психологик зўриқишларни камайтиради⁴⁸.

Мазмунига кўра дидактик ўйинлар таълимий ўйин сифатида МТМ тарбияланувчиларининг ёш хусусиятларига мос келадиган ўйинлар сирасига киради. Дидактик ўйинларнинг муҳим белгиси ундаги қоидаларнинг мавжудлигидир. Ўйинда ўйин нияти, ўйин қоидалари, ўйин ҳаракатлари ўртасида узвий алоқа мавжуд. Ўйин нияти ўйин ҳаракатларининг табиатини белгилайди. Ўйин қоидаси еса, ўйин ҳаракатларини, вазифасини ҳал этишга ва ўйиндаги ҳаракатларни амалга оширишга ёрдам беради.

Дидактик ўйинлар орқали болаларга янги билимлар, тушунчалар бериб борилади. Бу ўйинларда боланинг ҳар томонлама ривожланиши, билим жараёни, сенсор маданияти, нутқ фаолияти, ақлий қобилиятлари такомиллашади. Ўйин қоидаcига риоя қилиш, унга амал қилиш ўйин мазмунини бойитади.

Дидактик ўйинларда табиий нарса ва буюмлардан кенг фойдаланилади. Боланинг кун тартибида дидактик ўйин учун вақт ва жой ажратилиши керак. Бундай ўйинлар машғулот жараёнида ва ўйиндан ташқари вақтларда гуруҳ ёки якка-якка ўтказилади. Бунда ўйин мазмуни ва натижаси пухта аниқланади.

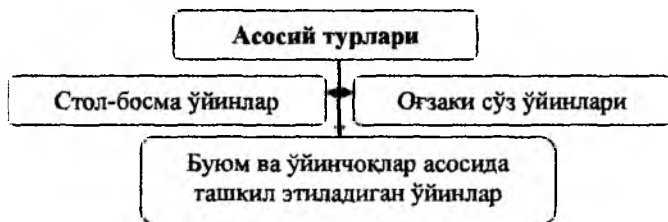
Дидактик ўйинлар жараёнида қуйидаги қоидаларга амал қилиниши керак:

- 1) навбатма-навбат таъсир этиш;
- 2) сўралганда жавоб бериш;
- 3) ўртоқлари фикрини эшита олиш;
- 4) ўйин жараёнида бошқаларга ҳалакит бермаслик;
- 5) ўйин қоидаcини бажариш;
- 6) ўз хатосини тан олиш.

⁴⁸ Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано-стандарт” нашриёти, 2015. – 114-бет.

Дидактик ўйинларда болаларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Ўйинда ўйин суръати ва ритми катта рол ўйнайди, жуда секин ва бир текисдаги темп болани кўп куттиради, жуда тез темп эса болаларни хаяжонга солади, турли баҳс-мунозараларга олиб келади. Катталар томонидан ўйин иштирокчиларини тўғри баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Дидактик ўйинларнинг куйидаги турлари мавжуд (42-расм):

42-расм. Дидактик ўйинларнинг асосий турлари

Стол-босма ўйинлари болаларнинг теварак-атроф ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш, бир тизимга солиш, тафаккурини (таҳлил қилиш, умумлаштириш, тавсифлаш) ўстириш имконини берувчи ўйин туридир. Бу ўйин турига *лотто*, *жуфт расмлар*, *домино* ва *лабиринт* киради.

Оғзаки сўз ўйинлари болани эшита олиш, зудлик билан жавоб топа олиш, ўз фикрларини тез ва аниқ ифода эта олишга ўргатадиган ўйинлар саналади. Бу каби ўйинлар одатда катта мактабгача ёшдаги болалар билан ўтказилади. Бундай ўйинлар боланинг ақлий ривожланишида катта аҳамиятга эга. Юқорида кўрсатиб ўтилган ўйин турларида дидактик мақсад ва ўйин материалларининг мавжудлиги муҳим аҳамият касб этади.

Буюм ва ўйинчоқлар билан ўйналадиган ўйинлар боланинг илк ёшдан бошлаб, то мактаб ёшига етгунга қадар ўйналадиган ўйин тури ҳисобланади. Бунда болаларнинг тасаввурлари, диққатлари ўйин асосини ташкил этади. Уларда теварак-атрофдаги нарса ва буюмлар, уларнинг сифати, фойдали томонлари тўғрисида умумий тушунча ҳосил бўлади. Ўйинда ўйналадиган ҳар бир буюм ёки ўйинчоқ ўзининг ташки қўринишига эга бўлиши, нарсанинг асосий белгисини ажрата билиш имконини бериши лозим. Бундай ўйинлар болаларнинг нарсаларнинг шакли, ҳажми, белгиси, сифати ҳақидаги билимларини кенгайтиради.

Демак, ўйин кишилик фаолиятининг муҳим тури ҳамда ижтимоий муносабатлар мазмунининг болалар томонидан имитациялаш (кўчириш, тақлид килиш) асосида ўзлаштириш шакли саналади. Ўйин мактабгача таълим ёшидаги болалар фаолиятининг асосий шакли саналади. У орқали бола шахс сифатида шаклланади. Ўйин боланинг келажақдаги ўқув, меҳнат фаолияти, кишиларга муносабатнинг қай даражада шаклланишини белгилаб беради. Ўйин болаларнинг жисмоний ривожланиши, МТМнинг таълим-тарбия ишида, болаларни ақлий, ахлокий, меҳнат ва эстетик жиҳатдан тарбиялашда катта ўрин тутadi. МТМда ташкил этиладиган болалар ўйини ўзининг мазмуни, хусусияти, ташкил этилишига кўра хилма-хилдир, умумлаштирган ҳолда, уни икки тур: ижодий ўйинлар ва қоидалар ўйинларга ажратиш мумкин. Ўйинларнинг болаларнинг ёш, физиологик ва жисмоний имкониятларига, қизиқишларига, вақти ва ўрнига кўра тўғри танланиши кутилган натижаларни қўлга киритишга имконият яратади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Ўйиннинг мактабгача таълим ёшидаги болалар ҳаётида ўрни нималарда намоён бўлади?
2. МТМда қўлланиладиган болалар ўйинлари неча турга ажратилади?
3. Ижодий ўйинлар нима?
4. Қанай ўйинлар қурилиш ўйинлари саналади?
5. Тарбиячи сюжетли-ролли ўйинларга раҳбарлик қилишда қайси жиҳатларга эътибор қаратиши лозим?
6. Саҳаналаштирилган ўйинлар қандай босқичларда ташкил этилади?
7. Қурилиш материаллари билан ташкил этиладиган ўйинларни уюштиришда нималарга эътибор қаратилиши зарур?
8. Дидактик ўйинларнинг қандай турлари мавжуд?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. Кишилик фаолиятининг муҳим тури ҳамда ижтимоий муносабатлар мазмунининг болалар томонидан имитациялаш (кўчириш, тақлид килиш) асосида ўзлаштириш шакли – бу ...
 - a) ўқиш;
 - b) меҳнат;

- c) ўйин;
- d) ҳаракат.

2. ... – маълум мақсадга қаратилган ақлий ва жисмоний фаолият, меҳнат.

- a) ўқиш;
- b) меҳнат;
- c) ўйин;
- d) ҳаракат.

3. МТМда ташкил этиладиган болалар ўйинлари қандай турларга ажратилади?

- a) ҳаракатли ва ҳаракатсиз ўйинлар;
- b) қоидалар ва қоида-сиз ўйинлар;
- c) ақлий ва жисмоний ўйинлар;
- d) ижодий ва қоидалар ўйинлар.

4. ... қатъий белгиланган қоидаларга эга бўлмаган ва ўйин қоидаларини болаларнинг ўзлари ўйин жараёнида белгилайдиган ўйинлар саналади.

- a) ҳаракатли ўйинлар;
- b) ҳаракатсиз ўйинлар;
- c) ижодий ўйинлар;
- d) қоидалар ўйинлар.

5. Сюжетли-ролли ўйинлар, сахналаштирилган ўйинлар, қурилиш-ясашга доир ўйинлар. Улар қандай ўйинларнинг турлари саналади?

- a) ҳаракатли ўйинларнинг;
- b) ҳаракатсиз ўйинларнинг;
- c) ижодий ўйинларнинг;
- d) қоидалар ўйинларнинг.

6. Сахналаштирилган ўйинлар неча босқичда ташкил этилади?

- a) икки босқичда;
- b) уч босқичда;
- c) тўрт босқичда;
- d) беш босқичда.

7. Курилиш-ясашга доир ўйинлар учун кабилар асосий восита бўлиб хизмат қилади.

- a) лотто, лабиринт, домино;
- b) кум, сув, қор;
- c) лотто, кум, пластилин;
- d) сув, лабиринт, лой.

8. Ўрганилаётган объект, ходиса, жараёнларни моделлаштириш асосида ўқувчиларнинг билишга бўлган кизиқишлари, фаолликларини оширадиган ўқув фаолияти тури ... ўйинлар саналади.

- a) ҳаракатли;
- b) ҳаракатсиз;
- c) ижодий;
- d) дидактик.

9. Стол-босма ўйинлар, оғзаки сўз ўйинлари, буюм ва ўйинчоқлар асосида

ташқил этиладиган ўйинлар. Улар қандай ўйинларнинг турлари саналади?

- a) ҳаракатли;
- b) ҳаракатсиз;
- c) ижодий;
- d) дидактик.

10. ... болаларнинг теварак-атроф ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш, бир тизимга солиш, тафаккурини (тахлил қилиш, умумлаштириш, тавсифлаш) ўстириш имконини берувчи ўйин тури.

- a) оғзаки сўз ўйинлари;
- b) стол-босма ўйинлари;
- c) буюм ва ўйинчоқлар билан ўйналадиган ўйинлар;
- d) дидактик ўйинлар.

11. Лотто, жуфт расмлар, домино, лабиринт. Улар қандай ўйинларнинг турлари?

- a) оғзаки сўз ўйинларининг;
- b) стол-босма ўйинларининг;
- c) буюм ва ўйинчоқлар билан ўйналадиган ўйинларнинг;
- d) дидактик ўйинларнинг.

12. Болани эшита олиш, зудлик билан жавоб топа олиш, ўз фикрларини тез ва аниқ ифода эта олишга ўргатадиган ўйинлар қандай ўйинлар саналади?

- a) оғзаки сўз ўйинлари;
- b) стол-босма ўйинлар;
- c) буюм ва ўйинчоқлар билан ўйналадиган ўйинлар;
- d) дидактик ўйинлар.

IV БОБ. МТМ МЕНЕЖМЕНТИ

17-§. МТМни бошқаришнинг назарий асослари

Режа:

1. Таълим менежменти – бошқарув санъати сифатида.
2. “Мактабгача таълим тўғрисида”ги Низом.
3. Мактабгача таълим муассасасининг Устави – бошқариш ва унга раҳбарлик қилишнинг асосий хужжати.
4. Мудира – МТМ раҳбари.
5. Тарбиячи-методист ва унга қўйилган талаблар.

Таянч тушунчалар: менежмент, таълим менежменти, “Мактабгача таълим тўғрисида”ги Низом, “Мактабгача таълим муассасасининг Устави”, мудира, тарбиячи-методист.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФИТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФИТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим концепцияси”. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

**Таълим менежменти –
бошқарув санъати
сифатида**

Менежмент (инг. “management” – бошқариш, мудирлик, ташкил этиш) – замонавий ишлаб чиқаришни бошқариш (режалаштириш, тартибга солиш, мувофиқлаштириш, назорат қилиш), шунингдек, ишлаб чиқаришга раҳбарлик қилиш, уни ташкил этиш, бошқариш тўғрисидаги фан⁴⁹ маъносини англатади.

⁴⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Е – М / 5-жилд. Иккинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир хайъати: Э. Бегматов ва б. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 579-бет.

Менежмент кўзланган мақсадларга эришиш учун фаолиятни, яъни инсонлар ёки уларнинг гуруҳлари фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда бошқариш усуллари, шакллари ва воситалари мажмуидир.

Умумий ҳолда *менежмент* у ёки бу фаолият турини ташкил этишни ва унга раҳбарлик қилишни, яъни турли хил соҳаларда фаолият кўрсатаётган инсонларнинг хатти-ҳаракатларини, муносабатларини мувофиқлаштириш, уларнинг имкониятлари ва қобилиятларидан тўғри фойдаланишни ташкил этиш, назорат қилиш ва бошқаришни билдиради.

Менежмент инсонларни бошқариш, уларни ўз фаолиятига қизиқтириш, тадбиркорликка, меҳнатга ижодий ёндашиш, ўзига ишониш туйғуларини шакллантириш, соҳалар бўйича билим, кўникма ва малакаларни эгаллашига кўмаклашиш, янгиликка ва ижодкорликка чорлаш, инсонларнинг фаолиятини бошқариш демакдир.

Сўнгги йилларда тил истеъмолида “таълим менежменти” тушунчаси ҳам кенг қўлланилмоқда. Ушбу тушунча бевосита таълим тизимига хос хусусиятни ёритишга хизмат қилади.

Л.Фишманнинг фикрига кўра, *таълим менежменти* – илмий асосда ташкил этилган, ўзига хос поғонавийликка асосланган бошқарув: раҳбар, педагогик жамоа, таълим олувчилар жамоаси. Шунга кўра бошқарувни турли хил моделлар асосида амалга ошириш мумкин: интеграл модел, биринчи поғона – педагогик жамоа фаолиятини бошқариш; иккинчи поғона – болалар фаолиятини бошқариш⁵⁰.

Таълим менежменти ўзига хос хусусиятларга эга. Улар қуйидагилар ҳисобланади:

- таълим менежменти “мақсадга мувофиқлик” сўзи билан аниқланадиган маънавий ўлчовга эга;
- таълим менежменти – фан ва санъат (чунки бунда инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар катта роль ўйнайди);
- менежмент мазмунида ўз аксини топадиган шахс, давлат ва жамият манфаатларининг ўзаро диалектик бирлиги;
- таълимни бошқаришда жамоатчиликнинг фаол қатнашуви⁵¹.

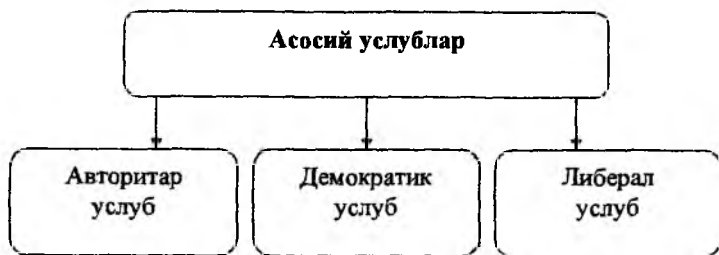
⁵⁰ Тургунов С.Т. Умумий ўрта таълим муассасалари бошқарув фаолиятининг назарий асослари: Педагогика фанлари доктори. ...дисс. – Т.: 2007. – Б.25.

⁵¹ Педагогика / М.Х.Тоҳтаходжаевнинг умумий таҳрири остида. – Т.: “Файласуфлар миллий жамияти”, 2010. – Б.292.

М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев, М.Мирқосимовлар Ўзбекистонда “Менежмент” ва “Таълим менежменти” фанларининг ривожланишига салмоқли ҳисса қўшган. Хусусан, М.Шарифхўжаев менежмент (бошқарув) ўзига хос юксак санъат ва маҳоратни талаб қилувчи танлов, шу танлов асосида қарор қабул қилиш ва унинг бажарилишини назорат қилиш эканлигини таъкидлайди: “*Бошқарув* – бу танлов, қарор қабул қилиш ва унинг бажарилишини назорат қилиш жараёнидир”⁵².

Бошқа соҳаларда бўлгани каби таълим менежментида ҳам бошқарув жараёнининг муваффақиятини таъминлашда раҳбар ўзига хос ўрин тутати. Бинобарин, раҳбар ҳамда педагогнинг юкори даражада касбий сифатлар, маҳорат, компетентлик, бой иш ва ҳаётий тажрибага эга бўлиши ҳар қандай соҳа бошқарувида ютуқларни кафолатлайди.

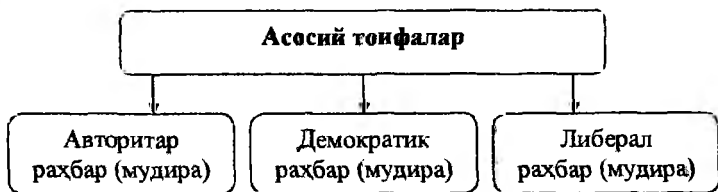
МТМни бошқариш муассаса мудираси томонидан амалга оширилади. Мудира, табиийки, муассаса фаолиятини ташкил этишда тарбиячилар билан фаол мулоқотни ташкил этади. Мулоқот жараёнида эса бошқарувнинг муайян услубини танлайди. Педагогик бошқарув жараёнида МТМ мудираси педагогик мулоқотнинг қуйидаги уч туридан бирини танлайди (43-расм):

43-расм. Педагогик мулоқотнинг асосий услублари

Шунга кўра ўз фаолиятида педагогик мулоқотнинг қандай услубларини қўллашларига кўра педагог, тарбиячи ва раҳбар, хусусан, МТМнинг мудираларини қуйидаги тоифаларга ажратиш мумкин (44-расм):

⁵² Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент / Дарслик. – Т.: “Ўқитувчи”, 2001. – Б.7-6.

44-расм. МТМ раҳбари асосий тоифалари

Қуйида юқорида кўрсатилган тоифаларга мансуб МТМ мудираларининг шахси ва фаолиятлари мазмуни тўғрисида сўз юритилади:

1. Авторитарик раҳбар:

- буйруқ чиқариш, қарор қабул қилиш, ходимларга жазо бериш ёки рағбатлантиришда МТМ жамоасининг фикрини ҳисобга олмайди;
- ўзини жамоадан узоқ тутати;
- жамоа аъзоларини бевосита мулоқатда бўлишини чегаралаб қўяди;
- ўзининг ноўрин ҳаракатларининг танқид қилинишига чидай олмайди;
- ходимларнинг ҳаракатларини кескин равишда танқид қилишни яхши кўради;
- мутғасил буйруқ беришга, ҳаммани ўз истакларига сўзсиз бўйсиндиришга интилади;
- кўп гапиришни ёқтирмайди, аммо ходимлар билан муомалада бўлганда унинг раҳбарлик ғурури баландлиги, ўзини катта тутиши сезилиб туради;
- МТМ жамоаси олдида қовоғи солинган кайфиятда бўлади.

Демак, авторитарик раҳбар ўзига бино қўйган, димоғдор, ўз қобилияти ва имкониятларига ортиқча ишонадиган, ҳукмини ўтказишга интиладиган шахслар саналади.

Бундай раҳбар МТМ фаолиятидаги маълум масалалар ўз назоратидан четда қолса ўша ерда дағаллик, такаббурлик, тайзик ўтказиш, мажбур қилиш каби ўта салбий ҳолатлар авж олади.

Бироқ, авторитарик бошқарув усулини ҳар жихатдан, ёмон деб бўлмайди. Баъзи бир ҳолларда ходимларнинг маданий даражаси, ахлоқи пастлиги сабабли авторитарик услубини танлаб олиш ҳам иш бериши мумкин.

2. Либерал раҳбар:

- иродасиз, ташаббуссиз бўлади;
- ўз зиммасига масъулият олишни ёттирмайди;
- МТМ фаолиятида ишларни ўз ҳолига ташлаб қўяди;
- МТМ жамоасига нисбатан қатъиятли бўлишдан ҳайкади;
- ўзини ҳаддан ташқари эҳтиёт қилади;
- бирон ходим билан ҳам алоқани бузишни истамайди;
- талабчан эмас, суҳт назорат қилади;
- суҳстеъмолларга бевосита йўл қўймаса ҳам ўзини билмасликка солади.

Бундай раҳбар ташқаридан кўрсатиладиган таъсирга мойиллиги билан кўзга ташланиб туради.

3. Демократик раҳбар:

- МТМни бошқаришни жамоа фикри билан ҳисоблашиб амалга оширади;
- МТМни бошқаришга ходимларни ҳам жалб қилади;
- уларнинг фикрларига қулоқ солади;
- улар билан маслаҳатлашади, ҳар бир масаланинг ижобий ҳомонларини инобатга олади;
- барча билан баробар, самимий мунособатда бўлади, устунлигини билдирмайди;
- раҳбарликда буйруқ бериш йўлини эмас, балки ишонтириш услубини танлайди;
- бундай раҳбарлик услуби ходимларнинг шахсий ташаббусини, ижодий фаолиятини ривожлантиради ва МТМ жамоасида соғлом ва ишчан муҳитни яратади.

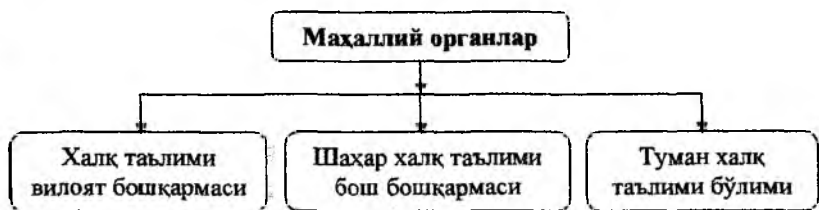
Бошқарувчи қайси бошқарув услубини қўллашидан қатъий назар ўзининг мустақил дунёқараши, билим даражаси, қабий маҳоратини акс эттирувчи маънавий қиёфасига эга бўлиши керак.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам раҳбар қайси бўғинда раҳбар бўлишдан қатъий назар ўзининг асосий мажбурияти, яъни, қўл остидагиларни ўзининг мисолида тарбиялашни унутмаслиги керак.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида таълим соҳасини бошқариш республика тасарруфидаги юқори ва маҳаллий бошқариш органлари томонидан амалга оширилиши кўрсатилган.

МТМ Халқ таълими вазирлиги тасарруфига қиради.

Қуйидагилар халқ таълими бошқарувининг маҳаллий органлари саналади (45-расм):

45-расм. Халқ таълими бошқарувининг маҳаллий органлари

Республикада давлат МТМ билан бирга нодавлат МТМ ҳам фаолият юритади. Нодавлат МТМ ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, қонунлари, республика Олий Мажлисининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари, фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, фармойишлари ва б. ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга, шунингдек, “Ўзбекистон Республикасида нодавлат МТМ тўғрисида”ги Низомга амал қилади.

Нодавлат МТМнинг Устави Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 5 январдаги 5-сон қарори билан тасдиқланган “Таълим муассасаси уставини ишлаб чиқиш тартиби”га мувофиқ ишлаб чиқилади, унинг муассиси томонидан тасдиқланади ва тегишли давлат органларида рўйхатдан ўтказилади.

Нодавлат МТМ таълим-тарбия ва соғломлаштириш муассасаси ҳисобланади. Улар томонидан қуйидаги *вазифалар* ҳал этилади:

- болаларнинг ҳаётини муҳофаза қилиш ва соғлиғини мустаҳкамлаш;
- боланинг шахси асосларини шакллантириш, унинг билимга қизиқишларини ривожлантириш;
- боланинг интеллектуал, шахсий ва жисмоний ривожланишини таъминлаш;
- боланинг ривожланишидаги нуқсонларни зарур тарзда тузатиш;
- боланинг миллий маданият ва умуминсоний кадриятлар билан таништириш;
- болаларни мактабда ўқишга тайёрлаш.

Нодавлат МТМ муассаса сифатида ташкилий-ҳуқуқий талабларга мувофиқ ташкил этилади ва қонун ҳужжатларига мувофиқ фаолият юрсатади. Юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан, нодавлат

мулкчилик шаклидаги юридик ва жисмоний шахслар нодавлат МТМнинг муассислари бўлишлари мумкин.

Бу турдаги МТМ юридик шахс мақомига эга бўлиб, мустақил молия-хўжалик фаолиятини амалга оширади, ўзининг думалоқ муҳри, бурчакли штамп ва ўз логотипи ёзилган бланкага эга бўлади.

Нодавлат МТМ қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланган тартибда лицензия олган вақтдан бошлаб таълим фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлади.

Ушбу МТМни аккредитация қилиш ваколати давлат органи томонидан, аттестация асосида амалга оширилади.

Нодавлат МТМда таълим ва тарбия дунёвий хусусиятга эга бўлади. Айни ўринда шуни ҳам қайд этиб ўтиш зарур, нодавлат МТМда таълим мазмуни Ўзбекистон республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан тавсия қилинган дастурлар билан белгиланади. Муассаса ўз (муаллифлик) дастуридан фойдаланишга ҳақлидир. Ушбу дастурларни тасдиқлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади.

Ушбу муассасаларнинг иш режим ива болаларнинг у ерда қанча вақт бўлиши муассаса уставида ҳамда муассаса раҳбари (ёхуд муассис) билан ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ўртасида тузилган шартномада белгиланади.

Нодавлат МТМда болаларни ўқитиш ва тарбиялаш давлат тилида ва Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги Қонунига мувофиқ бошқа тилларда олиб борилади. Таълим муассасаларининг тарбияланувчиларига тиббий ёрдам кўрсатиш штатдаги ёки соғлиқни сақлаш органларининг шартнома асосида махсус бириктирилган тиббиёт ходимлари томонидан амалга оширилади.

Тиббиёт ходимлари нодавлат МТМ ходимлари билан биргаликда болаларнинг ҳаёти, соғлиғи ва жисмоний ривожланиши, даволаш-профилактика тадбирлари ўтказилиши, санитария-гигиена меъёрлари, овқатланиш режим ва сифатига риоя қилиниши учун жавоб беради. Нодавлат МТМ ходимларини тиббий кўрикдан ўтказиш шартнома асосида амалга оширилади.

Нодавлат МТМда болаларнинг овқатланиши Ўзбекистон республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган тиббиёт, санитария-гигиена меъёрлари ва талаблари асосида амалга оширилади.

Нодавлат МТМ таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида шартнома асосида ўз фаолиятини умумий ўрта таълим муассасалари билан биргаликда амалга ошириши мумкин.

Бу турдаги МТМга болалар 2 ёшдан бошлаб 6-7 ёшгача тегишли тиббий хулоса ҳисобга олинган ҳолда қабул қилинади. Болаларни қабул қилиш ва уларнинг чиқиб кетиши тартиби нодавлат МТМнинг Устави билан белгиланади. Нодавлат МТМнинг гуруҳларидаги болалар сони давлат МТМ учун белгиланган сондан ортиқ бўлмаслиги керак.

Махсус педагогик маълумотга эга шахслар нодавлат МТМда педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эгадир. Суд томонидан ёки тиббий хулосага мувофиқ бундай фаолият билан шуғулланиши тақиқланган шахслар педагогик фаолиятга қўйилмайди.

Нодавлат МТМ раҳбари белгиланган тартибда педагог кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлашни таъминлайди, уларнинг шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилади, илғор педагогик ва ахборот технологиялари, муаллифлик дастурлари, методик қўлланмалар ва дидактик материаллар жорий этилиши учун шарт-шароитлар яратади.

Нодавлат МТМнинг педагоглари ва бошқа ходимлар билан меҳнат шартномалари тузиш ва уларни бекор қилиш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади. Муассасада болалар, ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ва педагог одимлар таълим жараёнининг қатнашчилари ҳисобланади. Нодавлат МТМда васийлик кенгашлари ташкил этилади, уларни сайлаш тартиби ва уларнинг ваколатлари МТМнинг уставларида белгиланади. Болаларни қабул қилишда нодавлат МТМ ота-оналарни ёки уларни ўрнини босувчи шахсларни муассасанинг устави ва унинг фаолиятини тартибга соладиган бошқа ҳужжатлар билан таништириши шарт.

Муассаса билан ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатлар нодавлат МТМнинг устави ва шартнома билан тартибга солинади. Шартнома ўқитиш, тарбиялаш, қараб туриш ва парварлик қилиш жараёнида пайдо бўладиган томонларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлигини ўз ичига олади.

Нодавлат МТМ тарбияланувчиси ва ходими ўртасидаги муносабатлар ўзаро ҳамкорлик, боланинг шахсини ҳурмат қилиш ва унга шахсий хусусиятларига мувофиқ ривожланиши учун эркинлик бериш асосида олиб борилади.

Бу каби таълим муассасасида ўқув йили ҳар йили 2 сентябрдан бошланади, кейинги йилнинг 1 июнида тугалланади ва янги ўқув йили бошлангунга қадар соғломлаштириш даври бошланади⁵³.

Бугунги кунда нодавлат МТМ ўз фаолиятини “Ўзбекистон Республикасида нодавлат мактабгача таълим тўғрисида”ги Низом асосида амалга оширади.

Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим тўғрисида”ги Низоми Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 25 октябрдаги 225-сонли қарорига асосан тасдиқланган бўлиб, қуйидаги тўққиз бўлимни ўз ичига олади:

- I. Умумий қоидалар.
- II. МТМни ташкил этиш тартиби.
- III. МТМ фаолиятини ташкил этиш.
- IV. МТМни бутлаш.
- V. Таълим жараёни қатнашчилари.
- VI. МТМни бошқариш.
- VII. МТМнинг мол-мулки ва пул маблағлари.
- VIII. МТМнинг жавобгарлиги.
- IX. Яқуний қоидалар

**“Мактабгача таълим
тўғрисида”ги Низом**

Низомнинг “Умумий қоидалар” бўлимида МТМ ўз фаолиятини уларга таянган ҳолда амалга оширадиган меъёрий-ҳуқуқий

ҳужжатлар ҳамда МТМнинг асосий вазифалари белгилаб берилган.

Низомнинг иккинчи – “*МТМни ташкил этиш тартиби*” номли бўлимида белгилаб қўйилганидек, МТМ муассис томонидан ташкил этилади ва қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилади. Давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, давлат корхоналари, қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа давлат ташкилотлари давлат МТМнинг муассислари бўлиши мумкин.

МТМни аккредитация қилиш давлат ваколатли органи томонидан аттестация асосида амалга оширилади.

Низомнинг “*МТМ фаолиятини ташкил этиш*” бўлимида МТМдаги таълим мазмуни, иш режими, таълим олиш тили, овқатланишни йўлга қўйиш тартиби, тиббий хизмат кўрсатиш, қўшимча маблағлар топиш масалалари аниқ кўрсатиб берилган.

⁵³ “Ўзбекистон Республикасида нодавлат МТМ тўғрисида”ги Низом. –Т.: 2008. – 35-38-бетлар.

“МТМни бутлаш” бўлимида эса, болаларни МТМга қабул қилиш тартиби, имтиёзга эга гуруҳлар, болаларни ёши ва ривожланиш даражасига кўра гуруҳларга бўлиш тартиби белгилаб берилган.

МТМда болалар, ота-оналар ёки уларнинг ўрини босувчи шахслар ва педагог ходимлар **таълим жараёнининг қатнашчилари** ҳисобланади.

МТМда васийлик кенгашлари ташкил этилади, уларни сайлаш тартиби ва уларнинг ваколатлари МТМнинг уставларида белгиланади. Васийлик кенгашларининг фаолияти белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланадиган васийлик кенгаши тўғрисидаги намунавий низом асосида амалга оширилади.

Шунингдек, Низомнинг бешинчи бўлимида ота-оналар ёки уларнинг ўрини босувчи шахслар ва педагог ходимларнинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари белгилаб берилган.

Низомнинг олтинчи бўлими **“МТМни бошқариш”** деб номланган бўлиб, унда Педагогик кенгашнинг фаолият юритиш тартиби ҳамда МТМ мудирининг ваколатлари кўрсатиб ўтилган.

МТМнинг мол-мулки ва пул маблағлари муассис ёки у ваколат берган орган бириктирилади. МТМга бириктирилган мол-мулк унинг тезкор бошқарув ҳуқуқида бўлади. МТМ ўзига бириктирилган мол-мулкни ва ҳаражатлар сметаси бўйича ўзига ажратилган маблағлар ҳисобига сотиб олинган мол-мулкни қонун ҳужжатларига мувофиқ тасарруф этади.

МТМ ўз уставида назарда тутилган функцияларнинг бажарилмаганлиги; таълим дастурларининг тўлиқ ҳажмда бажарилмаганлиги, амалга оширилаётган таълим дастурларининг сифати; таълим жараёнини ташкил этишнинг қўлланаётган шакллари, методлари ва воситаларининг болаларнинг ёш, руҳий-физиологик хусусиятлари, қобилияти, лаёқати, қизиқишлари ва эҳтиёжларига номувофиқлиги; муассасада тарбияланаётган болаларнинг таълим жараёни вақтидаги ҳаёти ва соғлиги учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда **жавоб беради**.

Низомнинг **якуний қоидалари**да кўрсатиб ўтилганидек, МТМда мактабгача таълим муассаса-сининг асосий фаолияти билан боғлиқ бўлмаган ташкилотларнинг, шу жумладан, сиёсий партиялар ва йаракатларнинг ташкил этилишига ва фаолият кўрсатишига йўл қўйилмайди. Давлат МТМдаги таълим дунёвий хусусиятга эга.

**МТМнинг Устави –
бошқариш ва унга
рахбарлик қилишнинг
асосий ҳужжати**

Таълим муассасасининг Устави
таълим муассасаси фаолиятига
рахбарлик ва бошқариш тизимини
аниқловчи ҳужжатдир. Унда таълим
муассасасининг жойлашган ўрни, унинг
тури, таълим тили, тарбиячиларнинг

ҳуқуқ ва бурчлари, тарбияланувчилар, уларнинг ота-оналарининг
ҳуқуқ ва бурчлари, шунингдек, таълим муассасасининг иқтисодий
тузилиши ва ҳўжалик фаолияти, бошқариш тартиби аниқ кўрсатиб
берилган.

Таълим муассасасининг Устави куйидаги бўлимлардан иборат:

1. Қисқача таълим муассасаси ҳақидаги маълумотлар.
2. Таълим муассасасининг мақсад ва вазифалари.
3. Таълим муассасасини бошқариш.
4. Ўқув-тарбия ва илмий-услубий ишларни ташкил этиш.
5. Тарбиячининг ҳуқуқ ва бурчлари.
6. Тарбияланувчининг ҳуқуқ ва бурчлари.
7. Маъмурий ва ёрдамчи ходимларнинг ҳуқуқ ва бурчлари.
8. Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг
ҳуқуқлари, мажбурият ва масъулиятлари.
9. Таълим муассасасининг моддий ва
молиявий ҳўжалик таъминоти

**Мудира –
МТМ раҳбари**

МТМга бевосита раҳбарлик қилиш мудир
томонидан амалга оширилади. МТМ
мудирини ишга қабул қилиш қонун
ҳужжатларида белгиланган тартибда

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги билан келишган
ҳолда амалга оширилади. Давлат МТМ мудирини билан меҳнат
шартномаси бир йил муддатга тузилади.

МТМ мудирини лавозимига қўйиладиган малака талаблари
Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан
белгиланади.

МТМ мудирини:

- МТМ номидан ишончномасиз фаолият кўрсатади, барча
муассаса ва ташкилотларда унинг манфаатларини
ифодалайди;

- МТМ мол-мулкни ўзига берилган ваколатлар доирасида тасарруф этади;

- ишончномалар беради;

- банк муассасаларида ҳисоб рақамлари очади;

- МТМ ходимларини ишга қабул қилиш ва жой-жойига қўйишни амалга оширади, рағбатлантиради, интизомий жазо чораларини кўради ва улар билан тузилган меҳнат шартномалари (контрактлари)ни тўхтатади;

- ўз ваколатлари доирасида буйруқлар (фармойишлар) чиқаради;

- МТМнинг ишларини такомил-лаштириш, моддий базасини мустаҳкамлаш, ходимларни ижтимоий муҳофаза қилишни таъминлаш бўйича таклифларни кўриб чиқиш учун халқ таълимини бошқариш юқори органига киритади;

- болалар ҳаёти ва соғлиғини муҳофаза қилишнинг самарали ташкил этилиши, ўқув-тарбия жараёни, молия-хўжалик фаолияти ахволи, моддий-техник базанинг мустаҳкамланиши ва моддий бойликларнинг сақланиши учун жавоб беради.

МТМ – мураккаб тармок бўлиб, мудиранинг ундаги роли, фаолияти кўп қирралидир. *Мудира* – МТМнинг ташкилотчиси, раҳбари, малакали педагог бўлиб, унинг фаолияти мактабгача таълим ёшидаги болаларни комил инсон қилиб тарбиялаш вазифаларини тўлақонли хал этишга қаратилган. У болалар муассасаларидаги таълим-тарбиявий, педагогик ва гигиеник талабларга мувофиқ равишда амалга оширилиши учун зарур шарт-шароитларни таъминлайди. Ўз жамоасида ишчанлик, мақсадга қаратилган иноклик вазиятини яратади. Уларга умумий раҳбарлик қилади. Мудира ўз ишида давлатимиз ва Халқ таълими вазирлиги томонидан қабул қилинган қарор, қонунларга амал қилади ва ўз устида ижодий равишда ишлашни амалга оширади. Юксак онглилик ва сиёсий етуклик, принциплилик, ўзига ва кўл остидагиларга талабчанлик – мудирага қўйиладиган асосий талаблардир.

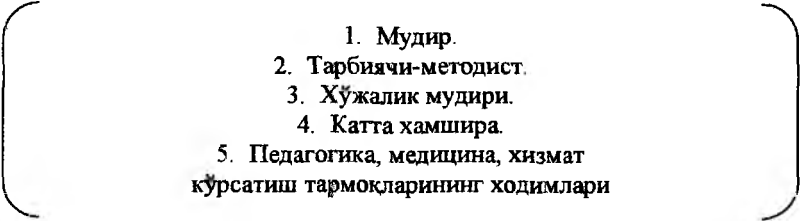
Жамоадаги тўғри, ўзаро муносабатлар ҳар бир ходимнинг меҳнат ва ишлаб чиқариш интизомлигига риоя қилишни таъминлайди.

Раҳбарлик мавқеи мудира ўз ғоявий, маънавий-маърифий, сиёсий, ҳукукий савиясини ва минтакавийлик маҳоратини доимо онгли равишда педагогик билимларни болаларга таълим-тарбия бериш назарияси ва амалиётини пухта эгаллашага, ҳозирги босқичда

мактабгача таълим олдиди турган вазифаларни билишга, ўз билимларидан амалий фаолиятига фойдаланишга мажбур этади. У программа, методик инструктор, меъёртив ҳужжатларни яхши билиши ва унга амал қилиши керак. У педагогик жараённинг моҳиятини чуқур билиб, етук ва камчиликларини дарҳол бартараф қилиш чораларини кўриш лозим.

МТМ мудири Халқ таълимини бошқариш органлари томонидан олий маълумотга ва 5 йилдан кам бўлмаган педагогик иш стажига эга бўлган шахслардан тайинланади. МТМда кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш тарбиялаш бўйича ишни меҳнат жамоаси, МТМ кенгашининг фаоллари иштирокида маъмурият амалга оширади. МТМ раҳбарлари кадрларнинг касб маҳоратини, умумий таълим маҳоратини, умумий таълим ва маданий даражасини мунтазам ўстириб боришга ғамхўрлик қилади: ходимлар малакасини ҳисобга олган ҳолда ва МТМ манфатларидан келиб чиқиб, уларни рационал ва ўз вақтида жойдан-жойга кўчириб турилишини таъминлайди.

МТМда кадрлар захираси шакллантирилиб, улар билан доимий иш олиб борилади. МТМнинг шахсий таркиби қуйидагилардан иборат:

-
1. Мудир.
 2. Тарбиячи-методист.
 3. Хўжалик мудири.
 4. Катта хамшира.
 5. Педагогика, медицина, хизмат кўрсатиш тармоқларининг ходимлари

МТМ маъмурияти жамоат ташкилотлари билан ҳамкорликда ўз-ўзини бошқарув асосида болаларни тарбиялашда юксак натижаларга эришишга қодир бўлган тургун меҳнат жамоасини шакллантиради; кадрларни ўзини мунтазам такомиллаштириб бориш, педагогик ва хизмат кўрсатиш, меҳнат самарадорлигини ошириш руҳида тарбиялайди, ўз жамоаси, танлаган касби учун фахрланиш ҳиссини шакллантиради.

МТМ раҳбарлари кадрларнинг касб маҳоратини, умумий таълим маҳоратини, умумий таълим ва маданий даражасини мунтазам ўстириб боришга ғамхўрлик қилади; ходимлар малакасини ҳисобга олган ҳолда ва МТМ манфаатларидан келиб чиқиб, уларни рационал ва ўз вақтида жойдан-жойга кўчириб турилишини таъминлайди. Бу мақсадлар учун маъмурият рухий-педагогик боланинг ҳуқуқий ва

иктисодий ўқув билан органик уйғунланишини таъминлайди; ходимлар малакасини бевосита МТМда ошириш учун шарт-шароит яратди, мураббийлик ҳаракатини ривожлантиради; мамлакатда ва чет элларда педагогик ва бошқа аралаш фанлардан эринган ютуқлар ҳақида ахборот беради.

Маъмурият жамоат ташкилотлари билан биргаликда МТМ ходимларини аттестациядан ўтказиш учун оптимал шарт-шароитларни таъминлайди, уларга ўз вақтида зарур методик ёрдам кўрсатади.

Мудира *маънавий, сиёсий, ахлоқий етуклик, эга, онг маърифатли, маданиятли, ҳалол, виждонли, танқидга чидамли бўлиш, меҳнатсеварлик* каби хусусиятлар ҳамда ҳуқуқий маданиятга эга бўлиши керак.

Халқ таълими вазирлигининг 2012 йил 14 июндаги 186-сонли буйруғига мувофиқ мудиранинг малака тавсифлари қуйидагича белгиланган:

Лавозим вазифалари:

- МТМ умумий фаолиятига раҳбарлик қилиш;
- педагогик жамоа ва бошқа ходимларни болалар билан олиб борадиган тарбиявий ишларда юқори самарага эришишни ташкил қилиш;
- тарбиявий жараёнда меҳнатни ташкил қилишнинг замонавий шаклларида фойдаланиш;
- болаларни бошланғич синфда ўқитишга тайёрлаш бўйича давлат талабларига мувофиқ тарбиялаш дастурларининг бажарилишини назорат қилиш;
- болалар соғлигини мустаҳкамлаш, уларни педагогика ва гигиена талабларига мувофиқ тарбиялаш ва ўқитиш учун зарур шарт- шароитларни яратишни таъминлаш;
- педагогик кенгашга раҳбарлик қилиш, оилада фарзанд тарбияси масалалари бўйича ота-оналар билан ишлашни ташкил этиш;
- санитария-гигиеник талаблари, меҳнатни муҳофаза қилиш, техника ва ёнғин хавфсизлиги қоидаларига риоя қилинишини таъминлаш;
- бюджет маблағларидан оқилона фойдаланиш ва муассаса мулкига эҳтиёткорона муносабатда бўлиш ва б.

Билиши лозим:

- таълим тизимига тегишли қонунлар, ҳукуматнинг тегишли қарорлари, Халқ таълими вазирлиги томонидан чиқарилган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг мазмунини;
- мактабгача ёшдаги болаларни ривожланишига қўйилган давлат талаблари, тарбиявий ишлар концепцияси ва бошқалар ҳужжаларнинг моҳиятини.

Малака талаблари:

- ўз йўналиши бўйича камида бакалавр даражасидаги олий маълумот ҳамда кичик ёшдаги болаларни тарбиялаш бўйича курсларни тугатганлик тўғрисидаги сертификатга эга бўлиши;
- хорижий тиллардан бирининг бошланғич босқичини ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни билиши;
- беш йилдан кам бўлмаган иш стажига эга бўлиши.

Тарбиячи-методист ва унга қўйилган талаблар

Тарбиячи-методист олий педагогик маълумотга (мактабгача педагогика факультети) эга бўлган ёки ўрта педагогик (мактабгача бўлими)

маълумотга ва камида 3 йил педагогик фаолиятига эга бўлган энг яхши тарбиячилардан тайинланади. Ўз касбларининг ҳурматини қозониш ва уларга ўз вазифаларини муваффақиятли бажаришларида ёрдам бериш учун тарбиячи-методист қандай тарбиячи-методистлик сифатларига эга бўлиши керак? Тарбиячи-методист фақат яхши назарий тайёргарликкагина эмас, балки билимларни амалда қўллаш кўникмасига ҳам эга бўлиши зарур.

Тажрибали тарбиячи-методист нинг ташаббускорлиги ва ишга ижодий ёндашиш ғояларини умумлаштира билиши, мақсадга мувофиқ ишлаши, ҳар бир тарбиячининг имконият ва маҳоратларини ҳисобга олишга кўра фарқланади.

Тарбиячи-методист талабларни қўйишда талабчан ва қатъий бўлиши керак. Раҳбарнинг ўзига бўйсинувчилар билан мулоқотининг ҳиссий-иродавий томонини ифодаловчи бу сифатлар раҳбарлик услубининг муҳим хислати – талабчанликни ҳосил қилади. Юқсак талабчанликни сезгирлик, ҳайрихоҳлик, одамларга ҳурмат билан бирга қўшиб олиб бориш зарур. Талабчанлик – қаттиққўллик деган гап эмас. Буйруқлар, кескин танбеҳлар, хайфсанларнинг фойдасидан

кўра зарари кўпроқ ва бу одатда раҳбарнинг кучлилигидан эмас, балки заифлигидан далолат беради. МТМ фаолиятининг самарадорлиги, унинг обрўси кўп жиҳатдан педагоглар жамоасининг жипслашганлигига боғлиқ.

Тарбиячиларнинг интизоми ва ишда уюшқоклигини таъминлаш; коллективда жамоатчилик фикрини, тарбиячиларнинг бир-бирларининг камчиликларига танқидий муносабатини шакллантириш, меҳнат активлиги ва ижодий ишлаш эҳтиёжини рағбатлантириш; қабул қилинган қарорлар ечимини таъминлаш каби ижтимоий-психологик масалаларни ҳал қилиш тарбиячи-методист учун бирмунча мураккаблик қилади.

Тарбиячи-методист:

- МТМдаги таълим-тарбиявий ишга методик раҳбарликни амалга оширади;
- МТМда таълим-тарбия дастурининг бажарилишини таъминлайди ва назорат қилади;
- таълим-тарбиявий ишнинг тўғри уюштирилиши учун жавобгар саналади;
- илғор педагогик тажрибани ўрганади, умумлаштиради ва тарқатади;
- Педагогик кенгашда кўриб чиқиш учун зарур материалларни тайёрлайди;
- мактабгача болалар муассасасидаги методик хонанинг ишини ташкил қилади;
- болаларнинг ёшларига мувофиқ педагогик қўлланмалар ва ўйинчокларни танлайди.

Ота-оналар ўртасида педагогик билимларни тарғиб қилиш, турли ёш гуруҳлари тарбиячилари, шунингдек, МТМ ва мактаб ишида кетма-кетликликни таъминлашга доир фаолиятни уюштиради.

Тарбиячи-методист педагогик кенгашни ташкил этади ва унинг фаолияти жараёнини кузатиб боради.

Педагогик кенгаш — жамоа педагоглари фикрини ифодаловчи, болалар билан олиб бориладига таълим-тарбиявий масалаларни коллегиял кўриб чиқадиган доимий ишловчи орган.

МТМ мудири педагогик кенгаш *раиси* ҳисобланади.

Педагогик кенгашга қуйидаги масалалар: болалар билан олиб бориладиган таълим-тарбиявий ишлар даражасини ошириш, уларни ҳал қилиш йўллариини излаш; муассаса амалиётига педагогика

фанининг ютуқлари ва илғор педагоглар тажрибасини жорий қилиш; тарбиячиларнинг педагоглик маҳоратини ошириш, уларнинг ижодий фаоллигини ривожлантириш масалаларини киритди.

Педагогик кенгаш республика Халқ таълими Вазирлиги, Халқ таълими Давлат комитетининг мактабгача таълим бўйича буйруқ, инструкция, низоми ва б. меъёрий ҳужжатларни; МТМнинг йиллик иш режасини; болалар соғлигини мустаҳкамлаш тадбирларини; ҳар бир ёш гуруҳлари бўйича “Болажон” давлат дастури талабларининг сифатли бажарилиш жараёнини; тарбиячиларнинг илғор тажрибаларини; мактабгача ёшдаги болаларга таълим ва тарбия беришнинг долзарб масалаларини, тарбиячиларнинг назарий ва методик таёргарликларини ошириш масалаларини ва МТМ фаолиятининг бошқа масалаларини муҳокама қилади.

Педагогик кенгашлар кун тартибини белгилашда барча қатнашчиларни қизиқтирувчи мавзулар доирасининг кенг бўлишига эътибор қаратиши, долзарб мавзуларни таъминлай олиши зарур. Фақат шундагина педагогик кенгашда ишчанлик муҳити ҳукм суради, масалалар муҳокамаси самарали кечади.

Педагогик кенгаш таркибига: тарбиячи-методист, тарбиячилар, музика раҳбари, МТМга хизмат кўрсатувчи врач, катта ҳамшира, касаба уюшмаси кўмитасининг раиси, ота-оналар кўмитасининг раиси қиради. Педагогик кенгаш йиғилишига жамоат ташкилотларининг вакиллари, мактаблар ўқитувчилари, МТМ тарбияланувчиларининг ота-оналари таклиф этилиши мумкин.

Педагогик кенгаш МТМнинг йиллик иш режасига киритилган ва педагоглар педагогик кенгаши томонидан тасдиқланган режа бўйича ишлайди.

МТМда коллегиял орган ҳисобланган педагогик Кенгашлар ташкил этилиб, у педагогик ходимлар, ота-оналар, ҳомийларни бирлаштириб, мактабгача таълимга қўйиладиган Давлат талаблари асосида таълим-тарбия жараёнини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Педагогик Кенгаш МТМдаги таълим-тарбия жараёнидаги асосий масалаларни ҳал этувчи доимий фаолият кўрсатадиган орган ҳисобланади.

Педагогик Кенгаш ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Мактабгача таълим соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий

хужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 225-сонли (2007 йил 25 октябр)даги Қарори, муассаса Устави ва мазкур Низом асосида олиб боради.

Халқ таълими вазирлигининг 2012 йил 14 июндаги 186-сонли буйруғига мувофиқ тарбиячи-методистнинг малака тавсифлари куйидагича этиб белгиланган:

Лавозим вазифалари:

- МТМ жамоаси ўқув – тарбиявий фаолиятига методик раҳбарлик қилиш;

- барча ёш гуруҳларида болаларни тарбиялаш ва ўқитиш дастурларининг бажарилишини таъминлаш ва назорат қилиш;

- тарбиячи ва тиббий ходимлар ишини йўналтириш, назорат қилиш, бевосита болалар билан ишловчи тарбиячиларга ва тиббий ҳамшираларга зарур методик ёрдам кўрсатиш;

- МТМда қабул қилинган буйруқларнинг бажарилишини назорат қилиш;

- ота-оналар орасида педагогик билимларнинг ташвиқотини таъминлаш ва б.

Билиши лозим:

- таълим тизимида тегишли қонунлар, ҳукуматнинг тегишли қарорлари, Халқ таълими вазирлиги томонидан чиқарилган ҳукукий- меъёрий ҳужжатлар моҳиятини;

- мактабгача ёшдаги болаларни ривожланишига қўйилган давлат талаблари, тарбиявий ишлар концепцияси ва б.

Малака талаблари:

- ўз йўналиши бўйича камида бакалавр даражасидаги олий маълумотга ва кичик ёшдаги болаларни тарбиялаш бўйича курсларни тугатганлик тўғрисидаги сертификатга эга бўлиши;

- хорижий тиллардан бирининг бошланғич босқичини ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни билишини;

- уч йилдан кам бўлмаган иш стажига эга бўлиши.

Шундай қилиб, менежмент кўзланган мақсадларга эришиш учун фаолиятни, яъни инсонлар ёки уларнинг гуруҳлари фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда бошқариш усуллари, шакллари ва воситалари мажмуидир. МТМни бошқариш муассаса мудираси

томонидан амалга оширилади. Юридик шахс сифатида МТМни самарали бошқаришда мудира менежмент асослари ҳамда ҳуқуқий-метёрий ҳужжатларда қайд этилган талаблардан хабардор бўлиши, амалда уларга риоя этиши зарур. Мудира, шунингдек, муассаса фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришда тарбиячилар билан фаол мулоқотни ташкил этади. Мулоқот жараёнида эса бошқарувнинг демократик, либерал ва авторитар услубини мавжуд вазият, кўзланган мақсаддан келиб чиққан ҳолда танлайди. Шундагина бошқарув услуби кутилган натижаларни қўлга киритишга ёрдам беради.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Менежмент деганда нимани тушунаси?
2. Таълим менежменти қандай ўзига хосликларга эга?
3. Бошқарув деб нимага айтилади?
4. Ўзбекистон Республикасида МТМ фаолиятини бошқариш қай тартибда амалга оширилади?
5. “Мактабгача таълим тўғрисида”ги Низом қачон қабул қилинган?
6. “Мактабгача таълим тўғрисида”ги Низом қанай бўлимлардан тартиб топган?
7. МТМнинг Устави нима?
8. МТМнинг мудираси ва тарбиячи-методист лавозимига қандай талаблар қўйилади?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. Замонавий ишлаб чиқаришни бошқариш (режалаштириш, тартибга солиш, мувофиқлаштириш, назорат қилиш), шунингдек, ишлаб чиқаришга раҳбарлик қилиш, уни ташкил этиш, бошқариш тўғрисидаги фан қандай номланади?
 - a) меморандум;
 - b) менежмент;
 - c) методология;
 - d) методика.

2. ... — илмий асосда ташкил этилган, ўзига хос поғонавийликка асосланган бошқарув: раҳбар, педагогик жамоа, таълим олувчилар жамоаси.

- a) таълим маркази;
- b) таълим департаменти;
- c) таълим менежменти;
- d) таълим бошқармаси.

3. Кимлар Ўзбекистонда “Менежмент” ва “Таълим менежменти” фанларининг ривожланишига салмоқли ҳисса қўшган?

- a) О.Мусурмонова, С.Нишонава, М.Иномова;
- b) О.Тўраева, О.Ҳасанбоева, М.Туропова;
- c) Х.Ибрагимов, Р.Х.Джўраев, Б.Адизов;
- d) М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев, М.Мирқосимов.

4. МТМ мудиралари томонидан педагогик мулоқотнинг қандай турлари танланади?

- a) авторитар, либерал, демократик;
- b) авторитар, консерватив, демократик;
- c) консерватив, демократик, компромистик;
- d) демократик, компромистик, прагматив.

5. МТМнинг мудираларини қандай тоифаларга ажратиш мумкин?

- a) авторитар, либерал ва демократик раҳбар;
- b) авторитар, консерватив ва демократик раҳбар;
- c) консерватив, демократик ва компромист раҳбар;
- d) демократик, компромист ва прагматив раҳбар.

6. Буйруқ чиқариш, қарор қабул қилиш, ходимларга жазо бериш ёки рағбатлантиришда МТМ жамоасининг фикрини ҳисобга олмайди; ўзини жамоадан узок тутди; жамоа аъзоларини бевосита мулоқатда бўлишини чегаралаб қўяди; ўзининг ноўрин ҳаракатларининг танқид қилинишига чидай олмайди. У қандай раҳбар?

- a) авторитар раҳбар;
- b) либерал раҳбар;
- c) демократик раҳбар;
- d) прагматив раҳбар.

7. ... – иродасиз, ташаббуссиз; ўз зиммасига масъулият олишни ёқтирмайди; МТМ фаолиятида ишларни ўз ҳолига ташлаб қўяди; МТМ жамоасига нисбатан қатъиятли бўлишдан ҳайиқади; ўзини ҳаддан ташқари эҳтиёт қилади; бирон ходим билан ҳам алоқани бузишни истамайди; талабчан эмас.

- a) авторитар раҳбар;
- b) либерал раҳбар;
- c) демократик раҳбар;
- d) прагматив раҳбар.

8. МТМни бошқаришни жамоа фикри билан ҳисоблашиб амалга оширади; МТМни бошқаришга ходимларни ҳам жалб қилади; уларнинг фикрларига кулоқ солади; улар билан маслаҳатлашади, ҳар бир масаланинг ижобий томонларини инобатга олади; барча билан баробар, самимий мунособатда бўлади, устунлигини билдирмайди; раҳбарликда буйруқ бериш йўлини эмас, балки ишонтириш услубини танлайди. У қандай раҳбар?

9. МТМ қайси вазирлик тасарруфига киради?

- a) Олий таълим вазирлиги;
- b) Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги;
- c) Халқ таълими вазирлиги;
- d) Халқ маорифи вазирлиги.

10. Халқ таълими вилоят бошқармаси, шаҳар халқ таълими бош бошқармаси, туман халқ таълими бўлими. Улар ... саналади.

- a) халқ таълими бошқарувининг юқори органлари;
- b) халқ таълими бошқарувининг маҳаллий органлари;
- c) халқ таълими бошқарувининг қуйи органлари;
- d) халқ таълими бошқарувининг минтакавий органлари.

11. Нодавлат МТМ ... муассасаси ҳисобланади.

- a) таълим-тарбия ва ривожлантириш;
- b) таълим-тарбия ва ижтимоийлаштириш;
- c) таълим-тарбия ва соғломлаштириш;
- d) таълим-тарбия ва табақалаштириш.

12. МТМ нима?

- a) жисмоний шахс;

- b) масъул шахс;
- c) раҳбар шахс;
- d) юридик шахс

13. Кимлар нодавлат МТМда педагогик фаолият билан шугулланиш ҳуқуқига эга?

- a) махсус педагогик маҳоратга эга шахслар;
- b) махсус педагогик компетентликка эга шахслар;
- c) махсус педагогик қобилиятга эга шахслар;
- d) махсус педагогик маълумотга эга шахслар.

14. Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим тўғрисида”ги Низоми қачон тасдиқланган?

- a) 2007 йил 25-октябрда;
- b) 2007 йил 25-ноябрда;
- c) 2007 йил 25-сентябрда;
- d) 2007 йил 25-августда.

15. Низомнинг Педагоглар кенгашининг фаолият юритиш тартиби ҳамда МТМ мудирининг ваколатлари кўрсатилган бўлими қандай номланади?

- a) МТМни ташкил этиш тартиби;
- b) МТМни бошқариш;
- c) МТМ фаолиятини ташкил этиш;
- d) МТМни бутлаш.

16. Қайси ҳужжатда таълим муассасасининг жойлашган ўрни, унинг тури, таълим тили, тарбиячиларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, тарбияланувчилар, уларнинг ота-оналарининг ҳуқуқ ва бурчлари, шунингдек, таълим муассасасининг иқтисодий тузилиши ва ҳўжалик фаолияти, бошқариш тартиби аниқ кўрсатилади?

- a) “Таълим муассасасининг ички тартиб-қоидалари”да;
- b) “Мактабгача таълим тўғрисида”ги Низомда;
- c) “Таълим муассасасининг Устави”да;
- d) таълим муассасасининг ижара шартномасида.

17. МТМ мудир лавозимига кимлар тайинланади?

- a) олий маълумотга ва 5 йилдан кам бўлмаган педагогик иш стажига эга бўлган шахслар;

b) ўрта махсус маълумотга ва 10 йилдан кам бўлмаган педагогик иш стажига эга бўлган шахслар;

c) ўрта маълумотга ва 15 йилдан кам бўлмаган педагогик иш стажига эга бўлган шахслар;

d) педагогик иш стажидан қатъий назар олий маълумотга эга бўлган шахслар.

18. Мудиранинг малака тавсифлари ёритилган Халқ таълими вазирлигининг буйруғи қачон чиқарилган?

a) 2014 йил 12 июнда;

b) 2012 йил 14 июнда;

c) 2012 йил 14 апрелда;

d) 2014 йил 12 сентябрда.

19. ... олий педагогик маълумотга (мактабгача педагогика факультети) эга бўлган ёки ўрта педагогик (мактабгача бўлими) маълумотга ва камида 3 йил педагоглик фаолиятига эга бўлган энг яхши тарбиячилардан тайинланади.

a) мудира;

b) хўжалик мудир;

c) услубчи;

d) катта ҳамшира.

20. ... – жамоа педагоглари фикрини ифодаловчи, болалар билан олиб бориладига таълим-тарбиявий масалаларни коллегиал кўриб чиқадиган доимий ишловчи орган.

a) Методик бирлашма;

b) Методик кенгаш;

c) Педагогик кенгаш;

d) Мувофиқлаштирувчи кенгаш.

18-§. МТМда педагогик жараёни бошқариш

Режа:

1. Педагогик жараёни режалаштириш.
2. МТМ тарбиячиларининг иш хужжатлари.
3. МТМда таълим-тарбия ишларини режалаштириш.

Таянч тушунчалар: режа, режалаштириш, режалаштириш босқичлари, режавийлик, режали топшириқлар, режалаштириш тамойиллари, режалаштириш турлари, истиқболли режалаштириш, йиллик режалаштириш, якуний режалаштириш, истиқбол, йиллик ва якуний режалаштиришларнинг тузилиши, режалаштиришни ёритувчи хужжатлар.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим концепцияси”. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

Педагогик жараёни режалаштириш

Режалаштириш – МТМни самарали бошқариш, фаолиятнинг барча бўғинларида режали, мунтазам, оқилона ва самарали ишлашни таъминловчи фаолият жараёни.

Моҳиятига кўра режалаштириш – мураккаб аналитик жараён саналади. Бинобарин, у ўзига хос ишлаб чиқиш босқичларига эга.

МТМда педагогик жараёни режалаштириш қуйидаги **босқичларда** амалга оширилади:

1-босқич – таҳлилий. Мазкур босқичда МТМдаги ўқув-тарбия жараёнининг мавжуд ҳолати таҳлил этилади; режани амалга оширишга таъсир этувчи омиллар аниқланади. Бу режалаштиришнинг муҳим босқичи ҳисобланиб, МТМ фаолиятининг самарадорлигини режалаштириш жараёнининг қанчалик тўғри

башорат қилин-ганлигига боғлиқ. МТМ аввалги йилдаги фаолиятини таҳлил этиш чуқур ва ҳаққоний амалга оширилиши зарур.

2-босқич – мақсадли. У ўз ичига ижтимоий буюртма билан боғлиқликда режалаштирилган босқичдаги МТМнинг умумий мақсад ва вазифаларини белгилаш, натижаларни таҳлил этиш, режалаштирилган топшириқларни бажаришга таъсир кўрсатувчи сабабларни аниклаш; МТМ фаолияти турли иш режаларининг мазмунан бир-бирига мослиги; режада белгиланган ишларнинг педагогик жамoa имкониятлари ва МТМ фаолиятининг молиявий-иқтисодий ҳолатига мувофиқлиги кабиларни қамраб олади.

3-босқич – мазмунли: давлат ҳужжатлари ва қўйилган мақсадларга мувофиқ ўқув-тарбия жараёнига йўналганликни ажратиб кўрсатиш; МТМ фаолиятининг алоҳида йўналишлари бўйича режалаштирилган топшириқларни бажариш кетма-кетлигини аниклаш.

4-босқич – меъёрий. Мазкур босқичда ажратилган йўналишлар учун масъул кадрлар тақсимланади, қўйилган вазифаларни ҳал этиш учун воситалар ажратиб олинади, ишни амалга ошириш муддатлари белгиланади.

5-босқич – назорат: режа бўлимларининг бажарилиши юзасидан ўтказиладиган назорат турлари ва мазмунини аниклаш.

Режалаштириш бошқаришга бевосита раҳбарлик қилиш ёки уни амалга ошириш йўлидир. Бошқаришда белгиланган мақсад, тадбирларни ҳаётга тадбиқ этиш учун режалаштириш керак. Сўнг уни ижрочилар ҳукмига ҳавола қилиш лозим. Режалаштиришда қарор қабул қилиш ва ижросини назорат қилиш муҳим аҳамиятга эга. Бу жараённинг моҳияти шундан иборатки, унда бошқаришнинг мақсад ва вазифалари аниқланади, ҳар бир тадбирни бажариш муддати, масъул шахс, унинг ижросини текшириш ва назорат усули аниқланади.

Мазмунига кўра режалаштириш бошқариш моделини, фикрий нусхасини ишлаб чиқиш саналади. Режалаштириш педагоглар малакасини ошириш тизимини ривожлантириш мақсадини ва бунга эришиш восита, йўлларини белгилашдир. Бунда амалга оширилиши лозим бўлган талаблар кетма-кетлиги, бажариш муддати, шакли белгиланади.

Бошқариш лозим бўлган жараёнларни маълум кетма-кетлик, чизмалар, график ёки модел шаклида режалаштириш мумкин. Режалаштиришда бошқариш билан боғлиқ ҳаракатлар ўзаро мувофиқлаштирилиб, юқори натижага эришишни таъминлайди. Бу

эса ушбу жараёнга иштирок этувчиларнинг онгли муносабатда бўлишларини талаб қилади. Шу асосда ягона мақсадга эришиш мумкин.

Режа – бирор ишни тартиби билан ва ўз вақтида бажариш учун олдиндан белгилаб олинган аниқ ва тахминий мўлжал⁵⁴.

Режавийлик – маълум бир режа асосида ташкил этиладиган, тартибли бажариладиган фаолият мазмуни.

Режали топшириқлар – фаолиятнинг маълум бир режа асосида ташкил этилиши, тартибли бажарилиши учун МТМ ходимларига бериладиган аниқ топшириқлар.

барча хизматнинг натижавийлигини аниқлаш учун хизмат қилади.

Режалаштиришда фаолиятнинг асосий турлари, ижрочилар ва режалаштириш муддати билан боғлиқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилади.

МТМ фаолиятини режалаштиришнинг мақсади яқин ва узоқ муддатли вазифаларини, бир томондан, маъмурият ва педагогик жамоа, иккинчи томондан, тарбияланувчилар жамоаси ҳаракати бирлигига эришиш орқали аниқлаб олишдан иборат.

Режалаштиришнинг **асосий вазифалари** қуйидагиларда кўринади:

- тарбия масалалари ва ўсиб келаётган авлодни ўқитиш ишлари бўйича давлат органлари қарорларининг ижросини таъминлаш;
- педагогик жамоа фаолиятидаги асосий масалаларни ажратиб кўрсатиш;
- аниқ чора-тадбирлар, уларни ижро этиш муддатлари ва масъулларини аниқлаш;
- алоҳида ижрочиларни уларнинг фаолиятини илмий асосланган регламентлаш йўли билан тартиблштириш;
- жамоа аъзоларида масъулиятни тарбиялаш.

Режалаштиришда МТМнинг мудираси муассаса фаолиятини илмий ташкил этишга имкон берувчи **тамоийилларга** таяниши зарур. Улар қуйидагилардир:

⁵⁴ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. Н – Тартибли / 5-жилдли. Учинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрир ҳайъати. Э. Бегматов ва б. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. – 369-бет.

1. **Режалаштирининг илмийлиги** режаларни бошқарувнинг илмий методологик нуқтаи назарига асосланган ҳолда тузишни талаб этади. Бу ерда режадаги асосий нуқтаи назарнинг аниқлиги, унинг ҳаётийлиги, режалаштирилаётган чора-тадбирларни ўтказишнинг педагогик мақсадга мувофиқлиги ва зарурлиги муҳимдир.

2. **Истиқболлилик** режалаштириш ғоясининг ўзида акс эттириб, яъни нафакат яқин ва олис келажак, балки аниқ мақсад ва вазифаларга йўналтирилганликни ҳисобга олиб, мақсадга қаратилган тарзда ишлашни талаб этади. Истиқболли ва оралиқ режалаштиришни уйғунлаштириш таълимий вазифаларни бир неча йилга мўлжаллаб қўйиш, улардан қанчасини бир йилда ҳал қилиб бўлмаслигини аниқлашни талаб қилади.

3. Ишни реал режалаштириш шароитида аниқ *педагогик жамоанинг ўзига хосликларини* ҳисобга олиш муҳим ҳисобланади. У ёки бу режани қўйишда бошқарувчи МТМнинг асосий таркиби, тарбиячиларининг малакавий даражаси, ёш билан боғлиқ жиҳатлари, касбий фаолиятида ижобий мотивациянинг мавжудлиги каби таълим муассасаси жамоасининг асосий тавсифига таянади.

4. Режанинг *объективлиги*. Мазкур тамойилнинг моҳияти шундаки, режалар МТМ фаолиятини чуқур ва ҳар томонлама педагогик таҳлил этиш ва мазкур йилда унинг эришиладиган натижалари, яъни таълим муассасасининг объектив шарт-шароитлари билан боғлиқликда ташкил этилади.

5. **Аниқлик**. Энг аввало, мазкур тамойил таълим-тарбия жараёни, моддий база, кадрлар таъминоти ҳолати ҳақида ишончли ва қўп ҳажмли ахборот олишни талаб этади.

6. **Мажмуавийлик**. Мазкур тамойилнинг муҳим талаби – ўқув ва тарбиявий ишлар ва уларнинг моддий-техник таъминотининг ташкилий жиҳатдан ўзаро алоқадорлик ва боғлиқликда шакллантирилиши саналади. Тарбиячилар, ота-оналар ва жамоат ташкилотларининг йиллик режалари ўзаро алоқадор, маъқуланган.

7. **Жамоавийлик**. Мазкур тамойил ўқув-тарбиявий жараёнда барча тарбиячиларнинг иштирок этишини тақозо этади.

МТМ фаолиятини бошқаришни режалаштиришнинг қуйидаги учта асосий шакли қўлланилади (46-расм):

46-расм. МТМ фаолиятини бошқаришни режалаштиришнинг асосий турлари

1. Истиқболли режалаштириш. МТМ ишининг истиқбол режаси болаларнинг МТМни узоқ муддатда халқ хўжалигини ривожлантиришнинг режаларига мувофиқ ривожлантиришнинг энг асосий йўналишларини аниқлаш мақсадида беш йилга тузилади. Унда давлат ва идораларнинг мактабгача таълим муассаса ишининг янги сифат даражасини таъминловчи халқ таълими ва МТМ таркибида тарбиялаш масалалари ҳақидаги кўрсатмалар киритилиши лозим.

Истиқболли режалаштиришнинг тахминий тузилиши

I. Мактабгача таълим муассасанинг муҳим вазифалари ва уни ривожлантиришнинг ташкилий-педагогик масалалари.

II. Кадрлар билан ишлаш.

2.1. Таълим-тарбия ишларини такомиллаштириш, унга раҳбарлик ва уни назорат қилиш масалалари.

2.2. МТМнинг оила, мактаб ва жамоатчилик билан ҳамкорликдаги иши.

2.3. МТМнинг ўқув-моддий базасини мустаҳкамлаш.

Қуйида ушбу бўлимларнинг тахминий мазмуни ёритилади.

МТМнинг муҳим вазифалари ва уни ривожлантиришнинг ташкилий-педагогик масалалари қуйидагилардир:

- мактабгача ёшдаги болаларнинг МТМ ва оиладаги меҳнат тарбиясининг йўлга қўйилишини яхшилаш, уларда меҳнатсеварлик ва меҳнат аҳлларига ҳурматни тарбиялаш;

- жамоанинг болаларни тарбиялашда оилага ёрдамини кучайтириш ва болалар тарбияси учун унинг маъсулиятини ошириш бўйича иши, оила ва МТМ келишилган ҳолдаги ҳаракатларини таъминлаш, педагогик умумий таълим системасини ишлаб чиқиш;

- тарбиячиларнинг доимий мустақил ўқишлари ва касб маҳоратларини ўстириш учун зарурий шароитларни яратиш ва уларнинг сиёсий онг – билим доираларини кенгайтириш.

II. Кадрлар билан ишлашда қуйидагиларга аҳамият қаратиш зарур:

- илғор тажриба мактаблари, семинар, тўғарак, конференциялар ишларида қатнаштириш, малака ошириш курсларида ўқитиш орқали тарбиячиларнинг дунёқарашларини ривожлантириш ҳамда касб маҳоратини такомиллаштириш;

- тарбиячиларнинг меҳнат ва турмуш шароитларини яхшилаш, уларнинг ишларини маънавий ва моддий рағбатлантиришни такомиллаштириш;

- илғор педагогик тажрибани ўрганиш, умумлаштириш ва жорий этиш.

III. Таълим-тарбиявий ишларни такомиллаштириш, унга раҳбарлик ва уни назорат қилиш муаммоларини қуйидагилар ташкил этади:

- мактабгача ёшдаги болаларни ўқитиш ва тарбиялашда МТМ ва мактаб иши мазмуни, шакл ва методларидаги изчилликни таъминлаш;

- МТМнинг таълим, тарбия ишига мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний, ахлоқий, меҳнат, ақлий, эстетик тарбиялаш бирлигини таъминловчи комплекс ёндашувни амалга ошириш;

- мактабгача ёшдаги болаларни ўқитиш ва тарбиялаш шакл, метод ва воситаларини такомиллаштириш;

- машғулотларда ўқув материални тушунтиришнинг юксак гоявийлиги, илмийлиги, тушунарлилиги, кўргазмалилиги, аниқлиги, равшанлиги ва жонлилигини таъминлаш;

- мактабгача ёшдаги болаларни ахлоқий тарбиялаш ишини такомиллаштириш;

- мактабгача ёшдаги болаларни бадий-эстетик жиҳатдан тарбиялашни яхшилаш: уларда гўзалликни ҳис қилишни, табиат ва жамиятдаги гўзалликни тушуниш ва қадрлаш кўникмасини, эстетик дид ва бадий ижод моҳоратдарини тарбиялаш.

IV. МТМнинг оила, мактаб ва жамоатчилик билан ҳамкорликдаги иши негизида қуйидагиларга аҳамият қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- педагогик умумий таълимни таъминлаш (ота-оналар мактаблари, лекторийлар, конференциялар, тўғараклар ва шу кабилар);

- мактаблар, жамоатчилик ташкилотларининг МТМ фаолияти устидан оталикни таъминлаш.

V. Мактабгача таълим муассасанинг ўқув-моддий базасини мустаҳкамлаш: жиҳозлар ўйин, ўқув, спорт, хўжалик) ни олиш ва ремонт қилиш; ўйин, меҳнат, ўқув фаолияти учун қўлланма, атрибутларни тайёрлаш борасида қуйидаги вазифалар ҳал этилади:

- методика кабинетини ижтимоий-сиёсий, методик, бадий адабиёти билан тўлдириш;

- МТМ биноси ва ҳудудини ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш.

Йиллик режалаштиришда қуйидаги *шартлар* инobatга олинаши зарур: йиллик режа аниқ, реал, МТМнинг бутун ҳаётини қамраб оладиган, барча таълим-тарбиявий ишларининг узвийлиги ва изчиллигини назарда тутадиган, педагоглар жамоасининг ўтган йилдаги фаолияти натижаларини ҳисобга оладиган бўлиши керак.

Режанинг мазмуни, асосий бўлимлари, уни тузиш методикаси ҳақида методик адабиёт ва раҳбарий хатларда тавсиялар берилган. Улар МТМнинг ташаббусини қандайдир андоза доирасида бўғиб қўймайди. Барча учун шарт бўлган илмий асосланган талаблар билан бирга ижодий вариантлаш учун ҳам ўрин қолдирилган. Йиллик режани тузишда касаба уюшмаси, врач, ҳамшира, тарбиячиларнинг қатнашишлари муҳимдир. Шундагина МТМнинг барча ходимлари жамоа, ижодий фаолият олиб бориш имкониятига эга бўлади.

Мазкур режалаштириш бутун ўқув йилини қамраб олади. Йиллик режалаштириш ўқув йили давомида амалга оширилади ва таълим

жараёнини ташкил этилишига қараб бир неча босқичларни ўз ичига олади.

Йиллик иш режаси ўқув йилининг бошланишидан олдин август ойи педагогик кенгашида муҳокама қилинади ва тасдиқланади. Йиллик режа ўқув йилининг бошланишига район (шаҳар) метод кабинетининг мактабгача тарбия методисти томонидан тасдиқланган бўлиши керак.

МТМнинг ўқув йили учун йиллик иш режасини истикбол режа ҳукумат томонидан барча соҳалар бўйича қабул қилинган қонун ҳужжатлари, Халқ таълими бўйича меъёрий ҳужжатлар, “Болажон” дастури, давлат талаблари, “Мактабгача таълим Концепцияси”, шунингдек, МТМнинг ўтган йилдаги фаолиятининг таҳлили асосида ишлаб чиқилади.

Йиллик режа аниқ, МТМнинг бутун ҳаётини камраб оладиган, барча таълим-тарбиявий ишларининг узвийлиги ва изчиллигини назарда тутадиган, педагоглар жамоасининг ўтган йилдаги фаолияти натижаларини ҳисобга оладиган бўлиши керак.

Режанинг мазмуни, асосий бўлимлари, уни тузилиши ва методикаси ҳақида методик адабиёт ва йўл-йўриқ ҳужжатларида тавсиялар берилган. Барча учун шарт бўлган илмий асосланган талаблар билан бирга ижодий вариантлаш учун ҳам ўрин қолдирилган. Йиллик режани тузишда касаба қўмита ташкилоти ва врач, ҳамшира, тарбиячиларнинг қатнашишлари муҳимдир. Шундагина у МТМ ходимлари жамоа, ижодий фикрининг натижаси бўлади.

Йиллик режалаштиришнинг тахминий тузилиши

Кириш қисми.

I. Мактабгача таълим муассаса ишининг асосий вазифалари.

II. Ташкилий-педагогик фаолият.

III. Кадрлар билан ишлаш.

IV. Таълим-тарбия жараёнига раҳбарлик, уни назорат қилиш.

V. Ота-оналар билан ишлаш.

VI. Маъмурий-хўжалик фаолият.

МТМда йиллик режани тузиш учун муассасанинг истикбол режаси асос бўлади.

Якуний режалаштириш чораклар учун тузилади, у бир йиллик режанинг аниқлашган кўриниши ҳисобланади. Шу тарзда режалаштиришнинг бундай аниқлашган кўринишлари тарбиячилар,

тарбияланувчилар ва ота-оналар қўмитасининг фаолиятини бошқаришга ёрдам беради. Бу режалар тарбиячиларнинг иш режалари билан алоқадорликда аниқлаштирилиб борилади. Умуман олганда, бошқариш фаолиятида режалаштириш вазифасининг тўла амалга оширилиши таълим муассасаси фаолияти самарадорлигини оширади.

МТМ тарбиячиларининг иш ҳужжатлари

МТМ таълим-тарбиявий фаолиятини режалаштириш тарбиячидан тегишли тайёргарликни талаб этувчи мураккаб жараёндир. Зеро, бу жараёнда

тарбиячи болаларнинг психологик-физиологик ривожланиш даражасини, мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талабларини, у асосида яратилган таълим-тарбия дастурини яхши билиши керак. Режа тарбиячига дастур талабларини ўқув йил бўйича бир текисда тақсимлашга ёрдам беради; тарбияланувчиларга таълим-тарбия бериш ҳамда тарбиялаш методларини олдиндан ўйлаб олиш, мақсадни аниқрок қўриш имконини беради. Режа бўлса, тарбиячи бутун нима иш қилиши ва қандай қилишини, қайси қўлланмалардан фойдаланишни билади.

Тарбиячи-методист таълим-тарбия ишини режалаштириш ва ташкил этишда муайян ҳужжатлар асосида иш кўради. Улар:

1. Таълим-тарбиявий ишлар режаси. Режа тарбиячи томонидан тузилади. Режа ой бошланишидан беш кун аввал методистга тасдиқлаш учун берилади, ойлик иш режа дафтарида, аввало, ҳафталик машғулотлар жадвали, бир ойлик режанинг тақсимоти берилади. Ҳар ўн беш кунга мўлжалланган бадантарбия машқлари, ота-оналар билан ишлаш режаси ва кундалик фаолиятнинг юритилиши очиб берилади. Кундалик фаолиятда эрталабки соат, машғулот, сайр, куннинг иккинчи ярмида белгиланган вазифалар тўлиқ ёритилади.

2. Давомат дафтари. Давомат дафтари тикилган, саҳифаланган, муҳрланган, раҳбар томонидан имзоланган бўлиши керак. Кундалик давомат тарбиячи томонидан болаларнинг сони ёзилганидан сўнг тасдикланади, имзоланади. Давомат ҳар ойда ёпилади.

3. Филътр дафтари. Филътр дафтари тикилган, саҳифаланган, муҳрланган, имзоланган бўлиши керак. У қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлади: боланинг исми ва фамилияси; ҳарорати, териси; оғиз бўшлиғи; педикулёз, ота-оналар билан суҳбат ҳамда

илова.

4. Патронаж дафтари. Патронаж дафтари тикилган, саҳифаланган, муҳрланган, имзоланган бўлиши керак. Унда боланинг охириги марта МТМга келган куни, ўтказилган патронаж, болага қўйилган ташхис кабилар ўз ақсини топиши лозим.

5. Ота-оналар ҳақида маълумот дафтари. Маълумотлар тўлиқ бўлиши зарур. Унда ота-оналарнинг шахси, ижтимоий ҳолати, маълумоти, иш ўринлари, уй манзиллари ҳамда алоқа учун мобил ва уй телефонларининг рақамлари аниқ қайд этилиши зарур.

6. Ўз устида ишлаш дафтари. Ушбу дафтарда тарбиячи-методистларнинг ўз-ўзини касбий ривожлантириш режаси, ютуқларни бойитиш ва йўл қўйилган хато, камчиликларни бартараф этиш бўйича пухта ўйланган вазифалар кўрсатилиши лозим. Методист-тарбиячи вақти-вақти билан ўз-ўзини ривожлантиришнинг динамик ўзгаришини қайд этиб бориши керак.

7. Методик уюшма йиғилишларида иштирок этганликни қайд этиш дафтари. Маълумки, методик уюшма йиғилишларида соҳани ривожлантириш, истиқбол режаларни ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишга доир масалалар изчил таҳлил этиб борилади. Уюшма йиғилишларида иштирок этиш тарбиячи-методистларнинг касбий жиҳатдан ўсишларини таъминлайди. Зеро, улар йиғилишлар жараёнида соҳанинг ютуқ ва муаммоларидан, соҳада тўпланган илғор иш тажрибаларидан хабардор бўлиб бориш имкониятига эга бўлади.

8. Болалар билан якка ишлаш дафтари. Ҳар бир тарбиячи-методист ўз гуруҳидаги болалар билан индивидуал ишлаш имкониятига эга бўлиши зарур. Ушбу дафтарда ҳар бир тарбияланувчининг психологик, физиологик ва жисмоний имкониятларидан келиб чиққан ҳолда унга индивидуал ёндашиш учун танланган ва кутилган натижани таъминлай оладиган педагогик фаолият шакл ва методлари кўрсатилиши керак.

9. “Мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари”. Давлат талаблари МТМда фаолият кўрсатувчи ҳар бир мутахассиснинг иш столида туриши зарур. Бинобарин, мутахассис сифатида ўзи эгаллаб турган лавозимга қўйиладиган талаблардан беҳабар бўлиши мумкин эмас. Қолаверса, давлат талаблари тарбиячи-методистнинг ўз устида ишлаш учун йўлланма ҳисобланади.

10. Таҳлил дафтари. Ушбу дафтар тарбиячи-методистлар томонидан ташкил этилаётган машғулотларни ўзаро кузатиш, таҳлил

натижаларини қайд этишга хизмат килади.

11. Ота-оналар билан ўтказиладиган мажлиси қарори дафтари. Тарбиячи-методист ота-оналар билан мажлисларни имкон қадар иш режасига мувофиқ амалга оширади. Фавкулотда вазиятлардагина ота-оналар билан қўшимча мажлис ташкил этилиши мумкин. Ҳар қандай ҳолатда ҳам мажлисда кўриб чиқилган масалалар бўйича чиқарилган қарор расмийлаштириб борилиши зарур. Қарорларнинг изчил расмийлаштириб борилиши тарбиячи-методист ҳамда ота-оналар ўртасида муайян низолар келиб чиқишининг олдини олиш ёки келиб чиққан низоларни мавжуд ахлоқий, ҳуқуқий мезонлар асосида ҳал қилиш имкониятини яратади.

Ҳар қандай тажрибали тарбиячи ҳам илк бор МТМга ёш тарбиячи сифатида ишга келган ва секин-аста касбий малакаларни эгаллаб юқори даражага кўтарилади. МТМ ёш тарбиячининг дастлабки иш кунлари энг оғир кунлар ҳисобланади. Болаларда уларнинг янги тарбиячилари қандай илк таассурот уйғотиши ҳам катта аҳамиятга эгадир. Агарда, у иккиланса, қатъиятсизлик кўрсатса, болалар олдида муваффақиятсизликка дуч келишидан чўчиса, улар буни тезда англаб олади ва уларни бошқариш осон бўлмайди. Бундай тарбиячи ҳақида “Гуруҳни эплолмайди” дейишади. Ёш мутахассис ўз муваффақиятсизликларидан чуқур ташвишга тушади, ҳатто ўзининг касбга яроклилигига гумонсирайди.

Ёш тарбиячиларга методик ёрдамни қандай уюштириш керак? Энг аввало, уни тажрибали, билимдон, болалар ва ўз иштини севадиган тарбиячи ишлайдиган гуруҳга йўллаш керак. Энг яхши ёрдам тарбиячига болалар билан қандай ишлаш кераклигини кўрсатишдир. Ҳеч қандай маслаҳат, гапириб бериш, тушунтиришлар кўрсатишдек ёрдам беролмайди.

Тасаввур қилинг, ёш тарбиячи болаларнинг мустақил фаолиятларини уюштира билмаяпти. Болалар нима билан шуғулланишини билмайди, тарбиячи эса гуруҳда интизомни, тартибни ўрнатолмайди.

Тарбиячи-методист ёки болалар боғчасининг мудирини болаларнинг бундай хатти-ҳаракатлари сабабини аниқлайди: агарда болалар бекорчиликдан тўполон қилаётган бўлса, бу вазиятда дарҳол уларга маъқул келадиган машғулотларни топиш керак бўлади. Бундай вазиятларда катта тарбиячи тарбиячига

болаларнинг хилма-хил фаолиятларига мос келувчи шароитларни қандай ташкил қилишни, уларни ўйинлар, машғулотларга жалб қилишни кўрсатади. Усталик билан, уларнинг фикрларини бузмай, болаларга индивидуал ёндашувни амалга оширишга ёрдам беради, қийналаётган ва ишни ярим йўлда ташлаб кетмоқчи бўлганларга маслаҳатлар беради, тушунтиради, кўмаклашади, болаларга ўз фаолиятларини ҳамма нарсани олдиндан тайёрлаб қўйиб уюштиришни ўргатади; ўйин учун шерик топишда ёрдамдашади. Бундай кўртазмали мисол тарбиячига болаларнинг фаолиятларини тўғри уюштиришда ёрдам беради.

Ҳар бир ёш тарбиячи *маслаҳатлар* олиб туриши учун унга мураббий - тажрибалироқ ва обрўлироқ тарбиячини бириктириш лозим.

Ёш мутахассиснинг касб маҳоратини эгаллаб олиши осонлик билан бўлмайди. Бунинг учун ёш тарбиячини ишнинг илғор методлари ва усулларини эгаллашга, ўз билимларини доимо тўлдириб боришга, эришилганлар билан чекланмай, тарбия сирларини эгаллаш иштиёқини сингдиришга йўллаш катта тарбиячининг вазифаси ҳисобланади.

МТМда таълим-тарбия ишларини режалаштириш

МТМ ишини яхлит ва ҳар бир ёш гуруҳида режалаштиришда эътибор қаратилиши зарур бўлган масалалар “Болажон” дастурида очиб берилган. Режалаштиришда вазифалар янада аниқлаштирилади, уларни амалга ошириш вақти, изчиллиги белгиланади.

Таълимий фаолиятнинг мазмуни, методи ва усуллари, турлари, болалар хулқ-атворини тарбиялаш моҳияти, методи ва усуллари, уларда маданий-гигиеник малакаларни шакллантириш, болалар меҳнати ва ўйинларига раҳбарлик усуллари, болаларнинг бўш вақт ва кўнгил очишларини ташкил этиш, шунингдек ота-оналар билан ишлаш турлари ва табиати режалаштирилиши лозим.

МТМда таълимий ишни ташкил этишнинг асосий шакли *машғулот*дир. Бунда ўқитиш таълимий иш масалалари, воқеликнинг турли соҳалари ҳақидаги билимларни, ақлий ва амалий малакалар ва кўникмаларни, ўқув фаолияти, болалар нутқини ўстиришнинг оддий асослари ва шу кабиларни ҳал этишнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Бу мазмун дастурнинг теварак-атроф билан таништириш ва нутқни ўстириш, оддий математик тасаввурларни ривожлантириш, расм солиш, лой ва пластилиндан нарсалар ясаш, аппликация, қуриш-ясаш, мусиқа таълими, жисмоний тарбия сингари асосий бўлимларида берилган. Тегishли йўналиш методикаларида ишлаб чиқилган машғулотлар тизими МТМси ва ёш гуруҳидаги муайян иш шароитларини, болаларнинг илгарилаш даража ва суръатларини, уларни у ёки бу мазмунни эгаллашларини ҳисобга олиб режалаштиришда фойдаланилади. М: болаларни табиат билан таништиришга доир машғулотлар тизими қишлоқ ёки шаҳарда, турли минтакалар водий (Фарғона водийси, Тошкент вилояти), воҳа (Жиззах, Сирдарё, Бухоро, Самарқанд, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари), ғарбий воҳа (Хоразм, Нукус)да жойлашган МТМда турлича бўлади.

“Болажон” дастурининг ҳар бир бўлими бўйича машғулотларни режалаштиришда билимларни эгаллашнинг турли босқичлари инобатга олинади. Режада билимлар мазмунининг такрорланиши, аста-секин мураккаблаштириб борилиши назарда тутилади. Ихтиёрий бўлим бўйича машғулотларни режалаштиришда белгиланган йўналиш асосида ёндош масалалар ҳам ўрганилиши зарур. Машғулотларни бу тарзда яхлитлаш уларнинг ривожлантирувчи хусусиятини оширади.

Бирок, режалаштиришда таълимий фаолиятни қисман бирлаштириш тизимнинг яхлитлаш тусини олмаслиги керак. МТМ амалиётида муҳим ўрин тутган мавзувий режалаштириш, “ташқилий вазиятлар”га таянган ҳолда режалаштириш билимларни тизимлаштириш, болаларни ақлий ривожлантиришни талаб қила оладиган даражасида таъминланиши зарур.

Болаларни атроф-муҳит, табиат билан таништиришга қаратилган машғулотларини нутқ ўстириш машғулотлари билан, шунингдек, тасвирий фаолият машғулотлари билан алоқадорлигини таъминлаш, айниқса, муҳим.

МТМда куннинг турли вақтлари (эрталаб, сайр)да болалар тарбиячи раҳбарлигида табиат ва ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ турли ҳоисаларини кузатишни ташкил этади.

Бу кузатишлар ҳам режалаштирилади. Улар бутун гуруҳ болалари билан ялписига, болаларнинг, кичик гуруҳлари билан ва якка тартибда ўтказилади.

Тарбиячи машғулотлардан ташқари дастурнинг у ёки бу бўлимларига доир айрим болалар билан индивидуал ёки кичик гуруҳлари билан олиб борадиган таълимий фаолиятни режалаштиради ва ташкил қилади. У бу мақсадда дидактик ўйинлар, дидактик материалли (м: нутқнинг товуш маданияти, математик тасаввурларини ривожлантириш ва б.га оид) машқлардан фойдаланади.

Юқорида айтиб ўтилганидек, МТМда тарбияланувчиларнинг маънавий фазилатларини тарбиялаш машғулотлар, ўйинлар, меҳнат жараёнидаларда ҳал қилинади. Шу сабабли маънавий-маърифий ишларнинг мустақил бўлими сифатида режалаштирилмайди. Бу ишнинг вазифа, мазмун ва методлари болаларнинг асосий фаолият турларига раҳбарликни режалаштиришда очиб берилади. Аммо хулқ-атвор малакаларини шакллантириш (м: атрофдаги кишиларга мулоим ва ғамхўр муносабат, нарсаларга тартибли ва тежамкорлик муносабати, маданий-гигиеник малакалар, ўйин, китоб бур-чакларида тозалик ва тартибни сақлаш малакалари, ўзига-ўзи хизмат кўрсатиш малакалари ва ш.к.) болаларнинг маълум ҳаракат усуллари эгаллаб олишларини назарда тутати.

Малакаларни тарбиялаш *бевосита таъсир усуллари*: ҳаракат усуллари кўрсатиш, машқ, яъни ўргатиш, одатлантириш орқали амалга оширилади. Шу сабабли маданий-гигиеник малака ва маданий хулқ-атвор малакаларини режалаштириш лозим. Малакалар ҳажми, уларни шакллантириш изчиллиги шунингдек, тарбиячи фойдаланадиган ўргатиш усуллари режалаштирилади.

Эрталабки соатда қилинадиган педагогик фаолиятнинг *асосий вазифаси* болаларда тетик, қувноқ кайфият уйғотишдир. Бунда бола фаолияти эркин бўлади, боланинг истаги ва қизиқишига таянилади, фаолиятларнинг шакли ва мазмуни қизиқарли бўлиши таъминланади.

Тарбиячи ҳар куни эрталабки соатда болаларнинг бирламчи тиббий кўрик асосида қабул қилади, ота-оналар билан суҳбат олиб боради, бадантарбия машқларини ўтказати. Лекин бу вазифалар кундалик фаолиятда акс эттирилмайди.

Кундалик фаолият баёнида эрталабки соатда тарбиячи болалар билан белгиланган мавзу юзасидан қисқа суҳбат уюштириши кўрсатилади, асосий ўринни болаларнинг ўйин фаолияти учун ажратилади. Ижодий ўйинларни, тинч ўйинларни (қуриш-ясаш, расмни китобларни томоша қилиш) ташкил этиш

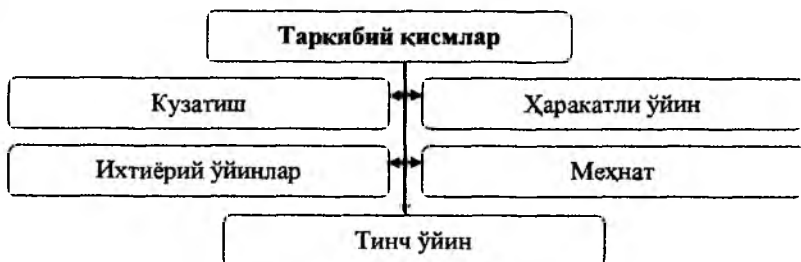
режалаштирилади.

Режада болаларнинг меҳнат фаолияти кенг ёритилади. Меҳнат тарбиясининг муваффақиятли ташкил этиш учун белгиланган тўртта асосий вазифа беш кунга бўлиниб ёзилади. Навбатчилик ҳар бир кун учун алоҳида режалаштирилмайди. Навбатчиликка янгилик киритилса, наватчилик вазифаси мураккаблаштирилса, шароитлар ўзгарсагина наватчиликнинг мазмуни ўзгартирилиши мумкин.

Болаларнинг мустақил фаолияти режалаштирилмайди. Зеро, у боланинг кизиқиши ва кайфиятига боғлиқ. Ҳар бир бола эркин ҳолда ўзи истаган фаоллик марказини танлаши ва у ерда ишлаши мумкин. Тарбиячи болаларни кузатиши ва зарур ҳолда унга ёрдам кўрсатиши лозим.

Машғулотни ташкил этишда мақсад, вазифалар кўрсатилади, болалар эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг ҳажми аниқ белгиланади. Машғулотнинг боришини тўлиқ ёзилмай, манбанинг муаллифи, ишланманинг бетини кўрсатиб ўтиш кифоя. Сўнгра зарурий жиҳоз ва кўргазмаларни кўрсатади. Машғулот ишланмаси ёзилган методик қўлланма йўқ бўлса, тарбиячи машғулот ишланмасини ёзиши лозим.

Тарбиячининг сайрдаги асосий вазифаси болалар учун фаол, мазмунли, хилма-хил ва кизиқарли фаолиятни ташкил этишдир. Сайр қуйидаги *таркибий қисмлар*ни ўз ичига олади (47-расм):

47-расм. Сайрнинг асосий таркибий қисмлари

Куннинг иккинчи ярмида болалар билан якка ишлаш, хилма-хил ўйин фаолияти (таълимий, стол устида, воқеабанд, ихтиёрий, сахналаштирилган) эгаллайди. Кўнгилочар соатлар (ҳар ойда 1-2 марта) режалаштирилади. Тарбиячи кечки сайрда ихтиёрий кузатиш, ихтиёрий ўйин ва ота-оналар билан ишлашни режалаштиради.

Шундай килиб, режалаштириш мураккаб аналитик жараён саналади. Бинобарин, у ўзига хос ишлаб чиқиш босқичларига эга. МТМда педагогик жараёни режалаштириш тахлилий, мақсадли, мазмунли, меъёрий ва назорат босқичларда амалга оширилади. Ҳар бир босқични пухта ўйланган ҳолда режалаштирилиши бошқарувда юқори самарадорликка эришишни кафолатлайди. Пухта асосланган режанинг ишлаб чиқилиши бошқаришнинг муваффақиятили ташкил этилишининг муҳим шартдир. МТМ фаолиятини режалаштиришнинг мақсади яқин ва узоқ муддатли вазифаларини, бир томондан, таъмурият ва педагогик жамоа, иккинчи томондан, тарбияланувчилар жамоаси ҳаракати бирлигига эришиш орқали аниқлаб олишдан иборат. Таълим муассасасини бошқаришда мудира замонавий менежмент шартларини инобатга ола билиши зарур.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Режалаштириш нима?
2. МТМда педагогик жараёни режалаштиришнинг ўзига хосликлари нимадан иборат?
3. Педагогик жараёни режалаштириш қандай тамойилларга амал қилади?
4. Режанинг қандай турлари мавжуд?
5. МТМ тарбиячисининг йиллик, ойлик ва кундалик иш режалари қандай тузилишга эга?
6. МТМ тарбиячиларининг иш юритиш ҳужжатларига нималар киради?
7. МТМда эрталабки ва куннинг иккинчи ярмида қандай ишлар амалга оширилади?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. ... – МТМни самарали бошқариш, фаолиятнинг барча бўғинларида режали, мунтазам, оқилона ва самарали ишлашни таъминловчи фаолият жараёни.
 - a) башоратлаш;
 - b) режалаштириш;
 - c) таҳлил қилиш;
 - d) назорат қилиш.

2. МТМда педагогик жараёни режалаштириш куйдаги боскичларда амалга оширилади:

- a) икки боскичда;
- b) уч боскичда;
- c) тўрт боскичда;
- d) беш боскичда.

3. Бирор ишни тартиби билан ва ўз вақтида бажариш учун олдиндан белгилаб олинган аниқ ва тахминий мўлжал – бу ...

- a) ҳарита;
- b) схема;
- c) лойиҳа;
- d) режа.

4. Фаолиятнинг маълум бир режа асосида ташкил этилиши, тартибли бажарилиши учун МТМ ходимларига бериладиган аниқ топшириқлар қандай топшириқлар саналади?

- a) мақсадли топшириқлар;
- b) режали топшириқлар;
- c) индивидуал топшириқлар;
- d) жамоавий топшириқлар.

5. МТМ фаолиятини режалаштиришнинг ... яқин ва узоқ муддатли вазифаларини, бир томондан, маъмурият ва педагогик жамоа, иккинчи томондан, тарбияланувчилар жамоаси ҳаракати бирлигига эришиш орқали аниқлаб олишдан иборат.

- a) вазифалари;
- b) мақсади;
- c) ғоялари;
- d) тамойиллари.

6. Илмийлик, истиқболлилик, педагогик жамоанинг ўзига хосликлари, объективлик, аниқлик, мажмуавийлик, жамоавийлик. Улар МТМни режалаштиришнинг

- a) вазифалари;
- b) мақсади;
- c) ғоялари;
- d) тамойиллари.

7. МТМ фаолиятини бошқаришни режалаштириш қандай шаклларда амалга оширилади?

- a) истиқболли, ҳафталик, йиллик;
- b) ҳафталик, ойлик, йиллик;
- c) истиқболли, йиллик, якуний;
- d) ойлик, йиллик, якуний.

Режа:

1. “Оила” тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Оиланинг болани мактабга тайёрлашда ўрни.
3. МТМнинг оила билан ишлаш шакллари.
4. Ота-оналар билан олиб бориладиган ишларнинг мазмун.

Таянч тушунчалар: оила, МТМ, ҳамкорлик, оила ва МТМ ҳамкорлиги, ота-оналар билан ишлаш, ота-оналар билан ишлаш шакллари.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010.
2. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000.
3. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999.
4. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
5. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Мактабгача таълим концепцияси”. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2011.

“Оила” тушунчаси ва унинг моҳияти

Оила – никоҳга ёки аъзоларининг ижтимоий турмуш тарзи, ўзаро ахлоқий жавобгарлиги ва ўзаро ёрдамига асосланган қон-қариндошларнинг кичик гуруҳи⁵⁵.

Инсонпарвар демократик ҳукукий давлатда мавжуд бўлган оилага қуйидагича таъриф мавжуд: “Оила жамиятнинг табиий ва асосий бўғини бўлиб, юридик маънода никоҳ, қариндошлик, фарзандликка олиш ёки бошқа шаклларда болаларни доимий тарбияга олишдан келиб чиқадиган тегишли ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғланган шахслар доирасидан иборат бўлган миллий мустақиллик мафкурасига, умуминсоний қадриятлар ва шарқона анъаналарга асосланган оилавий муносабатларни ривожлантириб, уни мустаҳкамлашга қаратилган фуқаролар иттифоқидан иборатдир”⁵⁶.

Оила жамиятнинг асосий бўғини, у никоҳ ва қон-қариндошликка

⁵⁵ Педагогический энциклопедический словарь – М., 2002. – С 257.

⁵⁶ Каримова О. Оила ҳуқуқи асослари – Т.: “Ўқитувчи”, 2003.

асосланиши ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга, шунингдек, жамият ва давлат оилани, оталик, оналик ва болаликни ҳимоя қилади ва оилавий муносабатларга умуминсоний ва миллий қадриятлар жорий этилишини таъминлайди⁵⁷.

Психолог олимлар оилани кичик бир ижтимоий гуруҳ сифатида таърифлайди. Оилани ташкил этувчи ушбу гуруҳ никоҳ орқали ҳамда яқин уруғчилик ришталари билан бир-бирига боғланган бўлиб, улар ўртасидаги муносабатларга хос бўлган муҳим жиҳатлар – ўзаро меҳр-муҳаббат, ғамхўрлик, масъулиятлилик ва албатта, ҳаёт, турмуш тарзидаги умумийликдир⁵⁸.

Социология оилага яхлит ижтимоий организмнинг қисми, жамият бўғини, ижтимоий тарбия жамоаси сифатида қарайди. Ижтимоий-иқтисодий соҳада содир бўлаётган ўзгаришлар албатта, оилада ўз аксини топади. Бироқ бошқа – ишлаб чиқариш, касбий, сиёсий ижтимоий бирлашмалардан фарқли равишда оила тўғридан-тўғри қайта қуришга учрамайди. Оиланинг ахлоқий, психологик жиҳатдан янгилиниши узоқ, мураккаб, карама-қаршиликларга боғлиқ жараёндир.

Иқтисодий соҳадагига қараганда, янги муносабат, янги ахлоқ меъёрлари оилада секин суръатларда амалга ошади. Оилавий ўзгаришларнинг амалга ошишида биологик, психологик, демографик омиллар ҳам иштирок этади.

Олимларнинг фикрича, одамлар ҳаётининг бирдан-бир тўғри йўли оилавий ҳаётдир. Бинобарин, оила инсон учун меҳнат қobiliятини тиклаш ва дам олиш жойи. Шунингдек, оила муҳим тарбия ўчоғи ҳамдир. Оилада болалар тарбиясида ота-боболар, момолардан қолган, минг йиллар мобайнида ҳаёт синовларидан ўтган яхши удум, одатлар мавжуд. М.Иномова оиланинг қуйидаги *жиҳатларини* алоҳида ажратиб кўрсатган:

биринчидан, оила ўзига хос ва такрорланмас таъсирга эга;

иккинчидан, оила бола учун ўзига хос “кўзгу” бўлиб, ота-онанинг шахсий намунаси, ибрати бола тарбиясида муҳим аҳамият касб этади;

учинчидан, оила ўзига хос ҳиссиётлар олаmidан иборат бўлиб, унда ижобий ва баъзан салбий ҳис-туйғулар жамулжам бўлади;

⁵⁷ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: «Ўзбекистон», 2009. – Б.12-13.

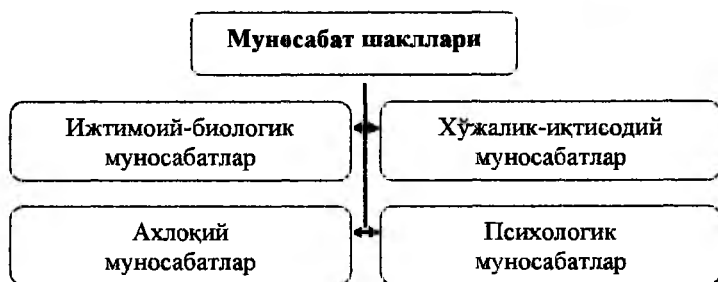
⁵⁸ Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси – Т., 2006. – Б.10.

тўртинчидан, оила шароитида болаларда ўзгаларга нисбатан ҳамдардлик туйғулари ҳам тарбияланади;

бешинчидан, оиладаги маиший турмушда боланинг иштирок этиши ҳам ахлокий тарбиянинг муҳим омили саналади;

олтинчидан, оила — эр-хотинлик, ота-оналик вазифаларини ақс эттиради. Ота-онанинг бир-бирига бўлган муҳаббати болага таъсир кўрсатадиган асосий тарбиявий омиллардан бирига айланиши мумкин⁵⁹.

Оила ҳаёти мазмунидан келиб чиққан ҳолда кўп томонламали муносабатлар билан тавсифланади, Шунга кўра оилавий муносабатлар куйидаги шаклларга эга (48-расм):

48-расм. Оилавий муносабатларнинг шакллари

Оила ривожининг ҳар бир босқичи бир функция-сининг тугаши, бошқасининг пайдо бўлиши, унинг аъзоларининг ижтимоий фаолиятининг ўсиб бориш кўлами ва тавсифи билан боғлиқ. В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Исаевларнинг фикрича, оила жамият ва одамларга муносабати бўйича муҳим ижтимоий аҳамиятга эга функцияларни бажаради.

Оиланинг болани мактабга тайёрлашда ўрни

Болаларни мактабга тайёрлашда оила алоҳида аҳамият касб этадиган маскандир. Бола тарбиясида оиланинг барча аъзоларидан нафақат болаларга нисбатан тўғри муносабатни, балки уларнинг тақдири учун юксак маъсулият хиссини ҳам талаб килувчи қийин ва мураккаб ишдир.

Оила болани мактабга тайёрлашда тарбияни ҳар томонлама, жумладан маънавий, ахлокий, ақлий, эстетик, жисмоний ва меҳнат

⁵⁹ Иномова М. Оилада болаларнинг маънавий-ахлокий тарбияси — Т., 1999. — Б.20-21.

тарбияларини биргаликда олиб бориш яхши самара беради.

*Маънавий тарбия*ни болага ўтмишда Ватан равнақи, эл-юрт тинчлиги ва фаровонлиги йўлида курашган халқ қахрамонлари ҳақида гапириб бериш, давлатимизнинг рамзий белгилари билан таништириш, мустақиллик, Ватан ҳақидаги шеър ва қўшиқларни ёд олдириш, кадрият ва аъёнларимизни ўргатиш орқали сингдириш мумкин.

Оилавий тарбия жараёнида шахснинг бир қатор *ахлоқий* жиҳатлари шаклланади-ки, бошқа ҳеч қайси тарбия объекти оиладагидек юқори натижа бермайди. Уларга инсонпарварлик, меҳр-мурувват, раҳм-шафқат, ҳамдардлик, муомала маданияти, бурчи ва садоқат миннатдорчилик каби инсоний фазилатлар туради.

Келажак авлодга *эстетик тарбия* беришда ҳам оиланинг муҳим ўрни бор. Оила даврасида қўшиқлар куйланиши, бирор эртақ ёки асарни оила даврасида ўқиш, бирга спектакл ва кино кўриш ва таҳлил қилиш, кийиниш маданиятини шакллантириш, уйда гуллар парвариш қилиш, расм солиш ва ҳақозолар болани эстетик тарбиясини шакллантиришдаги жиҳатлардир.

Ота-оналар вояга етатган фарзандларининг *жисмоний баркамоллигига* ўта маъсулият билан қарашлари лозим. Масалан: эрталабки бадан тарбия машқларини болалар билан биргаликда бажариш, тўғри ва витаминлаштирилган овқат бериш, дам олишни, уйқуни тўғри ташкил этиш вақтида шифокор назоратидан ўтказишлари зарур.

Бола ҳаётида *меҳнат тарбияси* муҳим саналади. Болаларни меҳнатга муҳаббат руҳида тарбиялаш, уларда меҳнат қилиш одобини шакллантириш ва кўникмалар ҳосил қилишда, уларнинг қизиқишлари ҳисобга олингандагина эришилади. Ота-оналар болани мактабга тайёрлашда унда меҳнат кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга, меҳнатга эҳтиёжни тарбиялашга, бошқаларнинг меҳнатини қадрлашга, меҳнат натижаларини эҳтиёт қилишга ўргатишга жиддий эътибор беришлари лозим. Меҳнат болаларда уюшқоқлик, диққат, саранжом-саришталикни тарбиялаш, шунингдек, мақсадга эришишда сабот ва матонат каби ирода хусусиятларини ривожлантириш воситасидир.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни оилада тарбиялашни, ота-оналар билан ҳамкорликни бундан кейин янада такомиллаштириш йўлларини излаб топиш оилавий тарбиянинг ижтимоий тарбия билан алоқасини мустаҳкамлаш мактабгача тарбия муассасалари ходимлари

педагогик омиллар, бу соҳада илмий иш олиб боровчи тадқиқотчилар ва тарбиячи-методистларнинг муҳим вазифасидир.

Болаларни тарбиялаш давлат аҳамиятидаги вазифадир. Унинг тўғри ҳал қилиниши тарбия ишининг қуйилишига мажмуавий ёндашувга таълим муассасалари, оила ва жамиятчиликнинг тўлиқ ўзаро таъсири ва ҳаракатларнинг бирлигига боғлиқ.

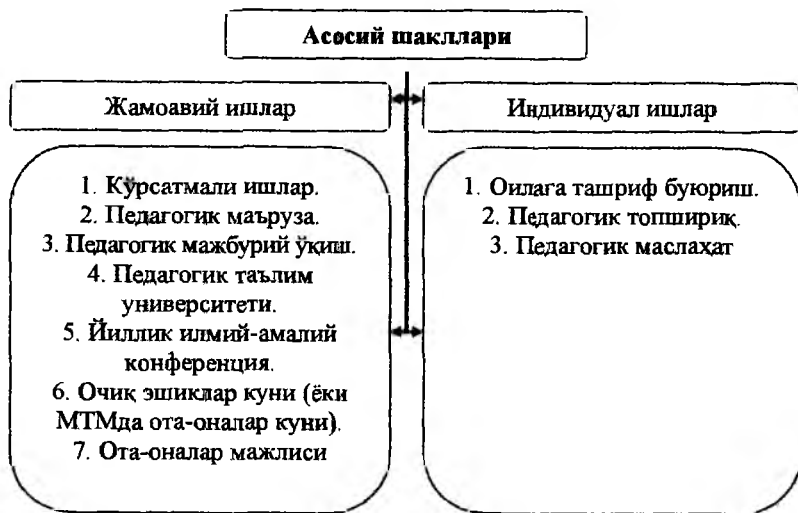
Болалар мактаб таълимига тайёргарлигига таъсир этувчи омиллар ҳақида гапирар эканмиз, мактабгача тарбия ёшидаги болаларни оилада тарбиянинг ота-оналар билан ҳамкорликда, бундан кейин янада такомиллаштириш йўлларини излаб топилса мақсадга мувофиқ булар эди. Оилавий тарбиянинг ижтимоий тарбия билан алоқасини мустаҳкамлашда МТМ ходимлари, педагог олимлар, бу соҳада илмий иш олиб боровчи тадқиқотчи ва методистларнинг ўрни жуда катта.

МТМнинг оила билан ишлаш шакллари

“Ўзбекистон Республикасида мактабгача таълим тўғрисида”ги Низомга мувофиқ бола мактабгача таълимни уйда ота-оналарнинг мустақил таълим бериши орқали ёки доимий фаолият кўрсатадиган мактабгача тарбия муассасаларида, шунингдек, МТМга жалб қилинган болалар учун болалар боғчасида, мактабларда, маҳаллаларда ташкил этилган махсус гуруҳлар ёки марказларда олади.

Бола куннинг асосий қисмини МТМда ўтказса ҳам, инсон қомолоти учун энг муҳим бўлган омиллардан бири тарбиянинг тамал тоши оилада қўйилади. Шу сабабли ҳам мактабгача педагогиканинг асосий мақсади бўлган болаларни мактаб таълимига ҳар томонлама тайёрлашда МТМ билан оила ҳамкорлиги муҳим аҳамият касб этади. МТМнинг оила билан ишлаш тизимида аниқ мақсад, мазмун булиши керак. Мактабгача таълим муассасанинг ота-оналар билан ишлашида кенг аҳоли оммаси орасида педагогик ташвиқот ишларини ташкил қилиш туфайли болаларни тарбиялашда ижобий натижаларга эришиш мумкин. МТМ ходимлари ота-оналар ва оила билан ҳамкорликдаги ишларидан энг кенг тарқалган шакллари келтирамиз (49-расм).

Ота-она ва оила билан индивидуал ишлаш. Бунда оилага тарбиячининг бориши, ота-оналар учун суҳбат ўтказиш, уларга маслаҳат бериш, ота-оналарни боланинг мактабгача таълим муассасадаги ҳаёти билан таништириш кабишар қиради.

49-расм. МТМнинг оила билан олиб борадиган ишлари

1. Ота-оналар билан жамоа тарзида ташкил қилинадиган ишлар. Булар ота-оналарнинг гуруҳий ва умумий мажлислари, ота-оналар мактаби, анжуманлар, шанбалиқлар, савол жавоб кечалари.

Кўрсатмали ишлар – тарбиячи-методист томонидан МТМ жамоаси билан ҳамкорликда ёки шахсий ташаббуси асосида субъектлар, объект ва жараён билан бевосита танишиш мақсадида ташкил этиладиган амалий-кўрсатмали тадбирлар саналади.

Бу турдаги ишлар қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

1. Кўргазмалар уюштириш (болаларнинг ишларини намойиш қилиш, очiq эшиқлар куни, ота-оналар бурчаги, ота-оналар учун кутубхоналар ташкил қилиш).

2. Боланинг оиласини бориб кўриш ва оила аъзолари билан яқиндан танишиш.

3. Ота-оналар педагогик таълим бериш.

МТМда ота-оналар билан олиб бориладиган жамоавий ишлар қуйидаги мазмунга эга:

Педагогик маърузалар ота-оналарнинг эътиборини тарбиянинг замонавий муаммоларига қаратишни мақсад қилиб қўяди. Мазкур шакл ота-оналарни тарбия назарияси асосларига доир тизимли билимлар билан қуроллантиришни талаб этади.

Педагогик мажбурий ўқишни илк ёш гуруҳданок ота-оналар билан бошлаш лозим, чунки аynи шу пайтда МТМга, педагогик

маърифатпарварликка муносабат пайдо бўлади. Агар биринчи машғулотнои МТМ мудирӣ ўтиб берса, жуда яхши бўлади. Педагогик мажбурий ўқишда параллел гуруҳлар бирлаштирилиши ҳам мумкин.

Қўпгина таълим муассасаларида ота-оналар учун педагогик маърузалар ва мажбурий ўқишга билан таққослаганда, ота-оналарнинг тарбия назариясини эгаллашлари бўйича мураккаб иш шаклларида бири ҳисобланган *педагогик таълим университети* ишлайди. Машғулотлар ҳам маъруза, ҳам семинар тарзида ташкил этилади. Албатта, ҳамма ота-оналар аудиторияси бундай иш шаклига тайёр эмас. Тез-тез таълим муассасаларида бундай “университет” тизими ишлари соддалашлаштириб турилади, номи ўзгармасдан қолса ҳам, мазмунига ўзгартиришлар киритилади.

МТМда тарбия жараёнини ташкил этиш муаммолари бўйича ота-оналарнинг анъанавий *йиллик илмий-амалий анжумани* шакллантирилади. Оила тарбиясига доир долзарб муаммо аниқлаб олинади. МТМ ва оилада бутун йил давомида уни назарий ва амалий ўрганиш амалга оширилади. Шундагина анжуман ҳақиқатдан ҳам яқуний бўлиши мумкин.

Очиқ эшиклар кунӣ ёки МТМда ота-оналар кунӣ жуда катта тайёргарликни талаб этиб, одатда уни болалар бир гуруҳни тугаллаб, кейинги босқичга ўтишларига мўлжалланади. МТМ махсус жиҳозланади, навбатчилар белгиланади, ажойиб байрам дастури тайёрланади.

Байрамни ўтказишнинг намунавий тузилиши:

- мажлислар залида ўттиз дақиқа давомида турли гуруҳ ота-оналари учун МТМ фаол тарбияланувчиларининг чиқишлари ташкил этилади, энг яхши гуруҳ ва алоҳида тарбияланувчилар белгиланади;

- гуруҳлар билан танишиш (тарбияланувчилар ота-оналарга қандай яшаётганликлари, қандай таълим олаётганликлари, нимани ўрганганликлари, ўзларининг кўникма ва малакаларини намойиш этишади; катта ва тайёрлов гуруҳи тарбияланувчилари сувенирлар тайёрлашда ва ота-оналарга топширишади);

- кўргазмаларга ташриф буюриш: “Энг яхши расмлар”, “Энг яхши қўлда бажарилган ишлар”, “Кичик мусаввирлар ва конструкторлар” ва бошқалар;

- ота-оналар қўмитаси соврини учун ташкил этилган спорт мусобақалари;

- тарбияланувчиларнинг бадний фильм кўриши;
- ота-оналар учун фильм намойиш этиш.

Албатта бундай очик эшиклар кунини ўтказиш вариантлари кўп. Энг асосийси – МТМда олиб борилаётган ишларни намойиш этиш, ота-оналарнинг эътиборини тарбиявий масалаларга қаратиш.

Ота-оналар мажлиси – анъанавий, ҳаммага яхши маълум иш шакли. Шу билан бирга бутун мажлис ўтказиш методикаси уни такомиллаштиришни талаб этади. Гуруҳ мажлисини ташкил этишга ёндашувлардан бири – мажлис мавзуларини муаммоли тарзда шакллантириш: “Қийинчиликлардан қочиш ёки уларни четлаб ўтиш болаларни тарбиялашга ёрдам берадими?”, “Раҳмдил, ғамхўр қилиб тарбиялашни кечиктириш мумкинми?”, “Болалардаги дангасаликни қандай йўқотиш керак?”, “Болаларни ўзини-ўзи тарбиялаш ишларига қандай жалб этиш керак?” Факатгина муаммо шакллантирилиб қолмасдан, ўтказиш учун қизиқарли ҳам бўлиши керак.

МТМда ташкил этиладиган *индивидуал ишлар* ота-оналар билан ишлашда муҳим ўрин тутади.

Индивидуал иш шаклларида бири – *тарбияланувчининг оиласига ташриф буюриш*дир. Бу шакл тарбиячи ва ота-оналарга жуда яхши маълум, бироқ, икки ҳолатда ташриф буюриш тўхтатилиши зарур.

Оила ташриф буюриш олдиндан келишилган ҳолда амалга оширилиши зарур. Статистик маълумотларга қараганда, бутун 90% болалар ота ҳам, она ҳам ишлайдиган оилаларда тарбияланади. Демак, ҳар қандай вақт ҳам тарбияланувчига ташриф буюриш учун қулай эмас. Ноўрин ташриф буюриш бирор иш билан машғул бўлиб турган ота-оналарда норозилик уйғотиши мумкин. Баъзан шундай ҳам бўладики, тарбиячи уйга борганда ким билан суҳбатлашишни ҳам режалаштирмайди. Оила тарбиясига доир қатор тадқиқотлар шуни кўрсатадики, “таклиф бўйича ташриф буюриш” тарбиячининг оилага ташриф буюришига нисбатан тарбияланувчиларнинг салбийдан ижобий, фаолгача бўлган радикал муносабатларини ўзгартиради.

Бола оиласи билан алоқаларни ўрнатиш шаклларида бири дастлабки *педагогик топшириқ*ни бажариш жараёнидаги ота-оналар ва тарбиячининг мулоқотида акс этади. Педагогик топшириқнинг бир неча турларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Болалар билан узлуксиз(якка, гуруҳий, жамоавий) ишлаш, фаол тарбиявий нуктаи назарни талаб этувчи топшириқ: болаларнинг қизиқишлари билан

боғлиқ тўғаракларга раҳбарлик қилиш ва бошқалар. Тарбиячига ташкилий ёрдам кўрсатишни талаб этувчи топшириқ: экскурсияни ташкил этишга ёрдамлашиш(транспорт, йўлланма билан таъминлаш); таниқли кишилар билан учрашув-ларни ташкил этишга кўмаклашиш; гуруҳ хонасини жиҳозлашга ёрдамлашиш. Хўжалик вазифаларини ҳал этишга қаратилган, таълим муассасасининг моддий базасини ривожлантириш ва мустаҳкамлашни талаб этувчи топшириқ: хоналарни жиҳозлаш, ўқув жиҳозлари ва қурулларини тайёрлашга иштирок этиш; таъмирлаш ишларига ёрдам бериш.

Педагогик топшириқларнинг санаб ўтилган мазкур турлари ота-оналарнинг ижтимоий ишларининг барча турларини қамраб олмайди. Ота-оналарга улар нима билан шуғулланишни хоҳлаётганликлари бўйича савол билан мурожаат ва анкета тўлдиришни таклиф этиш мумкин.

Педагогик маслаҳат – МТМ томонидан ота-оналарга мактабгача таълим ёши болаларини самарали тарбиялашга доир муаммоларни ҳал қилишда кўрсатиладиган амалий-методик ёрдам. Маслаҳатнинг педагогик-психологик шартлари ўзида тарбиячи ва психологнинг ота-оналарнинг ташаббусларига ижобий муносабати, оилага ёрдам кўрсатишга тайёр туриш, ота-оналарда пайдо бўлган саволлар бўйича аниқ тавсия маслаҳатлар беришни акс эттиради.

**Ота-оналар билан олиб
бориладиган ишларнинг
мазмун**

МТМда ота-оналар билан ишлаш бўйича йиллик режа тузилади. Бу режа педагогик кенгашда муҳокама қилинади. Режада умумий ва гуруҳий мажлислар, ота-оналар учун очик эшик кунлари, суҳбат ва маслаҳатлар, оталиқ ташкилотларида кўргазмалар ташкил этишва концертлар қўйиб бериш, шунингдек бу тадбирларни ўтказиш вақтлари ва унга маъсул бўлган шахслар белгиланади.

Ота-оналар билан олиб бориладиган ишларнинг мавзулари ва мазмуни тарбиячи-методистнинг режасида ва тарбиячининг календар режасида акс этади.

Ота-оналар билан ишлаш бўйича жуда кўп ишларни тарбиячи – педагог амалга оширади, чунки у бола тарбиясида юз бераётган ўзгаришларни ҳаммадан кўпроқ кўради ва болалар ҳаёти билан яқиндан таниш бўлади. У ота-оналарга болалар тарбиясида нималарга кўпроқ эътибор бериш кераклиги, уларни мактаб

таълимига тайёрлаш, соғлиғини сақлаш, овқати ва кун тартибини тўғри ташкил этиш ва бошқалар соҳасида тавсиялар бериб боради.

Тарбиячиларнинг ота-оналар билан олиб борадиган ишлари шакл ва методларини тавсифлашдан олдин уларнинг ўзаро биргаликдаги фаолияти ва оила билан алоқаларни йўлга қўйиш усулларининг баъзи психологик-педагогик таъсирларига тўхталиб ўтиш лозим.

Биринчи қоида. МТМ ва тарбиячиларнинг оила ва жамоатчилик билан олиб борадиган ишлари асосида ота-оналарнинг обрўсини ошириш ва мустаҳкамлашга йўналтирилган ҳаракат ва тадбирлар туриши керак. Ота-оналар билан маслаҳатлашганда, ҳеч вақт “қилишингиз керак”, “мажбурсиз” каби жумлаларни ишлатмаслик маъқул. Чунки кўпчилик ота-оналар ўз мажбуриятларини яхши биладилар, фақат амалиётда улар ана шу билганларини қандай амалга ошириш муаммосига дуч келишлари мумкин. Тарбиячи ва ота-оналарнинг ўзаро муносабатларининг ягона тўғри шакли – бу ўзаро ҳурмат. Қачонки, назорат шаклида тажриба алмашиш, маслаҳат ва биргаликда муҳокама, ягона қарор шакллантирилса, иккала томон учун ҳам қониқиш ҳосил қилади. Бундай муносабатларнинг қиммати шундаки, тарбиячиларда ҳам, ота-оналарда ҳам шахсий жавобгарлик ҳиссини, талабчанлик, фуқаролик бурчини ривожлантиради.

Ота-оналарнинг иш жойларига “Ривожланиш ҳаритаси”, “Очик журнал” кабиларни олиб бориш қутилган натижаларни бермайди. Ота-оналар билан суҳбатда “қора рўйхат”даги маълумотлардан фойдаланиш ҳам яхши фойда бермайди, чунки биринчидан, ота-оналарда болаларидан норозилик пайдо бўлади, иккинчидан таълим муассасасига нисбатан уларда салбий муносабат шаклланади. Кейин ота-оналар таълим муассасасига боргиси келмаслиги, улар болалари ҳақида ёмон фикр айтганликлари учун кўнгли тортмаслигини айтиб арз қилади. Баъзан бундай ҳолат оилада ота-она муносабатлари ёмонлашувига ҳам олиб келади. Охир-оқибат болада таълим муассасасига нисбатан ҳам, тарбиячиларга нисбатан ҳам салбий муносабат ҳосил бўлади. Тарбиячи тарбиявий иш шакл ва методларини танлашда қабул қилинган қарор ва талаб болалар кўз олдида ота-онанинг обрўсини мустаҳкамлаш ва оширишга имкон беришини ҳисобга олиши керак.

Иккинчи қоида. Ота-оналарнинг тарбияловчи имкониятларига ишониш, уларнинг педагогик маданияти даражаси ва тарбия-лашдаги фаоллигини ошириш. Кўпчилик ота-оналар психологик жиҳатдан барча талабларни қабул қилишга тайёр бўлишса ҳам, бироқ шундай

ота-оналар борки, болаларни тарбиялашга масъулият билан ёндашиш ва бу жараёни чуқур тушунишга доир етарлича маълумотга ва педагогик тайёргарликка эга эмас.

Учинчи қоида. Педагогик такт, оила ҳаётига ноҳўя аралаштишга йўл қўйилмаслиги. Тарбиячи – расмий шахс, бироқ у ўз фаолиятида оила ҳаётининг махфий томонларига, “бошқалар”дан сир сақланидиган томонларига ҳам дахлдор бўлади. Яхши тарбиячи оила учун бегона бўлмайди, ота-оналар ёрдам кидирганларида уларнинг бу вазиятдан чиқишларига ишонади, маслаҳат беради. Оила қандай бўлиши, ота-оналар тарбиячилар билан қандай бўлишларига қарамасдан, тарбиячи ҳамма вақт уддабурон, ёрдамга тайёр бўлиши керак. Оила ҳақидаги ҳамма нарсага яхши томондан эътибор қаратиши, тарбияда ота-оналарга ёрдам кўрсатиши керак.

Тўртинчи қоида. Оилавий муаммоларни ҳал қилишга доир қарор қабул қилишда кўтаринки руҳ ва кайфият, боланинг ижобий сифатлари, оила тарбиясининг кучли томонлари, шахснинг муваффақиятли ривожлантиришга таяниши. Тарбияланувчининг характери шаклланиши қийинчиликларсиз, қарама-қаршиликларсиз кечмайди. Агар бу жараён шахс ривожланиши қонуниятининг намоён бўлиши сифатида идрок этилса, у ҳолда мазкур қийинчилик, қарама-қаршилик, кутилмаган натижалар тарбиячининг саросимага тушиб қолишига олиб келмайди. Ҳаммамизга яхши маълумки, юзага келган педагогик вазифаларни ҳал этишнинг ўнлаб усуллари мавжуд, бироқ улардан фақат бири мазкур аниқ вазият учун тўғри бўлиб чиқади. Ана шунинг учун ҳам мактабгача педагогикага тайёр кўрсатма сифатида эмас, шахсга самарали таъсир этишнинг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан сифатида қараш керак.

МТМ ва оила ўртасида ҳамкорлик ўрнатишда мудира, педагоглар жамоаси ва ота-оналар биргаликда фаол иштирок этишлари лозим. Шундагина бола тарбиясида кутилган натижаларга эришиш мумкин.

Ота-оналар билан ишлашда қуйидаги алоҳида иш шаклларида фойдаланилади: суҳбатлар, маслаҳатлар, оилаларга бориш, айрим ота-оналарни боғчага таклиф этиш, алоҳида эсдаликлар ва кўчма папкалардан фойдаланиш.

Оилага таъриф буюришдан кўзланган мақсад – оила шароити, боланинг оиладаги ҳулқи қизиқишлари, ота-онаси ва оила аъзолари билан танишиш, шунингдек, ота-оналарни бола тарбиясининг самарали методлари билан таништириш ва оиланинг бола тарбиясидаги

ижобий тажрибаларни ўрганиб, оммалаштиришдан иборат.

Тарбиячи боланинг уйига текширувчи сифатида эмас, балки дўст, бола тарбиясидек мураккаб ишда ёрдам берувчи сифатида бориши, оила аъзолари билан назокат ва хушмуомалалик билан муносабатда бўлиши керак. Тарбиячи ҳар бир оилага ҳар галл боришидан аввал ўз олдига аниқ мақсад қўйиши, қайси мавзуда суҳбатлашишини олдиндан белгилаб олиши лозим. Ота-оналарга бериладиган саволлар пухта ўйланган бўлиши керак.

Суҳбат шундай тузилиши керакки, тарбиячи билан ота-она бир-бирларини яхши тушунишлари, улар ўртасида ишончли алоқа ўрнатилиши даркор. Оилага боришдан олдин тарбиячи шу оила тўғрисида (ота-оналарнинг феъл-атвори, оилавий муносабатлар, боланинг ривожланиш даражаси) тўғрисида маълум тасаввурларга эга бўлиши керак. Тарбиячи ота-оналар хурмати ва ишончини қозонмоқ учун аввал ота-оналарга боланинг ижобий фазилатлари тўғрисида фикр, мулохазаларини билиб олади ва боланинг уйидаги ҳаётини қандай ташкил этиш кераклиги, унга нималарни ўқиб ва хикоя қилиб бериш мумкинлиги, боланинг кун тартиби, уни оила меҳнатида қатнаштириш, катталарга хурмат руҳида тарбиялаш каби таълим-тарбия ишлари мазмуни ва усуллари бўйича тавсиялар беради.

Албатта, тарбиячининг оила билан олиб борадиган ишида боланинг ёши, имкониятлари, ўзига хос хусусиятлари эътиборга олинади.

Тарбиячининг ота-оналарга берадиган тавсия ва маслаҳатлари ишонарли бўлиши учун ота-оналар ёки оиланинг бошқа аъзолари МТМга таклиф қилинади. Бунда ота-оналар боланинг навбатчилик вазифасини қандай бажараётганини ёки сайрга чиқишдан аввал у қандай кийинаётганини кўрадилар ва болаларнинг ўқув ва имкониятларига ишонч ҳосил қиладилар.

Оилага боришнинг мақсад ва мазмуни тарбиячининг режаси ва ҳисоботида, кундалик дафтарида акс эттирилиши керак. Тарбиячи ҳар бир боланинг оиласига йилиги камида икки марта бориши керак.

Ота-оналар билан олиб бориладиган ишларнинг мазмуни ранг-баранг бўлиб, унда айрим масалалар биргаликда муҳокама қилиниши тақозо этади. М:

- болаларни тарбиялашда оиланинг роли, ота-оналарнинг вазифаси тўғрисидаги қонунлар, болаларни мактабга тайёрлаш ҳақида;

- МТМнинг йиллик иш режаси тўғрисида;
- ота-оналар жамоатчилигининг иши ҳақида.

Бу масалаларни жамоа бўлиб муҳокама қилиш учун ота-оналарнинг гуруҳи ва умумий мажлислари, маслаҳатлар, конференциялар, ота-оналар кечалари каби иш шакллари жамоа иш шаклларига киради.

Ота-оналар мажлиси. Ота-оналар мажлисига боғчадаги ҳамма гуруҳ болаларининг ота-оналари, параллел гуруҳлар ота-оналари ва битта гуруҳ болаларининг ота-оналари таклиф этилиши мумкин.

Умумий мажлисда ота-оналарни мактабгача таълим ёпидаги болаларни ҳар томонлама ривожлантириш ва тарбиялаш вазифалари, шу йилги режалар, ота-оналар кўмитасининг фаолияти, оила тарбиясидаги илгор тажрибалар билан таништирилади. Бунда мажлисда мудира ёки методист-тарбиячи маъруза қилади, ота-оналар сўзга чиқишади, болалар гапиришади. Булар таълим-тарбия ишидаги ютуқ ва камчиликларни аниқлаб олишга имкон беради, оила ва жамоатчилик алоқасини мустаҳкамлайди, ота-оналарнинг ўз боласининг тарбияси учун жавобгарлигини оширади, уларда боғчага қизиқиш уйғонади.

Гуруҳдаги ота-оналар мажлисида мазкур шдаги болаларнинг ота-оналари учун долзарб бўлган масалалар муҳокама қилинади.

М: умумий мажлис мавзуси “Болаларга ахлокий тарбия беришда оиланинг роли” бўлса, ўрта гуруҳда ўтказиладиган мажлисда бу мавзу мураккаблаштирилиб, “Болаларда меҳнатсеварликни тарбиялашда боғча ва оиланинг биргаликдаги ишлари”, “Болаларда катталарга ҳурматни тарбиялаш” ва ҳ.к. бўлиши мумкин.

Ота-оналар учун тайёрланган маърузани болалар ишини, тегишли мавзудаги кинофильм, диапозитивлар кўриш билан қўшиб олиб бориш мумкин. Болалар ҳаёти, фаолияти тўғрисидаги мисоллардан фойдаланганда ижобий материаллар кўпроқ бўлиши керак, салбий фактларни гапиришда эҳтиёткорлик ва одоб доирасидан четга чиқмаслик, танқид қилинувчиларнинг номлари кўрсатилмаслиги лозим. Танқидий мулоҳазалар мажлисдан кейин яқка тартибдаги суҳбат орқали ота-оналарга етказилиши, бола тарбиясидаги хато ва камчиликларни бартараф этиш бўйича аниқ тавсиялар таклиф этилиши мумкин.

Йилнинг охирида ўтказиладиган гуруҳ мажлисида ота-оналарга бир йил мобайнида амалга оширилган таълим-тарбия ишлари ва келгуси йилнинг режалари, ҳақида гапириб берилади. Бу мажлисда

фаол ота-оналар ҳам ҳисоб берадилар ва фаолларнинг янги таркиби сайланади.

Ота-оналар бурчаги ва кўргазма ташкил этиш. Ота-оналар бурчаги уларни тарбияга оид янгиликлар ва педагогик масалалар билан таништириш мақсадида ташкил этилади. Уларга китоблар, журналлар, расмлар, болаларнинг ишлари, болалар овқатининг хиллари, боланинг уйдаги ва оиладаги кун тартиби, ота-оналар учун эслатмалар, эълонлар жойлаштирилади. Бурчак вақти-вақти билан тарбия вазифасига қараб ўзгартириб турилади.

Педагогик билимларни тарғиб қилиш бўйича ташкил этиладиган кўргазмалар кўпинча ота-оналар конференциялари, мажлислари, консультациялар олдидан ташкил этилади. Унда халқ таълим тўғрисидаги қонун ва қарорлар, МТМ тармоқлари ва ундаги тарбияланувчилар сонининг ўсишини кўрсатувчи диаграммалар, болалар билан олиб бориладиган таълим-тарбия жараёнлари, болалар ҳаётини акс эттирувчи тасвирлар, китоб ва ўйинчоқлар, болаларнинг ишлари ўрин олади. Ота-оналар бурчаги оила билан олиб бориладиган ишнинг кўргазмали усули, унинг дид билан безатилишига алоҳида эътибор берилиши керак. Бундан ташқари, ота-оналарга тарбия тўғрисидаги фильмлар намойиш этилади, булар кўпинча ота-оналарни қизиқтирадиган бахслар бошланишига сабабчи бўлади.

Ота-оналар учун очиқ кунлар ташкил этилиши ҳам мактабгача таълим муассасалари ишида муҳим ўрин эгаллайди. Бундай кунларда ота-оналарга болаларнинг машғулотлари, меҳнат, ўйин фаолиятлари, сайрлар ва болаларнинг жамоада ўларининг қандай тутушлари ва шунга ўхшашлар кўсатилади.

Ота-оналар қўмитаси. Ота-оналар қўмитаси “Мактабгача таълим муассасасининг Устави”га биноан мудирага ёрдам бериш мақсадида тузилади. У ота-оналарнинг умумий мажлисида бир йил муддатга сайланади. Бу қўмитага ҳар бир ёш гуруҳ ота-оналаридан 1-2 вакил сайланади. Қўмитанинг асосий вазифаси мудирага мактабгача таълим муассасасининг ҳўжалик ва таълим-тарбия ишларида ёрдам бериш, қўмита аъзолари, ота-оналар мажлиси ва кечаларни тайёрлаш, ўтказиш ва бошқа ишларда тарбиячиларга қўмаклашишдир.

Ота-оналар қўмитаси болаларнинг ота-оналар билан танишади, болаларни тайёрлаш бўйича улар билан иш олиб боради. Қўмита аъзолари ҳар икки ойда бир марта йиғилиш ўтказади. Ота-оналар қўмитаси мудиранинг иш режалари ва ишнинг ахволи тўғрисидаги

ота-оналарни қизиқтирувчи баъзи масалалар ҳақидаги маъруза ва ҳисоботни эшитишга ҳаққидир.

Ота-оналар қўмитасининг фаолияти ҳақидаги ҳужжатлар МТМда сақланади.

Аҳоли ўртасида педагогик билимларни тарғиб қилиш. Педагогик билимларни тарғиб этиш натижасида миллионлаб кишилар болаларини оилада МТМда тарбиялаш тамойилларини онгли равишда англаб олди.

Корхоналарда, хўжаликларда, жамоа жойларида, маҳаллаларда оилада бола тарбияси тўғрисида маърузалар билан чиқиш, телевидения ва радио эшиттиришлар, педагогик тарғибот ишининг кенг оммалашган воситаларидир. Тарғибот, шунингдек, вақтли матбуот: “Мактабгача таълим”, “Халқ таълими”, “Педагогик таълим” каби журналлар, кўп сонли бадий педагогик, илмий оммабоп ва методик адабиётларни чиқариш орқали ҳам амалга оширилади.

Ота-оналар учун махсус педагогика ва рухшунослик, анатомия ва физиология, оила тарбияси назарияси ва амалиёти тўғрисида маърузалар ўқиш, болалар тарбияси тўғрисида кинофильм ва спектакллар намойиш қилиш.

Бу машғулотларни турли соҳалар бўйича юқори малакали тарбиячи, актёр, рухшунос мутахассислар олиб боради.

Педагогик тарғибот ишида қуйидаги *шартларга* амал қилиш керак:

1. Педагогик тарғиб ҳаёт, жамият қурилиши амалиёти билан боғлаб олиб борилиши лозим. Педагогик тарғибот орқали кенг жамоагчиликка болаларни ҳар томонлама тарбиялаш масалалари ва уларни амалга ошириш йўллари, илмий асосланган усуллари бўйича тушунтириш ишлари олиб борилади.

2. Оила тажрибасидаги ижобий тажрибалар, оиладаги бола тарбиясида йўл қўйилган хатолар ва уларни олдини олиш, бартараф этиш йўллари тўғрисида тарғибот ишларини олиб борилади.

3. Педагогик тарғиботга тайёрлашда ота-оналар ҳар хил савияда эканликлари ҳисобга олиб, улар учун тайёрланган ахборот материаллари ишонарли, кўргазмали ва уларнинг хис туйғусига таъсир кўрсатадиган бўлиши керак.

Шундай қилиб, МТМ ва ота-оналар билан ҳамкорлик ишларини мунтазам равишда олиб боргандагина оила тарбияси ва ижтимоий тарбия ўртасидаги бирлик ўрнатилиши мумкин.

**МТМда ота-оналар учун
кечалар ва тўғараклар
уюштиришнинг аҳамияти**

МТМда ота-оналар билан ишлашнинг энг самарали шаклларида бири очик эшиклар кунидир. МТМ ишининг мураккаблиги, кўп қирралилиги ва унинг болалар

тарбиясидаги аҳамиятини тушуниш учун ҳамма ота-оналар МТМда бўлиб туришлари керак.

Очик эшиклар куни жамоанинг ўз календарь йиллик режаси бўйича, ҳар бир ёшдаги гуруҳнинг маълум режими бўйича одатдаги меҳнат кунидир. Бундай кунларни йилга 1-2 марта ўтказиш тавсия қилинади.

Очик эшиклар кунини ўтказиш мўлжалланганда аввал тайёргарлик ишини ўтказиш зарур, яъни, ота-оналарга болаларни жисмоний чиниктириш, овқатлантириш, машғулотларнинг борши, сайр қилиш ва бошқа кўпгина нарсаларни кўриш имкониятига эга бўлишлари ҳақида маълум қилинади.

Ота-оналарга эса қуйидагилар эслатилади: болалар билан оддий муносабатда бўлиш, уларнинг фаолиятида имкони борича иштирок этиш, тарбиячи машғулот ўтказаётган болалар диққатини четга тортмаслик, ўзининг фарзандига ҳатто у диққат қилмаётган ёки бирор нарсани нотўғри қилаётган бўлса ҳам танбеҳ бермаслик, ўз тасуротларини, фикрларини кўрик тутагандан сўнг болалар иштирокисиз айтиш мумкинлиги каби одоб қоидаларига риоя қилишни илтимос қилинади.

Очик эшиклар кунини ўтказишга тайёрланаётганда фотосуратчини таклиф этиш, кейинчалик эса “Ота-оналар бизнинг меҳмонимиз” ёки “Бизда очик эшиклар куни” мавзuida фотокўргазма ташкил этиш мумкин. Бу кўргазма МТМга шу кун ташриф буюрмаган ота ва оналарда анча қизиқинш уйғотади.

Болаларни тарбиялаш санъати ҳақида маъруза ва суҳбатлар циклини ташкил этиш мумкин. М: республика, вилоят, туман ва маҳаллалардаги намунали оилалар танлаб олиниб, оилаларда ота-оналар қарашидаги бирлик, ўзаро муносабатда ростгўйлик, самимийлик ва меҳнатсеварлик юқори ахлоқий гояларни шакллантиради мазмунидаги суҳбат ва маърузаларни ўтказиб туриш самара беради.

Ота-оналар билан МТМ ходимларининг биргаликдаги фаолиятини ташкил этиш ва унинг мазмуни мактабгача тарбия муассасаси ишлаётган шароитларга боғлиқдир. Биргаликдаги фаолият керакли

даражада амалга ошириладиган жойда ўзаро ёрдам, бир-бирини тушуниш, топширилган ишга жавобгарлик ҳолати вужудга келади.

Мактабгача тарбия муассасаларида ота-оналар ва бошқа оила аъзолари учун ўтказиладиган кечалар мавзули ҳарактерга эга бўлиб. “Мусиқа ва ҳаёт”, “Бола ҳаётида китоб”, “Бола ва табиат” каби мавзуларни танлаш мумкин.

Ҳамкорликнинг бу шаклининг ўзига хослиги шундаки, унда қисқача ахборотдан сўнг йиғилганларга болалар, МТМ ходимлари ва ота-оналарнинг бадий чикишларини кўриш тавсия қилинади. М: мусикий раҳбарнинг чикишидан сўнг болалар ўзлари ўрганган ашула, ўйинларни бажаришади, сахналар кўрсатишади ёки бирор эртак сахналаштирилади.

Бундай кечалар учун “Болани қандай севиш керак?”, “Болалар тарбиясида отанинг роли”, “Биз ўз болаларимизни биламизми?”, “Савол ва жавоблар кечаси” ва ҳ.к. мавзуларни танлаш мумкин.

Ота-оналарнинг болалар ёзувчилари, шоирларн, бастакорлари билан учрашувлари фойдалидир. Оила билан ишлашнинг оғзаки журнал. юмалоқ стол атрофида учрашув каби шакллари яхши натижа беради, бунда педагог, шифокор, ҳуқуқшунос ва б. иштирок этади.

Болалар тарбиясида зарур бўлган амалий кўникмаларни ўзлаштиришда ота-оналарга ёрдам бериш мақсадида улар учун қисқа муддатли тўғараклар ташкил этилиб, ундаги машғулотларда болалар кийимини бичиш ва тикишни, тўқишни, турли хил овқатлар тайёрлашни ўрганишади. Улар билан болалар ашулалари ўрганилади, ясама ўйинчоқлар тайёрлаш санъати ўргатилади.

Ота-оналар билан ўтказиладиган савол ва жавоб кечалари, очиқ эшиклар кунлари диққатга сазовордир. Ота-оналарни танлов ҳарактеридаги ташкилий-педагогик ишларга жалб қилиш, М: юмшоқ ўйинчоқ тайёрлаш, сув ва қум билан ўйнаш учун ўйинчоқлар ясаш, сюжетли-ролли ўйинлар, майдончаларни кўкаламзорлаштириш учун жиҳозлар тайёрлаш муҳим тадбирлардир.

Бундай танловлар йиллик режада ўз ифодасини топган бўлиши керак. Танлов шартларини умумий ота-оналар мажлисида муҳокама қилиш ва маъқуллаштириб олиш керак.

Фаол иштирокчи ота-оналарга ташаккурнома эълон қилиб, иш жойларига маълум қилиш керак, бундан улар маънавий қониқиш олади.

Бундай ишларни ўтказишда катта ёшдагиларни ҳам ёддан чиқармаслик керак. Буви ва буваларнинг амалий маслаҳатлари,

уларнинг бой ҳаётий тажрибалари ёш ота-оналар учун ҳам, тарбиячилар учун ҳам қимматлидир.

Шундай қилиб, оила жамиятнинг асосий бўғини, у никоҳ ва қон-қариндошликка асосланиши ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга. Болаларни мактабга тайёрлашда оила алоҳида аҳамият касб этадиган маскандир. Оила болани мактабга тайёрлашда тарбияни ҳар томонлама, жумладан маънавий, ахлоқий, ақлий, эстетик, жисмоний ва меҳнат тарбияларини биргаликда олиб бориш яхши самара беради. Мактабгача таълим ёшидаги болалар мактабгача таълимни уйда ота-оналарнинг мустақил таълим бериши орқали ёки доимий фаолият кўрсатадиган мактабгача тарбия муассасаларида, шунингдек, МТМга жалб қилинган болалар учун болалар боғчасида, мактабларда, маҳаллаларда ташкил этилган махсус гуруҳлар ёки марказларда олади. Оила шароитида таълим МТМ билан ўзаро ҳамкорликда ташкил этилсагина кутилган натижаларга эришиш мумкин. Шу мақсадда МТМ оилаларга методик ёрдам кўрсатади. Бу борадаги педагогик фаолият жамоавий ва индивидуал ишлар шаклида амалга оширилади.

?

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Оила тушунчасига таъриф беринг.
2. Оиланинг психологик, ижтимоий ва иқтисодий талқинини баён этинг.
3. Қандай асосларга кўра оиланинг вазифаларини тасниф этиш мумкин?
4. Жамиятга муносабати бўйича оиланинг вазифаларини айтиб беринг.
5. Инсонларга муносабати бўйича оиланинг вазифаларига нималар қиради?
6. Педагогик-психологик адабиётларда ҳозирги замон оиласининг қандай вазифалари ажратиб кўрсатилган?
7. Оиланинг тарбиявий функциясининг моҳиятини тушун-тиринг.
8. Оила билан алоқаларни йўлга қўйиш қоидаларини баён этинг.
9. МТМнинг оила билан олиб борадиган ишларининг нечта шаклини ажратиб кўрсатиш мумкин?
10. МТМнинг оила билан олиб борадиган ишларининг жамоавий шаклларига нималар қиради?

11. МТМнинг оила билан олиб борадиган ишларининг индивидуал шаклларига нималар киради?

?

Мавзу юзасидан тест топшириқлар:

1. ... – никоҳга ёки аъзоларининг ижтимоий турмуш тарзи, ўзаро ахлокий жавобгарлиги ва ўзаро ёрдамга асосланган қон-қариндошларнинг кичик гуруҳи.

- a) жамоа;
- b) оила;
- c) сулола;
- d) шажара.

2. Тарбиячи-методист ота-оналар ва оила билан қандай шаклдаги ишларни олиб боради?

- a) жамоавий ва индивидуал ишларни;
- b) назарий ва амалий ишларни;
- c) кўп босқичли ва кам босқичли ишларни;
- d) таълимий ва тарбия ишларни.

3. Тарбиячи-методист томонидан МТМ жамоаси билан ҳамкорликда ёки шахсий ташаббуси асосида субъектлар, объект ва жараён билан бевосита танишиш мақсадида ташкил этиладиган амалий-кўрсатмали тадбирлар ... саналади.

- a) индивидуал ишлар;
- b) жамоавий ишлар;
- c) кўрсатмали ишлар;
- d) амалий ишлар.

4. Ота-оналарнинг анъанавий йиллик илмий-амалий анжумаида қандай масалалар муҳокама қилинади?

- a) МТМда ҳамкорлик жараёнини ташкил этиш муаммолари;
- b) МТМда таълим жараёнини ташкил этиш муаммолари;
- c) МТМда тарбия жараёнини ташкил этиш муаммолари;
- d) МТМда тадбиркорлик жараёнини ташкил этиш муаммолари.

5. МТМ томонидан ота-оналарга мактабгача таълим ёши болаларини самарали тарбиялашга доир муаммоларни ҳал қилишда кўрсатиладиган амалий-методик ёрдам – бу ...

- a) педагогик маслаҳат;—
- b) педагогик таъсир;
- c) педагогик кўрсатма;
- d) педагогик мулоқот.

6. МТМда ота-оналар билан ишлаш нимага асосан ташкил этилади?

- a) ҳафталик режага;
- b) ойлик режага;
- c) ярим йиллик режага;
- d) йиллик режага.

7. Оила шароити, боланинг оиладаги ҳулки қизиқишлари, ота-онаси ва оила аъзолари билан танишиш, шунингдек, ота-оналарни бола тарбиясининг самарали методлари билан таништириш ва оиланинг бола тарбиясидаги ижобий тажрибаларни ўрганиб, оммалаштириш тарбиячи-методист томонидан амалга ошириладиган қайси ишнинг мақсадини ифодалайди?

- a) педагогик маслаҳатнинг;
- b) педагогик топшириқнинг;
- c) оилага ташриф буюришнинг;
- d) педагогик маърузанинг.

8. “Мактабгача таълим муассасасининг Устави”га биноан мудирага ёрдам бериш мақсадида тузилади.

- a) Ота-оналар клуби;
- b) Ота-оналар уюшмаси;
- c) Ота-оналар кўмитаси;
- d) Ота-оналар ассоциацияси.

“МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА” ФАНИ БЎЙИЧА КЕЙСЛАР ТЎПЛАМИ

1. Кейс баёни

Болалар боғчасидаги расм дарсида тарбиячи ёзув тахтасига иккита расм чизиб, болалардан расмнинг қай бири уларга ёққанини сўради. Болалар расмлар ҳақидаги фикрларини кетма-кет ифодали бошлашди. Навбат Бобурга (4 ёш) келганда, у иккиланиб қолди.

Тарбиячи:

– Вақтимиз кам. Агар у сенда бўлса, миянгни ишлатгинда, тезроқ жавоб бер!

Бобур жавоб бера олмади. Тарбиячи унга “Ўтир ўрнингга!”, деди ва машғулоти давом эттирди. Болалардан бири: “Вой, билмасвой!”, - деди.

Кейсга савол-вазифа:

Тарбиячининг хатти-ҳаракатларини баҳоланг.

Таҳлил: психологик характериға кўра айрим болалар тезкор фикрлаш олмайди ёки бирор-бир нарсаға баҳо беришға иккиланади. Тарбиячи болаларнинг характериғни яхши билмайди, ёки билса ҳам унинг муомаласи кўрс, кўпол. Бундай тарбиячининг хатти-ҳаракатлари болаларға салбий таъсир кўрсатади.

Ўқитувчининг ечими. Болани тенгдошлари олдида кулгиға қўйиш педагогик жиҳатдан нотўғри. Фикрлаш тезлиги суст бўлган болани кулгиға қўйиш, камситиш боланинг умумий ривожланишиға салбий таъсир этади. Бундай ҳолат тез-тез такрорланса, у ҳолда болада тарбиячиға нисбатан нафрат хиссини уйғотади. Бундай тарбиячи болалар орасида дўстона, соғлом муҳитни ярата олмайди.

2. Кейс баёни

Катта гуруҳда байрам муносабати билан уюштириладиған тадбирда тарбиячи Ботирдан ўзига берилған шеърни ўқишни сўради. Ботир шеърни тутилиб ўқиди. Тўғри ўқишға қанчалик ҳаракат қилмасиң, ифодали ўқий олмади.

Тарбиячи бироз кутиб турди ва Ботирға “Шеърни ёд олмабсан! Сенға қачон берған эдим. Эртаға ойинг билан гаплашаман! Сенинг таъзирингни беришим керакка ўхшайди”, - деди.

Ўртоклари кулиб юборишди.

Кейсга савол-топширик:

Тарбиячи Ботирни ўринли қойидими?

Таҳлил: шەърни ёд олган бўлса-да, айна вақтдаги рухий ҳолати туфайли болалар баъзан уни ёддан чиқаришади. Тарбиячи ана шу вазиятни инобатга олгани ҳолда Ботирга яна бир кун тайёргарлик кўриб келишини, эртага албатта, ифодали ўқиб берасан!", дея руҳлантира олиши зарур.

Балки Ботирнинг нутқида дудукланиш бордир. Агар шундай бўлса, тарбиячи бунни билиши ва бундай вазиятда болага эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиши зарур эди.

Ботирнинг ўзи фаол, бироқ, камчилиги туфайли ўзини тўла намоён эта олмайди.

Ўқитувчининг ечими: Тарбиячи баланд овозда болани қойиши, унга дўқ-пўписа қилиши мумкин эмас. Айниқса, гап тугилиб (дудукланиб) гапирадиган тарбиячилар ҳақида борганда. Бўлсама, Ботирнинг ўзига бўлган ишончи сўнади, фаоллиги пасаяди ва одамови бўлиб қолади.

3. Кейс баёни

Абдусамад (3 ёш) доимо онасиша сўйкалиб қўлидан тутишини, қучишини истайди. Агар онасининг олдига биров келса, уни итариб юборади ва бақирib йиғлайди.

Кейсга савол-вазифа:

Сизнинг ҳаракатларингиз қандай бўлади?

Таҳлил: баъзи болалар меланхолик темпераментга эга бўлиб, агрофдагиларнинг химоясига муҳтож бўлишади, ўзини яхши кўришларини, ўзига меҳр беришларини истайди. Тарбиянинг тўғри ташкил этилиши улардаги бу ҳолатнинг барҳам топишини таъминлайди.

Ўқитувчининг ечими: она фарзандини қойимаяган ҳолда аста-секин уни ҳам бошқаларни ҳам бирдек яхши кўришини, уни силаб-сийпалаб қўйишини, бироқ, бу ишни факатгина кечкурун уйкуга ётишдан аввал ва уйкудан уйғотиш вақтидагина амалга ошира олишини тушунтириб бориши лозим.

4. Кейс баёни

Икки ёш она кўчада болалар боғчасига қатнайдиган ўз қизларининг хулқ-атворлари ҳақида бир-бирлари билан ўртоқлашмоқда: "Менинг қизим жуда фаол, мустақил ўсаятими,

демак, ҳозирдан уни спорт, мусиқа, рақс тшгарақларига беришим, деб ўйлайман”, иккинчи она: “Менинг қизим ҳали ҳам бола. Катта бўлгандан кейин ҳамма нарсани ўзи секин-аста қилишга ўрганади”.

Кейсга савол-вазифа:

Ҳар иккала онанинг ўз қизлари тарбиясига ёндашувини таққосланг.

Кўрсатма: Ушбу муаммони ҳал этиш учун тарбиянинг турли усуллари таҳлил ва боланинг фаоллиги ҳамда унинг мустақил бўлишининг аҳамияти ҳақида хулоса қилиш зарур.

Манба: Ўзбекистон Республикасида “Давлат мактабгача Таълим муассасаси тўғрисида”ги Низом, “Мактабгача таълим “Болажон” таянч дастури, “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача ёшдаги болаларни мактабга тайёрлаш методикаси”.

Ўқитувчининг ечими. Ҳар иккала она ҳам ноҳақ. Биринчи она вазиятида, фаол болаларга кўп даражада мустақиллик хос. Она шунга мўлжал оляпти, шунингдек, бундай болалардан катталардан сўралгандек сўраш керак деб, фикр қилмоқда. Мактабгача ёшдаги болалар болалигича қолади, улардаги хис-ғуйғунинг эркин ривожланиши тенгдошлариникидек эканлиги маълум-ку, ахир. Опириб юборилган талаблар болалар томонидан ҳар доим ҳам бажарилавермайди. Биринчи ўринда шахсий қизиқиш қолади. Боланинг ривожланишини фаоллик ва қизиқувчанлик олдинга томон ҳаракатлантиради. Оналарнинг бундай гаплари ўз болалари билан турлича усулда мулоқот қилишларида гувоҳлик беради. Бир ҳолатда, қиз ҳис-ғуйғулик, илиқликни сезмаслиги мумкин, бунинг оқибатида уни “қулфланганлик” ёки бефарқлик, балки қандайдир кўполлик томонга ҳаракатланишига олиб келади. Бошқа ҳолатда эса болада мустақиллик, масъулиятлик ривожланмайди.

5. Кейс баёни

Болалар боғчасининг ўрта гуруҳига шу кунга қадар болалар боғчасига қатнамаган 4 ёшли Анвар қабул қилинди. Анвар машиначасини ўйнаб бўлгандан кейин уни хона ўртасида қолдириб кетди.

Кейсга савол-вазифа:

Ушбу вазиятда тарбиячи қандай йўд тутиши керак?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача ёшдаги болаларни мактабга тайёрлаш методикаси”.

Ўқитувчи ечими: Бундай вазиятда тарбияси боланинг боғчада янгилигини инобатга олиши зарур. У ҳозирча болалар боғчасининг

тартиб-қоидаларини билмайди. Бунинг устига, унинг безовталанишини ҳам инobatта олиш даркор. Тарбиячи Анварга аста-секин тушунарли қилиб, болалар боғчасидаги тартиб-қоида ҳақида гапириб бериши лозим, сўнгра очиқ кўнгиллик: “Кел, сен билан машиначани турадиган жойи, яъни унинг гаражига олиб бориб қўямиз”, дейиши керак. Шуна бола хоҳиш билан тарбиячи, қўйган талабни амалга оширади.

6. Кейс баёни

Боғча болалари ота-оналарини болалар майдончасида кутиб оладилар. Ота-оналарини келгунларига қадар болалар “қувлашмачок” ўйнашади. Шохрух ва Мухлиса югуриш мобайнида тўкнашиб кетиб, бир-бирларига урилиб кетишди. Мухлиса йиглаб тарбиячи олдига келади ва Шохрух уни итариб юборганини айтади.

Кейсга савол-вазифа:

1-вариант. Болаларга аввалдан ўйин қоидаларини, шунингдек, ўйин мобайнида риоя этиладиган хавфсизлик қоидаларини тушунтириш лозим. Югураётган болалар олдиларига қараб югуришлари ва бошқа болалар билан тўкнашиб кетмасликлари улардан ўзларини олиб қочишларини айтиш керак.

2-вариант. Агар тўкнашув содир бўлган бўлса, айбни бошқага тўнкаш керак эмас. Иккалангиз айбдорсиз, чунки олдингизга қарамагансиз, деб ўйинини тўхташиши ва болаларни дўстлашишига ундай лозим.

3-вариант. Бу ҳолат қандай содир бўлганлигини аниқлаш учун ўйнаётган бошқа болаларга мурожаат қилиш лозим. Болаларни тинчлантириш ва юпатиш, сўнгра югуриш мобайнида риоя этиладиган ўйин хавфсизлигини эслатиш лозим.

Бу вазиятда қайси жавоб варианты тўғри.

Манба: Ўзбекистон Республикасида “Давлат мактабгача Таълим муассасаси тўғрисида”ги Низом, “Мактабгача таълим “Болажон” таянч дастури, “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача ёшдаги болаларни мактабга тайёрлаш методикаси”.

Ўқитувчининг ечими:

2-вариант. Агар тўкнашув содир бўлган бўлса, айбни бошқага тўнкаш керак эмас. Иккалангиз айбдорсиз, чунки олдингизга қарамагансиз, деб ўйинини тўхташиши ва болаларни дўстлашишига ундай лозим.

7. Кейс баёни

Абдулазизга онаси: “Узоққа қочиб кетма!” деса, Абдулазиз: “Хавотир олманг, ойи, мен қочиб кетаман ва қайтиб келаман!”, – деб жавоб берди.

Кейсга савол-вазифа:

Бундай ҳодиса нима билан боғлиқ?

Манба: “Мақтабгача таълим педагогикаси”, “Нутқ ўстириш методикаси”.

Ўқитувчининг ечими. Бунга ўхшаш ҳодиса нутқнинг грамматик тузилиш нуқтаи назардан такомиллаштириши билан боғлиқ. Янги сўзга қандайдир ўзи эндигина ўзлаштирган сўзни қўшиб фикрни ифодалашга интилиш болаларнинг сўз ижодкорлигидан келиб чиқради.

8. Кейс баёни

“Менинг Сарвар ўғлим 7 ёш деб ёзади она. – Лекин ўз гуруҳидаги болалар олдида жим туради. Мен буни қандайдир сабаблар: чарчаган, уйга шошилади ва бошқалар билан оқлашга қаракат қилдим. У уйдалигида киришимли, барча билан ҳазиллашади, тортишади. Одамлар орасида эса, “одамови” бўлиб қолади. Нима қилай? Маслаҳат беринг”.

Кейсга савол-вазифа:

Онага маслаҳат беринг.

Манба: “Мақтабгача таълим психологияси”, “Мақтабгача таълим педагогикаси”.

Ўқитувчининг ечими. Сарварга уятчанлик, кўпинча, ғаразғўйлик сифатида қабул қилиниши, бу бошқаларга ёқмаслигини, аксинча, ўртоқлари билан дўстлашиш, уларга ёқишга ҳаракат қилиш зарурлигини тушунтириш лозим.

9. Кейс баёни

Болалар боғчасининг мудури Феруза Маҳмудовна катта мактаб ёшидаги болалар гуруҳига ташриф буюриб, тарбиячига: “Машғулоти ёмон ўтказмадингиз, бироқ, методик хатолар кўп. Сизни кичик тарбиячи лавозимига ўтказиш керак”, – деб эшикни қаттиқ ёпиб чиқиб кетди.

Кейсга савол-вазифа:

Сизнинг ҳаракатарингиз қандай бўлади?

Манба: Ўзбекистон Республикасида “Давлат мактабгача Таълим муассасаси тўғрисида”ги Низом, “Мактабгача таълим “Болажон” таянч дастури, “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача ёшдаги болаларни мактабга тайёрлаш методикаси”.

Ўқитувчининг ечими. МТМ раҳбари муомала қоидаларига зид иш тутди. Машғулотнинг ташкил этилиши МТМ жамоаси орасида муҳокама қилиниши, йўл қўйилган хатолар аниқ кўрсатилиши лозим. Лавозимни пасайтириш эса тарбиячининг хатти-ҳаракати асосли бўлганидагина амалга оширилади.

10. Кейс баёни

Гуруҳда тушлик ҳозирланмоқда. Одил (4,5 ёш) ликобчага қаради ва полга ётиб, бошини қўли билан беркитиб олади ва “Буни мен емайман”, - деб кичкиради.

Кейсга савол-вазифа:

Сизнинг ҳаракатларингиз қандай бўлади?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача таълим методикаси”.

Ўқитувчининг ечими. Тарбиячи тарбияланувчининг ёш хусусиятидан келиб чиқиб, уни қоймаган ҳолда “Қани, биргаликда еб кўрамизми? Барча болалар билан мусобақа ташкил этамиз. Бу овқат сенга жуда ёқди” дея жавоб бериши керак.

11. Кейс баёни

Мажлисида тарбияланувчининг онаси сўз олиб, тарбиячига: “Менинг ўғлим – Шохруҳ ҳеч қачон МТМда ташкил этиладиган тадбирларда қатнашмайди, шеърлар ўқимайди, ракс тушмайди. Айтинг-чи, нима учун сиз уни эътибордан четда қолдирасиз?” – деди.

Кейсга савол-вазифа:

Сизнинг ҳаракатларингиз қандай бўлади?

Манба: “Педагогика”, “Мулоқот этикаси”, Мулоқот психологияси” бўйича манбалар.

12. Кейс баёни

Қиш ойларининг бирида Сиз фарзандингиз қорни ейиш, уни устида ётиш мумкин эмаслигини айтасиз. Аббос (4 ёш) гапларни эшитмаганга олиб, қор тўпламлари устида юради, қўлқопидаги қорни ялайди.

Кейсга савол-вазифа:

Сизнинг ҳаракатларингиз қандай бўлади?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача ёшдаги болаларни мактабга тайёрлаш методикаси”.

Ўқитувчининг ечими: Аббосни койимаган ҳолда қор учқунлари ниҳоятда чиройли эканлигини, ўзи ҳам уни жуда-жуда ейишни истаётганлигини, бироқ, уни ейиш томоғни оғритишини, шамоллашга олиб келишини тушунтириш лозим.

13. Кейс баёни

Тушлик вақтида болалар тарбиячи Шахнозани (4 ёш) мажбуран овқатлантормоқда. Шахноза йиғлашни бошлайди. Сиз тарбиячига бундай қилмасликни айтасиз. Тарбиячи эса гапларингизга эътибор қилмасдан, болани овқатлантиришда давом этаверди.

Кейсга савол-вазифа:

Сизнинг ҳаракатларингиз қандай бўлади?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача таълим психологияси методикаси”, “Муомала психологияси”.

Ўқитувчининг ечими. Тарбияланувчилар олдиди бир фикрни ҳадеб қайтараверишяҳши эмас. Шунинг учун тарбиячига бу вазиятда бошқа ҳеч бир сўз айтмаслик, хонадан чиқишгач, бу вазиятни ўзаро муҳокама қилиб олишлари керак.

14. Кейс баёни

Акмал жисмоний заиф. Боғчада болалар доим унинг устидан қулишади, мазах қилишади. Тарбиячи ундан бирор нарсани сўраса ёки шеърни ёдлаб, айтиб беришни айтса, у ҳаяжон ва қўрқувдан тутилиб-тутилиб гапиради. Тарбиячи унинг бу ҳолатини салбий қабул қилади ва Акмалга шундай дейди: “Ўтир, сенга бирор-бир топшириқ ҳам бериб бўлмайди. Бундай ҳолатда эртага ким бўласан?”

1. Тарбиячи тарбиянинг қандай тамойилини бузаяпти?
2. Сизнингча, тарбиячи бу вазиятда қандай йўл тутиши керак?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача таълим психологияси” фанларидан дарслик, ўқув қўлланма ва материаллар.

Таҳлил: 1. Одатда жисмонан заиф, тенгдошлари томонидан камситиладиган болалар катталарнинг ёрдами, кўмагига муҳтож бўлишади. Акс ҳолда, улар ўз нуқсонларидан уялиш оқибатида, ўзига ишончсиз, журъатсиз ва атрофдагиларга аламли муносабатда бўладиган шахс бўлиб етишади.

2. Кўп ҳолларда болалар заиф тенгдошларининг устидан кулишга мойил бўлишади. Бу уларнинг оилада ва микромуҳитда олаётган тарбияси билан боғлиқ. Болаларга ёшлиқданоқ заиф тенгдошлари устидан кулиш эмас, аксинча, унга ёрдам бериш кераклигини уқтириб бориш зарур. Акс ҳолда улар келгусида худбин ва шавкатсиз инсон бўлиб етишишлари мумкин.

Ўқитувчининг ечими: тарбиячи Акмалнинг нуқсонига салбий муносабатда бўлмай, аксинча, гуруҳда дўстона муносабат ва ўзаро бир-бирини қўллаб-қувватлашга асосланган муҳитни шакллантириши зарур. У Акмални қўллаб-қувватлаши, унга далда бериши, ҳар бир муваффақияти учун уни рағбатлантира олиши лозим. Қолаверса, тарбиячи Акмалнинг нуқсонини инобатга олган ҳолда унга кўпроқ нутқ билан боғлиқ бўлмаган, уни қизиқтира оладиган бошқа амалий топшириқлар (м: пластилиндан, қийқимлардан, лойдан турли буюмлар ясаш, расмлар чизиш кабилар)ни бериши керак. Бу каби вазифалар Акмалга ўз қобилиятини намоён қилиш учун имконият яратади. Балки у бутунлай заиф эмасдир?

15. Кейс баёни

Қудрат (5 ёшли тарбияланувчи)ни олиб кетиш учун болалар боғчасига унинг дадаси келди. Дадасини кўрган Қудрат болаларни ура бошлади. Дадаси эса: “Баракалла, ўғлим! Уларга қандай эркак эканлигининг кўрсатиб қўй!”, - деб уни руҳлантирди.

Кейс саволи. Бундай вазиятда Сиз қандай йўл тутасиз?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси”, “Мактабгача таълим психологияси” фанлари бўйича материаллар.

Таҳлил: Катталар ҳеч қачон бошқаларга нисбатан зўрлик, зўравонликни тарғиб қилмасликлари керак. Қолаверса, бошқаларга зўравонлик қилиш “эркаклик” белгиси саналмайди. Бу вазият отанинг маънавияти қашшоқ эканлигини кўрсатади.

Ўқитувчининг ечими: тарбиячининг “Биз Қудратнинг қанчалик кучли эканлигини биламиз. Аммо у ўз кучини бошқаларни уриш учун сарфламаслиги керак. Эртага мен бир эртак мисолида кучни нималарга сарфлаш кераклигини айтиб бераман. Ҳозир эса, менимча, Қудрат ўз ўртоқларидан кечирим сўраса, у ўзини ҳақиқатдан кучли эканлигини исботлайди. Амакингиз сизларни қандай кучга эғаликларингизни синаб кўрмоқчи бўлдилар” кабилида йўл тутиши мақсадга мувофиқдир.

16. Кейс баёни

Иш куни тугади. Фаррух (4 ёшли тарбияланувчи)нинг уйидан уни олиб кетиш учун ҳеч ким келмади. Навбатчилик вақтингиз тугашидан бир ярим соат ўтгач, Фаррухни олиб кетиш учун унинг дадаси келди. Бироқ, у маст эди. Тарбиячи ҳам уйига кечикмоқда. Қолаверса, уйигача йўл узоқ.

Кейс саволи. Тарбиячининг ўрнида Сиз қандай йўл тутган бўлардингиз?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси, “Мактабгача таълим психологияси” фанлари бўйича материаллар.

Таҳлил: Маст ҳолдаги кишига тарбияланувчини топшириб бўлмайди. Шунинг учун ҳар қандай ҳолатда ҳам Фаррухни унинг дадаси билан қолдириб кета олмайди.

Ўқитувчининг ечими: Фаррухни боғча жойлашган ҳудуддаги “Қуриқлов таянч бўлими” ёки “Маҳалла фуқаролари Кенгаши” идорасида қолдириши лозим.

17. Кейс баёни

Алишер (3 ёшли бола) қўлини аквариум ичига солиб, битта балиқ ушлаб олди ва полга улоқтирди.

Кейс саволи. Сиз бу вазиятда қандай йўл тутасиз?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси, “Мактабгача таълим психологияси” фанлари бўйича материаллар.

Таҳлил: 3 ёшли бола балиқ сувсиз, куруқликда яшай олмаслигини ҳали тушуниб етмайди. Шунинг учун уни қойиш керак эмас.

Ўқитувчининг ечими. тарбиячи Алишерга: “Қара, балиқчамиз қандай кучли. У идишидан сакраб чиқипти. Кел, уни олиб идишига соламиз. Ахир у сувсиз яшай олмайди-ку?! Алишер балиқларга ёрдам бера олади”, - дейиши лозим.

18. Кейс баёни

Ширин (5 ёшда) ва Азиз (4,5 ёшда) ўйинчокни талашаяпти. Ширин Азизнинг сочларини торта бошлади. Азиз қичқириб юборди ва тарбиячи опани ёрдамга чақиради. Ярим соатдан сўнг, Ширин яна шу ҳолатни такрорлаб: “Мен энди доим унинг сочини тортаман”, - деди.

Кейс саволи. Тарбиячи бу вазиятда қандай йўл тутиши керак?

Манба: “Мактабгача таълим педагогикаси, “Мактабгача таълим психологияси” фанлари бўйича материаллар.

Таҳлил: Ширин учун бошқаларнинг сочидан тортиш оғриқни юзага келтиришини билмайди. Унинг учун бу шунчаки эрмак.

Ўқитувчининг ечими: тарбиячи Ширинга бошқаларнинг сочини тортиш оғриқли бўлишини, уни тортқилаш эрмак эмаслигини “Сен сочини торқиласанг, Азизнинг сочлари тўкилиб кетиши мумкин. Азизнинг сочсиз қолишини истамайсан-ку?!”, – тарзида ҳазил оҳангида тушунтириши лозим.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ

1. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси / Туз.: Ш. Курбонов, Ҳ. Саидов, Р. Аҳлиддинов. Нашр учун масъул: Т. Рискйев. – Т.: “Шарқ” НМК Бош тахририяти, 1999. – 182 б.
2. Каримов. И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққийтининг пойдевори. – Т.: “Ўзбекистон”, 1997. – 62 б.
3. Каримов. И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шаронтида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: “Ўзбекистон”, 2009. – 56 б.
4. Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар – тараққийёт омили. – Т.: “Ўзбекистон”, 1995. – 24 б.
5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008. – 173 б.
6. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. – Т.: “Ўзбекистон”, 1997. – 138 б.
7. Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққийтининг пойдевори. – Т.: “Шарқ” нашрийёт-матбаа концерни. 1997. – Б. 20-29.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққийтининг пойдевори. – Т.: “Ўзбекистон”, 1997. – Б. 31-61.
9. Ўзбекистон Республикасининг Мактабгача таълим концепцияси. – Т.: “Fan va texnologiya” нашрийети, 2011. – 40 б.
10. Болажон таянч дастури. – Т.: “Sano-standart”, 2010. – 229 б.
11. Абдурахимова Д. Мактабгача тарбия ёшдаги болаларни ахлокий руҳда тарбиялашда халқ эртақларидан фойдаланиш: Пед.фан.ном. ... дисс. автореф. – Т.: 1998. – 18 б.
12. Азизова З. Мактабгача катта ёшдаги болаларда қўғирчоқ театри воситасида ахлокий-эстетик сифатларни шакллантириш. – Т.: 2010. – 90 б.
13. Бобоева Д.Р. Мактабгача ёшдаги болаларнинг нутқини ўстириш жараёнида эртақлар асосида атроф-муҳит билан таништириш / Илмий тўплам. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ. 2000. – 103-105-б.
14. Бобоева Д.Р. Мактабгача ёшдаги болалар тарбиясинининг асосий мезонлари // Педагогик таълим ж. – Т.: 2001. 2-сон. 65-66-б.
15. Бобоева Д.Р. Теварак-атрофни ўрганишда мактабгача катта ёшдаги болаларнинг боғланишли нутқини ривожлантириш: Пед.фанл.номз. ... дисс. автореф. – Т.: 2001. – 25 б.

16. Болалар боғчасида тарбиянинг мазмуни // Мактабгача педагогика. Икки қисм. 1-қисм. В.И.Логинова ва П.Р.Саморукова тахр. остида. – Т.: “Ўқитиш ва таълим”, 1991. – 256 б.
17. Гарбузов В. Практическая психотерапия, или как вернуть ребёнку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье. – СПб.: Питер, 1994. – 160 с.
18. Глобал таълим / Ўқитувчилар учун қўл. – UNISEF, 2003. – 116 б.
19. Дошкольная педагогика / Учебное пособие. Под ред. В.И.Ядэшко, Ф.А.Сохина. – М.: “Просвещение”, 1996. – 413 с.
20. Жумашева Г.Х. Формирование основ культуры обучения дошкольников на каракалпакском языке (групп с русским языком обучения) средствами театрализованных игр: Дисс. ... канд.пед.наук. – Т.: 1996. – 140 с.
21. Касымова Х.И. Использование национальных традиций в нравственном воспитании детей старшего дошкольного возраста в семье: Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Т.: 2001. – 27 с.
22. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: “ACADEMA”, 2000. – 416 с.
23. Комилова Г.О. Мактабгача ёшдаги (5-6 ёш) болаларга экологик тарбия беришда халқ топишмоқларидан фойдаланишнинг педагогик имкониятлари: Пед. фан. номз. ... дис. автореферати. – Т., ЎзПФТИ, 2005. – 22 б.
24. Мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талаблари. – Т.: ЎзПФТИ, 1999. – 23 б.
25. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитиш ва таълим”, 1991. – 256 б.
26. Мактабгача таълимнинг давлат стандарти. – Т.: ЎзПФТИ, 1995. – 39 б.
27. Маҳкамова М.Ю. Бўлажак тарбиячиларнинг педагогик мулоқот маданиятини шакллантириш: Пед.фанл.номз. ... дисс. автореф. – Т.: 2002. – 22 б.
28. Маҳмудова Д.Й. Махсус таълим муассасалари тарбияланувчиларига психологик хизмат кўрсатишнинг амалий жиҳатлари / Методик тавсиянома. – Т.: Т.Н.Қори Ниёзий номидаги ЎзПФТИ, 2007. – 9-21-б.
29. Николаева С.Н., Комарова И. Сюжетные игры в экологическом воспитании дошкольников игровые обучающие ситуации с игрушками разного типа и литературных персонаж / Пособ. для пед. дошкол.учреж. – М.: Изд-во “ГНОМИД”, 2003. – 127 с.

30. Оила педагогикаси / О.Ҳасанбоевнинг умумий таҳр.остида. – Т.: Алоқачи, 2007. – 384 б.
31. Очилов.М. Муаллим – қалб меъмори. – Т.: “Ўқитувчи”, 2001. – 429 б.
32. Очилов М., Очилова Н. Ўқитувчи одоби. – Т.: “Ўқитувчи”, 1997. – 132 б.
33. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / ОТМ учун дарслик. М.Х.Тоҳтаходжаева ва б. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 379 б.
34. Подготовка детей к школе в детском саду / Под ред. Ф.А.Сохина, Т.В.Тарунтаевой. – М.: “Педагогика”, 1997. – 159 с.
35. Расулова М.Ш. Болаларни мактабга тайёрлаш ва тайёрлигини аниқлаш мезонлари. – Т.: ЎзПФИТИ, 1994. – 24 б.
36. Тешабоева К.Ф. Подготовка будущих дошкольных работников к использованию материалов киргизской народной педагогики: Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Т.: 1994. – 26 с.
37. Туғилган кундан бошлаб бир ёшгача бўлган фарзандлар тарбияси / Ота-оналар учун услуб.қўлл. М.Солихова ва б. – Т.: ТМУ, 2003. – 64 б.
38. Туленова Х.Б. Совершенствование физического воспитания детей до школьных учреждений в возрасте 5-7 лет: Автореф. дисс. ... канд.пед. наук. – Т.: 2000. – 26 с.
39. Умарова М. Болаларда атроф-муҳитга масъулиятли муносабатни шакллантириш / Метод.қўлл. – Т., ТДПУ, 2007. – 95 б.
40. Халилова М.Р. МТМ катта гуруҳ ёшдаги болаларда экологик тушунчаларни шакллантиришнинг педагогик асослари / Пед. фан. номз. ... дис. автореферати. – Т.: ЎзПФИТИ, 2006. – 20 б.
41. Юсупова П. Мактабгача педагогика. – Т.: “Ўқитувчи”, 1993. – 264 б.
42. Юсупова П. Мактабгача ёшдаги болаларга экологик тарбия бериш. – Т.: “Ўзбекистон”, 1995. – 224 б.
43. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси / Дорилфунунлар талабалари учун қўлланма. – Т.: “Ўқитувчи”, 1990. – 184 б.
44. Ҳасанбоев Ж., Туропова М., Ҳасанбоева О. Маънавий-ахлокий тарбия асослари. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт нашриёти. 2000. – 110 б.
45. Ҳошимов К., Иномова М., Нишоновна С., Ҳасанов Р. Педагогика тарихи. – Т.: “Ўқитувчи”, 1996. – 447 б.

“МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА” ФАНИ БЎЙИЧА ГЛОССАРИЙ

Ахлоқ (лот. “moralis” – хулқ-атвор) – ижтимоий муносабатлар ҳамда шахс хатти-ҳаракатини тартибга солувчи, муайян жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган хулқ-атвор қоидалари, мезонлари йиғиндиси.

Ахлоқий онг – шахсга ахлоқий меъёрлар ва хулқ-атвор қоидалари тўғрисидаги назарий билимларни бериш асосида ҳосил қилинувчи онг шакли.

Ахлоқий тарбия – муайян жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган тартиб, одоб, ўзаро муносабат, мулоқот ва хулқ-атвор қоидалари, мезонларини болалар онгига сингдириш асосида уларда ахлоқий онг, ахлоқий фаолият кўникмалари ва ахлоқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.

Ақлий тарбия – шахсга табиат ва жамият тараққиёти тўғрисидаги билимларни бериш, унинг ақлий (билиш) қобилияти, тафаккури ва дунёқарашини шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.

Башоратлаш – бўлажак машғулотни ташкил этилишининг турли вариантларини баҳолаш ва улардан қабул қилинган мезонларга мувофиқ энг маъқулани танлаб олиш.

Баҳо – таълим олувчиларга уларнинг таълим олиши, билимларни ўзлаштиришга нисбатан ижодий ёндошишини рағбатлантириш мақсадида таъсир кўрсатиш воситаси.

Билим – боланинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Билим олиш – борликни идрок этиш, ўрганиш, машқ қилиш ва муайян тажриба асосида хулқ-атвор ҳамда фаолият кўникма,

малакаларининг мустаҳкамланиб, мавжуд билимларнинг такомиллашиб, бойиб бориш жараёни.

Билиш – объектив борлиқнинг инсон онгида акс этиш шакли; илмий билимларни ўзлаштириш жараёни.

Ватанпарварлик (лот. “patriotes” – ватандош, “patris” – ватан, юрт) – шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, туғилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида кайгуриши ҳамда унинг порлоқ истиқболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилат.

Вербал – билим (маълумот, ахборот)ларни сўз ёрдамида (оғзаки) етказиб бериш, ифода этиш.

Дидактика (Таълим назарияси) – (юнон. “didaktikos” – ўргатувчи, “didasko” – ўрганувчи) – таълимнинг назарий жиҳатлари (таълим жараёнининг моҳияти, тамойиллари, қонуниятлари, тарбиячи ва бола фаолияти мазмуни, таълим мақсади, шакл, метод, воситалари, натижаси, таълим жараёнини такомиллаштириш йўллари ва ҳ.к. муаммолар)ни ўрганувчи фан.

Дидактика тамойиллари (лот. “principium” – ҳар қандай назариянинг асосий, бошланғич, дастлабки ҳолати) – таълимни ташкил этишга қўйилган меъёрий талабларни ифодаловчи, шунингдек, таълим жараёнининг асосий мақсади ва қонуниятларига мувофиқ унинг дастлабки ҳолатини белгиловчи қарашлари.

Дидактик ташхис мақсади – ўқув жараёнининг самарадорлигини аниқлаш, баҳолаш ва таҳлил қилиш.

Дидактик тизим (юнон. “systema” – яхлит, қисмларда ташкил топган, бирлаштириш) – маълум мезонлари асосида таълим жараёнининг яхлит ҳолатини белгилаш, ажратиш кўрсатиш.

Дидактик ўйин – ўрганилаётган объект, ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш асосида боланинг билишга бўлган қизиқиши ва фаоллик даражасини рағбатлантирувчи ўқув фаолияти тури.

Жамоа (лот. “коллективус” – йиғилма, омма, биргалиқдаги мажлис, бирлашма, гуруҳ) – бир неча аъзо (киши)лардан иборат бўлиб, ижтимоий аҳамиятга эга умумий мақсад асосида ташкил топган гуруҳ.

Жамоа анъаналари – жамоа аъзолари томонидан бирдек қўллаб-қувватланувчи барқарорлашган одат.

Жисмоний тарбия – болаларда жисмоний ва иродавий сифатларни шакллантириш, уларни ақлий ва жисмоний жиҳатдан меҳнат ҳамда Ватан муҳофазасига тайёрлашга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбия тизимининг муҳим таркибий қисми.

Идрок – аниқ мақсадга йўналтирилган англаш жараёни.

Ижтимоий адаптация (юнон. “adapto” – мослашиш) – аномал болалар индивидуал ёки гуруҳли хулқларининг ижтимоий қадриятлар ва хулқ-атвор қоидалари тизимига мос келиши.

Ижтимоийлашув – ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиши асосида шахснинг ҳаёт ва ишлаб чиқариш жараёнига мослашуви.

Изоҳлаш – тарбияланувчига ҳиссий-оғзаки таъсир этиш усули.

Индивид (лот. “individium” – бўлинмас, ягона, алоҳида) – хатти-ҳаракатларини шартли рефлекс ёрдамидагина ташкил эта олувчи биологик мавжудот.

Индивидуаллик – шахснинг ўзига хос хусусиятлари.

Иқтисодий тарбия – болаларга иқтисодий билимларни бериш, уларда иқтисодий фаолият (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотиқ муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар)ни ташкил этиш кўникма, малакаларини шакллантиришдан иборат педагогик жараён.

Иқтисодий таълим – болаларга хўжалик юритиш тизими (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотиқ муносабатларини

тўғри ташкил этиш ва ҳ.к.) тўғрисидаги назарий билимларни беришга йўналтирилган педагогик жараён.

Ёш хусусиятлари – муайян бир ёш даврига хос бўлган анатомик, физиологик (жисмоний) ва психологик хусусиятлар.

Кадрлар тайёрлаш миллий модели – шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш каби таркибий қисмларнинг ўзаро ҳамкорлиги, улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик асосида “юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрларни тайёрлаш Миллий тизими” моҳиятини акс эттирувчи андоза, лойиҳа.

Коррекция (юнон. “correctio” – тузатиш) – педагогик услуб ва тадбирлардан иборат махсус тизими ёрдамида аномал болаларнинг психик ва жисмоний ривожланишидаги камчиликларини қисман ёки тўлиқ тузатиш.

Кўникма – олинган билимларга асосланиб қўйилган вазифа ва шартларга биноан бажариладиган ҳаракатлар йиғиндиси.

Кўргазмали методлар – предмет, ҳодиса ёки жараёнлар моҳиятини табиий ҳолатда намоёиш қилиш, уларнинг макетларини кўрсатишда қўлланилувчи усуллар.

Лойиҳалаштириш (режалаштириш) – болаларнинг ўқув фаолиятини бошқариш дастурини яратиш.

Маданият (лот. “cultura” – парвариш қилиш, ишлов бериш) – ижтимоий тараққиёт давомида инсонларнинг фаолияти туфайли қўлга киритилиб, уларнинг ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи моддий ва маънавий бойликлар тизими.

Мазмун (таълим (билим олиш) мазмуни) – таълим жараёнида бола томонидан ўзлаштирилиши зарур бўлган илмий билим, амалий кўникма, малака, фикрлаш ҳамда фаолият усуллари тизими.

Мактабгача таълим – боланинг соғлом, ҳар томонлама камол топиб шаклланишини таъминловчи, унда ўқишга интилиш ҳиссини

уйғотувчи, уни мунтазам таълим олишга тайёрловчи ҳамда бола олти-етти ёшга етгунча давлат ва нодавлат МТМ ва оилаларда амалга оширилувчи таълим босқичи.

Мактабгача педагогика – мактабгача таълим ёшидаги болаларни тарбиялаш, уларни интеллектуал, маънавий-ахлокий ва жисмоний жиҳатдан камолотга етказиш масалаларини ўрганадиган фан.

Малака – онгли хатти-ҳаракатнинг автоматлаштирилган таркибий қисми.

Материални оғзаки баён қилиш методлари – ўқув материали моҳиятини оғзаки (ҳикоя, тушунтириш, мактаб маърузаси каби шаклларда) ёритишда қўлланилувчи усуллар.

Машқ ва ўргатиш (фаолиятда машқлантириш) методлари – муайян машқ ёрдамида болалар фаолиятини оқилona, мақсадга мувофиқ ва ҳар томонлама пухта ташкил қилиш, уларни ахлоқ меъёрлари ва ҳуқ-атвор қоидаларини бажаришга одатлантириш усуллари.

Маълумот – таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган, тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда таркиб топган дунёқараш мажмуи.

Метод (юнон. – тадқиқот, усул, мақсадга эришиш йўли) – таълим ёки тарбия мақсаига эришиш учун қўлланиладиган усул, йўл.

Методика (фан сифатида) – хусусий фанларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганадиган фан.

Меҳнат тарбияси – шахсга меҳнатнинг моҳиятини чуқур аңлатиш, уларда меҳнатга онгли муносабат, муайян ижтимоий-фойдали ҳаракат ёки касбий кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни; ижтимоий тарбиянинг таркибий қисми.

Мунозара — тарбияланувчиларга ҳиссий-оғзаки таъсир кўрсатиш асосида уларда маънавий-ахлокий сифатларни шакллантиришга йўналтирилган баҳс-мунозара усули.

Педагогика (юнон. “paidagogike”, “paidagogos” — бола етаклайман) — ижтимоий тарбиянинг умумий қонуниятлари, муайян жамиятда ягона ижтимоий мақсадга мувофиқ ёш авлодни тарбиялаш ҳамда унга таълим беришнинг моҳияти ва муаммоларини ўрганадиган фан.

Педагогик илмий-тадқиқот методлари — шахсни тарбиялаш, унга муайян йўналишларда чуқур, пухта илмий билимларни бериш тамойиллари, объектив ва субъектив омилларини аниқловчи педагогик жараённинг ички моҳияти, алоқа ва қонуниятларини махсус текшириш ва билиш усуллари.

Педагогик маҳорат — бўлажак тарбиячиларнинг касбий маҳоратларини ошириш, такомиллаштириш муаммоларини ўрганадиган курс.

Педагогик талаб — турли хатти-ҳаракатларни бажариш ҳамда фаолиятда иштирок этиш жараёнида бола томонидан амал қилиниши зарур бўлган ижтимоий хулқ-атвор меъёрлари.

Педагогик маҳорат — таълим-тарбия жараёнига онгли, ижодий ёндашув, методик билимларни самарали қўллай олиш қобилияти, юксак педагогик тафаккур.

Рағбатлантириш — тарбияланувчининг хатти-ҳаракати, фаолиятига ижобий баҳо бериш асосида унга ишонч билдириш, кўнгилини кўтариш ва уни қўллаб-қувватлаш усули.

Ривожланиш — шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён.

Сухбат — савол ва жавоб шаклидаги диалогик таълим методи.

Тамойил (юнон. “principium” — ҳар қандай назариянинг асосий, бошланғич, дастлабки ҳолати) — бирор-бир назариянинг асоси, негизи,

асосий бошлангич коидаси; бошқарувчи ғоя, фаолиятнинг асосий коидаси; умумлаштирилган талаб.

Тарбия – муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида шахсни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни.

Тарбия жараёни – педагог ва бола (тарбиячи ва тарбияланувчи)лар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган самарали ҳамкорлик жараёни.

Тарбия мазмуни – шахснинг шаклланишига қўйилувчи ижтимоий талаблар моҳияти.

Тарбия методи (юнон. “методос” – йўл) – тарбия мақсадига эришиш йўли; тарбияланувчиларнинг онги, иродаси, туйғулари ва хулқига таъсир этиш усуллари.

Тарбия назарияси – педагогиканинг муҳим таркибий қисми; тарбиявий жараён мазмуни, шакл, метод, восита ва усуллари ҳамда уни ташкил этиш муаммоларини ўрганади.

Тафаккур – ижтимоий воқеа-ҳодисаларнинг онгда тўлақонли акс этиши, инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли.

Тапхис – дидактик жараён кечадиган барча шароитларни ойдинлаштириш, унинг натижаларини белгилаш.

Таълим – болаларга назарий билимларни бериш асосида уларда амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш, уларнинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини тарбиялашга йўналтирилган жараён.

Таълим ва тарбия мазмуни – шахснинг ақлий ва жисмоний қобилиятини ҳар томонлама ривожлантириш, дунёқараши, одоби, хулқи, ижтимоий ҳаёт ва меҳнатга тайёрлик даражасини шакллантириш жараёнининг моҳияти.

Таълим жараёни – тарбиячи ва болалар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда илмий билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган педагогик жараён.

Таълим методлари – таълим жараёнида қўлланилиб, унинг самарасини таъминловчи усуллар мажмуи.

Таълим мазмуни – давлат таълим стандартлари асосида белгилаб берилган ҳамда маълум шароитда муайян фанлар бўйича ўзлаштирилиши назарда тутилган илмий билимлар моҳияти.

Таълим мақсади (ўқиш, билим олиш мақсади) – таълимнинг аниқ йўналишини белгилаб берувчи етакчи ғоя.

Таълим натижаси (маҳсули) – таълим якунининг моҳиятини қайд этувчи тушунча; ўқув жараёнининг оқибати; белгиланган мақсадни амалга ошириш даражаси.

Таълим шакли – таълим жараёнининг ташкилий тузилмаси.

Топшириқ – болаларда меҳнат, ижтимоий ҳуққ ва ҳаётий тажриба қўникмаларини шакллантириш мақсадида қўлланиладиган усул.

Тушунтириш – ўқув материали мазмунини исбот, таҳлил, умумлашма, таққослаш асосида баён қилиш.

Умумий педагогика – мактаб ёшидаги болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш масалаларини ўрганади.

Усул – муайян ўқув материални ўзлаштиришда қўлланилаётган асосий таълим методи билан бирга иккинчи бир таълим методининг айрим элементларидан фойдаланиш.

Фаолит – шахс томонидан табиий ва ижтимоий мақсадга мувофиқ ташкил этилувчи кундалиқ, ижтимоий ёки касбий ҳаракатларнинг муайян шакли, қўриниши.

Шахс – психологик жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамият аъзоси.

Экологик маданият – боланинг ижтимоий талабларга мувофиқ табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш қобилияти.

Экологик онг – табиат ва атроф-муҳитнинг мавжуд ҳолати, уларни муҳофаза этиш борасидаги тушунчаларнинг онгдаги ифодаси.

Экологик тарбия – болаларга дастлабки экологик билимларни бериш, уларнинг мавжуд экологик билимларини бойитиш, уларда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган педагогик жараён.

Экологик таълим – болага аниқ мақсадга мувофиқ, изчил, тизимли ва узлуксиз равишда назарий экологик билимларни беришга йўналтирилган таълимий жараён.

Экологик фаолият – экологик билимларга таянилган ҳолда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш борасида амалга оширилаётган хатти-ҳаракатлар мажмуи.

Эстетик тарбия – болаларни табиат, ижтимоий ва меҳнат муносабатлари, турмуш гўзаллигини идрок этиш, тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадий дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш ва ҳаётига гўзаллик олиб кириш қобилиятини тарбиялаш жараёни; ижтимоий тарбиянинг таркибий қисми.

Ўз-ўзини таҳлил (назорат) қилиш – ўз шахси, мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш, мавжуд сифатларни бойитиш ёки салбий одатларни бартараф этишга қаратилган фаолият усули.

Ўргатиш – тарбияланувчилар ижтимоий хулқ-атвор кўникмалари, одатларини шакллантириш мақсадида режали ва изчил ташкил қилинадиган турли ҳаракатлар, амалий ишлар.

Тарбиячи (педагог) – педагогик, психологик ва мутахассислик йўналишлари бўйича махсус маълумот, касбий тайёргарлик ва маънавий-ахлоқий сифатларга эга ҳамда таълим муассасаларида фаолият кўрсатувчи шахс.

Ўқиш – маълум усуллар ёрдамида ташкил этилган билимларни ўрганиш жараёни; болалар томонидан ўқув фаолияти усуллари эгаллаб олишга йўналтирилган фаолият.

Болалар жамоаси – ижтимоий-фойдали аҳамият касб этувчи умумий мақсад ва биргаликдаги фаолиятга асосан жиғслашган болалар бирлашмаси, гуруҳи.

Ҳикоя – тарбиячи томонидан мавзуга оид далил, ҳодиса ва воқеаларнинг яхлит ёки қисмларга бўлиб, тасвирий воситалар ёрдамида образли тасвирлаш йўли билан ихчам, қисқа ва изчил баён қилиниши.

ИЛОВАЛАР

1-илова

“Болажон” таянч дастурининг машғулотлар мавзули-таквим режаси (намуна учун)

Илк ёш гуруҳ (2-3 ёш)

№	Машғулот номи	Уқув йили давомида				
		Ҳафтада	Бир ойда	1-ярим йиллик	2-ярим йиллик	Жами
1.	Атроф олам билан таништириш	0,5	2	8	10	18
2.	Табиат билан таништириш	0,5	2	8	10	18
3	Таълимий ўйин-машқлари (сенсор тарбия)	1	4	16	20	36
4.	Нутқ ўстириш	1	4	16	20	36
5.	Бадий адабиёт билан таништириш	0,5	2	8	10	18
6.	Расм	1	4	16	20	36
7.	Қуриш-ясаш	1	4	16	20	36
8.	Лой иши	0,5	2	8	10	18
9.	Жисмоний тарбия	2	8	32	40	72
10.	Мусиқа	2	8	32	40	72
	Жами	10	40	160	200	360

**“Атроф-олам билан таништириш” машғулотларининг
ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

1-ярим йил	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	-	Жами
	2	2	2	2	-	8
2-ярим йил	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Жами
	2	2	2	2	2	10
Йил давомида						18

Ойи	Машғулот мавзуси	Машғулот шакли
Сентябр	“Устки кийимлар”	Таълимий ўйин
-	“Озода юрамиз”	Сухбат
Октябрь	“Тана қисмларимизни ўрганамиз”	Таълимий ўйин
-	“Бизнинг оила”	Сухбат
Ноябр	“Ўйинчоқлар”	Таълимий ўйин
-	“Оёқ кийимлар”	Таълимий ўйин
Декабр	“Кийиниш одоби”	Таълимий ўйин
-	“Арча байрами”	Сухбат
Январ	“Ажойиб халтача”	Таълимий ўйин
-	Ўйинчоқ юк машинаси	Танишув
Феврал	Чой идишлари	Танишув
-	“Болалар товук ва жўжаларга дон беришяпти”	Сурат устида сухбат
Март	“Бош кийимлар”	Таълимий ўйин
-	Ўйинчоқ автобус	Танишув
Апрел	“Ошхона идишлари”	Таълимий ўйин
-	“Ювиниш одоби”	Сухбат
Май	Ўйинчоқ “Енгил машина”	Танишув
-	“Саломлашиш одоби”	Сухбат

**“Табиат билан таништириш” машғулотларининг
ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

1-ярим йил	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	-	Жами
	2	2	2	2	-	8
2-ярим йил	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Жами
	2	2	2	2	2	10
Йил давомида						18

Ойи	Машғулот мавзуси	Машғулот шакли
Сентябрь	“Бизнинг боғ”	Сайр
-	“Аквариум балиқлари”	Кузатув
Октябрь	“Тулзордаги гуллар”	Кузатув
-	“Сабзавотлар дўкони”	Мақсадли сайр
Ноябрь	“Кузги дарахтлар”	Таништириш
-	“Қуёнлар”	Биринчи кузатув
Декабрь	“Боғча ер майдони”	Мақсадли сайр
-	Хона ўсимликларини ювиш	Ижтимоий-фойдали меҳнат
Январь	“Момиқ мушукча”	Кузатув
-	“Пиёз экиш”	Тарбиячи ёрдамида кузатув
Февраль	“Қафасдаги қушча”	Кузатув
-	“Наврўзгул” қузагиши	Кузатув
Март	“Экинзор”	Мақсадли сайр
-	“Мушук боласи”	Кузатув
Апрел	“Туллаган олча (олма) дарахти”	Кузатув
-	“Қум ва сувнинг хусусиятлари”	Танишув
Май	“Ҳашарот (қапалак)лар”	Танишув
-	“Қумоли ини”	Кузатув

**“Ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш” машғулотларининг
ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

1-ярим йил	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	-	Жами
	2	2	2	2	-	8
2-ярим йил	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Жами
	2	2	2	2	2	10
Йил давомида						18

Ойи	Машғулот мавзуси	
Сентябрь	“Одоб саломдан бошланади”	Сухбат
-	“Ота-онага ҳурмат”	Сухбат
Октябрь	“Тозалик – бу саломатлик”	Сухбат
-	“Кийиниш одоби”	Сухбат
Октябрь	“Боғча опаимиз – меҳрибонимиз”	Сухбат
-	“Боғчадаги буюмлар бизники”	Сухбат
Ноябрь	“Бизнинг оила”	Сухбат
-	“Бизнинг кўча”	Сухбат
Декабрь	“Ёлғончилик – ёмон одат”	Сухбат
-	“Табиат бизнинг дўстимиз”	Сухбат
Январь	“Биз миллий ўйинларни ўйнаймиз”	Ўйин
-	“Кайфият”	Ўйин
Февраль	“Салом! Мен келдим”	Ўйин
-	“Мен сенга табассум ҳадя қиламан”	Ўйин
Март	“Мен қандайман?”	Сухбат
-	“Тамғалар”	тасвирий фаолият
Апрел	“Мен нимани эшитаяпман?”	Ўйин
-	“Менинг расмим	Тасвирий фаолият

**“Таълимий ўйин-машқлари (сенсор тарбия)”
машғулотларининг ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

1-ярим йил	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	-	Жами
	4	4	4	4	-	16
2-ярим йил	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Жами
	4	4	4	4	4	20
Йил давомида						36

№	Ойи	Машғулот мавзуси	Машғулот шакли
1.	Сентябр	“Қўғирчоқ Лолахонни ухлатамиз”	Таълимий ўйин
2.	-	“Қўғирчоқ Лолахонни кийинтирамиз”	Таълимий ўйин
3.	-	“Қўғирчоқ Лолахонни овқатлантирамиз”	Таълимий ўйин
4.	-	“Рангли шарчаларни думалатиш”	Таълимий ўйин
5.	Октябр	“Пирамидани йиғиш”	Таълимий ўйин
6.	-	“Кубикдан минора курамиз”	Таълимий ўйин
7.	-	“Катта-кичик”	Таълимий ўйин
8.	-	“Рангли пирамидани йиғ!”	Таълимий ўйин
9.	Ноябр	“Жарангла, қўғирқочча!”	Таълимий ўйин
10.		“Қўғирчоқни аравада учирамиз”	Таълимий ўйин
11.		“Сув билан ўйнаш”	Таълимий ўйин
12.		“Балиқ тут!”	Таълимий ўйин
13.	Декабр	“Қум билан ўйнаш”	Таълимий ўйин
14.	-	“Тугмачани тақ!”	Таълимий ўйин
15.	-	“Тасмачани тақ!”	Таълимий ўйин
16.	-	“Ёғоч болғача билан ўйин”	Таълимий ўйин
17.	Январ	“Йиғма кубиклар билан ўйин”	Таълимий ўйин
18.	-	“Ажойиб кутича”	Таълимий ўйин
19.	-	“Турли ҳажмдаги кубиклар билан ўйнаш”	Таълимий ўйин
20.	-	“Жойига қўй!”	Ранг ажратишга оид таълимий ўйин
21.	Феврал	Шакл ажратишга оид “Жойига қўй!”	Таълимий ўйин
22.	-	“Қандай?”	Таълимий ўйин
23.	-	“Ранги ва катталигини айт!”	Таълимий ўйин
24.	-	“Баланд-паст”	Таълимий ўйин
25.	Март	“Ўзок-яқин”	Таълимий ўйин
26.	-	“Рангли халқаларни йиғиш”	Таълимий ўйин

27.	-	“Рангли доирачалар”	Таълимий ўйин
28.	-	“Устунчаларни йиғиш”	Таълимий ўйин
29.	Апрел	“Ғадир-будир жуфт суратлар”	Таълимий ўйин
30.	-	“Боғичли айикча”	Таълимий ўйин
31.	-	“Узун-қисқа”	Таълимий ўйин
32.	-	“Боғичли нимча”	Таълимий ўйин
33.	Май	Халкачаларни рангига қараб йиғиш	Таълимий ўйин
34.	-	“Боғичли этикча”	Таълимий ўйин
35.	-	Доиранинг катта-кичиклигига қараб жойига қўйиш	Таълимий ўйин
36.	-	“Меваларни йиғамиз”	Таълимий ўйин

**“Нутқ, ўқиш ва саводга тайёрилик” машғулотларининг
ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

1-йрим йил	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	-	Жами
	4	4	4	4	-	16
2-йрим йил	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Жами
	4	4	4	4	4	20
Йил давомида						36

№	Ойи	Машғулоти мавзуси	Машғулоти шакли
1.	Сентябрь	“Топширикни бажар!”	Таълимий ўйин
2.	-	“Полиз”	Мақсадли сайр уюштириш
3.	-	“Шолғом” номли эртак	Эртакни ҳикоя қилиш
4.	-	“U” товуши	Тўғри талаффуз қилиш
5.	Октябрь	“Қандай?”	Таълимий ўйин
6.	-	“Чумчук” номли шеър	Шеърни ўқиб бериш
7.	-	“Қўғирчоқ Лолахоннинг кийимларини ювиш”	Таълимий ўйин
8.	-	“Болалар товуқ ва жўжаларга дон беришяпти”	Сурат устида суҳбат
9.	Ноябрь	“Алла”	Овутмачоқни ўқиб бериш
10.	-	“Ким нима қияпти?”	Таълимий ўйин
11.	-	“Бўри билан эчки” номли эртак	Эртакни ҳикоя қилиш
12.	-	“Нима қандай қичкиради?”	Таълимий ўйин
13.	Декабрь	“Биз қушларни қандай овқатлантирамиз”	Сурат устида суҳбат
14.	-	“Икки эчки” номли эртак	Эртакни ҳикоя қилиш
15.	-	“Ким нима қияпти?”	Таълимий ўйин
16.	-	“Мушук” номли шеър	Шеърни ўқиб бериш
17.	Январь	“Боғчада арча байрами”	Сурат устида суҳбат
18.	-	“Чапак-чапак”	Овутмачоқни ўқиб бериш
19.	-	“Қурк товуқ” номли эртак	Эртакни ҳикоя қилиш
20.	-	“Болалар овқатлантириллар”	Сурат устида суҳбат
21.	Февраль	“Мактанчоқ қуён” номли ўзбек халқ эртаги	Эртакни сўзлаб бериш
22.	-	“Саман тойчоқ” номли шеър	Шеърни ўқиб бериш
23.	-	“Топширик”	Таълимий ўйин

24.	-	“Болалар балиқни овқатлантиряптилар”	Сурат устидасуҳбат
25.	Март	Ўйинчок автомашина, автобусни	Кузатуз
26.	-	“Бўғирсоқ” номли эртак	Эртакни ҳикоя қилиш
27.	-	“Т” товуши	Тўғри талаффуз қилиш
28.	-	“Офтоб чикди” номли шеър	Шеърни ўқиб бериш
29.	Апрел	“Кушча”	Кузатуз
30.	-	“Ажойиб халтача”	Таълимий ўйин
31.	-	“Эчки болалари” номли эртак	Эртакни ҳикоя қилиш
32.	-	“Қўғирчоқ Лолахонни чўмилтирамиз”	Таълимий ўйин
33.	Май	“Қўнғиз нима дейди” номли шеър	Шеърни ўқиб бериш
34.	-	“Она боласини чўмилтиряпти”	Сурат устида суҳбат
35.	-	“Е” товуши	Тўғри талаффуз қилиш
36.	-	“Кўргазмасиз ҳикоя”	Ҳикоя қилишга ўргатиш

**“Бадий адабиёт билан таништириш”
машғулотларининг ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

1-ярим йил	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	-	Жами
	2	2	2	2	-	8
2-ярим йил	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Жами
	2	2	2	2	2	10
Йил давомида						18

№	Ойи	Машғулот мавзуси	Машғулот шакли
1.	Сентябр	“Фил билан хўроз” номли ўзбек халқ эртаги	Эртакни сўзлаб бериш
2.	-	Ш.Саъдулланинг “Лола ва мушук” номли шеъри	Шеърни ёдлатиш
3.	Октябрь	М.Муродовнинг “Меҳрибон” номли ҳикояси	Ҳикояни ўқиш
4.	-	А.Раҳматнинг “Айиқчам” номли шеъри	Шеърни ёдлатиш
5.	Ноябр	А.Ирисовнинг “Билмай қолиб” номли ҳикояси	Ҳикояни ўқиш бериш
6.	-	А.Обиджоннинг “Пахта ва чигит” номли шеъри	Шеърни ёдлатиш
7.	Декабр	“Икки эчки” номли ўзбек халқ эртаги	Эртакни сўзлаб бериш
8.	-	Ҳ.Ёқубовнинг “Қор” номли шеъри	Шеърни ёдлатиш
9.	Январ	“Мақтанчоқ куён” номли ўзбек халқ эртаги	Эртакни сўзлаб бериш
10.	-	Т.Ортиқхўжаевнинг “Кулча нон” номли шеъри	Шеърни ёдлатиш
11.	Феврал	Р.Фарходийнинг “Тонгги сўз” номли ҳикояси	Ҳикояни ўқиб бериш
12.	-	Ҳ.Раҳматнинг “Қуёнча” номли шеъри	Шеърни ёдлатиш
13.	Март	Р.Азизхўжаевнинг “Ойижон” номли ҳикояси	Ҳикояни ўқиб бериш
14.	-	Ш.Саъдулланинг “Ёмғир ёғалоқ” номли шеъри	Шеърни ёдлатиш
15.	Апрел	Р.Файзнинг “Бодринг” номли шеъри	Шеърни ёдлатиш
16.	-	М.Муродовнинг “Бўлиб ейишди” номли ҳикояси	Ҳикояни ўқиб бериш
17.	Май	А.Зиёматнинг “Ёз шамоли” номли шеъри	Шеърни ифодали ўқиш
18.	-	М.Муродовнинг “Тўп” адабий эртаги	Адабий эртакни ўқиш

**“Тасвирий фаолият” йўналиши машғулотларининг
ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

№	Машғулотлар номи	Ўқув йили давомида				Жами
		Ҳафтада	Бир ойда	1-йрим йиллик	2-йрим йиллик	
1.	Расм	1	4	16	20	36
2.	Куриш-яшаш	1	4	16	20	36
3.	Лой иши	0,5	2	8	10	18
Жами			2,5	10	40	100

№	Ойи	Машғулотлар мавзуси
Сентябрь	Расм	1. “Қаламлар нима дейди?” (қалам билан таништириш, рангларини ажратиш ва қўллаш усуллари). 2. “Рангли ип калавалари”. 3. “Ўтлоқ”. 4. “Ёмғир-ёғалоқ”
	Куриш-яшаш	1. “Боғчамиз йўлакчаси”. 2. “Самолёт”. 3. “Курсича”. 4. “Уйча”
	Лой иши	1. “Лой билан ишлашни ўрганамиз”. 2. “Катта-кичик коптокчалар”
Октябрь	Расм	1. “Рангли пуфаклар”. 2. “Мовий осмондаги булутлар”. 3. “Типратикан” (тайёр шакл асосида). 4. “Рангли тасмалар” (бўёқлар билан)
	Куриш-яшаш	1. “Минора”. 2. “Машина йўли”. 3. “Уйча атрофидаги девор”. 4. “Автобус”
	Лой иши	1. “Олма ва ёнғоқчалар”. 2. “Ликопчалар”
Ноябрь	Расм	1. “Сариқ ва қизил барглار”. 2. “Рангли поёндоз”. 3. “Қувнок коптокча” (бўёқлар билан). 4. “Пакирчани безаймиз” (тайёр шакл асосида)
	Куриш-яшаш	1. “Катта-кичик уйлар”. 2. “Кема”. 3. “Баланд-паст миноралар”. 4. “Қўприк”

	Лой иши	1. “Ликопчадаги олмалар”. 2. “Қуёнчаларни сабзи билан меҳмон қиламиз”
Декабрь	Расм	1. “Рангли ҳалқалар”. 2. “Байрам салюти”. 3. “Қор ёғди”. 4. “Арча” (бўёқлар билан)
	Қуриш-яшаш	1. “Бизнинг кўча”. 2. “Катта-кичик дарвозалар”. 3. “Рангли уйчалар”. 4. “Қўғирчоқ учун қаравот”
	Лой иши	1. “Рангли ҳалқалар”. 2. “Арча ўйинчоқлари”
Январь	Расм	1. “Қор ёғди”. 2. “Қордаги излар”. 3. “Қор-бола”. 4. “Қор парчалари”
	Қуриш-яшаш	1. “Кенг ва тор йўлакчалар”. 2. “Хона анжомлари – (қаравот, кўрсича, стол)”. 3. “Турли машиналар”. 4. “Минорали уйча”
	Лой иши	1. “Қор гувала ясаймиз” 2. “Хўрозни нўхат билан меҳмон қиламиз”
Февраль	Расм	1. “Сумалак томчилади”. 2. “Бекас қўрпача” (бўёқлар билан). 3. “Қўзқоринни бўяш” (тайёр шакл асосида). 4. “Рангли фонуслар”
	Қуриш-яшаш	1. “Деразали уйча”. 2. “Қўғирчоқ театри” (қатор-қатор курсичаларни қизитиш). 3. “Зинапоя”. 4. “Пирамида”
	Лой иши	1. “Пирамида”. 2. “Пиёла”
Март	Расм	1. “Баҳор жилғалари”. 2. “Қуёш ва майсалар”. 3. “Баҳор ёмғири” (бўёқлар билан). 4. “Варрак безаймиз” (тайёр шакл асосида)
	Қуриш-яшаш	1. “Минорага чиқадиган зинапоя”. 2. “Қуёнча учун сирпанчиклар (тепалик)”. 3. “Баланд-паст дарвозалар”. 4. “Шаҳар қураимиз”
	Лой иши	1. “Сарак-сарак” ўйинчоғи (“Йиқилмас қўғирчоқ”). 2. “Қўғирчоқ учун конфетлар”

Апрель	Расм	1. “Дарахтлар барг ёзди”. 2. “Ойижонимга гул ясадим”. 3. “Майса узра гулдор капалаклар”. 4. “Сувдаги баликлар” (бўёклар билан)
	Куриш-яшаш	1. “Зинапояли уйча”. 2. “Чорраҳадаги машиналар”. 3. “Дераза ва эшикли уйча”. 4. “Меҳмон учун мевалар”
	Лой иши	1. “Бўғирсок”. 2. “Катта-кичик кўзиқоринлар”
Май	Расм	1. “Рангли пуффак ва капалаклар”. 2. “Бўғирсок ўрмонда”. 3. “Майсадаги кўзиқорин”. 4. “Кўғирчоқ учун либос безаймиз” (тайёр шакл асосида бўёклар билан)
	Куриш-яшаш	1. “Аравачалар”. 2. “Нарвон”. 3. “Минорали кўприклар”. 4. “Диван ва стол”
	Лой иши	1. “Ширмой нон тайёрлаймиз”. 2. “Ташбақа болалари”

**“Жисмоний ривожланиш” йўналиши машғулотларининг
ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

Ҳарака турлари	Юриш	Югуриш	Сакраш ва эмаклаш	Ирғитиш ўйинлари	Ҳаракатли ўйинлар	Жами соатлар
Соатлар	18	18	18	18	20	92

Сентябрь	Асосий ҳаракатлар		Ҳаракатли ўйинлар
	Юриш	Доира ва жуфт-жуфт бўлиб юриш,	“Поезд”, “Куёш ва ёмғир”, “Чумчуқлар ва автомобиллар”
	Югуриш	Тарбиячи орқасидан югуриш, тўғри йўл бўйлаб югуриш	
	Сакраш	Турган жойда икки оёқлаб сакраш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	Тўпни бир-бирига қаратиб думалатиш, 1-2 м масофага эмаклаш	
Октябрь	Юриш	Кетма-кет бир-бирларини кетидан юриш	“Қушлар учмоқда” “Ким чакқон” “Тўпни ирғитиш” “Қўз бойлагич”
	Югуриш	Кетма-кет, жуфт-жуфт бўлиб югуриш	
	Сакраш	10 см баландликка сакраш, предметлар устидан сакраш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	30-80 см ораликдаги тўпни олиб олишга ҳаракат қилиш, 50-60 см тўпни тагидан ўтиш	
Ноябрь	Юриш	Олдинга, ёнга, орқага қадам ташлаш, тўғри йўлка бўйлаб юриш (эни 20 см, узунлиги 1-2 м)	“От ўйини”, “Ўз рангини топ”
	Югуриш	Тўп-тўп бўлиб югуриш, илон изи бўлиб югуриш	
	Сакраш	10-20 см масофага хатлаш, 15 см баландликдаги предметдан сакраш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	Тўпни 0,5 м масофага бир қўллаб ирғитиш, предметлар орасидан предметга тегмасдан эмаклаб ўтиш	
Деканбрь	Юриш	Илон изи бўлиб юриш, қия тахтачадан юриш	“Қоч болам, қуш келди”, “Чорий чамбар”, “Аввалакам” “Она товуқ ва жўжалар”
	Югуриш	Сигналга асосан белгиланган масофага аста югуриш, икки чизиқ орасидан чиқмай югуриш	
	Сакраш	20 см ариқчадан хатлаб ўтиш, югуриб келиб сакраш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	Тўпни кўкрак олдида, бошидан ошириб отиш, қия тахтачадан эмаклаш	

Январь	Юриш	Доира бўйлаб ташлаб қўйилган аркончадан юриш, халкадан халқага юриш	“Қалдирғоч” “Трамвай” “Эстафета”
	Югуриш	Тўхтаб-тўхтаб аста югуриш	
	Сакраш	Туриб жойидан узоққа сакраш, ўнг ва чап оёқда, алмаштириб турган жойда сакраш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	Тўпни юқорига отиб илиб олиш, 2 м. узоқликда турган предметга эмаклаб бориш	
Февраль	Юриш	Тиззаларни баланд кўтариб юриш	“Қувлашмачок” “Менинг шўх коптогим”, “Оқ куёним, ариқчадан хатлаб ўт”
	Югуриш	Предметлар орасида югуриш, думалатиб юборилган буюмни қувиб югуриш	
	Сакраш	Кетма-кет қўйилган предметлар орасидан сакраб ўтиш, арконча устидан сакраш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	Қум халтачани узоққа ирғитиш, териб қўйилган буюмлар орасидан эмаклаб ўтиш	
Март	Юриш	Оёқ учида юриш, товонда юриш	“Мени қувиб ет” “Нишонга ол” “Ким чаккон”
	Югуриш	Ёнма-ён югуриш, икки чизик орасидан уларни босмасдан югуриш	
	Сакраш	20 см баландликдан ҳамда скамейка устидан мувозанат сақлаб юриб, сакраш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	Халқалар ичидан эмаклаш, энсиз пояндоз бўйлаб бир оёқ учини 2-оёқ учини иккинчи оёқ товонига тўғрилаб қўйган ҳолда юриб ўтиш	
Апрель	Юриш	Оёқ қафтларининг ён томони билан юриш, товонда илон изи бўлб юриш	“Поезд”, “Чумчуқлар ва автомобиллар” “Қуёш ва ёмғир”
	Югуриш	Юришни югуриш билан алмаштириб, 3-4 дақиқа югуриш	
	Сакраш	Доирадан-доирага сакраб ўтиш, турган жойда узунликка сакраш, аркон билан икки оёқда сакраш, 15-20 см баландликдан пастга сакраб тушиш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	Коптокни буюмга 1 м ораликдан юмалатиб тегизиш, ерга ташланган коптокни тутиб олиш, гимнастика скамейкаси устидан мувозанат сақлаб юриш	

Май	Юриш	Катта кадам ташлаб юриш, кетмя-кет биттадан оёқ учида юриш	“Пирпирак билан югуриш”, “Копток ўйини” “Ким чаккон” “Чўлон ва эчкилар”
	Югуриш	Думалатиб юборилган тўп орқасидан югуриш, кувиб етиш, 3-4 дақиқа югуриш	
	Сакраш	Халқадан-халқага сакраш халқалар ичидан эмаклаш, нарвончага тирмашиб чиқиш	
	Ирғитиш ва эмаклаш	Тўпни узокқа ирғитиш, тўпни икки қўллаб пастдан, қўқрак олдидан бош тепасидан олдинга отиш	

**“Муסיқа” йўналиши машғулотларининг
ҳажми ва мавзули-тавқим режаси**

1-ярим йил	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	-	Жами
	8	8	8	8	-	32
2-ярим йил	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Жами
	8	8	8	8	8	40
Йил давомида						72

Ойлар	Фоалият турлари	Мавзулар	Муаллифлар
Сентябрь	Муסיқа тинглаш	1. “Кичкинтоймиз-гизингтоймиз”. 2. “Полька”	К.Кенжаев М.Глинка
	Куйлаш	“Ёмғиржон”	С.Абрамова
	Муסיкий ритмик ҳаракатлар	Турган жойларида юриш (“Марш”)	Э.Парлов
	Рақс	Эркин рақс	
	Ўйин	Сичқонча югураепти	
	Болалар чолғу асбобларида чалишга ўргатиш	Шикилдоқчалар	
Октябрь	Муסיқа тинглаш	“Типратикан”	Н.Норхўжаев
	Куйлаш	“Куз”	М.Икромова
	Муסיкий ритмик ҳаракатлар	Югуриш (“Чумчуклар”)	Венгер халқ куйи
	Рақс	Сочма рақс	
	Ўйин	“Ким куйлаётганини топ!”	
	Болалар чолғу асбобларида чалишга ўргатиш	Шикилдоқчалар	
Ноябрь	Муסיқа тинглаш	“Праздник”	Л.Ломова
	Куйлаш	“Опажон, қаранг!”	М.Икромова
	Муסיкий ритмик ҳаракатлар	Юриш, югуриш, сакраш	
	Рақс	“Жўжалар рақси”	
	Ўйин	“Сичқонча югураепти”, “Ким куйлаётганини топ”	

	Болалар чолғу асбобларида чалишга ўргатиш	Кўнғироччалар	
Декабрь	Музыка тинглаш	“Самолёт учмоқда”	Е.Тиличиева
	Куйлаш	“Баю-бай”	Рус халқ кўшиғи
	Музыкаий ритмик ҳаракатлар	Кўлларимиз чиройли	
	Ракс	Шиқилдоқчалар билан ракс	
	Ўйин	“Кўғирчоқ нима қалади?”	
	Болалар чолғу асбобларида чалишга ўргатиш	Доирача	
Январь	Музыка тинглаш	“Нима чаляпман?”	Р.Рустамова
	Куйлаш	“Арча байрами”	И. Акбаров
	Музыкаий ритмик ҳаракатлар	Коптокни юқорига от!	
	Ракс	Доирачалар билан ракс	
	Ўйин	“Бу қайси чолғунинг овози?”	
	Болалар чолғу асбобларида чалишга ўргатиш	Болғача	
Февраль	Музыка тинглаш	“Қуш ва қушчалар”	Е.Тиличиева
	Куйлаш	“Қуёним”	Халқ кўшиғи
	Музыкаий ритмик ҳаракатлар	Қуёнчалар сакраяптилар	
	Ракс	Ўйинчоқлар билан ракс	
	Ўйин	“Кўғирчоқ нима қилади?”	
	Болалар чолғу асбобларида чалишга ўргатиш	Ёғоч қошиқчалар	
Март	Музыка тинглаш	1. “Ёмғир ёғалок”. 2. “Онажоним”	Ўзбек халқ куйи М.Дадабоев
	Куйлаш	“Офтоб чикди”	Ўзбек халқ кўшиғи
	Музыкаий ритмик ҳаракатлар	Бир оёқни тўпиллатиш, олдинга қўйиш	
	Ракс	Қуёнчалар ракси	
	Ўйин	Чапак-чапак	
	Болалар чолғу асбобларида чалишга ўргатиш	Ўйинчоқ чолғулар	
Апрель	Музыка тинглаш	“Маму поздравляют малыши”	Т.Попатенко
	Куйлаш	“Хўрозим”	Ўзбек халқ кўшиғи
	Музыкаий ритмик ҳаракатлар	Иккинчи оёқни алмаштириш Олдинга-орқага қадам ташлаш	

	Ракс	Ўзбекча ракс	
	Ўйин	Мушук ва мушукчалар	
	Болалар чолғу асбоблари билан таништириш	Такрорлаш Мустаҳкамлаш	
Май	Муסיқа тинглаш	1. “Қуёш билан суҳбат” 2. “Булбулча”	А.Мансуров С.Бобоев
	Куйлаш	“Ўрдакчам”	Ўзбек халқ қўшиғи
	Муסיкий ритмик ҳаракатлар	Кафтларини айлантириш Тиззаларини ярим букиб ўтириб-туриш (пружинка)	
	Ракс	Эркин ракс	
	Ўйин	“Айикполвонлар ва қуёнлар”	
	Болалар чолғу асбоблари билан таништириш	Мустаҳкамлаш	

МУНДАРИЖА

	СЎЗБОШИ.....	3
I БОБ.	“МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА” ФАНИНИНГ УМУМИЙ АСОСЛАРИ.....	6
1-§.	Кадрлар тайёрлаш миллий модели. “Мактабгача педагогика” фанига кириш.....	-
2-§.	“Мактабгача педагогика” ўқув фани сифатида.....	29
3-§.	Мактабгача ёшдаги бола шахсининг шаклланиши ва ривожланиши.....	46
II БОБ.	МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ МАЗМУНИ ВА МЕТОДИКАСИ....	59
4-§.	Тарбия жараёни: мазмуни ва моҳияти. Тарбия қонуниятлари ва тамойиллари.....	-
5-§.	Жисмоний тарбия.....	77
6-§.	Ақлий тарбия.....	102
7-§.	Ахлоқий тарбия.....	123
8-§.	Меҳнат тарбияси.....	150
9-§.	Эстетик тарбия.....	163
10-§.	Иқтисодий тарбия.....	184
11-§.	Ҳуқуқий тарбия.....	205
12-§.	Экологик тарбия.....	217
III БОБ.	МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИ ЎҚИТИШ МАЗМУНИ ВА МЕТОДИКАСИ.....	231
13-§.	Таълим жараёнининг умумий асослари.....	-
14-§.	Болаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш шакллари.....	242
15-§.	Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ўқитиш методлари.....	256
16-§.	Ўйин — мактабгача таълим ёшидаги болалар фаолиятининг асосий тури сифатида.....	271
IV БОБ.	МТМ МЕНЕЖМЕНТИ.....	284
17-§.	МТМни бошқаришнинг назарий асослари.....	-
18-§.	МТМда педагогик жараёни бошқариш.....	307
19-§.	МТМ ва оила.....	325
	“МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА” ФАНИ БЎЙИЧА КЕЙСЛАР ТЎПЛАМИ.....	345
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати..	355
	“МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА” ФАНИ БЎЙИЧА ГЛОССАРИЙ.....	358
	ИЛОВАЛАР.....	368

ШОИСТА СОДИКОВА

МАКТАБГАЧА ПЕДАГОГИКА

(Дарслик)

Адади 100 нусха. 24,25 б/т. Бичими 60x84 ¹/₁₆
«Times New Roman» гарнитураси. Офсет усулда босилди.
«**BROK CLASS SERVIS**» Босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳар Заргарлик кўчаси, Сегизбоева 10а.

